ΙΣΤΟΡΙΑ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Α′, Β′, Γ′ Γυμνασίου

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ	**Ευάγγελος Αθανασόπουλος** *Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών* **Ειρήνη Κοκκινάκη** *Σχολική Σύμβουλος* **Πολυξένη Μπίστα** *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ	**Δημήτριος Σουλιώτης** *Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας* **Βασίλειος Τσιλιμίγκρας** *Σχολικός Σύμβουλος* **Βιολέττα Λέκκα** *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης*
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ	**Μαρία Παπαηλιάδη** *Φιλόλογος*
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΠΟΕΡΓΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ	**Χρυσούλα Βέικου** *Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου*
ΕΞΩΦΥΛΛΟ	**Σταυρούλα Ακαλέστου** *Ζωγράφος*
ΠΡΟΕΚΤΥΠΩΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	**"ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ - MULTIMEDIA Α.Ε."**

Τη διαδικασία συγγραφής και εκτύπωσης του διδακτικού βιβλίου παρακολούθησε η **Αντωνία Δημητράσκου,** *Φιλόλογος, Εκπαιδευτικός Β/θμιας Εκπαίδευσης.*

Γ' **Κ.Π.Σ. / ΕΠΕΑΕΚ ΙΙ / Ενέργεια 2.2.1 /** Κατηγορία Πράξεων 2.2.1.α:
«Αναμόρφωση των προγραμμάτων σπουδών και συγγραφή νέων εκπαιδευτικών πακέτων»

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
Μιχάλης Αγ. Παπαδόπουλος
Ομότιμος Καθηγητής του Α.Π.Θ.
Πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή νέων βιβλίων και παραγωγή υποστηρικτικού εκπαιδευτικού υλικού με βάση το ΔΕΠΠΣ και τα ΑΠΣ για το Γυμνάσιο»

Επιστημονικός Υπεύθυνος Έργου
Αντώνιος Σ. Μπομπέτσης
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Αναπληρωτές Επιστημονικοί Υπεύθυνοι Έργου
Γεώργιος Κ. Παληός
Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου
Ιγνάτιος Ε. Χατζηευστρατίου
Μόνιμος Πάρεδρος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και 25% από εθνικούς πόρους.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ

Ευάγγελος Αθανασόπουλος   Ειρήνη Κοκκινάκη   Πολυξένη Μπίστα

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ
www.patakis.gr

ΙΣΤΟΡΙΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Α΄, Β΄, Γ΄ Γυμνασίου

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 7

ΕΝΟΤΗΤΕΣ:

1. Η Βυζαντινή κληρονομιά (Υστεροβυζαντινή περίοδος) (1000-1204) 9

2. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας (1204-1453) 17

3. Η Προεπαναστατική περίοδος (1453-1821) 25

   α) Από την Άλωση της Πόλης μέχρι την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1453-1669) 25

   β) Από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση (1669-1821) 36

4. Το δημοτικό τραγούδι 51

5. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία μετά τον Αγώνα και μέχρι τη Γενιά του 1880 (1821-1880) 57

6. Η νεότερη περίοδος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1880-1930) ... 81

   α) Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή και η ηθογραφία (1880-1922) 81

   β) Η ποίηση μέχρι το 1930 104

7. Η Γενιά του Τριάντα 115

8. Η μεταπολεμική Νεοελληνική Λογοτεχνία (1945-1967) 143

9. Η λογοτεχνική παραγωγή στην Ελλάδα μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα 163

ΓΛΩΣΣΑΡΙ 177

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ 181

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ 185

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η **Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας** είναι το βιβλίο που για πρώτη φορά μπαίνει στα σχολικά προγράμματα του Γυμνασίου χωρίς να προορίζεται για αυτόνομη διδασκαλία, αλλά με στόχο να λειτουργήσει συμβουλευτικά στο μάθημα της Λογοτεχνίας. Το βιβλίο αυτό βασίστηκε τόσο στις έγκυρες Ιστορίες της Λογοτεχνίας, όσο και σε κριτικές μελέτες με στόχο διπλό: αφενός να παρουσιάσει μια συνολική άποψη για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώθηκε η Νεοελληνική Λογοτεχνία και αφετέρου να μελετήσει τα στάδια που αυτή διέτρεξε και τα πρόσωπα που τη σφράγισαν και την ανέδειξαν με το έργο τους.

Η Ιστορία της Λογοτεχνίας αναφέρεται στα λογοτεχνικά έργα (γραπτά και προφορικά) που έχουν λογοτεχνική αξία και είναι γραμμένα σε γλώσσα νεοελληνική. Αντικείμενό της είναι επομένως τα λογοτεχνικά έργα, τα οποία παρακολουθεί στην ιστορική τους εξέλιξη αποκομίζοντας πολύτιμη γνώση. Εξετάζει επίσης τα λογοτεχνικά ρεύματα και τους δημιουργούς ολοκληρώνοντας παράλληλα και το έργο της κριτικής της λογοτεχνίας, καθώς οργανώνει τις διάφορες κριτικές αποτιμήσεις και διαμορφώνει έναν κανόνα που στηρίζεται στην απόσταση του χρόνου προφυλάσσοντας από υποκειμενικές εκτιμήσεις.

Το πρώτο θέμα που αντιμετωπίζουν οι ιστορικοί της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας είναι το πότε ακριβώς τοποθετείται η αρχή της. Στο βιβλίο αυτό η εξιστόρηση των γεγονότων αρχίζει από το 10ο αιώνα, με πρώτο το έπος του *Διγενή Ακρίτα*, το πρώτο λογοτεχνικό (γραπτό) κείμενο, όπου χρησιμοποιείται η νεοελληνική γλώσσα. Την εποχή αυτή πλάι στη λόγια Βυζαντινή Γραμματεία εμφανίζεται μια λογοτεχνία λαϊκή με ιδιαίτερα γνωρίσματα τόσο στο περιεχόμενο, όσο και στο εκφραστικό όργανο που χρησιμοποιεί, τη νεοελληνική γλώσσα. Τα πρώτα μνημεία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας προβάλλουν έναν καινούριο κόσμο που συνθέτει το παλιό με το νέο, την κλασική κληρονομιά με τα ανατολικά αλλά και με τα δυτικά στοιχεία που διασταυρώνονται συνθέτοντας το στίγμα της πορείας του ελληνισμού μέσα στο χρόνο. Τα στοιχεία αυτά φανερώνονται σε όλες τις εκδηλώσεις της ζωής που εκφράζεται μέσα από τη λογοτεχνική δημιουργία.

Τα έργα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, η οποία εξελίσσεται παράλληλα με τη γενικότερη καλλιέργεια και την παιδεία, αφήνοντας πίσω τους προηγούμενους σταθμούς (τη βυζαντινή και τη μεταβυζαντινή περίοδο), χαρακτηρίζει ο δυναμισμός που ενισχύεται από τη μακραίωνη

παράδοση και από την αναζήτηση του καινούριου, η ζωτικότητα και η δημιουργική πνοή. Τα χαρακτηρίζει επίσης η δύναμη για ανανέωση και η αφομοιωτική ικανότητα που βοηθά τους νεοέλληνες λογοτέχνες να αφομοιώνουν στην ιδιοσυγκρασία τους όσα προσλαμβάνουν.

Όλοι σχεδόν οι έγκυροι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας συμφωνούν στη διαίρεση της Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας σε περιόδους που συμπίπτουν με εκείνες της πολιτικής μας ιστορίας:

1. Η Βυζαντινή κληρονομιά (Υστεροβυζαντινή περίοδος), που αρχίζει περίπου από το 1000 και τερματίζεται με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους (1204)
2. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας (1204-1453)
3. Η Προεπαναστατική περίοδος (1453-1821): α) Από την Άλωση της Πόλης μέχρι την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1453-1669), β) Από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση (1669-1821)
4. Η Νεοελληνική Λογοτεχνία μετά τον Αγώνα και μέχρι τη γενιά του 1880 (1821-1880)
5. Η νεότερη περίοδος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας (1880-1930)
6. Η Γενιά του Τριάντα
7. Η μεταπολεμική περίοδος: α) Από το 1945 μέχρι το 1967, β) Από το 1967 μέχρι σήμερα.

Το βιβλίο αυτό ακολουθεί τη συγκεκριμένη διαίρεση και χωρίζεται σε οκτώ ενότητες, καθεμιά από τις οποίες πραγματεύεται την αντίστοιχη λογοτεχνική παραγωγή. Σε αυτές προστίθεται η ενότητα που αφορά στο δημοτικό τραγούδι, το οποίο διατηρήθηκε για αιώνες από την προφορική παράδοση και αποτέλεσε την πιο έγκυρη έκφραση της ψυχής του λαού μας, της ψυχοσύνθεσής του αλλά και των ιστορικών του περιπετειών.

Κάθε ενότητα χωρίζεται σε κεφάλαια, όπου παρουσιάζονται οι σχολές, τα ρεύματα και οι δημιουργοί. Στην αρχή κάθε ενότητας προτάσσεται συνθετική παρουσίαση του ιστορικού πλαισίου της περιόδου μαζί με μια σύντομη περιγραφή των συνθηκών μέσα στις οποίες αναπτύχθηκε η λογοτεχνική παραγωγή. Στο τέλος κάθε ενότητας υπάρχουν ασκήσεις και θέματα για συζήτηση που ελπίζουμε ότι θα δημιουργήσουν κίνητρα στους μαθητές για μια ευρύτερη γνωριμία με τα λογοτεχνικά κείμενα, ώστε να αποκτήσουν μια κατά το δυνατόν ολοκληρωμένη εικόνα της λογοτεχνικής μας παράδοσης.

Οι συγγραφείς

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ
(Υστεροβυζαντινή περίοδος) (1000-1204)

Το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας* αποτελεί το πρώτο γραπτό κείμενο της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Το επικό αυτό ποίημα απορρέει από τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια του ίδιου επικού κύκλου. Ακολουθούν τα Προδρομικά ποιήματα και ο *Σπανέας*.

Η Ευρώπη ανακαλύπτει τα ηρωικά έπη

1. Στην Ευρώπη οι πέντε αιώνες του Μεσαίωνα πριν από την εμφάνιση των μεγάλων Ευρωπαϊκών Κρατών ήταν πλούσιοι σε πολιτικές αναστατώσεις. Οι λαοί ανακάλυπταν ξανά τα ηρωικά έπη, που εξυμνούσαν τα κατορθώματα των εθνικών ηρώων τους, και τα οποία, πριν αποτυπωθούν γραπτώς, περνούσαν από μια φάση προφορικότητας. Τέτοια έπη είναι στη Γαλλία *Το τραγούδι του Ρολάνδου (La chanson de Roland)*, στη Γερμανία *Το Τραγούδι των Νιμπελούγκεν (Nibelungenlied)*, όπου επικρατούν στοιχεία της λαϊκής παράδοσης, και στην Ισπανία *Το Άσμα του Σιντ (Poema ή Cantar de mio Cid*, περ. 1140), το πρώτο μνημείο της ισπανικής λογοτεχνίας που δίνει πληροφορίες για τις σχέσεις ανάμεσα σε μουσουλμάνους και χριστιανούς στο τέλος του 11ου αιώνα.

Τα ακριτικά δημοτικά τραγούδια (ακριτικός κύκλος)

2. Τα ακριτικά τραγούδια αποτελούν μια κατηγορία δημοτικών αφηγηματικών τραγουδιών που εξυμνούν τους αγώνες των ακριτών. Οι ακρίτες ήταν οι συνοριακοί φρουροί της αυτοκρατορίας που ζούσαν στα «στρατιωτόπια» (στρατιωτικές περιοχές που τους δόθηκαν για καλλιέργεια). Η ζωή τους ήταν οργανωμένη με τρόπο στρατιωτικό. Ο μεγάλος μας λαογράφος Νικόλαος Πολίτης έχει υπολογίσει ότι τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου φτάνουν τα 1.350, νεότεροι όμως μελετητές αυξάνουν τον αριθμό τους σε 1.700.

Οι περισσότεροι πιστεύουν ότι τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου υπήρχαν πριν από το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας* και ότι αποτέλεσαν την πιο σημαντική πηγή του. Άλλοι πάλι υποστηρίζουν ότι το έπος με τη διάδοση που πήρε γέννησε έναν ιδιαίτερο κύκλο τραγουδιών που

Μικρογραφία από τη χρονογραφία του Ιω. Σκυλίτζη με παράσταση σκηνής από τους αγώνες των Βυζαντινών (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους)

εμφανίζονται κυρίως στην Κύπρο και την Κρήτη, όπου υπάρχουν πολλές παραδόσεις για το Διγενή. Στα δημοτικά ακριτικά τραγούδια δεν πρωταγωνιστεί πάντα ο Διγενής αλλά και άλλοι ήρωες ακρίτες, όπως ο Ανδρόνικος, ο Κωνσταντής, ο Αλέξης, ο Δούκας, ο Θεοφύλακτος, ο Πορφύριος. Πολλά επεισόδια από τη ζωή του Διγενή δεν περιλαμβάνονται στο έπος, όπως το πάλεμα του Διγενή με το Χάρο που το βρίσκουμε σε πολλά δημοτικά ακριτικά τραγούδια (ο Νικόλαος Πολίτης έχει συλλέξει 72 παραλλαγές για το θάνατο του Διγενή).

Το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*

3. Ένα ηρωικό έπος ανάλογο με τα ηρωικά έπη της ίδιας εποχής στην Ανατολή και τη Δύση είναι το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας* που έχει ιστορικό χαρακτήρα, αφού αναφέρεται σε μια συγκεκριμένη ιστορική εποχή και ο ήρωας παίρνει το όνομά του από το θεσμό των Ακριτών του Βυζαντίου.

Η υπόθεση του έπους *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*: Ένας σαρακηνός εμίρης (ο αμιράς της Συρίας Μουσούρ) απάγει την Ειρήνη, κόρη του Βυζαντινού στρατηγού Ανδρονίκου Δούκα, και καταδιώκεται από τους πέντε αδελφούς της. Μετά από μονομαχία με το νεότερο αδελφό, στην οποία ηττήθηκε, ο αμιράς προσηλυτίζεται στο χριστιανισμό και παντρεύεται την κόρη. Από το γάμο τους γεννιέται ο Διγενής («Διγενής», από δύο γένη, το αραβικό και το ελληνικό), ο ήρωας του έπους. Στα υπόλοιπα βιβλία εξιστορούνται τα καταπληκτικά κατορθώματα του Διγενή, ο οποίος από τα πρώτα χρόνια της ζωής του δείχνει υπερφυσική δύναμη. Παντρεύεται την κόρη του Δούκα Ευδοκία και φεύγει μαζί της «εις τας άκρας» (τα σύνορα), όπου γίνεται «ακρίτης». Σκοτώνει το δράκο που επιβουλεύεται την Ευδοκία, νικάει τριακόσιους απελάτες που προσπαθούν να την απαγάγουν, νικάει την ως τότε ανίκητη αμαζόνα Μαξιμώ και πεθαίνει στο πολυτελέστατο παλάτι που είχε χτίσει στον Ευφράτη σε ηλικία τριάντα τριών ετών.

Το κείμενο του ηρωικού αυτού έπους έγινε γνωστό το 1875. Τη χρονιά εκείνη δύο βυζαντινολόγοι, ο Κωνσταντίνος Σάθας και ο Émile Legrand, δημοσίευσαν το χειρόγραφο που βρέθηκε στην Τραπεζούντα και αποτέλεσε μια πρώτη παραλλαγή του έπους. Σήμερα είναι γνωστές έξι παραλλαγές: της Τραπεζούντος, της Άνδρου (δύο, η μία σε πεζό λόγο), της Γκρόττα-Φερράτα, του ελληνικού δηλαδή μοναστηριού της Ιταλίας (Κρυπτοφέρης), του Εσκοριάλ της Μαδρίτης και της Οξφόρδης της Αγγλίας. Ποιητικότερη θεωρείται η παραλλαγή του Εσκοριάλ, που έγινε στην Κρήτη από έναν αρκετά προσεκτικό αντιγραφέα, γιατί ακολουθεί περισσότερο την παράδοση των δημοτικών τραγουδιών. Τα χειρόγραφα των παραλλαγών ανήκουν στο 14ο, 16ο και 17ο αιώνα, το αρχικό όμως ποίημα, από το οποίο προέρχονται και οι παραλλαγές, έχει χαθεί.

Ο ποιητής του έπους, που παραμένει άγνωστος, φαίνεται ότι για να συνθέσει το έργο του επηρεάστηκε από ένα πλήθος δημοτικά ακριτικά τραγούδια που είχαν διαδοθεί προφορικά. Το έργο έχει ποιητικές αρετές και αποδίδει το ηρωικό πνεύμα της εποχής και του περιβάλλοντος που το δημιούργησε. Κύρια γνωρίσματά του είναι ότι εξυμνεί τον ιπποτισμό των ηρώων, το σεβασμό προς τη γυναίκα, την οικογενειακή αγάπη και την ευσέβεια. Η γλώσσα του ποιήματος είναι ανάμεικτη με λαϊκά και λόγια στοιχεία, το ύφος δεν είναι ομοιόμορφο και ο στίχος είναι ανομοιοκατάληκτος δεκαπεντασύλλαβος.

> *Δεν πρέπει να ξεχνούμε πως ο άγνωστος ποιητής που ζούσε μακριά από το λόγιο περιβάλλον της βασιλεύουσας, κοντά στους ακρίτες και στην πολεμική ζωή τους, στον Πόντο ή στην Καππαδοκία, είναι ο πρώτος που χρησιμοποίησε τη λαϊκή γλώσσα για μια δημιουργία ποιητική. Του χρωστούμε το πρώτο κείμενο στη λαϊκή (δηλ. τη νεοελληνική) γλώσσα.*
>
> Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*

Ο κύκλος των ακριτικών τραγουδιών έχει ιστορική προέλευση. Πολλοί ερευνητές συσχετίζουν το Διγενή και τους άλλους ήρωες των ακριτικών τραγουδιών με ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα. Η λαϊκή φαντασία όμως ανύψωσε το Διγενή σε εθνικό ήρωα. Ο Διγενής, νέος όπως ο Αχιλλέας, ρωμαλέος όπως ο Ηρακλής και ένδοξος όπως ο Αλέξανδρος, έγινε θρύλος και ξεπέρασε το συγκεκριμένο χώρο και το χρόνο. Ο Κωστής Παλαμάς και άλλοι ποιητές μας είδαν στο Διγενή το σύμβολο του ακατάβλητου Ελληνισμού που καμιά δύναμη δεν μπορεί να αφανίσει.

Τα *Προδρομικά ποιήματα*

4. Ενώ στα σύνορα της αυτοκρατορίας διαδίδονταν τα τραγούδια του ακριτικού κύκλου, στην αυλή των Κομνηνών, στη Βασιλεύουσα, από όπου πήγαζε η επίσημη παιδεία, γράφονταν ποιήματα που έδιναν με χιούμορ

και σατιρική διάθεση την εικόνα της κοινωνίας της εποχής. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν τέσσερα στιχουργήματα που κυκλοφορούσαν με το όνομα του Πτωχοπρόδρομου. Η έρευνα δεν έχει καταλήξει σε οριστικά συμπεράσματα για το αν ο ποιητής τους είναι ο Βυζαντινός λόγιος Θεόδωρος Πρόδρομος (12ος αι.). Τα *Πτωχοπροδρομικά ποιήματα* έχουν ικετευτικό χαρακτήρα. Με τους θρήνους και τις ικεσίες του ο ποιητής προσπαθεί να προκαλέσει τον οίκτο του αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνού ή να ζητήσει την προστασία του αυτοκράτορα Μανουήλ. Από το περιεχόμενο αυτών των ποιημάτων έμεινε παροιμιώδης η έκφραση «πτωχοπροδρομισμός», που σημαίνει τη στερημένη ζωή του λογίου, ο οποίος είναι αναγκασμένος να εκλιπαρεί τους ισχυρούς για να εξασφαλίσει τα μέσα για τη ζωή. Ο ποιητής τους γράφοντας σε λαϊκή γλώσσα καταγγέλλει στο πρώτο ποίημα την κακιά και γκρινιάρα γυναίκα του, στο δεύτερο τη φτώχεια του (περιγράφει τα βάσανα του οικογενειάρχη που έχει να θρέψει δεκατρία στόματα), στο τρίτο ποίημα τα βάσανα που περνούν οι άνθρωποι των γραμμάτων και στο τέταρτο σατιρίζει τους μοναχούς του μοναστηριού όπου εμόναζε. Ο άτυχος Πτωχοπρόδρομος, που θα προτιμούσε να γινόταν φούρναρης ή τσαγκάρης, καταριέται το χρόνο που έχασε για να μάθει γράμματα:

Ανάθεμα τα γράμματα, Χριστέ, και οπού τα θέλει!

Η γλώσσα των ποιημάτων αυτών είναι λαϊκότερη από τη γλώσσα του έπους *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας* και το μέτρο τους είναι ο ανομοιοκατάληκτος δεκαπεντασύλλαβος. Ο αφηγητής τους διακρίνεται για τη φαντασία και την περιγραφική του ικανότητα. Τα ποιήματα παρουσιάζουν μεγάλο λαογραφικό ενδιαφέρον και είναι χρησιμότατα για τις πληροφορίες που δίνουν σχετικά με το μεσαιωνικό ελληνικό κόσμο. Ένας από τους εκπροσώπους του ελληνικού Διαφωτισμού, ο Αδαμάντιος Κοραής (βλ. παρακάτω), εκτίμησε την γλωσσική αξία τους και γι' αυτό τύπωσε δύο από τα ποιήματα αυτά στα «Άτακτά» του (μια συλλογή εργασιών πάνω στη νεοελληνική γλώσσα).

Ο Σπανέας

5. Με τα προδρομικά ποιήματα συνδέεται άμεσα το παραινετικό ποίημα του 12ου αιώνα γνωστό ως *Ο Σπανέας*. Το ποίημα αυτό γράφτηκε κατά το πρότυπο του αρχαίου ποιητή Θέογνη και το περιεχόμενό του θυμίζει τον *Προς Δημόνικο* λόγο του αρχαίου Αθηναίου ρήτορα Ισοκράτη. Σε αυτό ένας γεροντότερος αυλικός διδάσκει κάποιον νεότερο πρίγκηπα τους κανόνες συμπεριφοράς που πρέπει να ακολουθεί στη ζωή του. Συγγραφέας του έργου ίσως είναι ο Αλέξιος, γιος του αυτοκράτορα Ιωάννη Κομνηνού που πέθανε το 1142 πριν από τον πατέρα του, ενώ ο νέος πρίγκιπας στον οποίο απευθύνεται είναι ίσως ο γιος της αδελφής του. Το ποίημα, γραμμένο στη λαϊκή γλώσσα της εποχής, έχει περισσότερο γλωσσική αξία και έγινε αγαπητό ανάγνωσμα των λαϊκών στρωμάτων. Γι' αυτό και σώθηκε σε διάφορες παραλλαγές, όπου κάθε συγγραφέας προσέθετε διάφορες επιπλέον συμβουλές.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Η πρώτη περίοδος της νεοελληνικής λογοτεχνίας χαρακτηρίζεται από την ανακάλυψη των ηρωικών επών που εξυμνούσαν τα κατορθώματα των ηρώων των λαών. Η Ευρώπη ήδη έχει περάσει σε μια «ηρωική εποχή».

✓ Στην Ελλάδα το πρώτο ηρωικό τραγούδι ήταν το έπος *Βασίλειος Διγενής Ακρίτας*, που είχε τις πηγές του στα τραγούδια του ακριτικού κύκλου, ιστορικής προέλευσης.

✓ Πληροφορίες για το μεσαιωνικό ελληνικό κόσμο παίρνουμε από τα *Πτωχοπροδρομικά ποιήματα*, τα οποία έχουν μεγάλο λαογραφικό ενδιαφέρον. Με αυτά συνδέεται άμεσα και το παραινετικό ποίημα *Ο Σπανέας*.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. *Να συγκρίνετε το παρακάτω απόσπασμα από το* ***Έπος του Διγενή*** *με το δημοτικό τραγούδι που ακολουθεί και αναφέρεται στο θάνατο του Διγενή και να σημειώσετε τις παρατηρήσεις σας.*

«(...) Ο θάνατος τον πολεμά εις το παλάτι μέσα.
Ακρίτας τον εγνώρισε και ξεφωνεί και λέγει:
«Ω, πάντερπνε, Βασίλειε, ο θάνατός σου ήλθεν
και το λοιπόν από του νυν όπλα ουδόλως έχεις.
Ανδρεία που σου άπειρος, ανείκαστος η τόλμη,
Που δυναστεία η πολλή, που του η πλούτου δόξα;
Άρτι ουδείς εις θάνατον δύναται βοηθήσαι,
Αι χείρες γαρ ελύθησαν, τα άθλα ου ποιούσαι,
Οι πόδες εδεσμεύθησαν οι τας οδούς κρατούντες
Ολίγον δε και η ψυχή του σώματος εκφεύγει
Και τάφος σε τον δυνατόν μέσα να κλείσει θέλει».

«Ο Διγενής ψυχομαχεί κι η γη τόνε τρομάσσει
κι η πλάκα τον ανατριχιά πως θάτονε σκεπάσει.
Κι εκείδα που ψυχομαχεί λόγια αντρειωμένα λέει
-νάχεν η γης πατήματα κι ο ουρανός κερκέλια
να πάθουν τα πατήματα, νάπιανα τα κερκέλια
ν' ανέβαινα στον ουρανό, να διπλωθώ, να κάτσω,
να δώκω σείσμα τ' ουρανού, να βγάλει μαύρα νέφη
να κάμω χιόνι στα βουνά και τα νερά τσι κάμπους».

2. *Ο ιστορικός της λογοτεχνίας μας Λίνος Πολίτης εκτιμά ότι τα προδρομικά ποιήματα μοιάζουν σε πολλά με τα ποιήματα του Γάλλου ποιητή Φρανσουά Βιγιόν (François Villon, 1431 - μετά το 1463), όπου με διάθεση περιγραφική και τόνο σκωπτικό ανατρέχει σε θέματα όπως η τύχη, η μωρία, η ματαιότητα, το κακό και ο θάνατος. Στο απόσπασμα που δίδεται από το ποίημα* ***Διαθήκη*** *του Βιγιόν, να αναζητήσετε ομοιότητες ή αναλογίες με τα προδρομικά ποιήματα που περιέχονται στο βιβλίο* ***ΚΝΛ*** *της Γ΄ Γυμνασίου.*

«Το ξέρω: πλούσιους και φτωχούς,
σοφούς, μωρούς, ιερείς, λαό,
χουβαρντάδες και φειδωλούς,
μεγάλους αλλά και μικρούς,
κυράδες μ' όμορφο λαιμό,
όποιο κι αν έχουνε συνάφι,
με τζοβαέρικα σωρό,
όλους τους παίρνει ο Χάρος στράφι».

(Η μετάφραση από το έργο ***Ευρωπαϊκά Γράμματα*** *– Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας, εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1999, τόμος Α΄, σελ. 365)*

Βιβλιογραφία

1. Αλεξίου, Στ. (1985). *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης (Κατά το χειρόγραφο του Εσκοριάλ) και το άσμα του Αρμούρη.* Κριτική έκδοση, Εισαγωγή, Σημειώσεις, Γλωσσάριο Στ. Αλεξίου. Αθήνα: Ερμής [Φιλολογική Βιβλιοθήκη, 5].
2. Αλεξίου, Στ. (1990). *Βασίλειος Διγενής Ακρίτης και τα άσματα του Αρμούρη και του Υιού του Ανδρόνικου.* Χρηστική έκδοση με Εισαγωγή. Αθήνα: Ερμής.
3. Καλαματιανός, Γ.Ν. (χ.χ.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Ι′ έκδοση. Αθήνα: Εστία, 22-25.
4. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 25-46.
5. Χαραλαμπάκης, Χρ. (1992). *Νεοελληνικός λόγος, Μελέτες για την γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος.* Αθήνα: Νεφέλη.
6. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 11-47.
7. Για τον François Villon (απ' όπου και το απόσπασμα του ποιήματος) βλ. Benoit-Dusausoy, A. & Fontaine, G. (επιμ.) (1999). *Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Α. Ζήρας κ.ά. Αθήνα, Σοκόλης, τόμ. Α′, 364-365.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΦΡΑΓΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1204-1453)

Την εποχή αυτή έρχονται σε επαφή ο δυτικός με το βυζαντινό πολιτισμό. Στο πλαίσιο αυτό γράφονται το *Χρονικόν του Μορέως*, έμμετρα μυθιστορήματα και *Διηγήσεις* για ζώα και πουλιά. Τα κείμενα αυτά γράφονται στη δημώδη γλώσσα, έχουν λαϊκό χαρακτήρα και συνδυάζουν το ακριτικό με το ιπποτικό πνεύμα.

Συνάντηση βυζαντινού και δυτικού πολιτισμού

1. Η περίοδος της Φραγκοκρατίας αρχίζει με την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους (1204) και τελειώνει με την Άλωση της Κωσταντινούπολης από τους Τούρκους (1453). Την περίοδο αυτή οι Φράγκοι κατακτητές συγκρούστηκαν με τον ντόπιο πληθυσμό. Παράλληλα, όμως, από τη συνάντηση δύο πολιτισμών που είχαν πίσω τους μια μεγάλη και διαφορετική παράδοση σημειώθηκαν πολιτιστικές ανταλλαγές.

Οι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας επισημαίνουν τη μεγάλη σημασία της περιόδου αυτής για τη λογοτεχνική μας παραγωγή και για τη συνέχιση της βυζαντινής παράδοσης μέσα από την επικοινωνία με τη Δύση. Ο Λίνος Πολίτης γράφει: «Η περίοδος αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία για τη λογοτεχνική παραγωγή, γιατί η επιμειξία των δύο πολιτισμών, του βυζαντινού και του δυτικού, στάθηκε ιδιαίτερα γόνιμη και αποδοτική». Ο Mario Vitti σημειώνει ότι η κατάρρευση της αυτοκρατορίας, που είχε καταφέρει να επιζήσει και να διαφυλάξει τον πολιτισμό, σε μια εποχή που ολόκληρη η Ευρώπη υπέκυπτε στην κάθοδο των βαρβάρων, είχε και θετικό αποτέλεσμα. Οι κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις που ακολούθησαν επέτρεψαν στους λογίους να αποκτήσουν στενότερες επαφές με τη δυτική παραγωγή «δημιουργώντας για τη Ρωμιοσύνη τις προϋποθέσεις που της επέτρεψαν να δει πιο σοβαρά πέρα από τα σύνορά της και να αρχίσει μια διαδικασία εξομοίωσης με τα επιτεύγματα που ενοποιούν τον ευρωπαϊκό πολιτισμό στο σύνολό του».

Τα λογοτεχνικά έργα της εποχής έχουν χαρακτήρα λαϊκό και συνδυάζουν το ακριτικό με το ιπποτικό πνεύμα. Τα σημαντικότερα από αυτά είναι το ***Χρονικόν του Μορέως***, τα ***έμμετρα μυθιστορήματα*** και οι διάφορες ***Διηγήσεις***. Με τα έργα αυτά προετοιμάζεται η ακμή της Κρητικής Λογοτεχνίας (1600-1669).

Το Χρονικόν του Μορέως

2. Το *Χρονικόν του Μορέως* είναι μια έμμετρη χρονογραφία, που εξιστορεί κυρίως την κατάκτηση της Πελοποννήσου (του Μορέως) από τους Φράγκους και την κατοχή της από τους διάφορους πρίγκιπες. Το μεγαλύτερο μέρος του έργου καταλαμβάνει η αφήγηση των γεγονότων στα χρόνια της διακυβέρνησης του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλαρδουίνου (1246-1278), τον οποίο ο συγγραφέας θαυμάζει και παρουσιάζει ως πρότυπο ιπποτικής αρετής. Τα γεγονότα εξιστορούνται με πλήθος λεπτομέρειες και αναφέρονται στην περίοδο 1204-1292.

Οι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας συμφωνούν στο ότι το έργο αυτό δεν χαρακτηρίζεται από λογοτεχνικές ή ποιητικές αρετές, αλλά το θέμα του, η περιγραφή δηλαδή της φραγκικής ιπποτικής ζωής των χρόνων εκείνων στα ελληνικά εδάφη, παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί «αποτελεί μνημείο των πολιτισμικών ανταλλαγών ανάμεσα στους Έλληνες και τους δυτικούς, οι οποίες προέκυψαν από τις σταυροφορίες».

Το *Χρονικόν του Μορέως*, που, όπως θα δούμε, ενέπνευσε το ιστορικό μυθιστόρημα του Α.Ρ. Ραγκαβή *Ο αυθέντης του Μορέως* (1850), ανήκει στην ιστορία της Νέας Ελληνικής λογοτεχνίας, αφού γράφτηκε στα ελληνικά, αλλά δεν εκφράζει τίποτε από το πνεύμα του νέου ελληνισμού, όπως εκφράστηκε για πρώτη φορά στο έπος του *Διγενή Ακρίτα*. Γραμμένο σε γλώσσα με πολλά φραγκικά δάνεια, έχει άτεχνο στίχο. Ο στιχουργός του παραμένει άγνωστος, είναι όμως βέβαιο ότι είχε πατέρα Φράγκο και μητέρα Ελληνίδα. Γνωρίζει καλά τον τόπο, είναι μορφωμένος, αλλά εχθρικός απέναντι στους ορθοδόξους. Το αρχικό έργο χάθηκε, σώθηκαν όμως τέσσερις παραλλαγές του.

Έμμετρα μυθιστορήματα σε δημώδη γλώσσα

3. Ανάμεσα στο 13ο και 15ο αιώνα εμφανίζεται μια σειρά έμμετρων μυθιστορημάτων, που έχουν για πρότυπά τους τα φραγκικά ιπποτικά έργα, αλλά και τα παλαιότερα βυζαντινά ή ακόμα και τα αλεξανδρινά έμμετρα μυθιστορήματα. Στις έμμετρες αυτές περιπετειώδεις ιστορίες συγχωνεύονται ανατολικά και χριστιανικά στοιχεία με υπεροχή του ελληνικού στοιχείου. Η έρευνα έχει εξακριβώσει επιδράσεις από το *Χίλιες και μία νύχτες* ή από νεοελληνικά παραμύθια. Πάντως τα γλωσσικά φραγκικά δάνεια στα έμμετρα μυθιστορήματα είναι πολύ λιγότερα από εκείνα που υπάρχουν στο *Χρονικόν του Μορέως*.

> *Η συλλογή παραμυθιών που έγινε γνωστή ως* Χίλιες και μία νύχτες *είναι ινδικής και περσικής προέλευσης και οι ιστορίες που περιέχει ανάγονται στο 10ο αιώνα. Δεν πρέπει να εννοήσουμε κυριολεκτικά τον αριθμό 1.001. «Χίλιες» στα αραβικά σημαίνει αναρίθμητες. Στη συλλογή αυτή ανήκει η γνωστή ιστορία του* Σεβάχ του Θαλασσινού.
>
> Μπρούνο Μπέτελχαϊμ, *Η γοητεία των παραμυθιών*

Τα μυθιστορήματα αυτά («μυθιστορίαι») μοιάζουν με παραμύθια διασκευασμένα σε στίχους. Η υπόθεσή τους είναι αισθηματική, αναφέρονται συνήθως σε δύο ερωτευμένους νέους, που την ένωσή τους εμποδίζουν κίνδυνοι και απρόοπτες περιπέτειες. Στο τέλος όμως οι δύο νέοι ενώνονται και γίνονται ευτυχισμένοι, όπως συμβαίνει στα παραμύθια.

Τα έμμετρα μυθιστορήματα θεωρήθηκαν πρόγονοι των σημερινών μυθιστορημάτων. Το γεγονός δεν ήταν τυχαίο. Μέχρι τότε η λογοτεχνία γραφόταν σε αρχαία ελληνική γλώσσα και βρισκόταν στα χέρια των λογίων της Κωνσταντινούπολης. Δεν υπήρχε επίσης καλλιεργημένη αστική τάξη, ώστε να εκτιμήσει το μυθιστόρημα που είναι προϊόν ευρείας κατανάλωσης και προορίζεται για ατομική ανάγνωση. Η κατάκτηση όμως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Φράγκους και η ίδρυση στην Ελλάδα ενετικών αποικιών οδήγησε στη δημιουργία μιας λογοτεχνίας «ελληνικής ως προς τη γλώσσα αλλά γαλλοελληνικής ή ιταλοελληνικής ως προς την έμπνευση», όπως υποστηρίζει στο βιβλίο του *Ιστορία του Ελληνικού μυθιστορήματος* ο Γάλλος νεοελληνιστής Henri Tonnet.

Από την εποχή αυτή έχουν σωθεί πέντε ιπποτικά μυθιστορήματα. Το μεγαλύτερο σε έκταση και πιο διαδεδομένο είναι το *Λίβιστρος και Ροδάμνη*, που η διήγησή του ταιριάζει σε παραμύθι χωρίς να γίνεται ποτέ ανιαρή. Μικρότερο σε έκταση και με όχι τόσο φανερή την φράγκικη επίδραση είναι το *Κατά Καλλίμαχον και Χρυσορρόην*, ενώ πιο σύντομο ακόμα είναι το *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα* που θεωρείται το παλαιότερο.

Η υπόθεση του ιπποτικού μυθιστορήματος *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα:* Ο Βέλθανδρος, γιος του βασιλιά των Ρωμαίων, φτάνει στην αυλή του βασιλιά της Αντιόχειας και αναγνωρίζει τη βασιλοπούλα Χρυσάντζα. Ήταν η ίδια που με την εντολή του Έρωτα βράβευσε ως την πιο όμορφη από σαράντα όμορφες στο Ερωτόκαστρο, όπου είχε μπει προηγουμένως. Οι δύο νέοι φλογίζονται από έρωτα και έπειτα από κινδύνους και βάσανα ενώνονται και ευτυχούν. Ο Βέλθανδρος διαδέχεται στο θρόνο τον πατέρα του.

Το έργο έχει πολύ περισσότερα ελληνικά και ανατολικά στοιχεία και πολύ λιγότερα φραγκικά, ενώ το υπερφυσικό στοιχείο του παραμυθιού υπάρχει σε μικρότερη έκταση.

Τα δύο άλλα από τα ιπποτικά μυθιστορήματα είναι διασκευές από πολύ διαδεδομένα δυτικά πρότυπα. Το *Ιμπέριος και Μαργαρώνα* σε γλώσσα λαϊκότερη, που διαβάστηκε πολύ την περίοδο της Τουρκοκρατίας, έχει για πρότυπο μια διασκευή από το *Χίλιες και μία νύχτες*, έργο γνωστό στην Προβηγκία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Η αθηναϊκή μάλιστα παράδοση, που την αναφέρει και ο ποιητής του 19ου αιώνα Καισάριος Δαπόντες, έλεγε ότι η Μαργαρώνα έχτισε το μοναστήρι του Δαφ-

νιού. Τέλος το *Φλόριος και Πλατζιαφλόρα* αποτελεί και αυτό διασκευή γαλλικού μυθιστορήματος και ήρθε στην Ελλάδα μέσω μιας ιταλικής μετάφρασης.

> *Μεταξύ αυτών των έργων, τα πιο ενδιαφέροντα για την ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος είναι σίγουρα εκείνα που ο συγγραφέας τους δανείστηκε από τη Δύση μόνο ένα σύνολο ιδεών και ένα σχέδιο, ενώ κατάφερνε να γράψει ένα πολύ πειστικό μυθιστόρημα ελληνικής ιπποσύνης.*
>
> Henri Tonnet, *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος*

Ποιήματα από τον κόσμο των φυτών και των ζώων

4. Από τους μύθους του Αισώπου ως το Γάλλο μυθοποιό Λα Φονταίν (Jean de La Fontaine, 1621-1695) οι διηγήσεις για ζώα στάθηκαν πολύ αγαπητές. Στο Μεσαίωνα πολλά διδακτικά και σατιρικά στιχουργήματα είχαν ως θέμα τους ιστορίες ζώων. Στα ζώα αποδίδονται ανθρώπινα προτερήματα και ελαττώματα. Τα έργα αυτά, γραμμένα στη λαϊκή γλώσσα σε ανομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο, έχουν μόνο γλωσσική αξία.

Τα πιο σημαντικά από αυτά είναι:

1. *Ο Φυσιολόγος* (12ος αι.) που περιγράφει γνωρίσματα των φυτών, των πολύτιμων λίθων και των ζώων με τρόπο αλληγορικό, παραπέμποντας σε θρησκευτικές δοξασίες και εκθειάζοντας χριστιανικές αρετές.

> *Η λατινική μετάφραση του* Φυσιολόγου *κυκλοφόρησε ευρύτατα στην Ευρώπη. Στο κεφάλαιο μάλιστα που αναφέρεται στον πελεκάνο, διαβάζουμε ότι τα μικρά επαναστατούν εναντίον του πατέρα πελεκάνου, ο οποίος τελικά τα σκοτώνει. Τότε ο πελεκάνος ξεσκίζει με το ράμφος το στήθος του, και το αίμα του πέφτοντας επάνω στα μικρά, τα φέρνει πίσω στη ζωή. Ο πελεκάνος συμβολίζει τον υιό της Αγίας Μαρίας, γράφει ο Φίλιππος ντε Ταόν (Philippe de Thaon, 12ος αι.), συγγραφέας του πρώτου ζωολογικού μυθιστορήματος στην Ευρώπη. «Είμαστε όλοι τα μικρά του, και με ανθρώπινη μορφή, σηκωθήκαμε και αναστηθήκαμε από το θάνατο χάρις στο τίμιο αίμα που έχυσε για μας ο Θεός, έτσι όπως έγινε και με τα μικρά πουλιά...»*
>
> *(Ευρωπαϊκά Γράμματα, Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας,* εκδ. Σοκόλη, 1999, τόμ. Α΄, σελ. 138)

2. *Διήγησις παιδιόφραστος (ή πεζόφραστος) των τετραπόδων ζώων.* Εδώ ο βασιλιάς Λέων καλεί όλα τα ζώα σε σύναξη με σκοπό να του αναφέρουν τα προτερήματα και τα ελαττώματά τους. Στο τέλος ο Λέων διατάζει να λυθεί η φιλία και η συνέλευση καταλήγει σε ομηρική μάχη και αλληλοφάγωμα. Η διήγηση είναι «παιδιόφραστος» (=χάριν «παιδιάς», δηλαδή παιχνιδιού) ή «πεζόφραστος», δηλαδή σε πεζό λόγο.

3. Ο *Πουλολόγος* (650 στίχοι) είναι αντίστοιχο του προηγούμενου εφαρμοσμένο στα πουλιά.

Η υπόθεση του *Πουλολόγου:* Ο αετός κάλεσε τα άλλα πουλιά στο γάμο του. Εκεί όλα βρήκαν την ευκαιρία να εκθειάσουν τα προσόντα τους και να κατηγορήσει το ένα το άλλο, με αποτέλεσμα να καταλήξουν σε μεγάλη φιλονικία. Την τάξη αποκατέστησε ο αετός με τα συνετά λόγια του.

4. Το *Συναξάριον του τιμημένου γαδάρου* (15ος αι.), είναι μια αλληγορική σάτιρα σε γλώσσα δημοτική, την οποία διασκεύασε σε ρίμα στις αρχές του επόμενου αιώνα ένας άξιος Κρητικός ποιητής. Παρόμοια στιχουργήματα με αλληγορικό χαρακτήρα και ιστορίες ζώων, στα οποία αποδίδονταν ανθρώπινες ιδιότητες, ήταν πολύ συνηθισμένα στην εποχή. Εδώ η λέξη «συναξάριον» παραπέμπει στο βίο ενός αγίου.

Ο μύθος των ζώων στην Ευρώπη συνδέεται στενά με ένα άλλο είδος της διδακτικής λογοτεχνίας, «τα ζωολογικά εγχειρίδια». Στην ελληνική γραμματεία τέτοια εγχειρίδια είναι ο *Φυσιολόγος* και ο *Πουλολόγος*.

Στην περίοδο αυτή ανήκουν και άλλα παρόμοια έργα, όπως ο *Πωρικολόγος*, με θέμα την περιγραφή των επικίνδυνων ιδιοτήτων του κρασιού, και ο *Ψαρολόγος* που είναι μια μίμηση του προηγούμενου. Σε όλα αυτά οι λεπτομέρειες της περιγραφής αποτελούν υπαινιγμούς για την πολιτική ζωή των Βυζαντινών και των Φράγκων αλλά και άλλων γειτονικών λαών.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Η περίοδος που ξεκινά με την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως από τους Φράγκους (1204) και καταλήγει στην Άλωση της Πόλης από τους Τούρκους (1453) χαρακτηρίζεται από πολιτιστικές ανταλλαγές που στάθηκαν εξαιρετικά γόνιμες, καθώς συναντήθηκαν δύο πολιτισμοί που είχαν πίσω τους μια μεγάλη και διαφορετική παράδοση. Τα περισσότερα έργα της περιόδου είναι ποιητικά και γράφονται στη δημώδη γλώσσα.

✓ Στα σημαντικότερα έργα της περιόδου ανήκουν το *Χρονικόν του Μορέως* και τα βυζαντινά έμμετρα ιπποτικά μυθιστορήματα, που θεωρούνται προδρομικά του μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Μεγάλη γλωσσική αξία έχουν και οι διηγήσεις για ζώα που έχουν διδακτικό και αλληγορικό χαρακτήρα και ήταν πολύ διαδεδομένες αυτή την εποχή.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. *Να αναζητήσετε τα φραγκικά δάνεια σε ένα συγκεκριμένο απόσπασμα από το* ***Χρονικόν του Μορέως****.*

2. *Πολλοί σύγχρονοι δημιουργοί κόμικς (Αρκάς κ.ά.) επιλέγουν πουλιά ή ζώα για να σατιρίσουν τα ελαττώματα των ανθρώπων. Να παρουσιάσετε τέτοια σκίτσα με τις λεζάντες τους στην τάξη σας.*

Βιβλιογραφία

1. Beck, H.-G. (1988). *Ιστορία της βυζαντινής δημώδους λογοτεχνίας.* Μετάφραση N. Eideneier. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
2. Δημαράς, Κ. Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* ΣΤ′ έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 65-85.
3. Καλαματιανός, Γ.Ν. (χ.χ.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Ι′ έκδοση. Εστία, 23-27.
4. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 47-64.
5. Tonnet, H. (1999). *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος.* Μετάφραση Μ. Καραμάνου. Αθήνα: Πατάκης.
6. Τσαβαρή, Ι. (1987). *Ο πουλολόγος.* Κριτική έκδοση με εισαγωγή, σχόλια και λεξιλόγιο. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης. Ειδικότερα το κεφάλαιο «Η ελληνική παράδοση», Β′, Γραμματολογικά προβλήματα, 113-117.
7. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 47-69.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ

Η ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1453-1821)

Στην Κρήτη, μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) και μέχρι την κατάληψη του νησιού από τους Τούρκους (1669), παρουσιάζεται μεγάλη πνευματική ανάπτυξη με άνθηση της λογοτεχνίας και κυρίως του Θεάτρου. Οι δημιουργοί επηρεάζονται από την ευρωπαϊκή Αναγέννηση. Αριστούργημα της Κρητικής Αναγέννησης είναι ο *Ερωτόκριτος* του Βιτσέντζου Κορνάρου. Άλλο σημαντικό έργο είναι η *Ερωφίλη* του Γεωργίου Χορτάτζη.

α) Από την Άλωση της Πόλης μέχρι την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1453-1669)

Πολιτικό - κοινωνικό - πολιτισμικό πλαίσιο

1. Το 1453 οι Τούρκοι κατακτούν την Κωνσταντινούπολη. Η Άλωση της Πόλης θεωρήθηκε εθνική συμφορά και στάθηκε τρομερό χτύπημα για ολόκληρη την Ευρώπη. Μετά την Άλωση ένα μεγάλο κύμα Ελλήνων λογίων μετακινήθηκε προς τη Δύση. Οι Έλληνες λόγιοι του Βυζαντίου μετέφεραν εκεί τα χειρόγραφα των αρχαίων και βυζαντινών συγγραφέων και τη γνώση της κλασικής παιδείας συμβάλλοντας στην Αναγέννηση.

Η υποδούλωση και η φυγή των Ελλήνων λογίων οδήγησε σε πνευματική οπισθοδρόμηση. Στις περιοχές όμως που έμειναν για αρκετό χρονικό διάστημα έξω από την τουρκική κυριαρχία, στην Κρήτη, τη Ρόδο, την Κύπρο και στα Επτάνησα, αναπτύχθηκε μεγάλη εμπορική δραστηριότητα. Το γεγονός αυτό και ο πλούτος που συγκεντρώθηκε στα νησιά επέτρεψαν να δημιουργηθεί μια μορφωμένη αριστοκρατία η οποία ενδιαφέρθηκε για την ανάπτυξη των γραμμάτων και των τεχνών. Η επαφή με τη Δύση και περισσότερο με την Ιταλία είχε ως αποτέλεσμα να μεταδοθεί στον ελλαδικό χώρο το πνεύμα της Αναγέννησης που έφερε στη λογοτεχνία νέα στοιχεία. Τη συνέχεια της γραπτής λογοτεχνικής παράδοσης εξασφάλισε η διάδοση των κειμένων χάρη στην εφεύρεση της τυπογραφίας. Τυπογραφεία ιδρύθηκαν στη Βενετία και αργότερα σε άλλες ελληνικές παροικίες των ευρωπαϊκών πόλεων.

Η ευρωπαϊκή λογοτεχνία στο τέλος του 16ου αιώνα

2. Όπως στην ελληνική λογοτεχνία, έτσι και στην ευρωπαϊκή παρατηρήθηκε μεγάλη ανάπτυξη της ποίησης, που συνήθως αρχίζει με ένα επικό κύκλο και καταλήγει σε κορυφαίες δημιουργίες, όπως αυτές του Τορκουάτο Τάσσο (Torquato Tasso, 1544-1595), συγγραφέα της *Απελευθερωμένης Ιερουσαλήμ* (*Gerusalemne Liberata*, βλ. παρακάτω), του Μολιέρου (Molière, 1622-1673) που έγραψε τον *Ταρτούφο (Tartuffe)* και το *Δον Ζουάν (Don Juan)*, του Μίλτονα (John Milton, 1608-1674), συγγραφέα του επικού ποιήματος *Ο απολεσθείς παράδεισος* (*Paradise lost*, 1667) και του Ιωάννη Ρακίνα (Jean Racine, 1639-1699), που έδωσε αξεπέραστα δραματικά έργα, όπως η *Φαίδρα* (*Phèdre*, 1677) και ο *Βρετανvικός* (*Britannicus*, 1669).

Στο τέλος του 16ου αιώνα οι λόγιοι στην Ευρώπη χρησιμοποιούν τις εθνικές τους γλώσσες και όχι πια τα λατινικά. Μεγάλες μορφές της λογοτεχνίας χαράζουν νέους δρόμους. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν ο Πορτογάλος Λουίς ντε Καμόενς –Luis (Vaz) de Camoens, 1524-1580– με το έπος του *Λουσιάδες* (*Os Lusiadas*, 1572). Στο έπος αυτό εξυμνείται η εθνική υπερηφάνεια των Πορτογάλων και η μεγάλη τους συμβολή στις ανακαλύψεις άγνωστων για τους Ευρωπαίους χωρών. Το έπος έχει κεντρικό θέμα το θαλασσινό ταξίδι και παρουσιάζει αναλογίες με την Οδύσσεια.

Στη Γαλλία ένας διανοούμενος της εποχής, ο Μισέλ ντε Μονταίν (Michel Eyquem de Montaigne, 1533-1592), συγγράφει τα περίφημα *Δοκίμια (Essais)*. Με αυτά μελετά τον άνθρωπο και τη δράση του, αναζητεί την αλήθεια και βασίζεται στη γνώση και το κριτικό πνεύμα. Η απέραντη γνώση του Μονταίν δεν πηγάζει από καμιά διδαχή, αλλά βασίζεται εξ ολοκλήρου στην προσωπική εμπειρία. Τα *Δοκίμια* εκδίδονται σε αλλεπάλληλες εκδόσεις και μεταφράζονται συνεχώς. Ο όρος *δοκίμιο* θα χαρακτηρίσει πολλά επόμενα ευρωπαϊκά έργα. Αργότερα ο Φράνσις Μπέικον (Francis Bacon, 1561-1625), Άγγλος φιλόσοφος, θεμελιωτής του εμπειρισμού, θα ονομάσει «δοκίμια» (essayes) και τα δικά του σύντομα πεζά κείμενα.

Μαζί με τον Μονταίν, ένας από τους αποκαλούμενους «πατέρες της πολιτισμικής παράδοσης της Ευρώπης» είναι ο Ισπανός Μιγκέλ δε Θερβάντες Σααβέδρα (Miguel de Cervantes Saavedra, 1547-1616), συγγραφέας του μυθιστορήματος *Δον Κιχώτης* (*El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha: Ο πολυμήχανος ινδάλγος Δον Κιχότε δε λα Μάντσα*, 1605). Το έργο αυτό του Θερβάντες, το οποίο υπήρξε το πιο μεταφρασμένο βιβλίο σε ολόκληρο τον κόσμο, παρωδεί με φαντασία και χιούμορ τα ιπποτικά μυθιστορήματα που ασκούσαν στους αναγνώστες τους τόση γοητεία.

Ο Θερβάντες πέθανε στις 25 Απριλίου 1616, την ίδια μέρα που πέθανε και ο παγκόσμιας φήμης Άγγλος θεατρικός συγγραφέας, δραματουργός και ηθοποιός Ουίλλιαμ Σαίξπηρ (William Shakespeare, 1564-1616). Τα έργα του Σαίξπηρ κατέκτησαν μοναδική θέση στην παγκόσμια λογοτεχνία, καθώς, με την ανεξάντλητη ποικιλία χαρακτήρων που παρουσιά-

ζουν, ανήκουν σε όλες τις εποχές και ανάγονται στην αιωνιότητα. Μερικά έργα του ενδεικτικά: *Ρωμαίος και Ιουλιέττα (Romeo and Juliet)*, *Όνειρο θερινής νύχτας (A Midsummer Night's dream)*, *Άμλετ (Hamlet)*, *Βασιλιάς Ληρ (King Lear)*, *Οθέλλος (Othello)*, *Μάκβεθ (Macbeth)* κ.ά.

Η Κρητική Αναγέννηση

3. Η Κρήτη έμεινε κάτω από την κυριαρχία των Βενετών από το 1211 ως το 1669, όταν και αυτή υποδουλώθηκε στους Τούρκους. Στη διάρκεια της βενετοκρατίας το νησί γνώρισε οικονομική και εμπορική ανάπτυξη και παρουσίασε τα περισσότερα δείγματα λογοτεχνικής ακμής. Τους δύο πρώτους αιώνες ο ντόπιος πληθυσμός έτρεφε εχθρικά αισθήματα προς τους Βενετούς κατακτητές. Βαθμιαία όμως η επικοινωνία Βενετών και Ελ-

Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1541-1614), «Η ταφή του Χριστού» (Εθνική Πινακοθήκη)

λήνων έγινε στενότερη. Την περίοδο αυτή πολλά χειρόγραφα αρχαίων Ελλήνων και Βυζαντινών συγγραφέων αντιγράφονταν στο νησί που γρήγορα εξελίχτηκε σε πολιτισμικό κέντρο. Οι μορφωμένοι μιλούσαν και τις δύο γλώσσες, ενώ ανάμεσα στους ευγενείς Βενετούς, πολλοί ήταν εκείνοι που δε θυμούνταν πια την ευγενική τους καταγωγή και δε διατηρούσαν παρά το επώνυμό τους και τα λίγα φέουδα που τους απέμειναν. Η άνθηση της λογοτεχνίας στην Κρήτη και η θαυμαστή κορύφωση στην οποία έφτασε οφείλεται στην επιρροή της Ευρωπαϊκής Αναγέννησης, η οποία συνετέλεσε στη δημιουργία της «Κρητικής Αναγέννησης». Ο Λίνος Πολίτης ονομάζει την περίοδο αυτή «χρυσή περίοδο στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας».

Η άνθηση αυτή δεν παρατηρήθηκε μόνο στα γράμματα αλλά και στην τέχνη. Έτσι, στην αρχιτεκτονική, τη μουσική και τη ζωγραφική η βυζαντινή παράδοση δέχτηκε στοιχεία της Ιταλικής Αναγέννησης. Ο μεγάλος ζωγράφος Δομήνικος Θεοτοκόπουλος (1540-1614) μαθήτευσε στην Κρήτη και το 1567 έφυγε για τη Βενετία και μετά για το Τολέδο της Ισπανίας, όπου έγινε διάσημος ως el Greco.

Η ανάπτυξη. Η λογοτεχνική παραγωγή. *Ο Απόκοπος* του Μπεργαδή

4. Από τα λογοτεχνικά έργα της εποχής ξεχωρίζει ο *Απόκοπος* του Μπεργαδή, ποίημα που γνώρισε μεγάλη εκδοτική επιτυχία και ήταν το πρώτο ελληνικό έργο που τυπώθηκε στη Βενετία (1519). Ο τίτλος του *Απόκοπος* (= αποκαμωμένος) οφείλεται στον πρώτο του στίχο («Μιαν από κόπου νύσταξα» = κάποτε από κούραση νύσταξα) και το θέμα του είναι μια ονειρική κατάβαση του ποιητή-αφηγητή στον κάτω κόσμο, όπου ακούει δύο νέους να του μιλούν από μέρους των νεκρών. Αντί όμως για σκοτάδι ο αφηγητής μιλά με παραστατικές περιγραφές για το φως και την άνοιξη. Για τον ποιητή δεν υπάρχουν πληροφορίες, μόνο το επίθετό του μας είναι γνωστό. Το ποίημα αγαπήθηκε πολύ και μερικοί στίχοι του τραγουδιούνταν στην Κρήτη ως μοιρολόγια.

Είκοσι χρόνια μετά τον *Απόκοπο* (1539) τυπώθηκε στη Βενετία ένα άλλο έργο που είχε και αυτό μεγάλη διάδοση. Πρόκειται για το *Γαδάρου, λύκου και αλουπούς διήγησις χαρίεις* (= ωραία), ή, όπως την έλεγε ο λαός, «Η Φυλλάδα του Γαϊδάρου». Το έργο ανάγεται στο πολύ αγαπητό είδος των διηγήσεων για τα ζώα και είχε πρότυπο του, όπως είδαμε, το *Συναξάριον του τιμημένου γαδάρου*. Ο ποιητής διασκεύασε το πρότυπό του σε ομοιοκατάληκτους στίχους που ήταν η μόδα της εποχής.

Τα έργα αυτά ανήκουν στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα. Στο δεύτερο μισό στην Κρήτη κορυφώνεται η λογοτεχνική ακμή που θα διαρκέσει ως το 1669, χρονιά που το νησί θα περάσει στην τουρκική κατάκτηση.

Κυπριακά ερωτικά ποιήματα

5. Την ίδια εποχή έχουμε μια σειρά από λυρικά ερωτικά ποιήματα προερχόμενα από την Κύπρο. Τα ερωτικά ποιήματα της Κύπρου, γράφει ο Λίνος Πολίτης, γραμμένα στο τοπικό ιδίωμα του νησιού και όχι στον καθιερωμένο λαϊκό δεκαπεντασύλλαβο, «είναι ένα από τα πιο υψηλά δείγ-

ματα όπου έφτασε η λογοτεχνία της Αναγέννησης στην Ελλάδα, στην πιο καθαρή της μορφή. Με την πτώση της Κύπρου στους Τούρκους (1571) έμεινε δυστυχώς χωρίς συνέχεια».

Τα πιο σημαντικά έργα της Κρητικής Λογοτεχνίας. Ο *Ερωτόκριτος*

6. α) ***Ερωτόκριτος***: είναι μεγάλο αφηγηματικό ποίημα, ένα έμμετρο μυθιστόρημα που έχει πλοκή παραμυθιού. Το έργο αποτελείται από 10.052

Η υπόθεση του Ερωτόκριτου: Βρισκόμαστε στην προχριστιανική Αθήνα, κάστρο της εποχής όμοιο με τα ιπποτικά που δέσποζαν στη Δύση. Εκεί ζει ο βασιλιάς Ηράκλης και η γυναίκα του που, αφού έμειναν πολλά χρόνια χωρίς παιδί, φέρνουν στον κόσμο μια κόρη, την Αρετούσα, την οποία ερωτεύεται ο Ερωτόκριτος (το όνομά του το βρίσκουμε και ως Ρωτόκριτος ή Ρώκριτος), γιος του συμβούλου του βασιλιά Πεζόστρατου. Ο νέος ομολογεί την αγάπη του στο φίλο και σύμβουλό του Πολύδωρο. Έπειτα μεταμφιεσμένος τραγουδάει καντάδες κάτω από τα παράθυρα της Αρετούσας. Ο βασιλιάς το μαθαίνει και βάζει τέλος στις νυχτερινές αυτές συναντήσεις. Η Αρετούσα ερωτευμένη με τον άγνωστο τραγουδιστή ομολογεί τα αισθήματά της στη νένα της, τη Φροσύνη. Ο Ερωτόκριτος κάνει με το φίλο του Πολύδωρο ένα ταξίδι στον Έγριπο (παραφθορά του Εύριπος, δηλαδή στην Εύβοια) για να διασκεδάσει τη θλίψη του. Στη διάρκεια της απουσίας του η Αρετούσα ανακαλύπτει το πορτρέτο της στο δωμάτιο του Ερωτόκριτου και του στέλνει μήλα για δώρο και για να του εκδηλώσει την αγάπη της.

Στη συνέχεια ο βασιλιάς οργανώνει έναν αγώνα για να διασκεδάσει την κόρη του. Ο αφηγητής περιγράφει λεπτομερώς τις μονομαχίες, ιδιαίτερα εκείνη του Κρητικού με τον Καραμανίτη (που συμβολίζει τη σύγκρουση των Κρητών με τους Τούρκους). Ο Ερωτόκριτος νικά στον αγώνα και παίρνει το στεφάνι από το χέρι της Αρετούσας. Παίρνει τότε το θάρρος κι εκμυστηρεύεται το αίσθημά του στον πατέρα του πείθοντάς τον να ζητήσει το χέρι της κόρης από το βασιλιά.

Ο Πεζόστρατος ζητεί από το βασιλιά το χέρι της Αρετούσας για το γιο του, όμως ο Ηράκλης εξοργισμένος από την αλαζονεία ενός κοινού θνητού διώχνει τον Πεζόστρατο, εξορίζει το γιο του και φυλακίζει την Αρετούσα που δε δέχεται να παντρευτεί κανένα από τα αρχοντόπουλα. Τρία χρόνια μένει φυλακισμένη, γιατί αποκρούει την πρόταση γάμου του βασιλόπουλου του Βυζαντίου, που της επαναλαμβάνει κάθε μέρα ο πατέρας της. Αχώριστοι φίλοι των δύο νέων είναι ο Πολύδωρος και η Φροσύνη που παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη της υπόθεσης.

Αργότερα κηρύσσεται πόλεμος εναντίον του βασιλιά των Βλάχων, στον οποίο έρχεται και πολεμά με γενναιότητα ο Ερωτόκριτος μεταμφιεσμένος σε μαύρο με τη βοήθεια ενός μαγικού υγρού. Στη μάχη σώζει το βασιλιά και δέχεται να μονομαχήσει με τον Άριστο, ανεψιό του βασιλιά των Βλάχων, τον οποίο και σκοτώνει. Ο Ερωτόκριτος ζητεί για αμοιβή του να παντρευτεί την Αρετούσα, που δεν τον αναγνωρίζει στην αρχή, γι' αυτό αρνείται. Στο τέλος όμως γίνεται η αναγνώριση χάρη στο μαγικό υγρό που του ξαναδίνει τη μορφή του και οι νέοι παντρεύονται και ζουν ευτυχισμένοι.

ομοιοκατάληκτους δεκαπεντασύλλαβους στίχους και διαιρείται σε πέντε μέρη.

Το έργο σώζεται σε ένα μόνο χειρόγραφο που μετά το 1669 μεταφέρθηκε από Κρητικούς στα Επτάνησα. Η υπόθεση και τα πρόσωπα του έργου είναι φανταστικά και μόνο σε μερικά επεισόδια συναντούμε ιστορικούς υπαινιγμούς, όπως στη μονομαχία του Κρητικού με τον Καραμανίτη. Στον *Ερωτόκριτο* εξυμνούνται οι ιπποτικές αρετές, η παλικαριά, ο έρωτας, η φιλία, η ιπποτική γενναιοφροσύνη και η σταθερότητα. Πάνω από όλα όμως διακρίνονται τα στοιχεία της ελληνικής λαϊκής παράδοσης που εκφράζονται μέσα από το συνδυασμό στοιχείων της αρχαίας μυθολογίας με άλλα που ανήκουν στη λαϊκή νοοτροπία της εποχής. Μερικοί στίχοι του *Ερωτόκριτου* θυμίζουν στίχους δημοτικών τραγουδιών.

Ποιητής του *Ερωτόκριτου* είναι ο Βιτσέντζος Κορνάρος που γεννήθηκε στη Σητεία της Κρήτης, όπως ο ίδιος αυτοσυστήνεται στον επίλογο του έργου του και είναι γόνος μεγάλης βενετοκρητικής οικογένειας. Οι μελετητές συμφωνούν στο ότι ο Κορνάρος δανείστηκε την υπόθεση από ένα μεσαιωνικό γαλλικό μυθιστόρημα του 1847, το *Paris et Vienne* του Πιερ ντε λα Συπέντ (Pierre de la Cypède), που το γνώρισε προφανώς από κάποια ιταλική μετάφραση. Αν και το πρότυπο είναι ξένο, ο *Ερωτόκριτος* είναι έργο καθαρά ελληνικό. Η δράση του εκτυλίσσεται στην ειδωλολατρική Αθήνα και το λαϊκό στοιχείο είναι διάχυτο και στη στιχουργική και στη θεματική. «Καταλαβαίνουμε εδώ την περηφάνια ενός δημιουργού με ελληνική παιδεία, που έμαθε από τους ανθρώπους της ιταλικής Αναγέννησης να θαυμάζει τους αρχαίους», γράφει ο Γάλλος νεοελληνιστής Τονvέ (Henri Tonnet).

Η αξία του *Ερωτόκριτου*

Η λογοτεχνική αξία του έργου είναι μεγάλη. Ο Αδαμάντιος Κοραής ονόμασε τον ποιητή του Ερωτόκριτου «Όμηρο της δημώδους ποιήσεως», ενώ από τη μελέτη του επηρεάστηκε ο εθνικός μας ποιητής Διονύσιος Σολωμός. Ο Γιώργος Σεφέρης στο γνωστό του δοκίμιο για τον *Ερωτόκριτο* σημειώνει τις αρετές του έργου: «έλλειψη ρητορείας, περιγραφή της λεπτομέρειας, κυριαρχία στη γλώσσα και τον ρυθμό της». Ο *Ερωτόκριτος* είναι ποίημα «γοητευτικό». Ακόμα και οι επαναλήψεις συντελούν στη γοητεία που ασκεί. Το ποίημα έγινε δημοφιλές ανάγνωσμα των λαϊκών τάξεων και κέρδισε την προσοχή και το θαυμασμό των μελετητών.

> *Η κρητική αναγέννηση, προτού καταποντιστεί, έδωσε δυο καρπούς που θα ήταν αρκετοί για να τιμήσουν τόπους πολύ μεγαλύτερους από αυτό το νησί. Μια έντονη προσωπικότητα, τον Θεοτοκόπουλο. Κι αυτή τη δεκαπεντασύλλαβη φράση, που ήταν ικανή να εκφραστεί με τέτοια ακρίβεια:*
>
> *Γονέοι που μ' εσπείρετε, κι από τα κόκκαλά σας*
> *επήρα κι απ' το αίμα σας κι από την αναπνιά σας* (Δ 309-10)
>
> Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές, Α΄*, σελ. 299

Πολλοί στίχοι του έμειναν στη μνήμη και δίστιχά του πήραν τον χαρακτήρα λαϊκών παροιμιών. Στις λαϊκές γιορτές των Επτανήσων, της Πελοποννήσου, της Ηπείρου και της Θεσσαλίας γίνονταν δραματικές παραστάσεις επεισοδίων του. Σημαντική επίδραση άσκησε ο *Ερωτόκριτος* σε ολόκληρη τη μεταγενέστερη λογοτεχνική παραγωγή.

Η Βοσκοπούλα

β) ***Η Βοσκοπούλα*** ανήκει στην ποιμενική ποίηση και είναι ένα σύντομο αφηγηματικό ποίημα. Από τα παλαιότερα κρητικά έργα τυπώθηκε στη Βενετία στα 1627. Είναι γραμμένο στο ιδίωμα της δυτικής Κρήτης και μεταφράστηκε στα λατινικά. Ο συγγραφέας της είναι άγνωστος και η υπόθεση απλή:

Υπόθεση της *Βοσκοπούλας*: Ένας νέος Κρητικός βοσκός συναντά στα λειβάδια μια όμορφη βοσκοπούλα και την ερωτεύεται. Περνούν μαζί ευτυχισμένες μέρες στη σπηλιά της, γιατί ο γέρος πατέρας της έλειπε. Ο βοσκός φεύγει αλλά υπόσχεται να επιστρέψει σε ένα μήνα και να τη ζητήσει από τον πατέρα της. Μια αρρώστια όμως τον κρατά στο κρεβάτι και γυρίζει ύστερα από δύο μήνες. Η βοσκοπούλα στο διάστημα αυτό αρρωσταίνει και πεθαίνει από τη λύπη της. Ο πατέρας υποδέχεται με θρήνους τον αγαπημένο της. Ο βοσκός αποφασίζει να ζήσει στην ερημιά με την ανάμνηση της βοσκοπούλας και με μόνη του συντροφιά ένα αρνί που εκείνη του είχε χαρίσει.

Το έργο τυπώθηκε πολλές φορές σε λαϊκές εκδόσεις, και αποσπάσματά του βρίσκουμε σε συλλογές δημοτικών τραγουδιών. Πολλοί ήταν οι θαυμαστές του, ανάμεσά τους και ο Διονύσιος Σολωμός, ο οποίος μας πληροφορεί ότι στην εποχή του δεν υπήρχε γυναίκα που να μην ήξερε τη *Βοσκοπούλα.*

Η Θυσία του Αβραάμ

γ) ***Η Θυσία του Αβραάμ:*** Πρόκειται για ένα θρησκευτικό δράμα, είδος πολύ δημοφιλές στην εποχή του, που οι πηγές του βρίσκονται στα βυζαντινά και τα ευρωπαϊκά «μυστήρια» του Μεσαίωνα. Τα «μυστήρια» (δραματικές αναπαραστάσεις) είναι ένα θεατρικό είδος που αναπτύχθηκε στο Μεσαίωνα και περιλαμβάνει δράματα θρησκευτικής φύσης που απορρέουν από τους θρύλους των αγίων, από την Παλαιά Διαθήκη και κυρίως από

Υπόθεση της *Θυσίας του Αβραάμ*: Ένας άγγελος εμφανίζεται στον Αβραάμ και του ανακοινώνει την επιθυμία του Θεού να θυσιάσει το μονάκριβο γιο του Ισαάκ. Η φοβερή αναγγελία συγκλονίζει τον Αβραάμ, όπως και τη Σάρρα και τον Ισαάκ που το πληροφορούνται αργότερα. Ο καθένας όμως αντιδρά με το δικό του τρόπο, ανάλογα με το χαρακτήρα του. Ο Αβραάμ δε διστάζει ούτε στιγμή να υπακούσει στο θέλημα του Θεού και να τελέσει τη θυσία. Την τελευταία όμως στιγμή ο Κύριος σώζει τον Ισαάκ έχοντας ήδη δοκιμάσει την πίστη του πατέρα του.

«Η Θυσία του Αβραάμ» («Κειμήλια προσφύγων από τη Μικρά Ασία»), 19ος αιώνας (Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών)

την Καινή Διαθήκη. Υπόθεση του έργου είναι το γνωστό επεισόδιο της Παλαιάς Διαθήκης, όπως αναφέρεται στο 24ο κεφάλαιο της *Γενέσεως.*

Το έργο παραδόθηκε ανώνυμο. Πολλοί μελετητές όμως δέχονται ότι ποιητής της *Θυσίας* είναι ο Κορνάρος. Το άμεσο πρότυπό του είναι το δράμα *Lo Isach* του Λουίτζι Γκρότο (Luigi Groto), έργο ιταλικό.

Ο ποιητής ενδιαφέρεται λιγότερο για την εξωτερική δράση και περισσότερο για την εσωτερική εξέλιξη των προσώπων. Με ιδιαίτερη ευαισθησία ψυχογραφεί τη Σάρρα, τη μάνα που αγωνίζεται να γλιτώσει το γιο της χωρίς όμως να εναντιώνεται στο θέλημα του Θεού.

Το ποιητικό κατόρθωμα του Κρητικού ποιητή είναι ότι κατάφερε να συνθέσει ένα έργο ανώτερο από τα ευρωπαϊκά πρότυπά του. Η δέση και η λύση του μύθου, οι περιπέτειες, η σκηνική οικονομία, οι ζωντανοί χαρακτήρες, ο λυρισμός και η λιτότητα του ύφους θυμίζουν κλασική τραγωδία. Το έργο είναι γραμμένο στη λαϊκή κρητική γλώσσα εμπλουτισμένη με λαϊκές παροιμίες, δίστιχα, ευχές, γνώμες και μοιρολόγια.

Η *Θυσία του Αβραάμ* έγινε λαϊκό ανάγνωσμα στην Κρήτη και στα Επτάνησα. Πολλοί στίχοι του έργου έγιναν λαϊκά μοιρολόγια και μαντινάδες.

δ) Στο κρητικό θέατρο ανήκουν εννέα έργα όλα θεατρικά (εκτός από την πρώιμη *Βοσκοπούλα* και τον *Ερωτόκριτο*). Από αυτά τρία γράφτηκαν από τον ποιητή Γεώργιο Χορτάτζη, η *Ερωφίλη* (τραγωδία), ο *Κατζούρμπος* (κωμωδία) και η *Πανώρια* (ποιμενικό δράμα).

Στις **τραγωδίες** εκτός από την *Ερωφίλη* ανήκουν επίσης: 1) Ο *Βασιλεύς Ροδολίνος*, που γράφτηκε από τον ποιητή Ιωάννη Ανδρέα Τρωίλο από το Ρέθυμνο και τυπώθηκε επίσης στη Βενετία το 1647 και 2) ο *Ζήνων*, που δεν είναι σίγουρο πως είναι κρητικό έργο, μια και ο ποιητής του είναι άγνωστος, ενώ έχει αποδειχτεί πως γράφτηκε και παραστάθηκε στη Ζάκυνθο στα 1682-1683.

Στις **κωμωδίες** ανήκουν: 1) ο *Κατζούρμπος*, που είναι το ωριμότερο έργο του Χορτάτζη, ο οποίος όταν βρισκόταν στη Βενετία γνώρισε ανάλογες ιταλικές κωμωδίες, 2) ο *Στάθης*, έργο του οποίου ο ποιητής είναι άγνωστος και 3) ο *Φορτουνάτος* του Κρητικού ποιητή Μάρκου-Αντώνιου Φόσκολου.

Την **ποιμενική ποίηση** εκπροσωπεί εκτός από τη *Βοσκοπούλα*, η *Πανώρια*, γνωστή και ως *Γύπαρης*, που πρωτοτυπώθηκε στη Βενετία το 1583. Το θέμα του δράματος είναι ολόκληρο παρμένο από την αρχαία μυθολογία (από τις *Μεταμορφώσεις* του Οβιδίου).

Η *Ερωφίλη*

ε) Η ***Ερωφίλη*** είναι πεντάπρακτη τραγωδία στον τύπο των αρχαίων τραγωδιών με επεισόδια και χορικά.

Υπόθεση της *Ερωφίλης:* Ο γιος του βασιλιά της Τζέρτζας Πανάρετος έπειτα από το θάνατο του πατέρα του πέφτει στα χέρια του βασιλιά της Αιγύπτου Φιλόγονου, που τον μεγαλώνει μαζί με την κόρη του Ερωφίλη και τον περιβάλλει με πολλές τιμές για τη σύνεση και την ανδρεία του. Όταν μεγαλώνουν τα δυο παιδιά ερωτεύονται και παντρεύονται κρυφά. Ο Φιλόγονος πληροφορείται το μυστικό τους, εξαγριώνεται, σκοτώνει τον Πανάρετο και προσφέρει τα μέλη του κομματιασμένα στην Ερωφίλη, η οποία αυτοκτονεί από τη λύπη της. Ο χορός των κοριτσιών-ακολούθων της σκοτώνει τον πατέρα της και με τον τρόπο αυτό τιμωρείται ο Φιλόγονος, ο οποίος είχε δολοφονήσει τον αδελφό του και του είχε αρπάξει το θρόνο.

Η τραγωδία γράφτηκε με πρότυπο την ιταλική τραγωδία *Ορμπέκε* (*Orbecche*) του Τζιράλντι (G. Battista Giraldi). Όπως συμβαίνει στις ευρωπαϊκές τραγωδίες, ανάμεσα στις πέντε πράξεις παρεμβάλλονται τέσσερα «ιντερμέδια» (= μουσικοχορευτικά κομμάτια με διαφορετική υπόθεση) που αποτελούν ολόκληρο εμβόλιμο δράμα. Τα «ιντερμέδια» αυτά έχουν ως θέμα τους ένα επεισόδιο παρμένο από το έργο του Ιταλού ποιητή Τορκουάτο Τάσσο *Ελευθερωμένη Ιερουσαλήμ* (Torquato Tasso, *Gerusalemne Liberata*). Ποιητής της Ερωφίλης είναι ο Γεώργιος Χορτάτζης από το Ρέθυμνο, ο οποίος εκτός από το πηγαίο ταλέντο του διέθετε μεγάλη ελληνική και ιταλική παιδεία. Ο Κωστής Παλαμάς ονόμασε τον Χορτάτζη «πατέρα της νέας μας δραματικής τέχνης».

Η *Ερωφίλη* έγινε έργο πανελλήνιο και διαβάστηκε πολύ. Οι μελετητές βρίσκουν ότι το έργο έχει αναμφισβήτητες λογοτεχνικές και θεατρικές αρετές. Για πρώτη φορά εκδόθηκε το 1637 στη Βενετία μετά το θάνατο του ποιητή.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Η λογοτεχνία της Αναγέννησης στην Ελλάδα εμφανίζει ποιητική ανάπτυξη και εκπροσωπείται από τα έργα της κρητικής λογοτεχνίας, τα περισσότερα θεατρικά. Τα πρότυπά τους είναι ιταλικά κυρίως και είναι γραμμένα στην κρητική διάλεκτο.

✓ Ξεχωριστή θέση ανάμεσά τους κατέχει ο *Ερωτόκριτος*, το μεγάλο αφηγηματικό ποίημα του Βιτσέντζου Κορνάρου, που θεωρείται το αριστούργημα της κρητικής λογοτεχνίας και κορυφαίο έργο ολόκληρης της νεοελληνικής ποίησης.

✓ Με την πτώση όμως της Κρήτης στους Τούρκους (1669) διακόπτεται η λογοτεχνική παραγωγή και ακολουθεί ενάμισης αιώνας ποιητικής παρακμής.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Πώς περιγράφεται η φύση στα αποσπάσματα της ***Βοσκοπούλας*** *και της* ***Ερωφίλης*** *που υπάρχουν στο βιβλίο σας;*

2. Να διαβάσετε από την ***Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*** *του Λίνου Πολίτη (Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1978, σελ. 65-66) το κεφάλαιο με τίτλο «Κρητικό Θέατρο» (από την αρχή μέχρι «...Ο Γεώργιος Χορτάτζης, εισηγητής του Θεάτρου στην Κρήτη, είναι περίπου σύγχρονος με τον Σαίξπηρ»). Στη συνέχεια να εξετάσετε και να σχολιάσετε τις προϋποθέσεις που απαιτούνται προκειμένου να αναπτυχθεί το θέατρο.*

β) Από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση (1669-1821)

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια των λογίων να αφυπνίσουν πνευματικά τους υπόδουλους Έλληνες. Αρκετοί χρησιμοποιούν στα κείμενά τους τη λαϊκή γλώσσα. Οι Νεοέλληνες διαφωτιστές (Ρήγας Βελεστινλής, Δημήτριος Καταρτζής, Αδαμάντιος Κοραής) επιδιώκουν να μεταφέρουν στον ελλαδικό χώρο τις ιδέες του Διαφωτισμού προετοιμάζοντας έτσι το έδαφος που θα βοηθήσει τους υπόδουλους να συνειδητοποιήσουν πως πρέπει να επαναστατήσουν.

Η πνευματική κίνηση μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους

Η κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους στα 1669, η οποία σήμανε το τέλος της κρητικής λογοτεχνίας, υπήρξε μια μεγάλη ιστορική στιγμή. Τα φραγκοκρατούμενα μέρη περιορίστηκαν μόνο στα Επτάνησα, όπου συνεχίστηκε η επαφή με την Ευρώπη και συγκεκριμένα με τη Βενετία, που έγινε το σημαντικότερο κέντρο του ελληνισμού της διασποράς. Αλλά και ο τύπος του Έλληνα της διασποράς είναι τώρα διαφορετικός από εκείνον του 15ου αιώνα: «στον 15ο αιώνα οι Έλληνες πήγαιναν στη Δύση για να διδάξουν, τώρα πηγαίνουν για να διδαχτούν», σημειώνει ο Λίνος Πολίτης.

Τα Πανεπιστήμια της Ιταλίας (κυρίως της Πάντοβας) εκπαιδεύουν πλήθος νέους όχι μόνο από τα βενετοκρατούμενα μέρη αλλά και από την υπόλοιπη Ελλάδα, οι οποίοι επιστρέφοντας στην πατρίδα μεταδίδουν όσα έμαθαν. Η πνευματική κίνηση εξαπλώνεται στον ελληνικό χώρο και έχει κέντρο την Κωνσταντινούπολη και τον κύκλο του Πατριαρχείου. Αργότερα θα μεταφερθεί στις παραδουνάβιες ηγεμονίες. Στα κρίσιμα αυτά χρόνια θα δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις που θα οδηγήσουν στην Επανάσταση του 1821.

Η συνέχεια της παράδοσης. Ο *Κρητικός Πόλεμος:* μια ποιητική χρονογραφία

1. Ο ***Κρητικός Πόλεμος:*** Μετά την άλωση της Κρήτης στα 1669, η παράδοση της κρητικής λογοτεχνίας ακολούθησε το φυσικό της δρόμο και μεταφυτεύτηκε στα Επτάνησα. Δε συνεχίστηκε όμως. Τα πρώτα χρόνια την κρατούσαν στα χέρια τους οι Κρητικοί πρόσφυγες, αργότερα πέρασε στους Επτανήσιους. Στα 1681 ο Ρεθυμνιώτης Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλής εκδίδει στη Βενετία ένα έμμετρο χρονικό για την πτώση της Κρήτης με τίτλο *Διήγησις διά στίχων του δεινού Κρητικού Πολέμου*. Το ποίημα είναι σημαντική ιστορική πηγή, γιατί περιγράφει χρονολογικά όλο τον πόλεμο Βενετών και Τούρκων για την κατάληψη της Κρήτης (1645-1669), από την απόβαση των Τούρκων στη δυτική Κρήτη και την άλωση των Χανίων (1645) και μετά του Ρεθύμνου ως την συνθηκολόγηση του Χάνδακα (1669). Πηγή του Τζάνε Μπουνιαλή είναι οι αναμνήσεις του και οι πληροφορίες που έφταναν στα Επτάνησα από το τελευταίο κύμα των προσφύγων στα 1669. Ο ποιητής περιγράφει τη νοσταλγία για τη χα-

μένη αρχοντική ζωή, την τύχη των αμάχων και την εικόνα της φοβερής καταστροφής.

Το ποίημα αριθμεί πάνω από 11.000 στίχους. Στο τέλος προστίθεται ένα κεφάλαιο με τίτλο *«Φιλονεικία του Χάνδακος και του Ρεθέμνου»*, όπου οι δύο πόλεις ερίζουν για το ποια από τις δύο είναι ανώτερη απαριθμώντας τους πιο αξιόλογους ανθρώπους που γέννησε η καθεμιά. Ο Τζάνες Μπουνιαλής δεν προσέχει ιδιαίτερα το ύφος του, το οποίο θυμίζει καθημερινή συνομιλία.

Ο *Κρητικός Πόλεμος* είναι μια ποιητική χρονογραφία και δείχνει πόσο φυσικό είναι να εκφράζεται το καθετί με την ποίηση. Η λογοτεχνία, είδος πρώτης ανάγκης, αποτελεί λειτουργία κοινωνική που εκφράζει ατομικά και συλλογικά βιώματα.

Τα Άνθη Ευλαβείας: ένα σχολικό λεύκωμα

Τα ***Άνθη ευλαβείας***: Πρόκειται για ένα σχολικό λεύκωμα των σπουδαστών του ιεροδιδασκαλείου που ιδρύθηκε το 1665 στη Βενετία από τον Αντώνιο Φλαγγίνη. Τα *Άνθη ευλαβείας* εκδόθηκαν το 1708 και περιείχαν αρχαιόγλωσσα και λατινικά επιγράμματα, ιταλικά σονέτα, κηρύγματα και στίχους στη δημοτική. Σύμφωνα με την τότε συνήθεια να ασκούνται οι τρόφιμοι των ευρωπαϊκών εκπαιδευτηρίων στη σύνθεση ποιημάτων με υπόθεση που τους δινόταν από το σχολείο, οι σπουδαστές της Φλαγγινιανής Σχολής (γνωστής ως Φλαγγινιανό Ελληνομουσείο), αποδεικνύουν, όπως γράφει ο Mario Vitti, «τι μπορούν να κατορθώσουν νέοι επίλεκτοι καλά εκπαιδευμένοι». Δυστυχώς η αξιόλογη αυτή προσπάθεια δεν είχε συνέχεια.

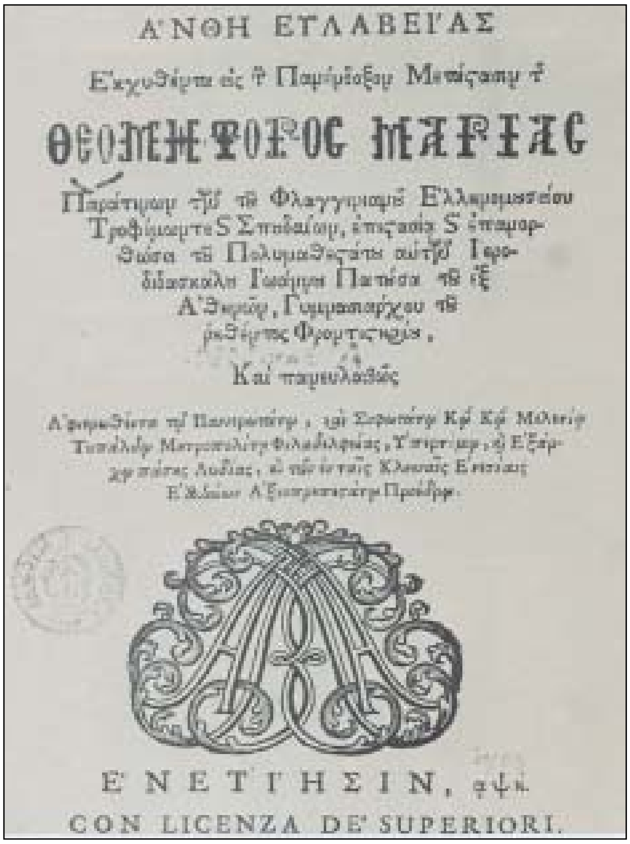
ΑΝΘΗ ΕΥΛΑΒΕΙΑΣ

ΘΕΟΜΗΤΟΡΟΣ ΜΑΡΙΑΣ

ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ,

CON LICENZA DE' SUPERIORI.

Ο θρησκευτικός ουμανισμός

2. Στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα του 16ου αιώνα η Εκκλησία αναλαμβάνει το ρόλο να διατηρήσει τον εθνισμό και την ορθοδοξία και να ενισχύσει το γένος με την παιδεία. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστη-

κε ***θρησκευτικός ουμανισμός***. Εξέχουσες μορφές της περιόδου αυτής ήταν:

Ο **Μάξιμος Μαργούνιος** (1549-1602) από την Κρήτη, επίσκοπος Κυθήρων, ο οποίος τόσο στο κήρυγμά του, όσο και στα έργα του χρησιμοποίησε την απλή, λαϊκή γλώσσα.

Ο **Μελέτιος Πηγάς** (1535-1602), από την Κρήτη, ο οποίος έγινε πατριάρχης Αλεξανδρείας και έγραψε τους εκκλησιαστικούς του λόγους σε ζωντανή δημοτική γλώσσα.

Ο **Κύριλλος Λούκαρις** (1572-1638), επίσης από την Κρήτη, που έγινε πατριάρχης Αλεξανδρείας και κατόπιν Κωνσταντινουπόλεως. Ο Λούκαρις ίδρυσε σχολεία και το πρώτο τυπογραφείο στην Κωνσταντινούπολη, το οποίο κατέστρεψαν οι Τούρκοι. Ανέλαβε επίσης την πρωτοβουλία να μεταφραστεί το Ευαγγέλιο στη δημοτική γλώσσα και θέλησε να κάνει την πατριαρχική Σχολή ανώτερο εκπαιδευτήριο. Στην πατριαρχική Σχολή ο Λούκαρις κάλεσε να διδάξει το φιλόσοφο **Θεόφιλο Κορυδαλλέα** (1560-1645), τον κυριότερο εκπρόσωπο στην Ελλάδα της σχολής της Πάντοβας, όπου είχε μορφωθεί και ο οποίος δίδασκε τα έργα του Αριστοτέλη. Η δράση όμως του προοδευτικού Λούκαρι ξεσήκωσε ζωηρές αντιδράσεις, με αποτέλεσμα να καθαιρεθεί πέντε φορές και τέλος να καταδικαστεί σε θάνατο και να εκτελεστεί από τους Τούρκους.

Η εκκλησιαστική ρητορική

3. Μετά το 1669 στις βενετοκρατούμενες περιοχές αναπτύσσεται η έντεχνη πεζογραφία που γράφεται στη λαϊκή γλώσσα και εκπροσωπείται κυρίως από έργα που ανήκουν στην εκκλησιαστική ρητορική. Οι εκκλησιαστικοί ρήτορες είναι συνήθως ανώτεροι κληρικοί και προτιμούν για τα κηρύγματά τους τη λαϊκή γλώσσα, ώστε να έχουν απήχηση στο λαό και να αφυπνίζουν την εθνική συνείδηση. Ο λαός ονόμασε τους εκκλησιαστικούς ρήτορες **διδασκάλους του γένους**. Σημαντικότεροι από αυτούς ήταν:

Ο **Φραγκίσκος Σκούφος** (1644-1697), επίσης από την Κρήτη, ο οποίος μετά την πτώση των Χανίων στους Τούρκους έφυγε για την Ιταλία και σπούδασε στο Κολέγιο της Ρώμης. Ο Σκούφος, που δίδαξε στη Φλαγγινιανή Σχολή, έγραψε το έργο *Τέχνη ρητορικής* (1681), ένα εγχειρίδιο με όλα τα ρητορικά σχήματα, που παρατίθενται ένα ένα με παραδείγματα παρμένα από δικούς του λόγους. Ο Σκούφος έμαθε την τέχνη της ρητορικής στην Ιταλία, όπου ήταν πολύ διαδεδομένη η εκκλησιαστική ρητορική. Τα κείμενά του έχουν ύφος περίτεχνο και διανθισμένο, όπως ακριβώς των Ιταλών δασκάλων του.

Τη γραμμή που χάραξε ο Σκούφος ακολούθησε και ο **Ηλίας Μηνιάτης** (1669-1714) από την Κεφαλλονιά, ιεροκήρυκας και αργότερα επίσκοπος Καλαβρύτων. Μαθητής και αυτός της Φλαγγινιανής Σχολής απόκτησε μεγάλη φήμη για τη θέρμη του χριστιανικού λόγου του που αντανακλούσε τη θερμότητα της θρησκευτικής πίστης του.

Ο κύκλος των Φαναριωτών

4. Στο Φανάρι, συνοικία της Κωνσταντινούπολης, εγκαταστάθηκε στα 1603 το Πατριαρχείο. Εκεί συγκεντρώθηκαν οι κληρικοί που υπηρετούσαν στο πατριαρχείο και οι κοσμικοί, στους οποίους αυτό απένειμε τίτλους και αξιώματα. Οι «Φαναριώτες», όπως ονομάστηκαν, γνώριζαν τις σημαντικότερες γλώσσες της εποχής και το οθωμανικό κράτος τους είχε διορίσει επίσημους διερμηνείς («δραγουμάνους»), πράγμα που ενίσχυε το κύρος τους. Στην εποχή τους θεωρούνταν ισότιμοι με υπουργούς. Οι Φαναριώτες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πνευματική αλλά και στην πολιτική ζωή.

Γενάρχης της μεγαλύτερης φαναριώτικης οικογένειας ήταν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος από τη Χίο. Ο γιος του **Νικόλαος Μαυροκορδάτος** (1670-1730) ήταν ο συγγραφέας που αποπειράθηκε να γράψει για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα ένα «μυθιστόρημα». Ο τίτλος του ήταν: *Φιλοθέου πάρεργα* (γράφτηκε το 1718 αλλά τυπώθηκε το 1800). Στο έργο αυτό που ήταν γραμμένο σε αρχαιοελληνική γλώσσα καθρεφτίζεται πιστά το προοδευτικό ευρωπαϊκό πνεύμα της εποχής, το πνεύμα του Διαφωτισμού.

Η υπόθεση του μυθιστορήματος *Φιλοθέου πάρεργα:* Ο αφηγητής-Φιλόθεος κάνει περίπατο με φίλους του στην πλατεία του Ιπποδρόμου στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί συναντούν αγνώστους ντυμένους Πέρσες, οι οποίοι μιλούν ιταλικά. Ένας από αυτούς, ο Κορνήλιος, τους προσκαλεί στο σπίτι του. Ακολουθεί μια περιγραφή (έκφρασις) του μαγευτικού κήπου. Τούρκοι χωροφύλακες όμως εισβάλλουν στον κήπο και συλλαμβάνουν τον Κορνήλιο. Ο αφηγητής και οι φίλοι του πηγαίνουν στο Γαλατά, στο σπίτι ενός Ιταλού, όπου ένας βαρκάρης τους διηγείται τη ζωή του. Η μικρή αυτή ιστορία που περιέχεται στη μεγάλη («εγκιβωτισμένη ιστορία») συνεχίζεται με άλλες παρόμοιου τύπου.

Διαφωτισμός

5. Με τον όρο **Διαφωτισμός** εννοούμε την πνευματική κίνηση που εκδηλώθηκε στην Ευρώπη το 17ο και 18ο αιώνα και πυροδότησε τις εξελίξεις στην τέχνη, τη φιλοσοφία και την πολιτική σκέψη. Οι διαφωτιστές πίστευαν στη δύναμη του «ορθού λόγου», χάρη στην οποία ο άνθρωπος κατανοεί το σύμπαν και τη θέση του μέσα στον κόσμο. Πολιτικά αποτελέσματα της πνευματικής αυτής κίνησης ήταν η Αμερικανική Ανεξαρτησία (1776) και η Γαλλική Επανάσταση (1789).

Στην Ευρώπη ο διαφωτισμός εκπροσωπείται στην Αγγλία από τον Τζον Λοκ (John Locke, 1632-1704) και το Νεύτωνα (Newton, 1642-1727) και στη Γαλλία από το Βολταίρο (Voltaire, 1649-1778), το Μοντεσκιέ (Montesquieu, 1689-1755) και το Ρουσώ (Jean-Jacques Rousseau, 1712-1778).

Οι Έλληνες σπουδάζουν στη Δύση και μεταλαμπαδεύουν τα φώτα στην πατρίδα τους. Οι περισσότεροι είναι λόγιοι, φιλόσοφοι, φιλόλογοι

και θεολόγοι, αλλά όχι λογοτέχνες. Έχουν όμως τη θέση τους στην Ιστορία της λογοτεχνίας μας, γιατί με το έργο τους συνδέουν την παράδοση της βυζαντινής πεζογραφίας με την παράδοση της εποχής.

Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Εκπρόσωποι

6. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός είναι παρακλάδι του Ευρωπαϊκού που στην Ελλάδα διαμορφώθηκε σταδιακά. Οι ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού φτάνουν στην Ελλάδα χάρη στους Έλληνες που σπούδαζαν στην Ευρώπη αλλά και χάρη στους Έλληνες εμπόρους που με τις συνεχείς τους μετακινήσεις μετέφεραν τη μόρφωση και τα πνευματικά τους ενδιαφέροντα. Τα όρια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού τοποθετούνται ανάμεσα στο 1669 και το 1821. Οι ιστορικοί διακρίνουν συνήθως δύο περιόδους: η πρώτη είναι η περίοδος της προετοιμασίας (1669-1774) και η δεύτερη η περίοδος της ακμής (1774-1821). Τότε παρατηρείται ένα συνεχές ενδιαφέρον για την έκδοση αρχαίων συγγραφέων και για μεταφράσεις ευρωπαϊκών έργων της εποχής. Παράλληλα ιδρύονται σχολεία, ενώ σημαντικός είναι ο ρόλος των ελληνόφωνων εφημερίδων και περιοδικών, που εκδίδονται στις παροικίες, ειδικά τα τελευταία χρόνια πριν την επανάσταση. Οι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού υπήρξαν λόγιοι, κληρικοί ή έμποροι και στράφηκαν κυρίως προς τη γαλλική παιδεία. Γι' αυτό και ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός επηρεάστηκε από τις ιδέες του Βολταίρου, του Ντιντερό και των Εγκυκλοπαιδιστών καθώς και των Ιδεολόγων της Γαλλικής Επανάστασης.

Οι σημαντικότεροι φορείς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι οι Φαναριώτες και, επίσης, οι εξής λόγιοι:

Ο **Ευγένιος Βούλγαρις** (1586-1669) από την Κέρκυρα, διευθυντής της Αθωνιάδος Σχολής και βιβλιοθηκάριος της Αικατερίνης Β' της Ρωσίας. Προοδευτικός και θαυμαστής του Βολταίρου ο Βούλγαρις έγραψε φιλολογικά και φιλοσοφικά έργα, όλα στην αρχαΐζουσα γλώσσα. Θεωρείται ο σοφότερος διδάσκαλος του γένους μετά τον Κοραή.

Ο **Νικηφόρος Θεοτόκης** (1736-1805), επίσης από την Κέρκυρα, συγγραφέας πολλών επιστημονικών έργων στην αρχαΐζουσα. Ο Θεοτόκης έγραψε το «Κυριακοδρόμιον», που ερμηνεύει τις περικοπές των Ευαγγελίων κάθε Κυριακής σε απλή γλώσσα.

Στους αρχαϊστές, δηλαδή εκείνους που χρησιμοποιούσαν την αρχαΐζουσα, ανήκουν οι **Νεόφυτος Δούκας** (περ.1760-1845), **Παναγιώτης Κοδρικάς** (1762-1827) και ο **Αθανάσιος Πάριος** (περ. 1725-1813). Αντίθετα οι δημοτικιστές (που προτιμούσαν τη δημοτική γλώσσα) εκφράζουν τη ροπή προς τις νέες ιδέες. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν οι **Ιώσηπος Μοισιόδακας** (περ. 1730-1780), συγγραφέας παιδαγωγικών κυρίως έργων και ο **Δημήτριος Καταρτζής** ή **Φωτιάδης** (1730-1807), φωτισμένος και προοδευτικός, ο οποίος ασχολήθηκε και με μεταφράσεις, ενώ έγραψε Γραμματική της αρχαίας σε νεοελληνική γλώσσα και Γραμματική της νεοελληνικής.

Στον κύκλο του Καταρτζή ανήκουν οι **Γρηγόριος Κωνσταντάς** (1758-

1844) και **Δανιήλ Φιλιππίδης** (1755-1832) που έγραψαν τη *Γεωγραφία Νεοτερική* (1791), από τα σημαντικότερα μνημεία του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Μαθητής του Καταρτζή ήταν επίσης και ο **Ρήγας Φεραίος** (1758-1798) από το Βελεστίνο, ένα μικρό χωριό της Θεσσαλίας (ο ίδιος ονομάζεται πάντα Βελενστινλής, το Φεραίος είναι μεταγενέστερος εξαρχαϊσμός). Ο Ρήγας αφού έλαβε την εγκύκλια μόρφωση στην ιδιαίτερη πατρίδα του, έγινε γραμματικός αρχικά του Υψηλάντη, στην Κωνσταντινούπολη, μετά του Μαυρογένη, ηγεμόνα της Βλαχίας, και στη συνέχεια, όπως σημειώνει ο Λίνος Πολίτης, έπαρχος (καϊμακάμης) σε μια μικρή περιοχή. Εμπνευσμένος από τη Γαλλική Επανάσταση πήγε στη Βιέννη, όπου τύπωσε τα πρώτα βιβλία του και ανέπτυξε μεγάλη πολιτική και εθνική δράση. Ο Ρήγας τύπωσε τη μεγάλη *Χάρτα της Ελλάδας*, μια εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, μεταφράσεις και συνέταξε το επαναστατικό του μανιφέστο, που περιελάμβανε τα *Δίκαια του Ανθρώπου*, το *Σύνταγμα* και το γνωστό *Θούριο.* Για την επαναστατική δράση του συνελήφθη από τους Αυστριακούς και παραδόθηκε στον Τούρκο έπαρχο του Βελιγραδίου, όπου μαζί με εφτά συντρόφους του θανατώθηκε.

Προσωπογραφία Ρήγα Φεραίου (Ανθολογία Σοκόλη)

Στη συγγραφική του δράση αναφέρεται μια συλλογή έξι διηγημάτων, το *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, που τυπώθηκε στη Βιέννη το 1790, όπου μεταφράζονται και διασκευάζονται διηγήματα του Ρετίφ ντε λα Μπρετόν (Restif de la Bretonne). Τον ίδιο χρόνο τυπώθηκε στη Βιέννη και ένα εγχειρίδιο Φυσικής, το *Φυσικής απάνθισμα.*

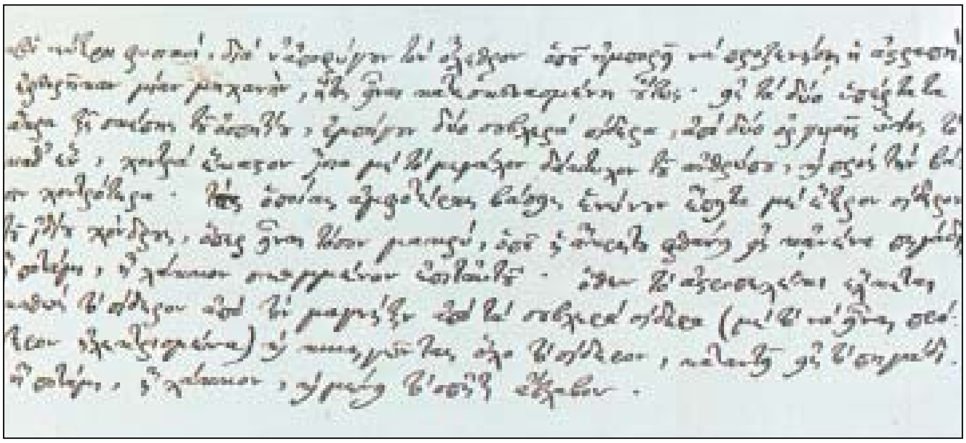

Χειρόγραφο από το έργο του Ρήγα «Φυσικής απάνθισμα», ΕΒΕ, 1288 (Ανθολογία Σοκόλη)

Ανάμεσα στους πρώτους Έλληνες διαφωτιστές ανήκει και ο **Κοσμάς ο Αιτωλός** (1714-1779), από την Αιτωλία, ο οποίος υπήρξε μαθητής του Βουλγάρεως και «λαϊκός διδάσκαλος της Τουρκοκρατίας», κατά τον Κ. Θ. Δημαρά. Ο Κοσμάς γύριζε την Ελλάδα διδάσκοντας τους ανθρώπους της υπαίθρου σε απλή, ανεπιτήδευτη γλώσσα και προτρέποντάς τους στην ίδρυση σχολείων. Τις διδαχές του τις αυτοσχεδίαζε και στη συνέχεια τις κατέγραφαν αφοσιωμένοι ακόλουθοί του. Σύμφωνα με το Λίνο Πολίτη, «ο Κοσμάς μπορεί να θεωρηθεί πρόδρομος για την αφύπνιση του γένους, όπως και ο Ρήγας». Το 1779 συνελήφθη από τις οθωμανικές αρχές και εκτελέστηκε.

Ο Ανώνυμος του 1789 και η Ελληνική Νομαρχία

7. Ένα έργο που καταδικάζει τη βαρβαρότητα και την τυραννία που χαρακτηρίζει την απόλυτη εξουσία είναι ο ***Ανώνυμος του 1789*** (έτος της Γαλλικής Επανάστασης). Αδέξιο στη γραφή το έργο αυτό, όπως γράφει ο Κ. Θ. Δημαράς, «μαρτυρεί τι εσκέπτονταν τότε κάποιες ομάδες λογίων».

Το έργο όμως που μελετήθηκε περισσότερο στην προεπαναστατική εποχή ήταν σίγουρα η ***Ελληνική Νομαρχία*** (1806), έργο «Ανωνύμου του Έλληνος» αφιερωμένο στο Ρήγα. Ο συγγραφέας του παραμένει άγνωστος, αλλά το έργο αυτό εκφράζει καλύτερα από κάθε άλλο την αφύπνιση του ελληνισμού. Ο ανώνυμος Έλληνας εκδηλώνει την ελληνολατρία του με συχνές αναφορές στους αρχαίους και επιτίθεται εναντίον όλων εκείνων, που, ταυτίζοντας τα συμφέροντά τους με αυτά των Τούρκων, φέρονται στους φτωχούς ραγιάδες με μεγάλη σκληρότητα, ενώ είναι δουλοπρεπείς προς την οθωμανική εξουσία. Ταυτόχρονα ο ανώνυμος καλεί τους Έλληνες της διασποράς να επιστρέψουν στην πατρίδα και να βοηθήσουν το λαό με τις γνώσεις και τις ικανότητες που απέκτησαν στην ξενιτειά. Ο ανώνυμος Έλληνας διακρίνει τους πολέμους σε δίκαιους και άδικους ανάλογα με τα αίτια που τους προκαλούν και εκφράζει την πεποίθησή του στην ελευθερία του πολίτη.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΝΟΜΑΡΧΙΑ
Ἤτοι Λόγος Περὶ
ἘΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Συντεθεὶς τε καὶ Τύποις ἐκδοθεὶς ἰδίοις ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων
ΠΑΡΑ
ἈΝΟΝΥΜΟΥ ΤΟΥ ἝΛΛΗΝΟΣ

Ἐν Ἰταλίᾳ. 1806.

ΕΚ ΤΩΝ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΤΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ.
ΤΟΜΟΣ Β΄. ΠΕΡΙΕΧΩΝ

ΠΑΡΑ
Γ. ΑΙΝΙΑΝΟΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,
ΕΚ ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑΣ Κ. ΡΑΛΛΗ.
1838.

Η αξία του βιβλίου βρίσκεται στο γεγονός ότι δε δίνει έτοιμες λύσεις στα προβλήματα μιας συγκεκριμένης εποχής, αλλά γίνεται το κλειδί για τη λύση των προβλημάτων κάθε εποχής, που δεν είναι παρά η εφαρμογή των αρχών της δημοκρατίας. Γι' αυτό και το έργο διατηρεί πάντα την επικαιρότητά του.

Πίνακας του Νικολά Πουσσέν, «Et in Arcadia ego» (1638-40) (Ο κόσμος της ζωγραφικής, εκδ. Πατάκη)

Προσολωμικοί ποιητές

8. Στον κύκλο του Καταρτζή ανήκουν επίσης οι ποιητές Ιωάννης Βηλαράς και Αθανάσιος Χριστόπουλος που θεωρούνται πρόδρομοι του Σολωμού. Οι δύο ποιητές γράφουν ποίηση που ανήκει στο ρεύμα του **αρκαδισμού**, το οποίο πηγάζει από την Ιταλική Αναγέννηση και κυριάρχησε στην ποίηση. «Αρκαδισμός» είναι το ποιητικό ιδανικό που αναζητούσε την έμπνευση στη βουκολική αγνή ύπαιθρο, θέλοντας να καταπολεμήσει το κακό γούστο (το επιτηδευμένο και παραφορτωμένο ύφος του κλασικισμού), όπως σημειώνει στην ιστορία του ο Μάριο Βίττι. Και οι δύο ποιητές γράφουν στη ζωντανή δημοτική γλώσσα και πολεμούν γι’ αυτήν δημοσιεύοντας μελέτες και γραμματικές.

Ο **Ιωάννης Βηλαράς** (1771-1823), από τα Γιάννενα, σπούδασε στην Ιταλία και έγινε γιατρός του Αλή Πασά. Καλλιεργημένος και πολυμαθής έγραψε λυρικά και σατιρικά ποιήματα, καθώς και έμμετρους μύθους στα πρότυπα του Αισώπου και του Λα Φονταίν. Στο έργο του είναι έντονη η ιταλική επίδραση. Μετέφρασε την αρχαία ψευτοομηρική *Βατραχομυομαχία*. Από τα ποιήματά του ξεχωρίζουν τα σατιρικά και μερικοί μύθοι.

ΠΟΙΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΕΖΑ ΤΙΝΑ
ΙΩΑΝΝΟΥ ΒΗΛΑΡΑ
ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ ΜΕΝ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ
Παρὰ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ
ΕΚΔΙΔΟΝΤΑΙ ΝΥΝ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
Δαπάνῃ
ΣΕΡΓΙΟΥ Χ. ΡΑΦΤΑΝΗ
ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩ.
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Ο ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ
ΣΕΡΓΙΟΥ Χ. ΡΑΦΤΑΝΗ.
1854

Ο **Αθανάσιος Χριστόπουλος** (1772-1847), από την Καστοριά, πέρασε τα περισσότερα χρόνια της ζωής του στο Βουκουρέστι, όπου και σπούδασε. Έγινε οικοδιδάσκαλος και αργότερα δικαστής. Μετά την απελευθέρωση εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα, επέστρεψε όμως στη Βλαχία, όπου και πέθανε. Ο Χριστόπουλος, ο οποίος έγραψε ποιήματα στη δημοτική γλώσσα, ονομάστηκε από τους συγχρόνους του «Νέος Ανακρέων» (επειδή πρότυπό του ήταν τα αρχαία ανακρεόντεια, τα ψευδεπίγραφα δηλαδή ποιήματα των ρωμαϊκών χρόνων που αποδίδονται στον Ανακρέοντα). Με το μοναδικό τόμο της ποίησής του *Λυρικά* (Βιέννη, 1811) υπερασπίστηκε την ομιλούμενη μορφή της γλώσσας και κέρδισε το σεβασμό του Σολωμού.

Την ίδια εποχή δημιουργούν ο **Αντώνιος Μαρτελάος**, ο **Νικόλαος Κουτούζης**, συγγραφέας της ζακυνθινής κωμωδίας Ο *Χάσης*, ο **Δημήτριος Γουζέλης**, ανεψιός και μαθητής του Μαρτελάου, και άλλοι.

Ο ΡωσσΑγγλοΓάλλος

9. Η ποίηση στην προεπαναστατική εποχή είναι κυρίως διδακτική και σατιρική. Οι διαμάχες ανάμεσα στους συντηρητικούς και τους προοδευτικούς εκφράζονται και με την παρουσία του διαλόγου, έμμετρου και πεζού. Παράδειγμα ο *ΡωσσΑγγλοΓάλλος* (1805), έργο αγνώστου με σκηνική μορφή. Εδώ τρεις περιηγητές, ένα Ρώσος, ένας Άγγλος κι ένας Γάλλος, συνομιλούν με τέσσερις εκπροσώπους της ελληνικής κοινωνίας: έναν αρχιερέα, ένα Φαναριώτη, έναν έμπορο κι έναν προεστό. Οι τέσσερις αυτοί άνθρωποι μένουν αδιάφοροι μπροστά στα παθήματα των υποδούλων. Οι περιηγητές εκφράζουν την απορία τους για την κατάντια των Ελλήνων που κάποτε ήταν πρώτοι «εις την σοφίαν και την δύναμιν». Τότε συναντούν την Ελλάδα δέσμια και την ακούνε να τους κατηγορεί και να τους ελέγχει, γιατί και αυτοί οι ίδιοι συντελούν στα βάσανά της. Με το διάλογο αυτόν ο άγνωστος Έλληνας λόγιος δείχνει τη γενικότερη δυσφορία του για την κατάσταση που επικρατεί και εκθέτει έναν ευρύτερο προβληματισμό.

Αδαμάντιος Κοραής Βιογραφικά

10. Γόνος εμπόρων από τη Σμύρνη, ο **Αδαμάντιος Κοραής** (1748-1833) έδειξε από μικρός κλίση στα γράμματα και έμαθε ξένες γλώσσες. Στα 1771 βρέθηκε στο Άμστερνταμ, όπου άνθιζε μια ελληνική κοσμοπολίτικη παροικία, για να εμπορευτεί, σύμφωνα με την επιθυμία του πατέρα του. Απέτυχε όμως στις εμπορικές επιχειρήσεις και λίγα χρόνια μετά πήγε στο Μονπελιέ της Γαλλίας να σπουδάσει Ιατρική. Το 1788, ένα χρόνο δηλαδή πριν την έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης, έφτασε στο Παρίσι, όπου έζησε για σαράντα πέντε χρόνια, μέχρι

Η Ελλάδα αλυσοδεμένη. *Από το φυλλάδιο «Σάλπισμα πολεμιστήριον» του Κοραή. Μουσείο Μπενάκη (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους)*

το θάνατό του. Από το Παρίσι παρακολουθεί τα γεγονότα που ανέτρεπαν την τύχη του κόσμου και τα περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια σε μακροσκελείς επιστολές, τις οποίες στέλνει σε πολλούς αποδέκτες.

Πολιτική και φιλολογική δράση

Ο Κοραής, που καθιερώθηκε ως λόγιος και μελετητής των κλασικών γραμμάτων, έζησε σε εποχές πολύ σημαντικές για την ευρωπαϊκή και την παγκόσμια ιστορία: η Γαλλική Επανάσταση, οι Ναπολεόντειοι πόλεμοι, η Ιερή συμμαχία, ο ρομαντισμός, αλλά και η επανάσταση της Αμερικής και οι ανασκαφές στην Καμπανία και την Πομπηία, που αποκάλυψαν τον αρχαίο κόσμο κι έστρεψαν προς αυτόν το ενδιαφέρον του μεγάλου κοινού.

Στα χρόνια 1798-1805 ο Κοραής αναλαμβάνει πολιτική δράση. Δημοσιεύει τα ανώνυμα πολεμικά φυλλάδια *Αδελφική διδασκαλία* (1798), *Άσμα πολεμιστήριον* (1800) και *Σάλπισμα πολεμιστήριον* (1801) με σκοπό να εμπνεύσει την πίστη στα γαλλικά στρατεύματα του Ναπολέοντα, στα οποία έχουν καταταγεί και πολυάριθμοι Έλληνες εθελοντές. Την ίδια εποχή γράφει το *Υπόμνημα για την κατάσταση του πολιτισμού στην Ελλάδα κατά το έτος 1803*, μια επίσημη ανακοίνωση προς τους Γάλλους και όλη τη «φωτισμένη Ευρώπη», όπου περιγράφει την κατάσταση του ελληνισμού και κάνει έκκληση για βοήθεια.

Παράλληλα με την πολιτική του δράση ο Κοραής μελετά την αρχαία γραμματεία και ασχολείται με εκδόσεις των κλασικών. Πιστεύει ότι για την εθνική αφύπνιση χρειάζεται κυρίως *γλώσσα και παιδεία* και ότι η διάδοση της παιδείας ήταν το καλύτερο μέσο που θα βοηθούσε τους συμπατριώτες του να νικήσουν την αμάθεια, τον πιο ύπουλο εχθρό. Στα κείμενά του οραματίζεται μια ανεξάρτητη Ελλάδα και πιστεύει πως η μητρική γλώσσα είναι αναφαίρετο δημοκρατικό δικαίωμα.

Με την οικονομική ενίσχυση συμπατριωτών του ο Κοραής αναλαμβάνει την επιμέλεια δεκαεπτά τόμων αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Κάθε τόμος είχε προλεγόμενα σε μορφή επιστολής, όπου υπήρχαν απόψεις για την παιδεία, τα ήθη, τη γλώσσα και την πολιτική συμπεριφορά.

Η μετακένωση

Ο Κοραής προβλέπει και συμβουλεύει τη **μετακένωση** στην Ελλάδα της ευρωπαϊκής παιδείας και σκέψης, που είχε στηριχθεί στην κλασική παιδεία.

> *Η Δύση εργάστηκε, έχει φτάσει σε θετικά αποτελέσματα με την έρευνά της και μοναδικός σκοπός μας πρέπει να είναι να μετακενώσουμε στην Ελλάδα τα φώτα της Ευρώπης.*
>
> Αδαμάντιος Κοραής

Για να πετύχει η μετακένωση, πίστευε πως χρειάζονται σχολεία αλλά και περιοδικά και μεταφράσεις σύμφωνες με τις ειδικές ανάγκες του ελληνισμού. Προτείνει συγκεκριμένους τρόπους για τη βελτίωση των σχολείων και των σχολικών προγραμμάτων και ενδιαφέρεται για την ίδρυση βι-

βλιοθηκών. Σε υπόδειξη του Κοραή οφείλεται η έκδοση του περιοδικού *Λόγιος Ερμής* που άρχισε να εκδίδεται στη Βιέννη στα 1811 υπό τη διεύθυνση του Άνθιμου Γαζή (1764-1828). Το περιοδικό παρακολουθεί τα πνευματικά επιτεύγματα της Δύσης και είναι αγωγός των επιστημονικών πραγμάτων της Ευρώπης προς την Ελλάδα.

Η «μέση οδός»

Ως προς τη γλωσσική διαμάχη ο Κοραής πήρε τη μέση θέση. Υποστήριξε τη «μέση οδό», τη «μεσότητα», ούτε τη λαϊκή γλώσσα ούτε όμως και τον αρχαϊσμό. Ο Κοραής επεζήτησε το γλωσσικό «καλλωπισμό» της λαϊκής γλώσσας. Αυτό προκάλεσε την εχθρότητα τόσο των αρχαϊστών, όσο και των δημοτικιστών. Όσο όμως περνούσαν τα χρόνια οι λόγιοι του ελεύθερου πια κράτους εγκατέλειπαν ολοένα και περισσότερο τις μετριοπαθείς αρχές του Κοραή κι επέστρεφαν στον αρχαϊσμό.

Εκτός από τη φιλολογική προσφορά του Κοραή σημαντική είναι η λογοτεχνική του παραγωγή. Γεννημένος αφηγητής διαμορφώνει το ύφος του σύμφωνα με τη γλωσσική αντίληψη της «μέσης οδού». Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στον *Παπατρέχα*, αφήγημα που ο Κοραής εμπνεύστηκε από τις παιδικές του αναμνήσεις και που προτάσσεται ως εισαγωγή στην έκδοση των τεσσάρων πρώτων ραψωδιών της *Ιλιάδας*.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Στην περίοδο από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση η παράδοση της κρητικής λογοτεχνίας μεταφέρθηκε στα Επτάνησα, όπου η επικοινωνία με την Ευρώπη συνεχίζεται έντονη. Όπως στην Ευρώπη οι λόγιοι χρησιμοποιούν την εθνική τους γλώσσα, έτσι και στην Ελλάδα πολλοί από τους λογίους και τους εκκλησιαστικούς ρήτορες χρησιμοποιούν τη λαϊκή γλώσσα για να έχουν απήχηση στο λαό.

✓ Στη διάρκεια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού συντελέστηκε η εθνική αφύπνιση που ολοκληρώθηκε με την Επανάσταση του 1821. Η επιθυμία της αποτίναξης του τουρκικού ζυγού συμβαδίζει με την επιθυμία της αποτίναξης του ζυγού της αμάθειας.

✓ Οι ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης επέζησαν ανάμεσα στους υπόδουλους με το κήρυγμα του Ρήγα που αναμεταδόθηκε από τον ανώνυμο πατριώτη της *Ελληνικής Νομαρχίας*. Εκφραστές του Νεοελληνικού Διαφωτισμού ο Αδαμάντιος Κοραής, ο Ρήγας Φεραίος, ο Νεόφυτος Δούκας, ο Δημήτριος Καταρτζής, υπήρξαν οι προσωπικότητες που συστηματοποίησαν τις ιδέες οι οποίες διαμορφώθηκαν στην Ευρώπη το 18ο αιώνα.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. *Σε μία ομαδική εργασία να παρουσιάσετε στην τάξη σας τον* ***Παπατρέχα****, αφήγημα που ο Αδαμάντιος Κοραής εμπνεύστηκε από τις παιδικές αναμνήσεις του, και με βάση αυτό να εκθέσετε τις γλωσσικές αντιλήψεις του για τη «μέση οδό».*

2. *Η επιγραμματική φράση του Ρήγα «όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά» υποδηλώνει το υπόβαθρο των ιδεολογικών του πεποιθήσεων. Να σταχυολογήσετε και άλλες αποφθεγματικές φράσεις του Ρήγα που αναφέρονται στις ανθρώπινες αξίες.*

3. *Βασική θέση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι η αξιολόγηση της παιδείας που είναι απαραίτητο εφόδιο γιατί οδηγεί τον άνθρωπο στην «προκοπή». Να αναζητήσετε στο έργο του Ρήγα «Τα δίκαια του ανθρώπου» (Βασική Βιλιοθήκη, τόμ. 10) αποσπάσματα που αποδεικνύουν την παραπάνω θέση.*

Βιβλιογραφία

1. Benoit-Dusausoy, A. & Fontaine, G. (επιμ.) (1999). *Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Α. Ζήρας κ.ά. 3 τόμοι. Αθήνα: Σοκόλης.
2. Δημαράς, Κ. Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* ΣΤ΄ έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 65-140.
3. Καλαματιανός, Γ. Ν. (χ.χ.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Ι΄ εκδοση. Αθήνα: Εστία, 28-48.
4. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 47-100.
5. Tonnet, H., (1999). *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος.* Μετάφραση Μ. Καραμάνου. Αθήνα: Πατάκης.
6. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 69-145.
7. Παρίσης, Ν. & Παρίσης, Ιω. (1999). *Λεξικό Λογοτεχνικών όρων.* Αθήνα: ΟΕΔΒ, λήμμα Διαφωτισμός, 46-48.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Τα δημοτικά τραγούδια αποτελούν δημιουργήματα της λαϊκής ποίησης και συνδέονται με τη μουσική και το χορό. Διακρίνονται για την τολμηρή σύλληψη του θέματος, την παραστατικότητα, την πλαστικότητα των εικόνων και τη λιτότητα του λόγου.

Το δημοτικό τραγούδι. Εισαγωγικά στοιχεία

1. Είναι γνωστό ότι σε όλες τις λογοτεχνίες αναπτύσσεται πρώτα η **λαϊκή ποίηση** (δημοτικά τραγούδια) και γενικότερα ο **προφορικός λαϊκός λόγος** (τραγούδια, παροιμίες, παραδόσεις, μύθοι, παραμύθια), ο οποίος εκφράζει την ψυχή του λαού. Η προσωπική ποίηση και η πεζογραφία ακολουθούν.

Η δημοτική ποίηση ανήκει στην προφορική λογοτεχνία, είναι δηλαδή μέρος του προφορικού πολιτισμού. Η προφορική λογοτεχνία είναι ομαδική (εκφράζει τη συνείδηση της κοινότητας), παραδοσιακή (συντηρεί, αναπαράγει και αναμεταδίδει) και αυθόρμητη.

Η ακμή της δημοτικής ακριτικής ποίησης σημειώνεται την εποχή που η νεοελληνική γλώσσα είχε ήδη παρουσιάσει τα χαρακτηριστικά της γνωρίσματα. Συνέχεια της ακμής αυτής αποτελεί η δημοτική ποίηση των χρόνων της Τουρκοκρατίας. Για αιώνες τα δημοτικά τραγούδια διασώθηκαν από την προφορική παράδοση, μέχρις ότου καταγράφηκαν από διάφορους συλλογείς, οι οποίοι τα κατέταξαν σε ομάδες. Ο ιδιαίτερος κλάδος της επιστήμης που εξετάζει τα δημοτικά τραγούδια, όπως και όλα τα προϊόντα του λαϊκού προφορικού λόγου, είναι η **Λαογραφία**, επιστήμη που εισήγαγε στην Ελλάδα και καλλιέργησε ο Νικόλαος Πολίτης.

Κατάταξη των δημοτικών τραγουδιών

Το δημοτικό τραγούδι κατέχει ιδιαίτερη θέση στη νέα ελληνική λογοτεχνία, καθώς «είναι το μέσο, με το οποίο ο λαός έδωσε την εγκυρότερη έκφραση στον κόσμο του και στο πρόσωπό του», όπως γράφει ο Λίνος Πολίτης. Δεν είναι δημιούργημα ενός ατόμου, αλλά πλάθεται από τον ίδιο το λαό. Αυτοσχέδιοι στιχουργοί συνέθεταν τραγούδια που στη συνέχεια διαδίδονταν προφορικά. Για το λόγο αυτόν τα δημοτικά τραγούδια δε διασώζονται σε μία μόνο μορφή, αλλά σε πολλές παραλλαγές ανάλογα με τον τόπο, διαφορετικές δηλαδή μορφές του ίδιου τραγουδιού.

Φ. Κόντογλου, «Αρματολοί και κλέφτες» (Έλληνες ζωγράφοι, εκδ. Μέλισσα)

Με βάση τη μορφή τους ο Νικόλαος Πολίτης κατέταξε τα δημοτικά τραγούδια σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) τα **καθαρώς λυρικά** ή **τραγούδια**, εκείνα δηλαδή που τον πυρήνα, την ουσία τους δηλαδή, αποτελεί η έκφραση του συναισθήματος (χαρά, λύπη, αγάπη, μίσος, θαυμασμός) και β) **τα επικολυρικά** ή **διηγηματικά**, εκείνα δηλαδή που κύριο σκοπό τους έχουν να μας διηγηθούν, με τρόπο ποιητικό, μια παράδοση, μια ιστορία, ένα μύθο. Πυρήνας δηλαδή των τραγουδιών της κατηγορίας αυτής είναι η διήγηση. Τα διηγηματικά αυτά τραγούδια χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες: σε όσα αναφέρονται γενικά στη δημόσια ζωή **(ακριτικά, κλέφτικα, θρήνοι για την άλωση πόλεων κ.λπ.)**, σε όσα αναφέρονται σε εκδηλώσεις και συνήθειες της ιδιωτικής ζωής **(της ξενιτειάς, μοιρολόγια, νανουρίσματα, της αγάπης κ.λπ.)** και τέλος στις παραλογές.

> *Οι παραλογές είναι τα εθνικά τραγούδια των Ελλήνων, που έχουν υπόθεση φαντασική ή πλαστή και είναι εκείνα, όπου η λαϊκή φαντασία εκδηλώνεται με τη μεγαλύτερη φαντασία και δύναμη.*
>
> Claude Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne*

Προέλευση

2. Τα δημοτικά τραγούδια έχουν στενή συνάφεια με τη μουσική και το χορό. Από την αρχαιότητα ακόμα τα παιδιά τηρούσαν ένα παλιό έθιμο να γυρίζουν τα σπίτια μια ορισμένη μέρα τραγουδώντας «Ήλθε, ήλθε χελιδών». Το ίδιο αυτό έθιμο, το οποίο ξαναβρίσκουμε στους Βυζαντινούς με τα ίδια λόγια, έχει επιζήσει μέχρι τις μέρες μας: την πρώτη Μαρτίου σε

διάφορες περιοχές της Ελλάδας τα παιδιά γυρίζουν τα σπίτια τραγουδώντας το ίδιο τραγούδι: «Ήρθεν, ήρθε χελιδόνα».

Το δημοτικό τραγούδι, που είναι η γνήσια και ανόθευτη έκφραση της λαϊκής ψυχής, προέρχεται από ένα λαό λιτό στην έκφραση των συναισθημάτων του με βαθύ αίσθημα της κοινωνικότητας και της φιλοξενίας, πλούσια φαντασία και έντονο τον πόθο για κάθε είδους ελευθερία. Ο Αλέξης Πολίτης, μελετητής του δημοτικού τραγουδιού, σημειώνει ότι όπως και άλλοι λαοί που δεν είχαν αποκτήσει την εθνική τους ενότητα, έτσι και ο ελληνικός λαός μέσα από το δημοτικό τραγούδι εκφράζει την προσπάθειά του για εθνική ενότητα.

Μορφολογία του δημοτικού τραγουδιού

3. Τα δημοτικά τραγούδια είναι γραμμένα σε δεκαπεντασύλλαβους στίχους. Ομοιοκαταληξία δεν υπάρχει, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις (λιανοτράγουδα). Χαρακτηριστικό τους είναι η λιτότητα των εκφραστικών μέσων. Μέσα στη μακραίωνη παράδοση διαμόρφωσαν ορισμένα τυπικά μοτίβα και κανόνες, όπως ο κανόνας της συμμετρικής αντιστοιχίας περιεχομένου και μορφής (αρχή της ισομετρίας), ώστε ο στίχος να συμπίπτει με το ολοκληρωμένο νόημα μιας φράσης. Η γλώσσα του δημοτικού τραγουδιού διακρίνεται για τη δύναμη, την παραστατικότητα και τη ζωντάνια της, πράγμα που οφείλεται στο γεγονός ότι η ποιητική εκφραστική στηρίζεται κυρίως στην πληθωρική χρήση του ρήματος και του ουσιαστικού. Ο ποιητής του δημοτικού τραγουδιού έχει ασκηθεί στη συμπύκνωση των σημαντικών στοιχείων και την αποφυγή κάθε περιττού. Σημαντικό ρόλο παίζουν οι αντιθέσεις, οι άστοχες ερωτήσεις, τα άπορα (ή αμήχανα) και οι παρομοιώσεις.

Ο Φώτης Κόντογλου (1895-1965), συγγραφέας και ζωγράφος αφοσιωμένος στην παράδοση, γράφει για τα δημοτικά τραγούδια: «Άνθρωπος που δε νιώθει στα κατάβαθα της καρδιάς του τα λαϊκά μας τραγούδια, δεν είναι σε θέση να νιώσει αληθινά την Επανάσταση του εικοσιένα».

Επαινεί επίσης ο Κόντογλου την εκφραστική τους λιτότητα:

(...) Εδώ δεν έχει πολλά λόγια. Λίγα και καλά. (...) Τρία λόγια λέει το τραγούδι κι αντιλαλούνε στην ψυχή σου χιλιάδες πράγματα. Άκου τούτα τα πέντε λόγια:

Τ' αντρειωμένου τ' άρματα δεν πρέπει να πουλιώνται,
Μον' πρέπει τους στην εκκλησιά κι εκεί να λειτουργιώνται.
Πρέπει να κρέμουνται ψηλά σε πύργο αραχνιασμένο,
Σκουριά να τρώει τ' άρματα κι η γης τον αντρειωμένο.

Φ. Κόντογλου,
«Τα έμορφα τραγούδια μας, η αναπνοή της φυλής μας»

Οι συλλογές

4. Πρώτος ο Θεόδωρος Μανούσης (Βιέννη, 1814) συγκέντρωσε τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια και τα μετέφρασε, τα έδειξε μάλιστα και στον Γκαίτε προκαλώντας τον ενθουσιασμό του. Ο πρώτος όμως εκδότης δημοτικών τραγουδιών ήταν ο Γάλλος ρομαντικός Κλωντ Φωριέλ (Claude Fauriel), ο οποίος συγκέντρωσε σε δύο τόμους τα δημοτικά ελληνικά τραγούδια *(Chants populaires de la Grèce moderne*, 1824 και 1825) από υλικό που προμηθεύτηκε από τους Έλληνες της Ιταλίας και των Επτανήσων. Η μετάφρασή τους έφερε σε επαφή τους δυτικούς φιλέλληνες με τον επαναστατημένο ελληνικό λαό.

Από τον κύκλο των ποιητών της Επτανησιακής Σχολής προέρχονται οι συλλογές των Α. Μανούσου (1850) και Σπ. Ζαμπέλιου (1852). Συλλογή ελληνικών δημοτικών τραγουδιών παρουσίασε και ο Γερμανός Πάσοβ (A. Passow) το 1860. Με φιλολογική ευσυνειδησία συγκέντρωσε ο Νικόλαος Πολίτης τα δημοτικά μας τραγούδια στη συλλογή του *Εκλογές από τα τραγούδια του ελληνικού λαού* (1914).

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Το δημοτικό τραγούδι εκφράζει την ψυχή και τους πόθους του λαού και κατέχει πολύ σημαντική θέση στην Ιστορία της λογοτεχνίας μας. Διασώθηκε από την προφορική παράδοση, συνδέθηκε με τη μουσική και το χορό και αποτέλεσε το μέσο, μέσα από το οποίο εκφράστηκε ο λαός.

✓ Εκτός από την ποιοτική και ποιητική του υπεροχή το δημοτικό τραγούδι μέσα στην μακρόχρονη ιστορία του άσκησε ισχυρή επίδραση στην προσωπική, έντεχνη ποίηση.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Στην παραλογή ***Το γεφύρι της Άρτας*** *να επισημάνετε τα χαρακτηριστικά των παραλογών.*

2. Να βρείτε ένα τραγούδι της ξενιτειάς και να το διαβάσετε παράλληλα με το ποίημα του Γιώργου Σεφέρη «Ο γυρισμός του ξενιτεμένου». Ποιες ομοιότητες εντοπίζετε;

3. Το θέμα του γυρισμού του ξενιτεμένου βρίσκεται και σε τραγούδια άλλων ευρωπαϊκών λαών. Να βρείτε σχετικές πληροφορίες στη μελέτη του Κ. Ρωμαίου, ***Δημοτικά τραγούδια Σέρβων και Βουλγάρων δανεισμένα από ελληνικά πρότυπα****, Αρχεία του Θρακικού και Γλωσσικού Θησαυρού 17 (1952), σελ. 334-354, και στο περιοδικό* ***Ελληνική Δημιουργία****, τεύχος 9, αφιέρωμα «Η ξενιτειά και ο ελληνικός λαός».*

Βιβλιογραφία

1. Δημαράς, Κ. Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* ΣΤʹ έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 9-18.
2. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, τόμ. Θʹ, Ιʹ.
3. Ιωάννου, Γ. (επιμ.) (1970). *Το δημοτικό τραγούδι. Παραλογές.* Αθήνα: Ερμής.
4. Καλαματιανός, Γ. Ν. (χ.χ.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Ιʹ έκδοση. Αθήνα: Εστία, 36-39.
5. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 101-119.
6. Saunier, G. (επιμ.) (1990). *Το δημοτικό τραγούδι: Της ξενιτιάς.* Αθήνα: Ερμής.
7. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 69-145.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1880 (1821-1880)

Τα Απομνημονεύματα των αγωνιστών του '21 αποτελούν έμμεσες πηγές για την Επανάσταση. Την εποχή αυτή υπάρχουν παράλληλα δύο Σχολές: Η Επτανησιακή Σχολή με ηγέτη το Διονύσιο Σολωμό και η Ρομαντική Σχολή των Αθηνών. Η πρώτη χρησιμοποιεί ως γλωσσικό όργανο τη γλώσσα του λαού και η δεύτερη την καθαρεύουσα. Και οι δύο δέχονται την επίδραση του ρομαντισμού.

Ιστορικό πλαίσιο

Η περίοδος αυτή της λογοτεχνίας μας ξεκινά με ένα μεγάλο ιστορικό γεγονός: τον αγώνα των Ελλήνων για την ανεξαρτησία τους. Με τον αγώνα για την απελευθέρωση συμπίπτει και η εμφάνιση δύο μεγάλων ποιητών από τα Επτάνησα, του Διονυσίου Σολωμού και του Ανδρέα Κάλβου που ύμνησαν με το έργο τους τα πολεμικά κατορθώματα των Ελλήνων.

Με την απελευθέρωση ενός μέρους του ελληνισμού σχηματίστηκε το Ελληνικό Κράτος, ένας πρώτος πυρήνας που θα περιελάμβανε μικρό μόνο τμήμα του σημερινού και θα αποκτούσε την πραγματική του μορφή μόνο όταν περιβαλλόταν από σημαντικά τμήματα του ελληνισμού που βρίσκονταν ακόμα κάτω από ξένη κυριαρχία: Επτάνησος, Θεσσαλία, Μακεδονία, Κρήτη, Θράκη, νησιά Αιγαίου. Η ένωση της Επτανήσου με την Ελλάδα (1864), ύστερα από έξι περίπου αιώνες ξενοκρατίας (Βενετών, Γάλλων, Άγγλων), σήμανε για την ιστορία της λογοτεχνίας μας τη συνάντηση δύο Σχολών που αντιπροσωπεύουν δύο παραδόσεις: την Επτανησιακή, που αντιπροσωπεύει την παράδοση του δημοτικού τραγουδιού και που ανανεώνεται με στοιχεία της δυτικής λογοτεχνίας, και την Αθηναϊκή, που αντιπροσωπεύεται κυρίως από Φαναριώτες, οι οποίοι ζουν πλέον στην Αθήνα, πρωτεύουσα του νέου Κράτους, όπου συγκεντρώνονταν οι πνευματικές δυνάμεις από όλα τα τμήματα του ελεύθερου και του υπόδουλου Έθνους.

Την έκφραση της πολιτισμικής παράδοσης διεκδίκησαν στο εξής δύο διαφορετικές δυνάμεις: οι Επτανήσιοι και οι Φαναριώτες, δύο Σχολές

που έμειναν ανταγωνιστικές και δεν προχώρησαν σε γόνιμο μεταξύ τους διάλογο. Και οι δύο δέχτηκαν την επίδραση του ρομαντισμού, του ρεύματος που κυριάρχησε στην Ευρώπη το 19ο αιώνα. Ο ρομαντισμός όμως αφομοιώθηκε διαφορετικά από τους εκπροσώπους κάθε Σχολής.

Η ιστορική μοίρα της Επτανήσου, που δε γνώρισε την τουρκική κατάκτηση, ευνόησε την ανάπτυξη της λογοτεχνίας. Πολλοί Επτανήσιοι μορφώνονταν στα ιδιωτικά σχολεία που είχαν ιδρυθεί στα νησιά και συμπλήρωναν τις σπουδές τους σε δυτικά πανεπιστήμια. Μερικοί από αυτούς έγιναν σημαντικοί επιστήμονες. Τα Επτάνησα έγιναν το σπουδαιότερο πνευματικό κέντρο της Ελλάδας που κράτησε ζωντανή στην παιδεία την κλασική και την ιστορική παράδοση και μαζί με αυτή καλλιέργησε και την εθνική ιδέα. Η ίδρυση της **Ιονίου Ακαδημίας** (Μάιος 1824) ήταν η κορύφωση της εκπαιδευτικής προσπάθειας. Η Ιόνιος Ακαδημία ήταν το πρώτο ελληνικό πανεπιστήμιο και λειτούργησε επί τέσσερις δεκαετίες.

Η δημιουργική πορεία της Σχολής των Αθηνών κράτησε περίπου μισόν αιώνα (1830-1880). Η ζωή της δε διακόπηκε από τη γνωριμία της με τους Επτανήσιους δημιουργούς. Η γνωριμία όμως αυτή, όπως θα δούμε, θα δώσει τους καρπούς της στην αμέσως επόμενη γενιά: ο Κωστής Παλαμάς, ηγετική φυσιογνωμία της ανανεωτικής γενιάς του 1880, στη συλλογή του *Τα τραγούδια της πατρίδας μου* ζωντανεύει την επτανησιακή παράδοση και μάλιστα τη σολωμική. Η κληρονομιά του Σολωμού θα γίνει, έστω και με καθυστέρηση, κοινό κτήμα όλων των Ελλήνων.

Στην ενότητα αυτή του βιβλίου μας θα εξετάσουμε: α) τα **Απομνημονεύματα** και τους συγγραφείς τους, β) την **Επτανησιακή Σχολή** και γ) τη **Ρομαντική Σχολή** των Αθηνών.

1. Τα Απομνημονεύματα

Το λογοτεχνικό είδος που συνδέεται άμεσα με τον Αγώνα είναι το **Απομνημόνευμα**, μια εκδοχή της αυτοβιογραφίας. Άνθρωποι που έζησαν στο κέντρο των μεγάλων ιστορικών γεγονότων της εποχής και είχαν συνείδηση της σημασίας τους προσφέρουν τη μαρτυρία τους για το τι έζησαν, τι έπραξαν, τι έπαθαν και τι έμαθαν. Αυτόπτες μάρτυρες θέλουν να συμβάλουν στην αποκάλυψη της αλήθειας, αλλά και να δικαιωθούν στις επερχόμενες γενιές. Το 1821 αποτελεί φυσικά το ορόσημο. Ο **Παλαιών Πατρών Γερμανός** (1771-1826) αρχίζει να γράφει τα απομνημονεύματά του (*Υπομνήματα περί της Επαναστάσεως της Ελλάδος - Από το 1820 μέχρι του 1823*) αμέσως μετά την έκρηξη της Επανάστασης, ο **Χριστόφορος Περραιβός** (1773-1863) δημοσιεύει τα *Απομνημονεύματα πολεμικά* (1836) και ο **Εμμανουήλ Ξάνθος** (1772-1852) τα δικά του απομνημονεύματα σχετικά με τη Φιλική Εταιρεία (*Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας,* 1836). Τα απομνημονεύματα του Βορειοηπειρώτη στρατιωτικού **Σπύρου Μήλιου** (1800-1880) αναφέρονται στη διετία 1825-1826.

Ο «γέρος του Μωριά» **Θεόδωρος Κολοκοτρώνης** υπαγόρευσε τα απομνημονεύματά του στο Γεώργιο Τερτσέτη (1800-1874), δικαστή από τη Ζάκυνθο, ο οποίος αναγκάστηκε να εκπατριστεί, επειδή αντιτάχθηκε στην πρόθεση της Αντιβασιλείας να καταδικάσει σε θάνατο τον Κολοκοτρώνη. Το γεγονός αυτό συνετέλεσε στη φιλία των δύο ανδρών και είχε ως αποτέλεσμα την υπαγόρευση των απομνημονευμάτων που κυκλοφόρησαν στα 1851 με τον τίτλο *Διήγησις συμβάντων της ελληνικής φυλής από τα 1770 έως τα 1836.*

Οι πολιτικοί που ήθελαν να γράψουν τα απομνημονεύματά τους δεν συναντούσαν δυσκολίες. Όσοι όμως οπλαρχηγοί και στρατιωτικοί δεν ήταν εξοικειωμένοι με το γράψιμο, δυσκολεύονταν και πολλές φορές χρησιμοποιούσαν έναν «γραμματικό». Το χρονικό της σκλαβωμένης Αθήνας του **Παναγή Σκουζέ** (1776-1847) αποκαλύφτηκε επίσης από το Γεώργιο Τερτσέτη στα 1859. Εδώ εξιστορείται σε αυθεντική λαϊκή γλώσσα η περίοδος από το 1772 ως το 1796.

Deneuville: «Οι Σουλιώτισσες πολεμούν» (Συλλογή Τάσσου Χατζή, Ανθολογία Σοκόλη)

***Απομνημονεύματα* Ιωάννη Μακρυγιάννη**

Το κείμενο όμως που αποτυπώνει με μοναδικό τρόπο τα βιώματα ενός αγωνιστή που έζησε τον Αγώνα και πήρε μέρος και στην πολιτική σκηνή είναι τα *Απομνημονεύματα* του στρατηγού **Ιωάννη Μακρυγιάννη** (1797-1864). Αγωνιστής του '21 στην Πελοπόννησο και την Αθήνα, ο Μακρυγιάννης τραυματίστηκε σοβαρά, αλλά δε σταμάτησε να πολεμάει. Η δράση του συνεχίστηκε και μετά την Ανεξαρτησία. Ο Καποδίστριας τον διόρισε στο Άργος Γενικό αρχηγό της Εκτελεστικής Δυνάμεως της Πελο-

πουνήσου και τότε άρχισε να γράφει τα *Απομνημονεύματα.* Ο Μακρυγιάννης δεν είχε πάει σχολείο, έμαθε όμως σε μεγάλη ηλικία γράμματα μόνο και μόνο για να καταγράψει τα απομνημονεύματά του, τα οποία είναι γραμμένα ανορθόγραφα, δίχως καν στίξη. Το χειρόγραφο με τα απομνημονεύματά του βρέθηκε το 1900 και δημοσιεύτηκε το 1907 από το Γιάννη Βλαχογιάννη, σπουδαίο πεζογράφο, για τον οποίο θα μιλήσουμε σε άλλο κεφάλαιο του βιβλίου μας. Ο λόγος του Μακρυγιάννη είναι, όπως γράφει ο Λίνος Πολίτης, «ολότελα λαϊκός, δίχως ίχνος λόγιας επίδρασης, με τη ζωντάνια της προφορικής ομιλίας και με τη θέρμη ενός ανθρώπου, που δεν είναι μονάχα αυτόπτης αλλά και πρωταγωνιστής των γεγονότων που ιστορεί».

Το έργο του Μακρυγιάννη έγινε ευρύτερα γνωστό στα χρόνια της Κατοχής. Το 1941 δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Νέα Εστία άρθρο του Γιώργου Θεοτοκά με τίτλο «Ο στρατηγός Μακρυγιάννης» και το 1943 ο Γιώργος Σεφέρης παρουσίασε στο Κάιρο τον αγωνιστή και το έργο του σε διάλεξη που σήμερα περιλαμβάνεται στις *Δοκιμές* («Ένας Έλληνας - ο Μακρυγιάννης»). Από τότε ο Μακρυγιάννης απασχόλησε ιστορικούς και φιλολόγους που συγκινούνται από την «αδρή» φωνή του και το «αποτελεσματικό» ύφος του.

Ο Βλαχογιάννης εξέδωσε επίσης και τα απομνημονεύματα του **Ν. Κασομούλη** (1795-1871) με τον τίτλο *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833.*

Τα απομνημονεύματα των αγωνιστών ανήκουν στις **έμμεσες πηγές** της Ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης και αποτελούν ένα συναρπαστικό ανάγνωσμα που μας επιτρέπει να γνωρίσουμε τη ζωή και τη νοοτροπία μιας κοινωνίας που βρέθηκε σε τόσο δύσκολες συνθήκες.

Τα απομνημονεύματα αυτά καλύπτουν και τη μετεπαναστατική περίοδο του Καποδίστρια και του Όθωνα και φτάνουν μέχρι την εποχή του Γεωργίου Α΄. Στις μετεπαναστατικές δεκαετίες πολλοί λόγιοι έγραψαν επίσης απομνημονεύματα (**Νικόλαος Δραγούμης**, 1809-1879, **Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής**, 1809-1892), όπως και ιστορικοί (**Σπυρίδων Ζαμπέλιος**, 1813-1881, **Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος**, 1815-1891, ο οποίος στο μεγαλεπήβολο έργο του *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, 1860 - 1874, επιδιώκει να αποδείξει τη συνέχεια και τη διαχρονική ενότητα του ελληνικού έθνους).

Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου

Την εποχή αυτή χρονολογείται και η **αυτοβιογραφία** της πρώτης Ελληνίδας πεζογράφου, της **Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου** (1801-1832), αρχοντοπούλας από τη Ζάκυνθο. Η αυτοβιογραφία της είχε ολοκληρωθεί τον Ιούνιο του 1831 αλλά δημοσιεύτηκε μισόν αιώνα μετά (1881) από το γιο της που φρόντισε να περικόψει μεγάλο μέρος του έργου της. Στο κείμενο αυτό εκτυλίσσεται το προσωπικό δράμα μιας νεαρής γυναίκας της αστικής τάξης που, ενώ επιθυμεί να λάβει μέρος στην πνευματική ζωή του τόπου της, αναγκάζεται να ζει έγκλειστη στο σπίτι του πατέρα της, αποκομμένη από όσα συμβαίνουν έξω από αυτό.

Η Μαρτινέγκου θέλησε επίσημα να συμμετάσχει στον αγώνα για την ελευθερία που πληροφορήθηκε πως είχε αρχίσει στην Ελλάδα, αλλά μια τέτοια συμμετοχή αποκλειόταν από το «βάρβαρον ήθος της Ζακύνθου, οπού κρατά ταις κοπέλλαις κλεισμέναις» και από το γεγονός ότι «είναι γυναίκα και περιπλέον γυναίκα Ζακυνθία». Έτσι το μόνο που έκανε ήταν να «παρακαλέσει τον Ουρανόν δια να ήθελε τους βοηθήσει να νικήσουν», ώστε να αξιωθεί και η ίδια «να ιδή εις την Ελλάδα επιστρεμμένην την ελευθερίαν και μαζί με αυτήν επιστραμμένας εις τας καθέδρας τους τας σεμνάς μούσας...» .

Φωτογραφία της Μαρτινέγκου, Αθήνα, Εθνική Πινακοθήκη (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους)

2. Η Επτανησιακή Σχολή

Τα Επτάνησα δε γνώρισαν ποτέ την οθωμανική κυριαρχία, όμως για αιώνες βρίσκονταν κάτω από ενετική κυρίως κυριαρχία (αλλά και κάτω από την κυριαρχία των Γάλλων, των Άγγλων και για ένα μικρό διάστημα των Ρώσων). Ήρθαν έτσι ευκολότερα σε επικοινωνία και σε αμεσότερη επαφή με το δυτικό πολιτισμό, πράγμα που τους έδωσε τη δυνατότητα να αναπτύξουν σημαντική πνευματική δραστηριότητα που εκδηλώθηκε όχι μόνο στη λογοτεχνία, αλλά και στη μουσική και τη ζωγραφική. Οι λογοτέχνες που έγιναν εκφραστές της δραστηριότητας αυτής παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά τόσο στα θέματα, όσο και στο ύφος, που δείχνουν κοινά ενδιαφέροντα, τάσεις και αναζητήσεις και επιτρέπουν στους μελετητές να τους κατατάξουν στην ίδια Σχολή. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα η λογοτεχνική παραγωγή των Επτανήσων πέρασε στην Ιστορία της λογοτεχνίας μας με το όνομα **Επτανησιακή Σχολή**. Η Σχολή αυτή παρουσίασε κυρίως ποιητικά έργα (λυρικά, επικολυρικά και σατιρικά) και ακολούθησε το ρεύμα του ρομαντισμού. Η πεζογραφία εμφανίζεται σχετικά φτωχή και περιορίζεται κυρίως στο κριτικό δοκίμιο. Η Σχολή συνέβαλε και στην ανάπτυξη του θεάτρου με σημαντικότερο έργο το *Βασιλικό* του Μάτεσι (1830), το πρώτο θεατρικό μας έργο με κοινωνικό περιεχόμενο. Η ποίηση γράφεται αποκλειστικά στη δημοτική γλώσσα με λίγα δάνεια από τα επτανησιακά

ιδιώματα και τη λόγια παράδοση. Τα θέματα που πραγματεύονται οι Επτανήσιοι ποιητές είναι η πατρίδα, η φύση και ο έρωτας στην πιο αγνή μορφή του. Χαρακτηριστικό της μορφής των έργων των Επτανησίων είναι η δημοτική γλώσσα, την οποία όχι μόνο καλλιεργούν αλλά και υποστηρίζουν θεωρητικά με άρθρα και μελέτες. Όλοι οι Επτανήσιοι ποιητές που με τα ποιήματά τους ύμνησαν την κήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης έχουν ευρωπαϊκή μόρφωση, προπάντων ιταλική και γι’ αυτό στο έργο τους διακρίνεται σαφώς η επίδραση της ιταλικής ποίησης. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι ολιγογράφοι σε σχέση με τους Φαναριώτες και τους Αθηναίους ρομαντικούς και επεξεργάζονται με ιδιαίτερη φροντίδα το στίχο τους, ώστε να δίνουν στα ποιήματά τους όσο γίνεται πιο άψογη μορφή.

Ο ρομαντισμός

*Ο **ρομαντισμός** είναι ένα μεγάλο πνευματικό κίνημα που έκανε την εμφάνισή του από το τέλος του 18ου αιώνα ως αντίδραση στον ορθολογισμό του Διαφωτισμού και στράφηκε στο Μεσαίωνα ως πηγή έμπνευσης. Ξεκίνησε από τη Γερμανία αποτελώντας τη συνέχεια κατά έναν τρόπο του κινήματος Sturm und Drang (= θύελλα και ορμή) με κύριους εκπροσώπους τον Γκαίτε και το Σίλλερ. Στην Ελλάδα εμφανίστηκε σχεδόν την ίδια εποχή που επικράτησε στη Γαλλία και κυριάρχησε στην ελληνική ποίηση για πενήντα ολόκληρα χρόνια. Οι ρομαντικοί κηρύσσουν την επιστροφή στις ρίζες των λαϊκών πολιτισμών, διακηρύσσουν την ελευθερία του καλλιτέχνη και αντιπαραθέτουν στη λογική τη φαντασία. Σημαντικοί ρομαντικοί είναι ο Ουγκώ (Victor Hugo), ο Μπάιρον (Byron) κ.ά.*

Γενάρχης της Επτανησιακής Σχολής είναι ο εθνικός μας ποιητής **Διονύσιος Σολωμός**. Οι ποιητές που προετοίμασαν το δρόμο του και έζησαν πριν από αυτόν, στην εποχή του Διαφωτισμού, ονομάστηκαν, όπως είδαμε, **προσολωμικοί** (Αντώνιος Μαρτελάος, Νικόλαος Κουτούζης). Μια δεύτερη κατηγορία αποτελούν οι **σολωμικοί** ποιητές που είναι σύγχρονοι ή μεταγενέστεροι από το Σολωμό και υιοθέτησαν το πρότυπό του. Οι ποιητές αυτοί αποτελούν την κυρίως Επτανησιακή Σχολή (Αντώνιος Μάτεσις, Γεώργιος Τερτσέτης, Ιούλιος Τυπάλδος, Ιάκωβος Πολυλάς, Γεράσιμος Μαρκοράς, Γεώργιος Καλοσγούρος, Λορέντζος Μαβίλης). Τέλος μια τρίτη κατηγορία είναι οι εξωσολωμικοί, λογοτέχνες δηλαδή οι οποίοι, αν και είναι Επτανήσιοι και ανήκουν στην ίδια εποχή, βρίσκονται έξω από την επίδραση του Σολωμού (Ανδρέας Κάλβος, Αριστοτέλης Βαλαωρίτης).

Διονύσιος Σολωμός

Ο **Διονύσιος Σολωμός** (1798-1857) γεννήθηκε στη Ζάκυνθο και πέθανε στην Κέρκυρα, όπου είχε στο μεταξύ μετοικήσει. Η γέννησή του συμπίπτει χρονικά με το θάνατο του Ρήγα στο Βελιγράδι, όπως παρατήρησε ο Κωστής Παλαμάς προλογίζοντας τα *Άπαντα* του Σολωμού (1901). Ο Ρήγας αγωνίστηκε, μαρτύρησε και άνοιξε το δρόμο για την ελευθερία. Ο Σολωμός ύμνησε την ελευθερία, το Μεσολόγγι, τα ηρωικά κατορθώματα και

τις θυσίες των Ελλήνων στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα. Η ποίηση του Σολωμού επικεντρώθηκε στα μεγάλα θέματα που απασχόλησαν φιλοσόφους και ποιητές μέσα στους αιώνες: ελευθερία, φύση, θρησκεία, θάνατος και έρωτας. Στα ποιήματά του η ελευθερία θριαμβεύει ενάντια στη φύση και η θρησκεία ενάντια στο θάνατο. Στην ποίησή του συνδέονται ο θάνατος με τον έρωτα, ο οποίος στη σολωμική ποίηση είναι πάντα αγνός. Ο Σολωμός ήταν ο πρώτος που ανέδειξε τη δημοτική γλώσσα ως μοναδική για την έμμετρη δημιουργία.

Προσωπογραφία Δ. Σολωμού (Ανθολογία Σοκόλη)

Η ζωή του

Μετά το θάνατο του πατέρα του, ο Σολωμός θα μεταβεί στην Ιταλία, όπου κατ' αρχάς θα φοιτήσει στο Λύκειο της Κρεμόνας και έπειτα θα σπουδάσει νομικά στο Πανεπιστήμιο της Παβίας. Στη Ζάκυνθο θα επιστρέψει το 1818 και από το 1828 θα εγκατασταθεί μόνιμα στην Κέρκυρα. Η ποιητική δημιουργία του Σολωμού κατανέμεται σε δύο περιόδους: τη ζακυνθινή, από την επιστροφή στο νησί του μέχρι το 1828, και την κερκυραϊκή, που περιλαμβάνει την ώριμη δημιουργία του και τελειώνει με το θάνατό του στην πρωτεύουσα των Ιονίων νήσων.

Στην Ιταλία ο Σολωμός μυήθηκε στο ρομαντισμό, γνώρισε σημαντικούς εκπροσώπους των ιταλικών γραμμάτων και επηρεάστηκε από το έργο τους και συνέθεσε πάμπολλους στίχους στα ιταλικά. Επιστρέφοντας στη Ζάκυνθο ο ποιητής, ώριμος κοινωνικά και καλλιτεχνικά, θα αποκαταστήσει την επαφή του με τη μητρική του γλώσσα. Σε αυτό θα τον βοηθήσει η συναναστροφή και η φιλία του με αξιόλογους πνευματικούς ανθρώπους, που δημιουργούσαν γύρω του φιλολογικούς κύκλους (Γ. Τερτσέτης, Α. Μάτεσις) και τον βοηθούσαν στις αναζητήσεις του.

> *Ο Σολωμός μελέτησε σε βάθος τη δημοτική ποίηση και χρησιμοποίησε την εικονοπλαστική της στη δική του ποίηση. Επιπλέον τα μεγαλύτερα έργα του είναι γραμμένα σε δεκαπεντασύλλαβο, ένα δεκαπεντασύλλαβο που από τεχνική άποψη ο Σολωμός τον έφτασε στην τελειότητα.*
>
> Πήτερ Μάκριτζ

Εντελώς ξένος προς τη λόγια παράδοση ο Σολωμός αφομοίωσε την ελληνική κληρονομιά –στην Ιταλία γνώρισε τον Όμηρο από την εξαιρετική έμμετρη μετάφραση του Μόντη (Monti)–, γράφει ο Πολυλάς στα Προλεγόμενα), τα έργα της κρητικής λογοτεχνίας, τα δημοτικά τραγούδια αλλά και τα έργα τοπικών στιχουργών.

Λέγεται ότι ο ποιητής άρχισε να γράφει στη μητρική του γλώσσα μετά τη συνάντηση που είχε με το Σπυρίδωνα Τρικούπη, το μετέπειτα ιστορικό. Σε μια επίσκεψή του στη Ζάκυνθο το 1822, κι ενώ περίμενε τον Μπάιρον, ο Τρικούπης ζήτησε να δει το Σολωμό. Όταν άκουσε μια ωδή του απόμεινε σκεφτικός και του είπε ότι αυτό που περιμένει τώρα η πατρίδα είναι μια ποίηση ελληνική («Η Ελλάδα περιμένει το Δάντη της»). Σε λίγες μέρες ο ποιητής διάβασε στον Τρικούπη το ελληνικό ποίημά του *Η Ξανθούλα*.

Ο Ύμνος εις την Ελευθερίαν

Την ίδια περίοδο ο ποιητής που στρέφεται πια από τα παλιά ιταλικά σονέτα και τους αυτοσχέδιους στίχους σε έργα μεγαλύτερης έκτασης, στα οποία υμνείται κυρίως η Επανάσταση, γράφει τον *Ύμνο εις την Ελευθερίαν* (Μάιος 1823), ποίημα 158 στροφών, που εκδόθηκε στα 1825 και του οποίου οι δύο πρώτες στροφές καθιερώθηκαν ως Εθνικός Ύμνος της Ελλάδας και μελοποιήθηκαν από τον Κερκυραίο συνθέτη και φίλο του ποιητή Νικόλαο Μάντζαρο. Ο *Ύμνος* είχε μεγάλη απήχηση, μεταφράστηκε σε ξένες γλώσσες και ενίσχυσε το κίνημα του φιλελληνισμού.

Την ίδια εποχή εμπνεύστηκε την ωδή *Εις τον θάνατο του Λορδ Μπάιρον* (ο Σολωμός θαύμαζε ιδιαίτερα τον Βύρωνα και γιατί καταφέρθηκε ενάντια στην τυραννία και γιατί πέθανε παίρνοντας ενεργό μέρος στον ελληνοαπελευθερωτικό αγώνα), ενώ το 1824 αρχίζει τη φιλόδοξη σύνθεση του *Λάμπρου*, έργου λυρικού επηρεασμένου από την ποιητική τεχνοτροπία του Βύρωνα, που όμως δε θα ολοκληρωθεί ποτέ (το 1826 ο ποιητής θα επεξεργαστεί και πάλι το ποίημα αυτό). Τότε έγραψε και το πρώτο από τα δύο πεζά του έργα, το *Διάλογο* (1824), όπου θα υπερασπιστεί τη λαϊκή γλώσσα. Το δεύτερο πεζό του Σολωμού είναι *Η γυναίκα της Ζάκυθος* (ποίηση και πρόζα μαζί) γραμμένο κι αυτό την ίδια εποχή. Το 1825 συνθέτει το επίγραμμα *Η καταστροφή των Ψαρών*, έξοχο παράδειγμα πυκνού και γνωμικού λόγου.

Ο Κρητικός

Η νέα συγγραφική περίοδος του Σολωμού ανοίγει με την εγκατάστασή του στην Κέρκυρα. Στα 1833 γράφεται *Ο Κρητικός*, ποιητικό αφηγηματικό έργο, ένας ύμνος στην πατρίδα και στον έρωτα, από τον οποίο σώζονται μερικά υπέροχα αποσπάσματα, όπως η Φεγγαροντυμένη.

> ***Ο Κρητικός:*** Ένας νέος που γλίτωσε από τους Τούρκους μετά την καταστολή της Επανάστασης στην Κρήτη, παλεύει τώρα με τα κύματα ως ναυαγός κρατώντας στο ένα χέρι τη μνηστή του. Εκεί, στη θάλασσα και με το φως του φεγγαριού αντικρίζει μια θεϊκή γυναικεία μορφή, την Ελευθερία (Φεγγαροντυμένη) που τον συναρπάζει, ώστε να μην καταλαβαίνει πως η αγαπημένη του είναι νεκρή. Η εικόνα είναι εντυπωσιακή με τη Φεγγαροντυμένη που καθαγιάζει όλη τη φύση.

Ο Πόρφυρας

Ένα άλλο ποίημα της εποχής αυτής ήταν *Ο Πόρφυρας* (1849), του οποίου το θέμα ήταν ο τραγικός θάνατος ενός Άγγλου στρατιώτη που τον κατασπάραξε ένας καρχαρίας (πόρφυρας). Όταν μερικοί φίλοι του Σολωμού παρατήρησαν ότι έπρεπε να προτιμήσει ένα εθνικό θέμα, ο Ποιητής απάντησε: «Το έθνος πρέπει να μάθει να θεωρεί εθνικό ό,τι είναι αληθινό».

Οι Ελεύθεροι πολιορκημένοι

Το έργο όμως της ζωής του Σολωμού ήταν οι *Ελεύθεροι πολιορκημένοι*, το μεγάλο επικολυρικό ποίημα που το επεξεργάστηκε σε τρία διαφορετικά σχεδιάσματα (το πρώτο σχεδίασμα είχε ήδη συντεθεί γύρω στο 1830). Ο ποιητής εμπνεύστηκε το έργο αυτό από τη δεύτερη πολιορκία της «Ιεράς πόλεως» του Μεσολογγίου. Χρονικά αναφέρεται στις τελευταίες δεκαπέντε ημέρες της πολιορκίας και συγκεκριμένα από τη μάχη της Κλείσοβας μέχρι την ηρωική Έξοδο, όταν οι υπερασπιστές της πόλης, κατανικώντας όλες τις ανθρώπινες αδυναμίες και περιφρονώντας τις χαρές της ζωής αποφασίζουν την ηρωική Έξοδο την παραμονή των Βαΐων του 1826.

Ο Σολωμός δε θέλησε ποτέ να επισκεφθεί την ελεύθερη Ελλάδα. Οι Έλληνες που αποχαιρετούσαν τον εθνικό ποιητή του *Ύμνου εις την Ελευθερίαν* δε γνώριζαν την ποίηση των ώριμων χρόνων του. Δύο χρόνια μετά το θάνατό του ο μαθητής του Ιάκωβος Πολυλάς συγκέντρωσε το έργο του ποιητή στον τόμο *Τα Ευρισκόμενα.* Στη συνέχεια αξιοποιήθηκε από το Λίνο Πολίτη, ο οποίος έλεγξε τα χειρόγραφα και πρόσθεσε τη *Γυναίκα της Ζάκυθος* καθώς και την επιστολογραφία του ποιητή. Η πιο πρόσφατη ανασύσταση του έργου του οφείλεται στο Στυλιανό Αλεξίου (*Διονυσίου Σολωμού, Ποιήματα και πεζά,* 1994), ο οποίος προσέγγισε το σολωμικό έργο στο σύνολό του.

Στο έργο του Σολωμού θαυμάζουμε το λυρισμό, την ακρίβεια των ποιητικών εικόνων, την εξύψωση της λαϊκής γλώσσας και ιδιαίτερα την έκφραση του λαϊκού αισθήματος. Σταθερός στόχος του ποιητή ήταν να έχει η ποίησή του τις ρίζες της στην κοινωνία και τη γλώσσα, που εκείνη δημιούργησε.

Σολωμικοί ποιητές

Ο **Ιάκωβος Πολυλάς** (1826-1896) από την Κέρκυρα ήταν στενός φίλος και μαθητής του Σολωμού, που του μετέφραζε από τα γερμανικά αποσπάσματα από το Σίλλερ και το Χέγκελ. Ο Πολυλάς ήταν ο πρώτος εκδότης των έργων του Σολωμού. Έγραψε μόνο τρία σονέτα (*Μια πρώτη αγάπη, Το Σούλι, Ο ερασιτέχνης*) και λίγα διηγήματα και ήταν ο πρώτος που μετέφρασε τον Όμηρο στα νέα ελληνικά (*Οδύσσεια*, 1875, *Ιλιάδα*, 1890). Υπήρξε επίσης από τους καλύτερους μεταφραστές του Σαίξπηρ (*Τρικυμία*, 1855, *Άμλετ*, 1890). Τεχνίτης του λόγου αλλά και του στίχου ο Πολυλάς «ήταν και μένει», σύμφωνα με την άποψη του ιστορικού της νεοελληνικής λογοτεχνίας Κ. Θ. Δημαρά, «ο κατεξοχήν κριτικός της λογοτεχνίας μας».

Ο **Αντώνιος Μάτεσις** (1794-1875) από τη Ζάκυνθο, φίλος του Σολωμού, κατέχει σημαντική θέση στη λογοτεχνία της εποχής χάρη κυρίως

στο δραματικό έργο του *Ο Βασιλικός* που γράφτηκε στα 1856. Το έργο αυτό έχει ως θέμα την πάλη των ευγενών και των αστών της Ζακύνθου που άρχιζαν να πλουτίζουν και να μην υπολογίζουν τους ευγενείς, όπως παλιά. Στην πάλη αυτή υπερίσχυσαν οι αστοί.

Η υπόθεση του *Βασιλικού*: Ο Φιλιππάκης Γιαργυρόπουλος, άρχοντας από τα «δεύτερα σπίτια», δηλαδή από την «ύστερη τάξη του λαού», είναι ερωτευμένος με τη Γαρουφαλιά, κόρη του Δαρείου Ρογκάλα που είναι άρχοντας από τα «πρώτα σπίτια» και δε θέλει ούτε ν' ακούσει για το γάμο της κόρης του με το Φιλιππάκη. Ο Ρογκάλας τελικά κάμπτεται από την πίεση των γεγονότων και από το γιο του Δραγανίγο, ο οποίος διαφωνεί με τις μεσαιωνικές αντιλήψεις του πατέρα του, και η ιστορία έχει ευτυχισμένο τέλος.

Το θέμα αυτό χρησιμοποίησε αργότερα σε μυθιστορήματα και θεατρικά του ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο οποίος αναγνωρίζει ότι ο Μάτεσις είναι πρόδρομος της δραματικής τέχνης. Ο *Βασιλικός*, που είναι γραμμένος στη δημοτική με πολλούς ζακυνθινούς ιδιωματισμούς, θεωρείται το πρώτο νεοελληνικό πεζό δράμα ρεαλιστικής τεχνοτροπίας.

Ο **Ιούλιος Τυπάλδος** (1814-1883) από την Κεφαλλονιά, έγραψε λυρικά και επικολυρικά ποιήματα, μερικά από τα οποία έγιναν λαϊκά τραγούδια. Πιστός μαθητής του Σολωμού μετέφρασε ένα μεγάλο μέρος από την *Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ* του Τορκουάτο Τάσσο.

Ο **Γεώργιος Τερτσέτης** (1800-1874) από τη Ζάκυνθο ήταν ένας από τους δικαστές που αντιτάχθηκαν στην πρόθεση της Αντιβασιλείας να καταδικάσει σε θάνατο τον Κολοκοτρώνη και που έδωσαν αθωωτική ψήφο στον Κολοκοτρώνη και τον Πλαπούτα, όταν καταδικάστηκαν σε θάνατο. Από τα καλύτερα ποιήματά του θεωρούνται *Το φίλημα*, ποίημα αφιερωμένο στον Όθωνα, το *Κόριννα και Πίνδαρος* και το *Οι γάμοι του Μεγάλου Αλεξάνδρου*. Πρότυπο του Τερτσέτη ήταν η ποίηση του Σολωμού και τα δημοτικά τραγούδια. Τα περισσότερα χρόνια της ζωής του τα έζησε στην Αθήνα, διατήρησε όμως στο έργο του την παράδοση της Επτανησιακής Σχολής.

Ο **Γεράσιμος Μαρκοράς** (1826-1911), από την Κεφαλλονιά, έζησε στην Κέρκυρα και επηρεάστηκε από τη σολωμική ποίηση. Έγινε γνωστός με το επικολυρικό του ποίημα *Ο Όρκος* που αντλεί το θέμα του από την κρητική εξέγερση (1866-1869) και την ανατίναξη του θρυλικού Αρκαδίου. Τα υπόλοιπα ποιήματά του είναι λυρικά και περιλαμβάνονται στις συλλογές *Ποιητικά Έργα* και *Μικρά Ταξίδια*.

Ανδρέας Κάλβος

Μια ξεχωριστή περίπτωση στάθηκε ο **Ανδρέας Κάλβος** που γεννήθηκε στη Ζάκυνθο και αργότερα έζησε στο Λιβόρνο της Ιταλίας, όπου υπήρχε μεγάλη ελληνική παροικία. Στην Ιταλία ο Κάλβος μυήθηκε στην ελληνική και την ευρωπαϊκή λογοτεχνία. Σταθμός για την πνευματική του εξέλιξη στάθηκε η γνωριμία του με τον Ελληνοϊταλό ποιητή

Ούγο Φώσκολο, του οποίου υπήρξε γραμματέας. Το 1824 στη Γενεύη και το 1826 στο Παρίσι αντίστοιχα, ο Κάλβος τύπωσε τις δύο ποιητικές του συλλογές, τη *Λύρα* και τα *Λυρικά*. Αργότερα εγκαταστάθηκε στην Κέρκυρα, όπου δίδαξε για λίγο στην Ιόνιο Ακαδημία. Απομονωμένος από όλους, στα 1852 έφυγε για την Αγγλία. Εκεί, «εις ξένην γην» τον βρήκε ο θάνατος, πράγμα που ο ίδιος απευχόταν (βλ. ωδή *Ο Φιλόπατρις*).

Ως προς την τεχνοτροπία ο Κάλβος ακολουθεί το ρεύμα του κλασικισμού (αναφορές στην ελληνική μυθολογία, αρχαιοπρεπείς λέξεις, έξαρση γενναίων πράξεων – η ονομασία των ποιημάτων του *Ωδαί* δείχνει ότι επηρεάζεται από τη λυρική ποίηση της Αρχαίας Ελλάδας). Η αυστηρότητα της μορφής όμως δεν εμποδίζει την ανάδειξη ρομαντικού πάθους. Η γλώσσα του είναι ιδιότυπη και θεωρήθηκε «αντιποιητική». Ο Κάλβος τροποποιεί τις νεοελληνικές λέξεις σύμφωνα με το τυπικό της αρχαίας γλώσσας, κατασκευάζει δικούς του τύπους και αφήνει ασυναίρετες λέξεις. Το ύφος του είναι υψηλό, μεγαλοπρεπές, επικολυρικό. Βάση της στιχουργίας του η πεντάστιχη στροφή, οι τέσσερις πρώτοι στίχοι επτασύλλαβοι, ο πέμπτος πεντασύλλαβος.

Οι Ωδές του Κάλβου

Από τις ωδές του η πρώτη, *Ο Φιλόπατρις*, είναι ένας ύμνος στη Ζάκυνθο και η τρίτη, *Εις θάνατον*, είναι αφιερωμένη στο θάνατο της μητέρας του· αυτές ήταν οι δύο μεγάλες αγάπες που στερήθηκε, η πατρίδα και η μητέρα του. Όλες οι άλλες ωδές αναφέρονται στην Επανάσταση. Τα θέματα του Κάλβου ήταν ηρωολατρικά (*Εις τον Ιερόν λόχον*, *Εις Χίον*, *Εις Πάργαν*, *Η Βρετανική Μούσα* – για το θάνατο του Μπάιρον).

Η ΛΥΡΑ.

ΩΔΑΙ

Α. ΚΑΛΒΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

ΤΟΥ

ΖΑΚΥΝΘΙΟΥ.

Ὅσσα δὲ μὴ πεφίληκε
Ζεύς, ἀτύζονται βοὰν
Πιερίδων ἀΐοντα,
Γᾶν τε καὶ πόντον κατ᾽ ἀμαιμάκετον.
(Πινδ. πυθ. α.)

ΕΝ ΓΕΝΕΒΗι.
Ἐκ τῆς τυπογραφίας Guil.e FICK.

ΑΩΚΔ.

Έλληνας της διασποράς ο Κάλβος διαμορφώθηκε στο εξωτερικό και αφομοίωσε τα πιο ανόμοια στοιχεία. Επηρεασμένος από τον κλασικισμό του Φώσκολο συνδυάζει στο έργο του την αρχαιοπρέπεια με το ρομαντισμό. Η ιδιοτυπία της γλώσ-

σας του ερμηνεύτηκε ως αποτέλεσμα της εικοσάχρονης απουσίας του από την Ελλάδα, ενώ επρόκειτο για συνειδητή επιλογή, επειδή πίστευε πως μια τέτοια γλώσσα έπρεπε να υιοθετήσει το νέο ελληνικό κράτος.

Έντονα φιλόπατρις ο Ανδρέας Κάλβος γοητεύει τόσο με τον ποιητικό τόνο, όσο και με τα θέματα και τις ιδέες του. Ως ποιητής αποφάσισε να γίνει ο βάρδος της ελληνικής επανάστασης, για την επιτυχία της οποίας «πρέπει να επιστρατευθούν όλες οι εκδηλώσεις της ζωής, να μην εξαιρεθεί ούτε η ποίηση», όπως γράφει ο Οδυσσέας Ελύτης στο δοκίμιο που έγραψε για τον Κάλβο («Η αληθινή φυσιογνωμία και η λυρική τόλμη του Ανδρέα Κάλβου»). Ο Κάλβος ψάλλει την επανάσταση, και οραματίζεται την επάνοδο της ελευθερίας στον τόπο όπου γεννήθηκε. Γι' αυτόν η Ελλάδα είναι «μήτηρ ελπίδων γλυκυτάτων».

Το έργο του Κάλβου δεν είχε συνέχεια. Για πολύ καιρό ήταν ξεχασμένο. Μόλις στα 1888 ο Παλαμάς προβάλλοντας τους Επτανήσιους ποιητές, τους οποίους παραμέριζαν οι Φαναριώτες, ανακάλυψε τον ποιητή των ωδών, τη φιλοπατρία και την «αχαλίνωτον και ακανόνιστον» γλώσσα του.

Άλλοι μετασολωμικοί και εξωσολωμικοί ποιητές

Ο **Αριστοτέλης Βαλαωρίτης** (1824-1879) από τη Λευκάδα, ποιητής και εθνικός αγωνιστής, προσανατολίζεται περισσότερο σε πατριωτικά θέματα. Τα θέματά του είναι παρμένα κυρίως από την Επανάσταση και τους αγώνες των κλεφτών, των αρματολών και των Σουλιωτών. Χρησιμοποιεί τη δημοτική γλώσσα και επηρεάζεται από τον τύπο των δημοτικών τραγουδιών. Σημαντικά έργα του είναι ο *Αστραπόγιαννος* (1867), ο *Αθανάσης Διάκος* (1867) και κυρίως ο *Φωτεινός* (1879), το σημαντικότερο έργο του, που όμως έμεινε ανολοκλήρωτο. Πιστεύοντας στην εθνική σημασία της ποίησης, ο Παλαμάς επαινεί την ποίηση του Βαλαωρίτη, γιατί θεωρεί ότι «αποστολή του Ποιητή δεν είναι απλώς να ψυχαγωγεί, αλλά και να διδάσκει, να "βροντοφωνεί" την αλήθεια».

Ο **Ανδρέας Λασκαράτος** (1811-1901), μαθητής του Σολωμού και γεννημένος στο Ληξούρι της Κεφαλλονιάς, έγραψε κυρίως πεζά έργα με ηθικολογικό χαρακτήρα: *Τα μυστήρια της Κεφαλλονιάς*, *Χαρακτήρες*, *Ιδού ο άνθρωπος* – το τελευταίο εκδόθηκε το 1886 και είναι μια συλλογή χαρακτήρων στο πρότυπο του Θεοφράστου και του Γάλλου σατιρικού Λα Μπρυγιέρ (La Bruyère, 1645-1696). Ο Λα Μπρυγιέρ, όπως και ο Θεόφραστος, περιέγραφε με σαφήνεια ιδιότητες, όπως η υποκρισία, η κολακεία, η χωριατιά, και έπειτα έδινε παραδείγματα των χαρακτηριστικών αυτών αναφερόμενος σε σύγχρονους ανθρώπους. Ο Λασκαράτος φωτογράφισε τον εαυτό του στο πορτρέτο *Ο φιλόνεικος*. Ασυμβίβαστος και αδιάλλακτος απέναντι στις κοινωνικές συμβάσεις ο Λασκαράτος κρατούσε για τον εαυτό του το ρόλο του «ηθικού εισαγγελέα της κοινωνίας». Το αποτέλεσμα ήταν να υποστεί διώξεις και να αφοριστεί από την Εκκλησία. Αυτό τον έκανε ακόμα πιο αδιάλλακτο, και συνέχισε να ασκεί δριμύτατη κριτική στα ήθη της εποχής του.

Με το **Λορέντζο Μαβίλη** (1860-1912) σβήνει η ποιητική αναλαμπή των Επτανήσιων ποιητών. Καταγόμενος από την Κέρκυρα και έχοντας

σπουδάσει φιλοσοφία στη Γερμανία, ο Μαβίλης άφησε μεταφράσεις από διάφορες γλώσσες. Περισσότερο όμως έγινε γνωστός από τα πενήντα σονέτα του, που τα περισσότερα γράφτηκαν στην πενταετία 1895-1900 και τον καθιέρωσαν ως το σπουδαιότερο εκπρόσωπο του είδους αυτού στην ποίησή μας.

Τα σονέτα είναι δεκατετράστιχα ποιήματα, όπου συνδυάζεται η αγνή λυρική διάθεση με την υπερβολική φροντίδα στην επιλογή των λέξεων και την πλαστική επεξεργασία του στίχου.

Από τα χαρακτηριστικότερα σονέτα του Μαβίλη είναι: *Λήθη*, *Καλλιπάτειρα*, *Μούχρωμα*, *Ελιά*. Για την καλλιέργεια του σονέτου τον επαίνεσε ο Παλαμάς, ο οποίος θεωρούσε ότι ο Μαβίλης με το Ρήγα καταλαμβάνουν τις «δύο κορυφές της πατριδολατρικής ποίησης». Η πατριδολατρία του Μαβίλη συνδυάστηκε και με τη δράση. Το 1896 πολέμησε στην Κρήτη, το 1897 πήρε μέρος στον άδοξο πόλεμο με τους Τούρκους και το 1911 εκλέχτηκε βουλευτής Κερκύρας στην Αναθεωρητική Βουλή. Με την ιδιότητα αυτή, μιλώντας στη Βουλή σχετικά με τον καθορισμό της επίσημης γλώσσας, όταν οι περισσότεροι βουλευτές είχαν ταχθεί υπέρ της καθαρεύουσας και μιλούσαν περιφρονητικά για τη «χυδαία» δημοτική, ανέφερε μια φράση που από τότε έγινε παροιμιώδης: «Χυδαία γλώσσα δεν υπάρχει, υπάρχουσι χυδαίοι άνθρωποι και υπάρχουσι πολλοί χυδαίοι άνθρωποι ομιλούντες την καθαρεύουσαν».

Σε ηλικία πενήντα τριών ετών, ενθουσιασμένος με την πολεμική προετοιμασία για τους Βαλκανικούς πολέμους, ο Μαβίλης κατατάχτηκε εθελοντής. Πολέμησε και σκοτώθηκε το 1912 στο Δρίσκο της Ηπείρου, της οποίας την απελευθέρωση πάντα ονειρευόταν. Ο ηρωικός του θάνατος ήταν το επισφράγισμα της αγωνιστικής του ζωής και της ιδεολογίας του.

Ένας από τους τελευταίους εκπροσώπους της Επτανησιακής Σχολής είναι ο **Στέφανος Μαρτζώκης** (1855-1913), αδελφός του Ανδρέα Μαρτζώκη (1849-1923), επίσης ποιητή. Ο Στέφανος Μαρτζώκης έζησε στην Αθήνα ως διδάσκαλος της ιταλικής και διακρίθηκε για την ευαισθησία της ποίησής του και την ποικιλία των στιχουργικών του μορφών. Σταθμός στην ποιητική του δημιουργία ήταν η συλλογή *Σονέτα (Sonnets)*, που δημοσιεύτηκε στο Παρίσι με πρωτοβουλία των νεοελληνιστών Λεγκράν (Émile Legrand) και Περνό (Humbert Pernot) το 1899.

Τέλος στην Ιστορία μας πρέπει να προστεθεί το όνομα του **Ιωάννη Ζαμπέλιου** (1787-1856), ο οποίος έγραψε τις πρώτες νεοελληνικές έμμετρες τραγωδίες με θέματα από την εθνική μας ιστορία (*Τιμολέων*, *Μήδεια*, *Κωνσταντίνος Παλαιολόγος*, *Ρήγας Θεσσαλός*, *Μάρκος Βότσαρης*, *Γεώργιος Καραϊσκάκης*, *Ιωάννης Καποδίστριας*). Επηρεασμένος από τον κλασικισμό του Ούγο Φώσκολο και του Ιταλού Αλφιέρι ο Ζαμπέλιος έγραψε στην απλή καθαρεύουσα και στη γλώσσα επηρεάστηκε από τον Κοραή.

3. Η ρομαντική Σχολή των Αθηνών

Α. Η ποίηση

Στο χρονικό διάστημα ανάμεσα στο 1830 και το 1880, δηλαδή στα πρώτα πενήντα χρόνια μετά την ελληνική Επανάσταση και την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους, η Νεοελληνική Λογοτεχνία διαμορφώνεται, όπως είδαμε, κάτω από την ξένη επίδραση και ειδικότερα κάτω από την επίδραση του γαλλικού ρομαντισμού. Χαρακτηριστικά της λογοτεχνίας μας αυτή την περίοδο είναι η επιστροφή στο παρελθόν, η μελαγχολία και η απαισιόδοξη διάθεση που ερχόταν πια ως απόηχος του ρομαντισμού της δύσης. Οι λογοτέχνες προσπαθούσαν την περίοδο αυτή να τονώσουν το εθνικό φρόνημα του λαού.

Τζ. Μ. Γ. Τέρνερ, «Το μονοπάτι Μορτλέικ», 1826 (Ο κόσμος της ζωγραφικής, εκδ. Πατάκη)

Τη νεοελληνική λογοτεχνία προσδιορίζουν τώρα δύο γενιές Φαναριωτών που εγκατέλειψαν την Πόλη και τις παραδουνάβιες ηγεμονίες για να εγκατασταθούν πρώτα στο Ναύπλιο, αργότερα στην Αθήνα. Ο Ιακωβάκης Ρίζος-Νερουλός, ο Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής, ο Αλέξανδρος και ο Παναγιώτης Σούτσος, όλοι συγγενείς μεταξύ τους, μετοίκησαν στην Ελλάδα αμέσως μετά την απελευθέρωσή της.

Ιακωβάκης Ρίζος-Νερουλός

Πριν από την επανάσταση ο **Ιακωβάκης Ρίζος-Νερουλός** (1778-1850) είχε δημοσιεύσει τα *Κορακιστικά* (1813), έργο με το οποίο διακωμωδούσε τη γλώσσα του Κοραή. Μετά την επανάσταση κυκλοφόρησε στα γαλλικά την *Ιστορία των Νεοελληνικών γραμμάτων*, την πρώτη ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας που εκδόθηκε στη Γενεύη το 1827. Το έργο αυτό, που είχε καταλογογραφική μορφή, προερχόταν από μια σειρά μαθημάτων που έκανε ο Νερουλός σε έναν κύκλο φιλελλήνων στη Γενεύη, με στόχο

να φέρει σε επαφή τους Ευρωπαίους με τα ελληνικά γράμματα. Ο συγγραφέας του διακηρύσσει τις ιδέες του για τη γλώσσα (υποστήριζε τη φαναριώτικη αρχαΐζουσα) και απορρίπτει, εκτός από το έργο του Σολωμού, ολόκληρη την κρητική παράδοση.

Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής

Πενήντα χρόνια αργότερα στη δική του ιστορία της λογοτεχνίας, που θα εκδοθεί επίσης στα γαλλικά (1877), ο **Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής** (1809-1892) θα αδικήσει επίσης τόσο το Σολωμό, όσο και ολόκληρη την Επτανησιακή Σχολή προβάλλοντας τον εαυτό του και την οικογένειά του και επιδιώκοντας να αποδείξει ότι η αναγέννηση της νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας οφείλεται αποκλειστικά στους Φαναριώτες. Εξάδελφος των Σούτσων ο Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής, εκπρόσωπος της φαναριώτικης παράδοσης, είναι πολυγραφότατος και άνθρωπος με ποικίλα ενδιαφέροντα. Ο Ραγκαβής, ρομαντικός που στράφηκε προς τον αρχαϊσμό και την καθαρεύουσα, υπήρξε μεταφραστής και ποιητής, καθηγητής της Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και διπλωμάτης. Μαζί με το Ν. Δραγούμη και τον Κ. Παπαρρηγόπουλο εξέδωσε το περιοδικό *Πανδώρα*, όπου δημοσίευε διηγήματα. Το έργο του, ασυνήθιστα μεγάλο σε έκταση, περιλαμβάνει είκοσι τόμους. Ο Ραγκαβής ασχολήθηκε με όλα τα είδη. Εκτός από ποιήματα, έγραψε και αφηγήματα.

Οι αδελφοί Σούτσοι

Στην ποίηση επιδίδονται οι ρομαντικοί αδελφοί Σούτσοι. Ο μεγαλύτερος είναι ο **Αλέξανδρος Σούτσος** (1803-1863), γνωστός περισσότερο ως σατιρικός (*Σάτιραι,* 1827). Η ποίησή του δεν είναι καθόλου λυρική, αλλά περισσότερο πολιτική και σατιρική. Είναι πολέμιος του Καποδίστρια και αργότερα της Αντιβασιλείας και του Όθωνα. Ο αδελφός του **Παναγιώτης Σούτσος** (1806-1868) αντίθετα είναι μέτριος λυρικός. Το ποίημά του *Οδοιπόρος* (1831), με ήρωες δύο νέους που χάνουν τα λογικά τους, βλέπουν οράματα, παραληρούν και τέλος αυτοκτονούν, θεωρήθηκε ως το «πρωτοπαίδι του ρομαντισμού» και είχε μεγάλη ανταπόκριση, «σα να αποζητούσε η εποχή τη φυγή από την πραγματικότητα», όπως γράφει ο Λ. Πολίτης. Αντίστοιχο του *Οδοιπόρου* είναι το πεζό *Ο Λέανδρος* (1834), μυθιστόρημα σε μορφή επιστολική, επηρεασμένο από τις *Επιστολές του Όρτις* του Φώσκολο (βλ. παρακάτω).

Άλλοι εκπρόσωποι

Στους εκπροσώπους της Αθηναϊκής Σχολής που προέρχονται από διάφορες περιοχές της Ελλάδας αλλά επηρεάζονται από τους Φαναριώτες που ζουν στην Αθήνα, ανήκουν ο Ηπειρώτης **Γεώργιος Ζαλοκώστας** (1805-1858), ο οποίος έγραψε λυρικά ποιήματα, άλλα από αυτά στη δημοτική και άλλα στην καθαρεύουσα, και ο **Θεόδωρος Ορφανίδης** (1817-1886), από τη Σμύρνη, που μιμείται την πολιτική σάτιρα του Αλέξανδρου Σούτσου.

Την κορύφωση του ρομαντισμού της Αθηναϊκής Σχολής εκφράζουν ο **Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος** (1843-1873), γιος του ιστορικού, και ο **Σπυρίδων Βασιλειάδης** (1844-1874), γεννημένος στην Πάτρα. Νομικοί και οι δύο και θεατρικοί συγγραφείς, ο πρώτος έγραψε λυρικά ποιήματα έντονα μελαγχολικά και ο δεύτερος, επίσης λυρικός, υπήρξε και μεταφρα-

στής του Λαμαρτίνου. Ο Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος θεωρήθηκε ως ο πιο ειλικρινής εκφραστής της ρομαντικής Αθηναϊκής Σχολής. Τελευταίος εκπρόσωπος της σχολής αυτής είναι ο **Αχιλλεύς Παράσχος** (1838-1895), από το Ναύπλιο, που αποτελεί την οριστική παρακμή και το τέλος του ελληνικού ρομαντισμού. Μεγαλόστομος και ενθουσιώδης, ο Παράσχος έγραφε με εκπληκτική ευκολία στίχους κακής ποιότητας επαναλαμβάνοντας τις ίδιες ιδέες.

Β. Η πεζογραφία

Τα τελευταία χρόνια η έρευνα για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880 άλλαξε την εικόνα που είχαμε γι' αυτήν. Ενώ δηλαδή πιστεύαμε ότι η μυθιστορηματική παραγωγή της περιόδου αυτής είναι φτωχή και ότι το κυρίαρχο είδος της εποχής αποτελούσε το ιστορικό μυθιστόρημα, σήμερα, ύστερα από την ανανέωση του ενδιαφέροντος για τα μυθιστορήματα που δημοσιεύτηκαν ανάμεσα στα 1835 και στα 1850, αποδείχτηκε ότι το ιστορικό μυθιστόρημα εμφανίζεται στην Ελλάδα γύρω στα 1850 και αναπτύσσεται μέχρι το 1885, ενώ τα μυθιστορήματα που θεωρούνταν ιστορικά ασχολούνται περισσότερο με την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής.

> Το μυθιστόρημα είναι το λογοτεχνικό είδος που στην πορεία του μέσα στο χρόνο κατάφερε να συνθέσει όλα τα άλλα είδη, ενώνοντας άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο το μύθο με την ιστορία, συνδυάζοντας τη φαντασία με την πραγματικότητα και μορφοποιώντας με τον τρόπο του τα ανθρώπινα συναισθήματα. Με το πέρασμα των αιώνων, μέσα σε μια συνεχή διαδικασία εξέλιξης, το μυθιστόρημα έγινε ο μύθος που η φαντασία τοποθετεί σε χρόνους πραγματικούς.
>
> Το μυθιστόρημα είναι μια εκτεταμένη αφήγηση και σε αυτό ξεχωρίζει από τα άλλα είδη του πεζού, έντεχνου λόγου (το διήγημα και τη νουβέλα). Εκτός όμως από την έκτασή του το μυθιστόρημα διακρίνεται για το μύθο του (που μπορεί να αναπτύσσεται και να εξελίσσεται σε πολλά επίπεδα χώρου και χρόνου) και για τους χαρακτήρες που προβάλλει με τρόπο όσο γίνεται πιο ολοκληρωμένο.

Το πρώτο μυθιστόρημα που εμφανίστηκε στην ανεξάρτητη Ελλάδα, και έκανε τον συγγραφέα του να περηφανεύεται πως ήταν ο πρώτος που έγραψε μυθιστόρημα την περίοδο αυτή, ήταν *Ο Λέανδρος* του **Παναγιώτη Σούτσου** που, όπως είδαμε, ήταν και ποιητής. Το μυθιστόρημά του, ρομαντικό, σε επιστολική μορφή, δημοσιεύεται στο Ναύπλιο το 1834.

Ο Λέανδρος του Παναγιώτη Σούτσου

> *Ο Λέανδρος* του Παναγιώτη Σούτσου είναι επίσημα το πρώτο μυθιστόρημα της ανεξάρτητης Ελλάδας. Στον πρόλογο ο συγγραφέας του δηλώνει την περηφάνια του που είναι ο πρώτος μυθιστοριογράφος του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους. Στο έργο περιγράφεται και εξυμνείται ο ρομαντικός έρωτας του Λεάνδρου και της Κοραλίας που είναι ιερός, γιατί είναι ειλικρινής.

Ένα χρόνο αργότερα κυκλοφορεί *Ο Εξόριστος του 1831*, μυθιστόρημα που γράφτηκε από τον **Αλέξανδρο Σούτσο** και δημοσιεύτηκε στην Αθήνα. Η δράση του τοποθετείται στα πρώτα χρόνια του ελεύθερου νέου ελληνικού κράτους. Το 1839 εκδίδεται το μυθιστόρημα *Η ορφανή της Χίου* ή *Ο θρίαμβος της αρετής* του **Ιάκωβου Πιτσιπίου**, ο οποίος το 1848 δημοσίευσε ένα δεύτερο μυθιστόρημα με τίτλο *Ο Πίθηκος Ξουθ* ή *Τα ήθη του αιώνος*, όπου σατιρίζει τόσο τους Ευρωπαίους περιηγητές που έρχονται στην Ελλάδα, όσο και την αστική τάξη της Αθήνας, με αποτέλεσμα να φαίνεται πως και οι δύο αυτές ομάδες πιθηκίζουν.

Η ορφανή της Χίου του Ιάκωβου Πιτσιπίου

Η υπόθεση του μυθιστορήματος *Η ορφανή της Χίου*: Η Ευλαλία χάνει τους γονείς της στις σφαγές της Χίου και την αναλαμβάνει η θεία της Λωξάντρα που έχει δύο παιδιά. Στην οικογένεια αυτή η Ευλαλία παίζει το ρόλο της Σταχτοπούτας.

Εκεί θα συναντήσει τον ειλικρινή Αλέξανδρο και θα ορκιστούν αιώνια αγάπη μεταξύ τους. Η Λωξάντρα όμως κάνει το παν για να χωρίσει το ζευγάρι και να επωφεληθεί από την κληρονομιά της ορφανής. Ύστερα από διάφορες περιπέτειες οι δύο νέοι παντρεύονται, την ίδια μέρα μάλιστα που η Ευλαλία θα γινόταν καλογριά.

Ο Πολυπαθής του Γρηγορίου Παλαιολόγου

Στα 1839 κυκλοφόρησε επίσης το μυθιστόρημα *Ο Πολυπαθής* του **Γρηγορίου Παλαιολόγου** (1803-1869), που ανακαλύφτηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1980 και θεωρούνταν χαμένο επί πολλά χρόνια. Η μυθιστορία του Παλαιολόγου αποτελείται από πολλά επεισόδια γραμμένα με τρόπο απολαυστικό. Επηρεασμένος από το Μολιέρο ο Παλαιολόγος μέσω του ήρωά του, του Φαβίνη, ανακαλύπτει την υποκρισία και τη ματαιοδοξία του ανθρώπου και την παρουσιάζει με χιούμορ, ειρωνεία αλλά και τρυφερότητα.

Ο Αυθέντης του Μορέως του Α.-Ρ. Ραγκαβή

Το ιστορικό μυθιστόρημα εισάγεται ουσιαστικά στην Ελλάδα από τον **Αλέξανδρο-Ρίζο Ραγκαβή** το 1850, με τον *Αυθέντη του Μορέως*. Ο Ραγκαβής χρησιμοποίησε υλικό που άντλησε από το γνωστό μας *Χρονικόν του Μορέως*, ακολουθώντας το παράδειγμα του εισηγητή του ιστορικού μυθιστορήματος Σερ Ουώλτερ Σκοτ (Sir Walter Scott, 1771-1832). Ο Ραγκαβής ένα χρόνο αργότερα δημοσίευσε και το ρεαλιστικό μυθιστόρημα *Ο συμβολαιογράφος*.

Σημαντικός πεζογράφος είναι ο **Παύλος Καλλιγάς** (1814-1896), συγγραφέας του *Θάνου Βλέκα* (1855), που υπήρξε και το μοναδικό έργο του. Νομομαθής, καθηγητής στο Πανεπιστήμιο, βουλευτής και υπουργός στην κυβέρνηση Χαριλάου Τρικούπη, ο Καλλιγάς αναπαριστά ρεαλιστικά την κατάσταση στην ελεύθερη Ελλάδα, σε αντίθεση με το Ραγκαβή που προβάλλει το παρελθόν κρύβοντας την άθλια πολλές φορές πραγματικότητα.

Ο Θάνος Βλέκας του Π. Καλλιγά

Η υπόθεση του *Θάνου Βλέκα*: Ο Τάσος και ο Θάνος Βλέκας, γιοι ενός κλέφτη της Επανάστασης, ζουν στην ανεξάρτητη Ελλάδα και έχουν αντίθετη τύχη. Ο Τάσος συνέχιζε την οικογενειακή παράδοση όντας λήσταρχος. Ο Θάνος όμως, αν και είναι τίμιος, εργατικός κι ερωτευμένος με μια ενάρετη νέα, θα σκοτωθεί από εξαγριωμένους χωρικούς που είχαν χάσει τη γη τους από τον αδελφό του.

Την εποχή εκείνη τα περιοδικά είναι το κυρίαρχο όργανο για τη διάδοση της λογοτεχνίας. Το περιοδικό *Πανδώρα* που είχε διευθυντή το Νικόλαο Δραγούμη, δημοσιεύει μεταφράσεις μυθιστορημάτων του Κάρολου Ντίκενς (Charles Dickens, 1812-1870) (*Δαβίδ Κόππερφιλντ*, *Όλιβερ Τουίστ*). Τα έργα του δημοφιλούς Άγγλου μυθιστοριογράφου καταγγέλλουν τη σκληρή κοινωνία της εποχής που πληγώνει κυρίως τα παιδιά. Το ελληνικό αναγνωστικό κοινό έρχεται τώρα σε επαφή με αυθεντικά λογοτεχνικά δημιουργήματα. Από χρόνο σε χρόνο η πεζογραφική παραγωγή αυξάνεται. Ένα έργο που διαβάστηκε πολύ ήταν *Η ηρωίς της Ελληνικής Επαναστάσεως*, ήτοι *Σκηναί εν Ελλάδι του έτους 1821-1828,* μυθιστόρημα του **Στέφανου Ξένου** (1821-1894) που δημοσιεύτηκε στο Λονδίνο (1861). Ο Ξένος, έχοντας συλλέξει με προσοχή το υλικό του από τα χρόνια του αγώνα, δίνει ένα μυθιστόρημα ζωντανό, γεμάτο δράση.

Ο Εμμανουήλ Ροΐδης και η *Πάπισσα Ιωάννα*

Αναμφίβολα όμως το διασημότερο έργο της εποχής ήταν η *Πάπισσα Ιωάννα* του **Εμμανουήλ Ροΐδη** (1836-1904), που δημοσιεύτηκε το 1866, όταν ο συγγραφέας του ήταν μόλις τριάντα ετών. Ο Ροΐδης, που έζησε τα παιδικά του χρόνια στη Γένοβα και ταξίδεψε πολύ, διαλέγει για το μυθιστόρημά του ένα θέμα ιστορικό που ήταν συγχρόνως και σκανδαλιστικό. Με την ηρωίδα του, που μεταμφιέζεται σε μοναχό κατορθώνοντας τελικά να καταλάβει τον παπικό θρόνο, είχε στόχο να δείξει ότι το μεσαιωνικό παρελθόν, που είχε εξιδανικευτεί, ήταν εξίσου άθλιο και διεφθαρμένο, όπως και το σύγχρονο παρόν. Τοποθετημένο στον 9ο αιώνα το έργο αυτό του Ροΐδη εκφράζει με σκεπτικισμό το σαρκασμό του για τις προλήψεις, τις δεισιδαιμονίες, τους δογματισμούς και τα ψεύδη που βασανίζουν τους ανθρώπους. Ο συγγραφέας όμως φροντίζει να υπενθυμίσει με σοβαρότητα στον αναγνώστη πως πρόκειται για παραμύθι. Γραμμένο σε έξοχη γλώσσα έγινε δημοφιλές και μεταφράστηκε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες.

Το έργο του ο Ροΐδης το τιτλοφορεί *μεσαιωνική μελέτη*. Ο συγγραφέας παραθέτει στην αφήγησή του διάφορα κείμενα και παραθέματα που δείχνουν την πρόθεσή του να δώσει επιστημονική εμφάνιση στο έργο του. Μνημονεύει επίσης λογοτέχνες που ασχολήθηκαν με περασμένες εποχές, όπως το Σερ Ουώλτερ Σκοτ (βλ. παραπάνω) και τον Μπάιρον. Στο βάθος όμως ξέρει πως αυτό που προτίθεται να γράψει είναι ένα μυθιστόρημα και μάλιστα ένα μυθιστόρημα σατιρικό, στο οποίο η εναλλαγή των επεισοδίων κρατά αδιάπτωτο το ενδιαφέρον του αναγνώστη.

Η *Πάπισσα Ιωάννα* αποτέλεσε ένα πρωτοποριακό έργο που με το θέμα του σκανδάλισε την κοινωνία της εποχής και προκάλεσε, όπως ήταν φυσικό, την αντίδραση. Η Εκκλησία καταδίκασε το έργο και το συγγραφέα του για το σκάνδαλο που δημιούργησε.

Αιμ. Προσαλέντης (1859-1926), «Η Ακρόπολη», 1897 (Εθνική Πινακοθήκη)

Δύο ακόμη νεοελληνικά μυθιστορήματα κατατάσσονται στα πιο αξιόλογα της πρώτης αυτής περιόδου της νεοελληνικής αφηγηματικής πεζογραφίας. Το πρώτο είναι *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*, που δημοσιεύτηκε στη Ρουμανία το 1870-1871 σε δύο τόμους. Το έργο έχει ως κεντρικό θέμα του τη ληστεία και την αδιαφορία των υπευθύνων για την κατάσταση αυτή. Ο συγγραφέας όμως δεν καταγγέλλει, αφήνει τα γεγονότα να μιλήσουν από μόνα τους επισημαίνοντας τα κακώς έχοντα στην κοινωνία, τους θεσμούς και τις συμπεριφορές. Τελευταία ο καθηγητής Παναγιώτης Μουλλάς κατόρθωσε να ταυτίσει το συγγραφέα του έργου με τον **Κ. Δημόπουλο**, που παρουσιάζεται σε αυτό μόνο ως επιμελητής της έκδοσης.

Δημήτριος Βικέλας

Το δεύτερο μυθιστόρημα είναι ο *Λουκής Λάρας* του **Δημήτριου Βικέλα** (1835-1908), που δημοσιεύτηκε το 1879 και του οποίου η δράση εκτυλίσσεται στη διάρκεια του ελληνικού απελευθερωτικού αγώνα. Εδώ ο αφηγητής εκθέτει την ιστορία μιας οικογένειας, από την εποχή των σφαγών της Χίου μέχρις ότου κατάφερε να βρεθεί σε τόπο ασφαλή. Ο συγγραφέας αντλεί το υλικό του από τις σημειώσεις που του εμπιστεύτηκε κάποιος επιχειρηματίας από το Λονδίνο ο οποίος, αφού γλίτωσε μαζί με μερικούς άλλους, εγκαταστάθηκε στο εξωτερικό. Το μυθιστόρημα τονίζει

Δ. Βικέλας (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

ότι ο ηρωισμός δεν είναι μόνο ηρωικές πράξεις, αλλά και σύνεση και προνοντικότητα. Χωρίς να παραποιεί όσα του εμπιστεύτηκε ο πληροφοριοδότης του, ο Βικέλας εγκαταλείπει τη ρητορεία του ηρωισμού και αναδεικνύει τα καθημερινά προβλήματα του ανθρώπου που προσπαθεί με κάθε τρόπο να σωθεί. Το έργο θεωρήθηκε ανανεωτικό, γιατί προαναγγέλλει το ρεαλισμό. Ο Βικέλας, άνθρωπος μετριοπαθής, ήταν ο ίδιος επιχειρηματίας με σημαντική κοινωνκή επιφάνεια, χάρη στην οποία έπεισε την Ολυμπιακή Επιτροπή να γίνουν στην Αθήνα οι αγώνες του 1896.

Στη δεκαετία 1880-1890 ο Βικέλας έγραψε μια σειρά από ηθογραφικά διηγήματα (βλ. παρακάτω: Ηθογραφία). Πολύ πετυχημένο ηθικογραφικό διήγημα είναι *Ο Παπα-Νάρκισσος*, με θέμα του τη ζωή ενός αγαθού παπά, που δε διστάζει να διακινδυνεύσει, για να βοηθήσει έναν άρρωστο από βαριά μεταδοτική ασθένεια. Ο Βικέλας ψυχογραφεί τον ήρωά του που κύριο χαρακτηριστικό του είναι η εσωτερική ευγένεια. Ο Δημήτριος Βικέλας έγραψε σε απλή καθαρεύουσα και σε φυσικό ύφος, γι' αυτό και σήμερα διαβάζεται ευχάριστα. Έγραψε επίσης και απομνημονεύματα (*Η ζωή μου*), από τα οποία μαθαίνουμε πολλά ενδιαφέροντα για την παλαιότερη οικογενειακή και κοινωνική νεοελληνική ζωή.

Γεννημένος στην Ερμούπολη της Σύρου και συμμαθητής του Ροΐδη στο Λύκειο της Σύρου, ο Βικέλας ήταν προστατευόμενος του θείου του **Λέοντα Μελά** (1812-1879), γνωστού για τα παιδαγωγικά του ενδιαφέροντα και συγγραφέα του *Γεροστάθη*. Το βιβλίο αυτό αποτελεί διασκευή γαλλικού έργου, συγκροτείται από σύντομες ιστορίες δανεισμένες κυρίως από την αρχαιότητα, που γράφτηκαν για να φρονηματίσουν τους νέους, και διαβάστηκε πολύ στην εποχή του.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Στην Ε΄ ενότητα του βιβλίου μας παρακολουθήσαμε την εξέλιξη της νεοελληνικής λογοτεχνίας σε μια καθοριστική ιστορική περίοδο που αφετηρία της ήταν ο ελληνικός απελευθερωτικός αγώνας. Το γεγονός της Επανάστασης γίνεται αντικείμενο έμπνευσης για τους ποιητές, ενώ οι αγωνιστές επιδίδονται στην καταγραφή των εμπειριών τους στα *απομνημονεύματά* τους.

✓ Η ποίηση όμως της νέας Ελλάδας γεννιέται ουσιαστικά στα Επτάνησα. Ο Ανδρέας Κάλβος, που για δεκαετίες αγνοήθηκε ως ποιητής, συνδυάζει στις *Ωδές* του την ιταλική του παιδεία με το ρομαντισμό. Από την άλλη ο εθνικός ποιητής μας Διονύσιος Σολωμός, σε έναν αδιάκοπο αγώνα με την έκφραση, γίνεται ο δημιουργικότερος εκφραστής των ιδεών του Διαφωτισμού, της προσήλωσης στη λαϊκή γλώσσα, της αγάπης στο δημοτικό τραγούδι. Γύρω του ο κύκλος των Επτανήσιων λογοτεχνών αφομοιώνει τα διδάγματά του και συμβάλλει καθοριστικά στην πολιτισμική ανανέωση που συντελείται στον ελληνικό χώρο αυτή την εποχή.

✓ Το δρόμο για την Αθηναϊκή Σχολή ανοίγουν οι Φαναριώτες που μετά την απελευθέρωση εγκαθίστανται στην Αθήνα. Επηρεασμένοι από το ρομαντισμό γίνονται άλλοτε εθνικοί βάρδοι και άλλοτε πολιτικοί ρήτορες.

✓ Την ίδια εποχή αναπτύσσεται στην Ελλάδα για πρώτη φορά το μυθιστορηματικό είδος. Η πεζογραφία στρέφεται προς την κοινωνική πραγματικότητα της εποχής, με πρώτο μυθιστόρημα το *Θάνο Βλέκα* του Καλλιγά και κορύφωση την *Πάπισσα Ιωάννα* του Ροΐδη. Τα μυθιστορήματα της εποχής ανοίγουν το δρόμο για τις μελλοντικές εξελίξεις στο νεοελληνικό μυθιστόρημα.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. *Σήμερα ένα μεγάλο μέρος των Απομνημονευμάτων των αγωνιστών μαζί με πολλά επίσημα έγγραφα που αφορούν την Ελληνική Επανάσταση βρίσκονται στο Διαδίκτυο (Εθνικό Κέντρο Βιβλίου: http://book.culture.gr, Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού:www.snell.gr). Αφού διαβάσετε τέτοια κείμενα να παρουσιάσετε στην τάξη σας τη σκέψη, το χαρακτήρα και το λόγο των αγωνιστών.*

2. *Το θέμα της «επιστροφής των Μουσών», στο οποίο αναφερθήκαμε μιλώντας για την Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου, το συναντούμε στην ωδή του Ανδρέα Κάλβου* ***Εις Μούσας****. Να παρουσιάσετε την ωδή αυτή στην τάξη σας αναφερόμενοι στο θέμα αυτό.*

Βιβλιογραφία

1. Βάρναλης, Κ. (1952). *Σολωμικά*. Αθήνα: Κέδρος.
2. Γαραντούδης, Ευρ. (2001). *Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός. Όψεις μιας σύνθετης σχέσης (1820-1950)*. Αθήνα: Καστανιώτης.
3. Δάλλας, Γ. (2002). *Σκαπτή ύλη από τα σολωμικά μεταλλεία*. Αθήνα: Άγρα.
4. Δημαράς, Κ. Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. ΣΤ′ έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 191-350.
5. Ζώρας, Θ. Γ. (1960). *Επτανησιακά μελετήματα Α′, Εισαγωγή εις την Επτανησιακήν Σχολήν – Οι εκπρόσωποι της Επτανησιακής Σχολής – Επτανησίων δοκίμια περί γλώσσης*. Αθήνα.
6. Καλαματιανός, Γ. Ν. (χ.χ.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Ι′ έκδοση. Αθήνα: Εστία, 50-81.
7. Κεχαγιόγλου, Γ. (επιμ.) (1999). *Εισαγωγή στην ποίηση του Σολωμού. Επιλογή κριτικών κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
8. Λορεντζάτος, Ζ. (1974). *Για το Σολωμό – τη λύρα τη δίκαιη*. Αθήνα: Ίκαρος.
9. Μάκριτζ, Π. (1995). *Διονύσιος Σολωμός*. Μετάφραση Κ. Αγγελάκη-Ρουκ. Αθήνα: Καστανιώτης.
10. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 123-199.
11. Πολίτης, Λ. (1985). *Γύρω στον Σολωμό, μελέτες και άρθρα*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
12. Tonnet, H. (2001). *Ιστορία του Ελληνικού μυθιστορήματος*. Μετάφραση Μ. Καραμάνου. Αθήνα: Πατάκης.
13. Τσαντσάνογλου, Ε. (1982). *Μια λανθάνουσα ποιητική σύνθεση του Σολωμού*. Αθήνα: Ερμής.
14. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 145-240.
15. Χατζηγιακουμής, Εμμ. (1968). *Νεοελληνικαί πηγαί του Σολωμού*. Αθήνα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΚΤΗ

Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ (1880-1930)

Οι αλλαγές στην εθνική, πολιτική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας επηρεάζουν την πνευματική ζωή. Η ποίηση, που τώρα πια έχει απελευθερωθεί από την καθαρεύουσα και το ρομαντισμό, επηρεάζεται από νέα λογοτεχνικά ρεύματα: τον παρνασσισμό και το συμβολισμό. Ηγέτης της Νέας Αθηναϊκής Σχολής είναι ο Κωστής Παλαμάς. Την ίδια εποχή σημαντικοί ποιητές είναι ο Κ. Π. Καβάφης, ο Άγγελος Σικελιανός, ο Κ. Βάρναλης. Οι πεζογράφοι στρέφονται από το μυθιστόρημα στο ηθογραφικό διήγημα. Η λαογραφία επηρεάζει τις θεματικές επιλογές τους και το ρεύμα του ρεαλισμού τον τρόπο γραφής.

α) Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή και η ηθογραφία (1880-1922)

Ιστορικό πλαίσιο

Μετά την Επανάσταση κυριάρχησε όπως είδαμε ο ρομαντισμός τόσο στην ποίηση, όσο και στην πεζογραφία. Πολλές, ωστόσο, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές σε εθνικό επίπεδο συνέβαλαν ώστε και η ποίηση και η πεζογραφία να στραφούν προς νέες κατευθύνσεις και εκφραστικά μέσα, τα οποία στο μεταξύ είχαν λειτουργήσει σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι ιστορικοί της λογοτεχνίας μας συσχετίζουν τους νέους προσανατολισμούς με την εσωτερική αναδιάρθρωση του κράτους από το 1881. Με τη συνθήκη της Κωνσταντινουπόλεως παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η Θεσσαλία και η Άρτα, με αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού και της καλλιεργήσιμης γης. Πρωταγωνιστικά πρόσωπα στην πολιτική ζωή ήταν ο Χαρίλαος Τρικούπης και ο Ελευθέριος Βενιζέλος που οργάνωσαν εσωτερικά το νέο κράτος. Έτσι αναπτύχθηκαν ιδιαίτερα οι τομείς της οικονομίας, του εμπορίου και της ναυτιλίας. Την ίδια εποχή ο πληθυσμός της υπαίθρου μετατοπίστηκε προς τα αστικά κέντρα. Η μεγαλύτερη πληθυσμιακή ανάπτυξη παρατηρήθηκε στην Αθήνα, της οποίας ο πληθυσμός από το 1870 μέχρι το 1896

Ιάκωβος Ρίζος (1849-1926), «Στην ταράτσα ή Αθηναϊκή βραδιά» (1897). Στον πίνακα είναι φανερή η επίδραση των ευρωπαϊκών συνηθειών στους Έλληνες αστούς (Εθνική Πινακοθήκη)

τετραπλασιάστηκε. Φανερή ήταν η προσπάθεια της πολιτικής ηγεσίας να δώσει στο ελληνικό κράτος ευρωπαϊκή φυσιογνωμία.

Αίτημα του νέου κράτους έγινε από την αρχή ακόμα της ίδρυσής του η ανάγκη επέκτασης των γεωγραφικών ορίων του. Σύμφωνα με τη διατύπωση του Συντάγματος του 1844, Ελλάδα δεν ήταν μόνο το βασίλειο που έφερε αυτό το όνομα, αλλά περιελάμβανε και όλους τους «αλύτρωτους» Έλληνες που ζούσαν έξω από τα όρια του κράτους. Έτσι γεννήθηκε η «Μεγάλη Ιδέα» που διατηρήθηκε σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922. Το κλίμα της εποχής εκφράστηκε και από το Γιάννη Ψυχάρη στο βιβλίο του *Το ταξίδι μου* (1888) που γράφτηκε στο Παρίσι: «ένα έθνος, για να γίνει έθνος, θέλει δύο πράγματα: να μεγαλώσουν τα σύνορά του και να κάμη φιλολογία δική του».

Α. Η ποίηση

Με την αρχή της Νέας Αθηναϊκής Σχολής συμπίπτει και η απελευθέρωση της ποίησης από την καθαρεύουσα και τον ρομαντισμό. Ηγετική φυσιογνωμία της αλλαγής αυτής υπήρξε ο Κωστής Παλαμάς που στα πενήντα περίπου χρόνια της δημιουργίας του προσπάθησε να συνδέσει την πνευματική ζωή του τόπου με τις ρίζες της, την παράδοση του δημοτικού τραγουδιού και την ποίηση του Σολωμού.

Στην ελληνική ποίηση κυριάρχησαν τα λογοτεχνικά ρεύματα του **παρνασσισμού** και του **συμβολισμού**, τα οποία προηγουμένως είχαν ακμάσει στην Ευρώπη.

Παρνασσισμός και Συμβολισμός

Παρνασσισμός: *Λογοτεχνικό κίνημα που γεννήθηκε στη Γαλλία στα μέσα του 19ου αιώνα και στηρίζεται στην κλασική παράδοση απορρίπτοντας την τρεχνοτροπία του ρομαντισμού. Ο παρνασσισμός αναζητεί την έμπνευσή του στην αρχαιότητα και ιδίως στον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Στην Ελλάδα παρνασσικά ποιήματα έγραψαν ο Παλαμάς, ο Δροσίνης, ο Βιζυηνός, ο Μαβίλης, ο Σικελιανός, ο Βάρναλης και κυρίως ο Γρυπάρης, οι οποίοι και εξέφρασαν το πατριωτικό συναίσθημα και τη λατρεία του κλασικού. Οι ποιητές αυτοί φρόντιζαν ιδιαίτερα τη μορφή των στίχων τους και την ομοιοκαταληξία σεβόμενοι τους μετρικούς και στιχουργικούς κανόνες και ενδιαφερόμενοι υπερβολικά για τη μορφή.*

Συμβολισμός: *Λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό ρεύμα που γεννήθηκε επίσης στη Γαλλία την ίδια εποχή ως αντίδραση στο ρομαντισμό και τον παρνασσισμό. Το συμβολισμό χαρακτηρίζει η μουσικότητα και η υποβλητικότητα του στίχου. Η ψυχική κατάσταση του ποιητή συσχετίζεται με τα πράγματα που γίνονται σύμβολα των συναισθημάτων του. Από το συμβολισμό επηρεάστηκαν πολλοί Έλληνες ποιητές όπως ο Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, ο Απόστολος Μελαχροινός, ο Λάμπρος Πορφύρας, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Κώστας Καρυωτάκης.*

Κωστής Παλαμάς

Μέσα στην εικοσαετία που πεθαίνουν ο Σολωμός και ο Κάλβος γεννιέται ο **Κωστής Παλαμάς** (1859-1943) ο οποίος καθιερώθηκε ως αρχηγός της Νέας Αθηναϊκής Σχολής. Ο Παλαμάς γεννήθηκε στην Πάτρα αλλά σε ηλικία επτά ετών έχασε τους γονείς του και αναγκάστηκε να ζήσει στο Μεσολόγγι, στο σπίτι του θείου του. Η εμπειρία όμως της ορφάνιας ήταν τραυματική για τον ποιητή και επηρέασε το λογοτεχνικό του έργο. Στα δεκαέξι του έφτασε στην Αθήνα για να σπουδάσει νομικά. Φύση πνευματικά ανήσυχη δημοσίευε ποιήματα σε ημερολόγια και πολιτικά περιοδικά της εποχής, όπως στη σατιρική-πολιτική εφημερίδα *Ραμπαγάς*, που εκδόθηκε το 1878 και φιλοξένησε κείμενα λογοτεχνών που αργότερα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην πνευματική ζωή του τόπου.

Ο Παλαμάς, που από το 1897 εργαζόταν ως γραμματέας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, πέρασε τη ζωή του μελετώντας και γράφοντας χωρίς να ταξιδέψει ποτέ στο εξωτερικό. Πολυμαθής και αυτοδίδακτος ωρίμασε μέσα σε μια εποχή έντονων πολιτικών και κοινωνικών ανακατατάξεων, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στους λογοτεχνικούς κύκλους της πρωτεύουσας και άσκησε σημαντική επίδραση στην εποχή του. Το 1886 δημοσίευσε την πρώτη του ποιητική συλλογή με τον τίτλο *Τα τραγούδια της πατρίδος μου*. Το 1889 βραβεύτηκε στον Α′ Φιλαδέλφειο Ποιητικό Διαγωνισμό με το ποίημα *Ο Ύμνος της Αθηνάς*, ύστερα από εισήγηση του Ν. Πολίτη. Βραβεύτηκε επίσης και στο Β′ Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό για την ποιητική του συλλογή *Τα μάτια της ψυχής μου* (1890). Ο τίτλος από το στίχο του Σολωμού δείχνει τη σχέση του ποιητή με τη σολωμική παράδοση. Παρακολουθώντας συστηματικά τα μεγάλα ευρωπαϊκά λογοτεχνικά ρεύματα, όπως τον παρνασσισμό και το συμβολισμό, ο Παλαμάς τα αξιοποίησε δημιουργικά στα ποιητικά του κείμενα. Έντονα επίσης επηρεάστηκε από το επιστημονικό πνεύμα που επικρατούσε στα τέλη του 19ου αι., πράγμα που έκανε την ποίησή του περισσότερο διανοητική. Το 1895 η πολιτεία τού ανέθεσε τη σύνθεση του Ολυμπιακού Ύμνου.

Σημαντικοί σταθμοί στην πορεία του ποιητή θεωρούνται επίσης και τα ποιήματα της συλλογής *Ίαμβοι και Ανάπαιστοι* (1897), *Η Ασάλευτη Ζωή* (1904) και το μεγάλο συνθετικό ποίημα *Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου* (1907), που χωρίζεται σε δώδεκα «λόγους», έχει ποικίλους ρυθμούς και εκφράζει τον πόθο του λαού να ξεχάσει τις παλιές συμφορές και να βαδίσει προς ένα νικηφόρο μέλλον. Ο ποιητής-προφήτης «προφητεύει ένα μέλλον δόξας για το γένος του», γράφει ο Mario Vitti.

Η υπόθεση του *Δωδεκάλογου του Γύφτου:* Ο ήρωας του ποιήματος, ο Γύφτος, στην κοσμοϊστορική στιγμή της καταστροφής του Βυζαντίου, ζει τα πανανθρώπινα προβλήματα, αρνείται τις αξίες της ζωής και τις αποκαθιστά με νέο περιεχόμενο. Το βιολί γίνεται για το Γύφτο το σύμβολο της ζωής. Ο Γύφτος συμβολίζει τον Ποιητή που γίνεται προφήτης και προφητεύει την ανάσταση του έθνους και το νέο μεγαλείο του.

Σε δώδεκα «λόγους» χωρίζεται και το ποίημα *Η φλογέρα του βασιλιά* (1910), το οποίο ο Παλαμάς έγραψε επηρεασμένος από την ιστορία του Βυζαντίου, σε μια εποχή που οι λόγιοι της Ευρώπης ανακάλυπταν το Βυζάντιο.

Η υπόθεση της *Φλογέρας του βασιλιά:* Αφού μετά από σκληρούς και μακροχρόνιους πολέμους ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Βασίλειος ο Βουλγαροκτόνος συνέτριψε τους Βουλγάρους, αποφασίζει να κατεβεί με το στρατό του στην Αθήνα και να προσκυνήσει την εκκλησία της Παναγιάς της Αθηνιώτισσας, όπως είχε τότε μετονομαστεί ο Παρθενώνας. Ο ποιητής συνθέτει θριαμβικούς ύμνους για τους ελληνικούς τόπους, από όπου πέρασε ο στρατός του νικητή βασιλιά.

Ύστερα από τις δύο μεγάλες αυτές ποιητικές συνθέσεις ο Παλαμάς συγκέντρωσε το 1912 σε δύο τόμους τα λυρικά του ποιήματα: *Οι καημοί της λιμνοθάλασσας* και *Η πολιτεία και η μοναξιά.* Στον πρώτο αναφέρεται στην πατρίδα του, το Μεσολόγγι και στο δεύτερο ο ποιητής συγκεντρώνει ποιήματα αναφερόμενα σε εθνικά γεγονότα. Τέλος γράφει τους *Βωμούς* (1915), τους *Δειλούς και σκληρούς στίχους* (1928) και τα *Παράκαιρα* (1919). Ακολουθούν: *Τα δεκατετράστιχα, Οι Πεντασύλλαβοι* και τα *Παθητικά κρυφομιλήματα* (1925). Ο Παλαμάς έγραψε επίσης τα έργα *Ο κύκλος των τετράστιχων* (1929), *Περάσματα και χαιρετισμοί* (1931) και τέλος *Οι νύχτες του Φήμιου* (1935), που είναι η τελευταία του συλλογή. Τα ποιήματά του συγκεντρώθηκαν σε δεκαοκτώ ποιητικές συλλογές.

Εκτός από ποιητής ο Παλαμάς υπήρξε κριτικός της λογοτεχνίας και πεζογράφος. Ως κριτικός επεσήμανε την ποιητική αξία του έργου πολλών Επτανήσιων λογοτεχνών (Σολωμού, Κάλβου, Μαρκορά, Τυπάλδου, Λασκαράτου, Βαλαωρίτη). Έγραψε το διήγημα *Θάνατος παλληκαριού* (1891) και το θεατρικό έργο *Η Τρισεύγενη* (1903).

Ο Παλαμάς πέθανε το Φεβρουάριο του 1943 μέσα στην περίοδο της Κατοχής. Ο ιστορικός της λογοτεχνίας μας Λίνος Πολίτης τονίζει ότι ο κόσμος που συγκεντρώθηκε αυθόρμητα για να τιμήσει τον πεθαμένο ποιητή είχε τη συναίσθηση πως προέβαινε σε πράξη εθνικής αντίστασης. Στον τάφο του ο ποιητής Άγγελος Σικελιανός αψηφώντας τους κατακτητές βροντοφώναξε το φλογερό του προσκλητήριο προς την ελευθερία: «Ηχήστε οι σάλπιγγες! Σ' αυτό το φέρετρο ακουμπά η Ελλάδα!».

Ο Παλαμάς με φοιτητές από τη Μυτιλήνη. Ο Μυριβήλης, όρθιος τέταρτος από αριστερά (Ανθολογία Σοκόλη)

Γεώργιος Δροσίνης

Ο **Γεώργιος Δροσίνης** (1859-1951), συνομήλικος και φίλος του Παλαμά, παρουσιάστηκε στα γράμματα το 1880 με την ποιητική συλλογή *Ιστοί Αράχνης*· την ίδια χρονιά δημοσιεύτηκε και η μοναδική συλλογή, *Στίχοι*, του **Νίκου Καμπά** (1857-1932). Οι δύο ποιητές ανήκαν στον κύκλο της εφημερίδας *Ραμπαγάς*, από όπου ξεκίνησε και ο Παλαμάς. Με άφθονο το λαογραφικό στοιχείο στην ποίησή του ο Δροσίνης επηρεάστηκε από τους Γάλλους παρνασσικούς. Τα ποιήματά του διακρίνονται για τη χάρη και την κομψότητα στη μορφή και πολλά έχουν ειδυλλιακό περιεχόμενο. Δημοσίευσε επίσης ηθογραφικά διηγήματα, εκφράζοντας έτσι την ένταξή του στο γενικότερο κλίμα της «γενιάς του '80». Στη διάρκεια της μακράς ζωής του ασχολήθηκε κυρίως με την ποίηση, δημοσιεύοντας πολλές ποιητικές συλλογές, από τις οποίες οι χαρακτηριστικότερες είναι τα *Φωτερά σκοτάδια* (1915) και τα *Κλειστά βλέφαρα*, που γράφτηκαν όταν πλέον ο ποιητής βισκόταν σε ώριμη ηλικία. Την ποίηση του Δροσίνη διακρίνει η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και η εμμονή στη λεπτομέρεια. Μερικά ποιήματά του μελοποιήθηκαν και το ποίημα «Η ανθισμένη αμυγδαλιά» έχει γίνει λαϊκό τραγούδι.

Ιωάννης Γρυπάρης

Τον ίδιο χρόνο της δημοσίευσης της συλλογής του Παλαμά *Πατρίδες* (1895) εμφανίστηκε στην ποίηση με μια σειρά παρνασσικά σονέτα (με το γενικό τίτλο *Σκαραβαίοι*) ο **Ιωάννης Γρυπάρης** (1870-1942), που γεννήθηκε στη Σίφνο, αλλά μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη. Φιλόλογος, με στέρεη κλασική παιδεία, ο Γρυπάρης σταδιοδρόμησε ως εκπαιδευτικός και ύστερα ανώτερος υπάλληλος και τέλος διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου. Φανερά επηρεασμένος από το γαλλικό παρνασσισμό εντυπωσίασε με την περίτεχνη επεξεργασία των στίχων και της γλώσσας. Σε μια προσπάθεια να πετύχει την ισορροπία και το μέτρο στράφηκε σταδιακά στο συμβολισμό, όπως και ο Παλαμάς και οι άλλοι ποιητές αυτής της γενιάς. Αντιπροσωπευτικά κείμενα της στροφής αυτής είναι τα «Ιντερμέδια» (1899-1901). Στα ωριμότερα ποιήματά του ανήκουν τα τρία «Ελεγεία» (1902-1909), από τα οποία σημαντικότερο θεωρείται το τρίτο, οι «Εστιάδες» (1909). Με αυτό κλείνει η δημιουργική περίοδος του ποιητή, του οποίου το έργο συγκεντρώθηκε στη μοναδική τελικά συλλογή του *Σκαραβαίοι και Τερακότες* (1919), οπότε του απονεμήθηκε το Εθνικό Αριστείο. Ο καθηγητής Κώστας Στεργιόπουλος γράφει για την ποίηση του Γρυπάρη: «Ο μύθος γίνεται αφορμή για το ποίημα που ο ποιητής το κατασκευάζει και το στολίζει για να ξαφνιάζει παράξενα». Από τότε, ο ποιητής στράφηκε στις μεταφράσεις αρχαίων τραγικών που διακρίνονται για τη φιλολογική τους ενημέρωση και τη νοηματική τους σαφήνεια.

Τα τελευταία χρόνια του αιώνα είναι έκδηλη η στροφή από τον παρνασσισμό στη συμβολιστική τεχνοτροπία. Το όργανο που εκφράζει τις νέες τάσεις είναι το βραχύβιο περιοδικό *Η Τέχνη* (1898-1899) που εξέδιδε ο Κ. Χατζόπουλος. Το περιοδικό αυτό μαζί με ένα άλλο (*Ο Διόνυσος*, 1901-1902) ασκούσε κριτική προς τη λογοτεχνία της εποχής και επεδίωκε νέους προσανατολισμούς σε ξένες λογοτεχνίες, όπως η αγγλική και η γερμανική.

Σύμφωνα με το Λίνο Πολίτη, ο πιο καθαρόαιμος εκρόσωπος του συμβολισμού είναι ο **Κωνσταντίνος Χατζόπουλος** (1868-1920), ποιητής, πεζογράφος και κριτικός, εγκατεστημένος στη Γερμανία από το 1900 μέχρι τον Α′ Παγκόσμιο πόλεμο και επηρεασμένος από τη γερμανική και γενικότερα τη βόρεια λογοτεχνία. Στην ποίησή του (*Τα ελεγεία και τα ειδύλλια,* 1898, *Απλοί τρόποι, Βραδυνοί θρύλοι,* εκδόθηκαν το 1920, χρονιά του θανάτου του) συνδυάζει την υποβολή με τις θαμπές εικόνες και τη μουσική γοητεία του στίχου. Κυριαρχεί ο ελεγειακός τόνος και η έλλειψη του συγκεκριμένου. Ο Χατζόπουλος συνετέλεσε όμως στη διαμόρφωση μιας νέας μυθιστορηματικής παράδοσης, όπως θα δούμε παρακάτω.

Λάμπρος Πορφύρας

Από τη συντροφιά του περιοδικού *Η Τέχνη* ξεκίνησε και ο **Λάμπρος Πορφύρας** (1879-1932), ποιητής χαμηλών τόνων επηρεασμένος από τους Άγγλους και Γάλλους συμβολιστές, καθώς επίσης και από τη σοσιαλιστική ιδεολογία. Η μουσικότητα και η νοσταλγική διάθεση, από τα κύρια χαρακτηριστικά του συμβολισμού, χαρακτηρίζουν τη μοναδική του ποιητική συλλογή *Σκιές* (1920). Τα υπόλοιπα ποιήματά του εκδόθηκαν μετά το θάνατό του.

Κώστας Κρυστάλλης

Διαφορετική και ιδιότυπη περίπτωση αποτελεί ο **Κώστας Κρυστάλλης** (1868-1894) από το Συρράκο της Ηπείρου. Μαθητής γυμνασίου στα Γιάννενα δημοσίευσε το πατριωτικό ποίημα *Σκιαί του Άδου*, που έγινε αιτία να διωχθεί από την τουρκική αστυνομία. Ο ποιητής κατέφυγε στην Αθήνα, όπου έζησε μέσα σε σκληρή βιοπάλη γράφοντας νύχτα τους στίχους του. Έντονα επηρεασμένος από το δημοτικό τραγούδι και τη νοσταλγία της αγροτικής ζωής ο Κρυστάλλης έδωσε τις συλλογές *Αγροτικά* (για την οποία επαινέθηκε στο Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό του 1890) και *Ο τραγουδιστής του χωριού και της στάνης* (πήρε επίσης έπαινο το 1892). Στο έργο του ποιητή, που πέθανε μόλις 26 ετών, οι μελετητές διακρίνουν την έντονη επίδραση του Βαλαωρίτη.

Άλλοι ποιητές της περιόδου

Νέους εκφραστικούς τρόπους αναζήτησαν και άλλοι ποιητές, όπως ο **Σπήλιος Πασαγιάννης** (*Αντίλαλοι*, 1899) και ο **Μιλτιάδης Μαλακάσης** (1869-1943) από το Μεσολόγγι, ο οποίος εμπνέεται στην ποίησή του από την ηρωική παράδοση της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ο Μαλακάσης νοσταλγεί τα ηρωικά χρόνια και προβάλλει ηρωικές μορφές (*Μπαταριάς, Τάκης Πλούμας*).

Β. Η πεζογραφία

Ο ρεαλισμός και το ηθογραφικό διήγημα

Αν οι ποιητές της Νέας Αθηναϊκής Σχολής εγκαταλείπουν το ρομαντισμό και ανανεώνουν την ποίηση, οι πεζογράφοι αφήνουν το μυθιστόρημα, που αντλούσε τα θέματά του από την ιστορία, και στρέφονται προς το σύντομο διήγημα, ιδιαίτερα το ηθογραφικό διήγημα που περιγράφει την ελληνική ύπαιθρο και τους απλοϊκούς κατοίκους της. Συσπειρώνονται γύρω από το περιοδικό *Εστία* που γίνεται, κατά κάποιον τρόπο, το όργανο αυτής της λογοτεχνικής γενιάς. Το 1883, μάλιστα,

Ν. Λύτρας (1832-1904), «Επιστροφή από το πανηγύρι» (Εθνική Πινακοθήκη)

το περιοδικό προκηρύσσει διαγωνισμό για τη συγγραφή «ελληνικού διηγήματος». Ο Νικόλαος Πολίτης, εισηγητής της λαογραφικής επιστήμης στην Ελλάδα, δίνει το πλαίσιο στο οποίο θα έπρεπε να κινηθούν οι συγγραφείς. Τους καλεί λοιπόν να αξιοποιήσουν τα ελληνικά ήθη και έθιμα και να αντλήσουν τα θέματά τους από τη μακραίωνη ελληνική ιστορία. Οι συγγραφείς ανταποκρίνονται πρόθυμα γράφοντας για την αγνή ζωή των Ελλήνων της υπαίθρου. Ό,τι είχαν πετύχει στο παρελθόν οι συγγραφείς με το ιστορικό μυθιστόρημα, το κατόρθωναν τώρα όσοι καλλιεργούσαν το ηθογραφικό διήγημα.

Μέσα από το ηθογραφικό διήγημα εκφράζεται κυρίως η αγάπη για τους απλούς και ταπεινούς ανθρώπους του χωριού. Οι περιγραφές είναι απλές, όπως και η πλοκή, ενώ η γλώσσα διανθίζεται με πολλούς

ιδιωματισμούς. Οι συγγραφείς τους είναι μορφωμένοι αστοί που προσπαθούν να γνωρίσουν το λαό και να διδαχτούν από αυτόν δίνοντας στα έργα τους φωτογραφική πιστότητα.

Σιγά σιγά η ελληνική ηθογραφία εγκαταλείπει την ωραιοποιημένη περιγραφή της αγροτικής ζωής και αλλάζει προσανατολισμό. Διηγηματογράφοι όπως ο Καρκαβίτσας και ο Παπαδιαμάντης, στο *Ζητιάνο* και στη *Φόνισσα* αντίστοιχα, παρουσιάζουν και την αρνητική πλευρά των ανθρώπων και της κοινωνίας.

Ο ρεαλισμός

__Ο ρεαλισμός__ είναι ένα λογοτεχνικό ρεύμα που εμφανίστηκε αρχικά στη Γαλλία από τα μέσα του 19ου αιώνα και συνδέθηκε με την ανάπτυξη των θετικών επιστημών. Η λογοτεχνία οφείλει τώρα να αφήσει κατά μέρος τη φαντασία και τα συναισθήματα και να υιοθετήσει στη γραφή τη μέθοδο των θετικών επιστημών (παρατήρηση και περιγραφή των γεγονότων με στόχο την πιστή αναπαράσταση της πραγματικότητας).

Στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα εμφανίστηκε στη Γαλλία επίσης __ο νατουραλισμός__ με εισηγητή τον πεζογράφο Εμίλ Ζολά (Émile Zola). Πρόκειται για το κορύφωμα του ρεαλισμού, που όπως και αυτός ασκεί κριτική στην κοινωνία της εποχής. Ο νατουραλισμός υπερτονίζει τις άσχημες πλευρές της ζωής και ασχολείται με θέματα όπως η ανθρώπινη αθλιότητα, η διαφθορά και οι απάνθρωπες συνθήκες ζωής. Οι νατουραλιστές λογοτέχνες επιλέγουν συνήθως ήρωες του περιθωρίου και επιμένουν στη φωτογραφική απόδοση της πραγματικότητας.

Στο νατουραλισμό η κριτική της κοινωνίας εμφανίζεται πολύ σκληρή καταγγέλλοντας την κοινωνική εξαθλίωση και τις απαράδεκτες συνθήκες, στις οποίες είναι υποχρεωμένοι να ζουν οι άνθρωποι.

Γεώργιος Βιζυηνός

Την αλλαγή που πραγματοποιείται με την ηθογραφία στο χώρο της λογοτεχνίας μας εγκαινίασε, όπως είδαμε, ο Δημήτριος Βικέλας με τη νουβέλα του *Λουκής Λάρας* (1879). Ο Βικέλας συνδέθηκε φιλικά με το Θρακιώτη λογοτέχνη **Γεώργιο Βιζυηνό** (1849-1896), ο οποίος υπήρξε ο πραγματικός εισηγητής του ηθογραφικού διηγήματος ανοίγοντας το δρόμο για την ηθογραφία με το διήγημά του *Το αμάρτημα της μητρός μου*, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Εστία* τον Απρίλιο του 1883. Κεντρική του μορφή είναι εκείνη της μητέρας (της μητέρας του ίδιου του συγγραφέα), που άθελά της στον ύπνο της καταπλάκωσε τη μικρή κόρη της και το «αμάρτημα» αυτό τη βασανίζει σε όλη της τη ζωή.

Ο Γεώργιος Βιζυηνός, ποιητής, συγγραφέας παιδικής λογοτεχνίας και ψυχολογικών και λαογραφικών μελετημάτων αναγνωρίστηκε ως ο εισηγητής του ηθογραφικού διηγήματος στην Ελλάδα. Τα διηγήματά του όμως –έξι εκτενή αφηγήματα, από τα οποία τα πέντε δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Εστία* σε διάστημα δεκαπέντε μηνών (1883-1884)– άρχισαν να γίνονται αντικείμενο ενδιαφέροντος μόνο μετά τον εγκλεισμό του στο Δρομοκαΐτειο το 1892. Στα έργα του αυτά ο Βιζυηνός ενδιαφέρθηκε κυ-

ρίως για την ψυχογράφηση των ηρώων του και αξιοποίησε τα προσωπικά του βιώματα και τις αναμνήσεις του από την πατρίδα του, τη Βιζύη της Ανατολικής Θράκης. Έφυγε από το χωριό του μικρός για την Πόλη και από εκεί για την Κύπρο, την Αθήνα και τη Γερμανία, όπου έκανε σπουδές στη φιλοσοφία και την ψυχολογία. Οι τίτλοι των διηγημάτων του μοιάζουν με αινίγματα (*Το αμάρτημα της μητρός μου*, *Ποίος ήτον ο φονεύς του αδελφού μου*, *Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας*, *Το μόνον της ζωής του ταξείδιον*) και συνδυάζουν την αυτοβιογραφία με την ιστορική και την ψυχολογική ανάλυση.

Η Αγία Σοφία Βιζύης, όπως σώζεται στο επάνω κάστρο της άλλοτε οχυρής Πολιτείας των Βυζαντινών (εκδ. Λούση Μπρατζιώτη)

Υπόθεση του διηγήματος *Το μόνον της ζωής του ταξείδιον*: Ο εγγονός-αφηγητής αναφέρεται στη μορφή του παππού που φέρεται να έχει ταξιδέψει σε μακρινούς και παράξενους τόπους, στην πραγματικότητα όμως δεν έχει πάει πέρα από την κοντινή «τούμπα» του χωριού.
Υπόθεση του διηγήματος *Μοσκώβ-Σελήμ*: Ένας γενναίος Τούρκος, ο οποίος ζει στο περιθώριο της κοινωνίας, που τον θεωρεί μισότρελο, και τον αποκαλεί κοροϊδευτικά Μοσκώβ-Σελήμ για τη ρωσοφιλία του, απογοητεύεται από την οικογένεια και τους συμπατριώτες του και ανακαλύπτει την ανθρωπιά και την καλοσύνη στους εχθρούς του τους Ρώσους, που τον έπιασαν αιχμάλωτο.

Ο Βιζυηνός αφηγείται σε πρώτο πρόσωπο συνδυάζοντας παράλληλα τη φαντασία και τη μνήμη και ταυτίζοντας τον αφηγητή με το συγγραφέα που υποκρύπτεται στο κείμενο. Στον επικήδειό του για τον Βιζυηνό ο Κωστής Παλαμάς γράφει ότι, αν τα διηγήματά του δημοσιεύονταν σε μια κοινωνία περισσότερο προετοιμασμένη για να τα υποδεχτεί, θα αποτε-

λούσαν «μέγα και αλησμόνητον πνευματικόν γεγονός». Ο συγγραφέας τους όμως αναγνωρίστηκε μετά το θάνατό του.

Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης

Μια εξίσου σημαντική πνευματική φυσιογνωμία αποτέλεσε την ίδια εποχή ο **Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης** (1851-1911), που, όπως και ο Βιζυηνός, χρησιμοποίησε την καθαρεύουσα για τις εκτενείς περιγραφές του, ενώ για τους διαλόγους του το ιδίωμα της Σκιάθου, της ιδιαίτερης πατρίδας του. Ο Παπαδιαμάντης, γιος ιερέα και τρίτο από τα έξι παιδιά μιας φτωχής οικογένειας, έζησε μια ζωή γεμάτη στερήσεις. Ξεκίνησε γράφοντας μυθιστορήματα: *Η μετανάστις* (1879-80), *Οι έμποροι των εθνών* (1882-83), *Η γυφτοπούλα* (1884), σύμφωνα με τα πρότυπα των ιστορικών μυθιστορημάτων, για να στραφεί τελικά στο ηθογραφικό διήγημα, το οποίο καλλιέργησε για μια εικοσιπενταετία. Η νουβέλα του «Χρήστος Μηλιώνης», που δημοσιεύτηκε στην *Εστία* το 1885, θεωρήθηκε ως μετάβαση του συγγραφέα από το ιστορικό μυθιστόρημα στο ηθογραφικό διήγημα.

Από το έργο του ξεχωρίζουν τα σκιαθίτικα διηγήματα, μερικά από τα οποία αναγνωρίστηκαν ως αριστουργήματα της πεζογραφίας μας. Οι ήρωές του, ταπεινοί βοσκοί, κοπέλες, εμποράκοι, ηλικιωμένες χήρες, ναύτες και καπετάνιοι ιστιοφόρων πλοίων, συγκροτούν έναν κόσμο στον οποίο συνυπάρχουν η καλοσύνη, η αθωότητα αλλά και η κακία και ο φθόνος. Η γλώσσα του, προσωπική και ιδιότυπη, είναι επηρεασμένη από τη γλώσσα της εκκλησίας και της υμνογραφίας. Στα διηγήματά του χρησιμοποιεί το ρεαλισμό για να απεικονίσει έναν κόσμο σκληρό, που υποφέρει από τη φτώχεια και τη δυστυχία. Σε πολλά όμως από αυτά επικρατούν τα λυρικά στοιχεία και ποιητές όπως ο Ελύτης έχουν κάνει λόγο για τη «μαγεία του Παπαδιαμάντη».

Ανάμεσα στα εκλεκτά του διηγήματα συγκαταλέγεται «Το μοιρολόγι της φώκιας», όπου θαυμάζει κανείς τις σκηνοθετικές ικανότητες του συγγραφέα.

Το μοιρολόγι της φώκιας: Ηρωίδα είναι η μικρή Ακριβούλα που δίχως να θέλει χάνεται μέσα στα κύματα, μοιρολογιέται από μια φώκια, ενώ ο κόσμος συνεχίζει να λειτουργεί εξακολουθητικά σαν άψυχη μηχανή: ο βοσκός παίζει το σουραύλι του, η γιαγιά του παιδιού, η γρια-Λούκαινα ανεβαίνει το μονοπάτι αγνοώντας το φοβερό περιστατικό και η γολέτα βολτατζάρει στο λιμάνι.

Από τα διηγήματά του ξεχωρίζουν τα «Στο Χριστό στο Κάστρο», «Όνειρο στο κύμα», «Ο ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου», «Τα ρόδινα ακρογιάλια». Το πιο πολυσυζητημένο έργο του όμως είναι η *Φόνισσα* (1903).

Υπόθεση της *Φόνισσας:* Η Χαδούλα, η λεγόμενη Φράγκισσα ή Φραγκογιαννού, ανακεφαλαιώνοντας τη ζωή της βλέπει ότι τίποτε άλλο δεν έκανε παρά να υπηρετεί τους άλλους. Σκλάβα των γονιών, του συζύγου της και τώρα των παιδιών και των εγγονών της, έφτασε στο σημείο του παραλογισμού και άρχισε «να ψηλώνει ο νους της». Αποτέλεσμα ήταν να πνίγει μικρά κορίτσια, πιστεύοντας ότι έτσι απαλλάσσει τα ίδια και τις οικογένειές τους από τη φτώχεια και τα βάσανα. Στο τέλος η ηρωίδα πνίγεται στην προσπάθειά της να ξεφύγει από τους χωροφύλακες που την καταδιώκουν, «εις το ήμισυ του δρόμου μεταξύ θείας και ανθρώπινης δικαιοσύνης».

Με ωμό τρόπο, που ξεπερνά το ρεαλισμό και φτάνει στο νατουραλισμό, ο συγγραφέας περιγράφει τις σκηνές των φόνων. Ταυτόχρονα, με ιδιαίτερη λεπτομέρεια ψυχογραφεί τη φόνισσα και τις ψυχολογικές της διακυμάνσεις, δείχνοντας πως η διαταραχή της την οδηγεί να πιστεύει ότι οι πράξεις της είναι θέλημα Θεού.

Ανδρέας Καρκαβίτσας

Ανάμεσα στους συγγραφείς που καλλιέργησαν το ηθογραφικό διήγημα ήταν ο **Ανδρέας Καρκαβίτσας** (1866-1922) από τα Λεχαινά της Ηλείας, γιατρός στο επάγγελμα που ίδρυσε μαζί με τον Νικόλαο Πολίτη το 1908 την Λαογραφική Εταιρεία. Ο Καρκαβίτσας άρχισε να γράφει ηθογραφικά διηγήματα στην καθαρεύουσα, στη συνέχεια όμως επηρεάστηκε από το δημοτικισμό και έγραψε στη δημοτική. Το 1892 δημοσίευσε τα *Διηγήματα*, τη *Λυγερή* (1890) και αργότερα τα *Λόγια της Πλώρης* (1899). Ο Καρκαβίτσας μέσω του νατουραλισμού κατάφερε να ασκήσει κριτική στην εποχή του. Μάλιστα στη *Λυγερή* διακρίνεται καθαρά η αμφισβήτηση της αγνής κοινωνίας του χωριού. Αυτή η κατάσταση γίνεται φανερότερη στο έργο του *Ο Ζητιάνος* (1896).

Υπόθεση του *Ζητιάνου:* Ο Τζιριτόκωστας, επαγγελματίας ζητιάνος, αξιοποιεί με τον καλύτερο τρόπο τις προλήψεις των χωρικών, τους εξαπατά και τους εκμεταλλεύεται. Η υποκρισία, το συμφέρον και η κακία αποτελούν τα κύρια στοιχεία που συνθέτουν το ήθος αυτού του ανθρώπου. Με ανατριχιαστικό τρόπο περιγράφεται η διαδικασία με την οποία ο κεντρικός ήρωας στρεβλώνει τα άκρα του παιδιού που έχει ως βοηθό του, έτσι ώστε να γίνει ανάπηρο και να προκαλεί τον οίκτο.

Στη συλλογή του *Λόγια της Πλώρης* ο Καρκαβίτσας παρουσιάζει είκοσι θαλασσινά διηγήματα, που εκφράζουν την προαιώνια ανάγκη του Έλληνα να ταξιδεύει. Με επική δύναμη και δραματικότητα ο Καρκαβίτσας αναπαριστά τους επικίνδυνους αγώνες των θαλασσινών ζωντανεύοντας το μεγαλείο του αγώνα του ναυτικού με τη θάλασσα. Το τελευταίο του έργο είναι *Ο Αρχαιολόγος*, που αποτελεί μιαν αλληγορική παρουσίαση της σχέσης της Ελλάδας με το παρελθόν και τους ξένους γείτονές της.

Ο συγγραφέας στα 1916 βρέθηκε στη Θεσσαλονίκη με την προσωρινή κυβέρνηση του Βενιζέλου, φυλακίστηκε και κλονίστηκε η υγεία του. Πέθανε στην Αθήνα από φυματίωση το 1922.

Ιωάννης Κονδυλάκης

Ενώ συγγραφείς όπως ο Παπαδιαμάντης και ο Καρκαβίτσας ξεπερνούν την ειδυλλιακή απεικόνιση της ελληνικής υπαίθρου, υπάρχουν και λογοτέχνες όπως ο **Ιωάννης Κονδυλάκης** (1861-1920) που εμπνέονται από τους ανθρώπους της ιδιαίτερης πατρίδας τους και τους εξυμνούν. Σε αυτό το πλαίσιο ο Κρητικός λογοτέχνης (που εργάστηκε ως δημοσιογράφος και χρονογράφος σε εφημερίδες και κυρίως στο Εμπρός με το ψευδώνυμο «Διαβάτης») γράφει τη νουβέλα *Ο Πατούχας* (1892), όπου περιγράφει με χιούμορ και σε ζωντανή γλώσσα, διανθισμένη με πολλά ιδιωματικά στοιχεία, τη ζωή ενός δεκαοκτάχρονου Κρητικού.

> **Η υπόθεση του *Πατούχα*:** Ένας έφηβος Κρητικός, θέλοντας να αποφύγει τη βαναυσότητα του δασκάλου του, φεύγει από το χωριό και μεγαλώνει στα βουνά κοντά στα κοπάδια του πατέρα του. Όταν όμως επιστρέφει, δύσκολα προσαρμόζεται στην κοινωνική ζωή. Η προσπάθειά του να γίνει «κοινωνικός» περιγράφεται σε μια σειρά από κωμικά παθήματα.

Τα πρώτα διηγήματα του Κονδυλάκη συγκεντρώθηκαν σε τόμο με τον τίτλο *Όταν ήμουν δάσκαλος*.

Γιάννης Βλαχογιάννης

Ο **Γιάννης Βλαχογιάννης** (1868-1945), από τη Ναύπακτο, που παρουσιάστηκε στα γράμματα με το ψευδώνυμο Γιάννης Επαχτίτης, γράφει ηθογραφικά διηγήματα, αξιοποιώντας το ρουμελιώτικο ιδίωμα. Σημαντική υπήρξε η συμβολή του στη διάσωση πολλών αρχείων από την Επανάσταση του 1821 και είναι εκείνος που έκανε γνωστά τα *Απομνημονεύματα* του Μακρυγιάννη στο ευρύτερο κοινό.

Αλέξανδρος Πάλλης

Δύο λογοτέχνες, που τους συνέδεε θερμή φιλία, έζησαν μακριά από την Ελλάδα αλλά παρακολουθούσαν στενά τα λογοτεχνικά πράγματα. Πρόκειται για τον **Αλέξανδρο Πάλλη** (1851-1935) και τον **Αργύρη Εφταλιώτη** (1849-1923).

Το έργο του Πάλλη δεν είναι μεγάλο σε όγκο. Εξέδωσε τα *Τραγουδάκια για παιδιά* (1889) και τη συλλογή *Ταμπουράς και κόπανος* (1907) με σατιρικά και λυρικά ποιήματα. Τα λυρικά του Πάλλη ξεχωρίζουν για το δημοτικό ρυθμό και τη χάρη τους. Το έργο του στράφηκε κυρίως στις με-

ταφράσεις – μετέφρασε Ευριπίδη, Σαίξπηρ, Θουκυδίδη, ακόμα και Καντ. Το έργο όμως της ζωής του στάθηκε η μετάφραση της *Ιλιάδας* και των Ευαγγελίων, που ξεσήκωσε ταραχές στην αντιδραστική Αθήνα του 1901. Ο Πάλλης, που πίστευε ότι τα ομηρικά ποιήματα είναι δημιούργημα λαϊκό, προχώρησε με τόλμη στη μετάπλαση των ομηρικών ποιημάτων σε σύγχρονο δημοτικό τραγούδι. Κατά το Λ. Πολίτη η μετάφραση της Ιλιάδας είναι «το σημαντικότερο επίτευγμα των πρώτων δημοτικιστών».

Αργύρης Εφταλιώτης

Ο **Αργύρης Εφταλιώτης** (φιλολογικό ψευδώνυμο του Κλεάνθη Μιχαηλίδη από το Μόλυβο της Μυτιλήνης), μέσα από τα κείμενά του εκφράζει την έγνοια του για τον τόπο όπου γεννήθηκε. Αυτή η νοσταλγία διαποτίζει τα *Τραγούδια του ξενιτεμένου* (1889), έργο που διακρίθηκε στον Α΄ Φιλαδέλφειο Διαγωνισμό (όπου βραβεύτηκε ο Παλαμάς, όπως είδαμε, με τον *Ύμνο της Αθηνάς* ένα χρόνο μετά από *Το ταξίδι μου* του Ψυχάρη). Ο Εφταλιώτης ξεχώρισε για τα σονέτα του (*Της αγάπης λόγια*), που φαίνονται επηρεασμένα από τα σονέτα του Σαίξπηρ. Το έργο αυτό εκτιμήθηκε ιδιαίτερα από τον Παλαμά και από τον Ιάκωβο Πολυλά, ο οποίος αφιέρωσε στα σονέτα του Εφταλιώτη μια σειρά άρθρων με τίτλο «Η φιλολογική μας γλώσσα» (βλ. παρακάτω).

Ο Εφταλιώτης έγραψε επίσης διηγήματα που συγκεντρώθηκαν στον τόμο *Νησιώτικες ιστορίες* (1894) και έχουν ήρωες τους κατοίκους της ιδιαίτερης πατρίδας του. Στα διηγήματα αυτά, ο συγγραφέας εξιδανικεύει την ελληνική ύπαιθρο και εναρμονίζεται πλήρως με τις απόψεις αυτών που καλλιέργησαν την ηθογραφία.

Γρηγόριος Ξενόπουλος

Ο **Γρηγόριος Ξενόπουλος** (1867-1951), που καταγόταν από τη Ζάκυνθο, είχε όμως γεννηθεί στην Κωνσταντινούπολη, είναι πολυγραφότατος. Έζησε κυρίως στην Αθήνα, όπου εγκαταστάθηκε για να σπουδάσει μαθηματικά. Στα πρώτα κείμενά του («μυθιστορήματα επαρχιακών ηθών», όπως τα χαρακτήριζε ο ίδιος), τοποθετούσε τη δράση στη Ζάκυνθο. Το θέμα γύρω από το οποίο συνήθως περιστρέφονται τα κείμενα αυτά είναι οι διαμάχες ανάμεσα στους ευγενείς και τους αστούς της Ζακύνθου στα τέλη του 19ου αιώνα, με αποτέλεσμα την τελική επικράτηση των αστών. Αργότερα έγραψε «αθηναϊκά» μυθιστορήματα που είχαν βασικό θέμα τους τα προβλήματα του αστικού πληθυσμού. Είναι ο πρώτος λογοτέχνης που μετέφερε τις ιστορίες των έργων του από το χωριό στην πόλη, από τη ζωή της υπαίθρου στην αστική ζωή γράφοντας τα πρώτα ελληνικά αστικά διηγήματα και μυθιστορήματα και θεωρήθηκε ο εισηγητής της αστικής πεζογραφίας στην Ελλάδα. Στα έργα του ενδιαφέρεται να παρουσιάσει με τρόπο ρεαλιστικό την κοινωνία και τις συγκρούσεις ανάμεσα στις τάξεις. Ο έρωτας αποτελεί κεντρικό θέμα τους και τα κύρια πρόσωπα είναι συνήθως γυναίκες. Αυτό φαίνεται και από τους τίτλους αρκετών από αυτά: *Μαργαρίτα Στέφα* (1893), *Λάουρα* (1915), *Αναδυομένη* (1925), *Τερέζα Βάρμα Δακόστα* (1925).

Ο συγγραφέας, που ζούσε αποκλειστικά από την πένα του, έγραψε ένα πλήθος έργα, καθώς και άρθρα, κριτικές, χρονογραφήματα και πολλά θεα-

τρικά έργα. Η πληθωρική παραγωγή του Ξενόπουλου, όπως παρατήρησαν οι κριτικοί, έβλαψε την ποιότητα του έργου του, το οποίο συχνά παρουσιάζει σημάδια προχειρότητας. Οι κριτικοί όμως του αναγνώρισαν παράλληλα την αφηγηματική ευχέρεια, την παρατηρητικότητα και την άψογη τεχνική του συγγραφέα. Ανάμεσα σε αυτά ξεχώρισε η τριλογία των μυθιστορημάτων *Πλούσιοι και φτωχοί* (1919), *Τίμιοι και άτιμοι* (1921) και *Τυχεροί και άτυχοι* (1924), όπου ο συγγραφέας προβληματίζεται πάνω σε κοινωνικά θέματα και το κατορθώνει με επιτυχία. Γύρω στο 1900 επηρεασμένος από τον θεατρικό συγγραφέα Ερρίκο Ίψεν (H. Ibsen) ο Ξενόπουλος έδωσε και τα πρώτα του δράματα (βλ. παρακάτω στο «Θέατρο»).

Η Διάπλασις των Παίδων

Από το 1895, ανέλαβε τη διεύθυνση του περιοδικού *Η Διάπλασις των Παίδων* (το πιο μακρόβιο περιοδικό για παιδιά που άρχισε να εκδίδεται το 1879 και η έκδοσή του έφτασε μέχρι το 1948, όταν πλέον ο Ξενόπουλος έπαψε να είναι διευθυντής του). Η *Διάπλασις* θα φιλοξενήσει στους κόλπους της εκτός από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της Αθηναϊκής και της Επτανησιακής σχολής, όλους τους σημαντικούς εκπροσώπους της γενιάς του '80 και βέβαια μεταγενέστερους, όπως το Δημήτριο Καμπούρογλου, το Γεώργιο Σουρή, το Δροσίνη, αλλά και τον Παλαμά, το Βιζυηνό, τον Προβελέγγιο, το Ρώμο Φιλύρα, το Γιάννη Βλαχογιάννη, το Σωτήρη Σκίπη, τον Παπαδιαμάντη, τον Καρκαβίτσα. Στο περιοδικό ο Ξενόπουλος με το ψευδώνυμο «Φαίδων» υπέγραφε τις «Αθηναϊκές επιστολές», οι οποίες απευθύνονταν σε μαθητές των τελευταίων τάξεων του γυμνασίου ή σε φοιτητές και αντλούσαν τη θεματολογία τους από την επικαιρότητα (ιστορική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική). Οι «επιστολές» συνοδεύονταν από ένα συμπέρασμα σε μορφή διδάγματος, προτροπής ή προβολής ενός θετικού παραδείγματος.

Μιχαήλ Μητσάκης

Επηρεασμένος από το νατουραλισμό του Ζολά ήταν και ο πεζογράφος **Μιχαήλ Μητσάκης** (1868-1916), που καταγόταν από τη Σπάρτη. Τα έργα του, που εκδόθηκαν μετά τον πρόωρο θάνατό του, αποτελούνται από διηγήματα και λεπτομερείς περιγραφές, είναι γραμμένα άλλα στη δημοτική και άλλα στην καθαρεύουσα και χαρακτηρίζονται από έντονη παρατηρητικότητα.

Κωνσταντίνος Χατζόπουλος

Ο ποιητής **Κ. Χατζόπουλος**, κύριος εκπρόσωπος του συμβολισμού, όπως είδαμε, γρήγορα στράφηκε στην πεζογραφία. Τα πρώτα του διηγήματα ακολουθούν τις αρχές της ηθογραφίας. Βαθμιαία τον απασχόλησαν και τα κοινωνικά ζητήματα, λόγω και της σοσιαλιστικής του ιδεολογίας. Το κείμενο στο οποίο διακρίνεται αυτή η διαφοροποίηση είναι *Ο πύργος του Ακροποτάμου* (1909). Σε αυτό περιγράφεται η ζωή τριών ορφανών κοριτσιών που ζουν αποκομμένα από τον έξω κόσμο, έχουν πολλές ευαισθησίες και τελικά η μία αυτοκτονεί και η άλλη οδηγείται στην τρέλα εξαιτίας του κοινωνικού περίγυρου.

Σε αρκετά διαφορετική ατμόσφαιρα, περισσότερο μέσα στο πνεύμα του συμβολισμού, κινείται το μυθιστόρημά του *Φθινόπωρο* (1917). Ακόμα και ο

Κλοντ Μονέ, «Γυναίκα με ομπρέλα», 1875 (Ο κόσμος της ζωγραφικής, εκδ. Πατάκη)

τίτλος συνδέεται με τη μουντή, θλιβερή ατμόσφαιρα που κυριαρχεί στο περιβάλλον και την πλήξη που χαρακτηρίζει τη ζωή των ηρώων. Ο έρωτας του Στέφανου και της αδύναμης, ευαίσθητης και ασθενικής αρραβωνιαστικιάς του Μαρίκας είναι χωρίς μέλλον. Η θλίψη και η απογοήτευση τους χαρακτηρίζουν και τελικά ο θάνατος της ηρωίδας επισφραγίζει το αδιέξοδο.

Κωνσταντίνος Θεοτόκης

Φίλος και ομοϊδεάτης του Κ. Χατζόπουλου ήταν ο Κερκυραίος **Κωνσταντίνος Θεοτόκης** (1872-1923). Αν και αριστοκρατικής καταγωγής, με μεγάλη μόρφωση και πολυταξιδεμένος, ασκεί με τα κείμενά του κριτική στην πολιτική και στους πολιτικούς της εποχής του. Τα κοινωνικά ζητήματα είναι αυτά που κυρίως τον απασχολούν και γι'αυτό θεωρείται ο βασικός εκπρόσωπος του κοινωνικού ή ιδεολογικού μυθιστορήματος στην Ελλάδα. Ο Θεοτόκης συνεχίζει την παράδοση που ξεκίνησε ο Καρκαβίτσας με το *Ζητιάνο* και χρησιμοποιεί το ρεαλισμό για να περιγράψει τη φτώχεια, την αθλιότητα και τη θέση της γυναίκας στην εποχή του.

Τα πρώτα του διηγήματα αναπτύσσονται ακόμα στο πλαίσιο της ηθογραφίας. Στα έργα του *Η τιμή και το Χρήμα* (1914), *Ο κατάδικος* (1919) και *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* (1920), ο συγγραφέας τοποθετεί τους ήρωές του στο κερκυραϊκό περιβάλλον και ασκεί έντονη κριτική στην αστική τάξη που έχει ξεπέσει ηθικά και ενδιαφέρεται μόνο για τη δική της οικονομική άνεση και επιτυχία, αδιαφορώντας για το λαό που υποφέρει. Η επίδραση της σοσιαλιστικής ιδεολογίας είναι φανερή σε αυτά τα κείμενα. Εξάλλου το 1908 ο Θεοτόκης παραιτήθηκε από την κτηματική του περιουσία. Στο τελευταίο του μυθιστόρημα με τίτλο *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους* (1922), φαίνεται καθαρά ότι το χρήμα καθορίζει τις σχέσεις των ανθρώπων. Ακόμα και ο έρωτας, ένα από τα πιο δυνατά συναισθήματα, υποτάσσεται σε αυτό· τελικά ο κεντρικός ήρωας Άλκης Σωζόμενος πεθαίνει, έχοντας χάσει την αγαπημένη του.

Ίων Δραγούμης

Ιδιαίτερα επηρεασμένος από τους αγώνες του ελληνισμού να πραγματοποιήσουν τη Μεγάλη Ιδέα εμφανίζεται ο **Ίων Δραγούμης** (1879-1920). Γόνος σημαντικής πολιτικής οικογένειας (ο πατέρας του χρημάτισε πρωθυπουργός), ο Δραγούμης έγινε διπλωμάτης και υπήρξε από τους πρωτεργάτες του Μακεδονικού αγώνα. Στα έργα του κύριος πυρήνας είναι η πατριδολατρία και η προσπάθεια να ξυπνήσει στην ψυχή των συγχρόνων του τον πόθο για την απελευθέρωση των υποδούλων. Με το ψευδώνυμο «Ίδας» έγραψε το *Μαρτύρων και ηρώων αίμα* (1907), όπου εξυμνεί το Μακεδονικό αγώνα. Η κριτική επισήμανε την επίδραση που του άσκησαν ο Νίτσε και ο Γάλλος συγγραφέας και πολιτικός Μωρίς Μπαρές (Maurice Barrés). Από τους πρωτεργάτες του δημοτικιστικού κινήματος ο Δραγούμης με την αγωνιστικότητα, το ήθος και την αγάπη του για τα γράμματα εμπνέει τους λογοτέχνες της εποχής του. Την επομένη της απόπειρας δολοφονίας εναντίον του Ελευθερίου Βενιζέλου στο Παρίσι ο Δραγούμης δολοφονήθηκε στην Αθήνα. Η δολοφονία του προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση.

Πηνελόπη Δέλτα

Βαθύτατα επηρεασμένη από τις ιδέες του Δραγούμη δημιουργεί η **Πηνελόπη Δέλτα** (Αλεξάνδρεια 1874-Κηφισιά 1941). Εκτός από το Γρηγόριο Ξενόπουλο, που με τη *Διάπλαση* ήταν ένας από τους προδρόμους της παιδικής λογοτεχνίας στην Ελλάδα, η Δέλτα καλλιεργεί το μυθιστόρημα για παιδιά με παιδαγωγικούς στόχους. Τα έργα της Δέλτα διακρίνονται από έντονο πατριωτισμό που οφείλεται στο περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσε. Μέσω του συζύγου της Στέφανου Δέλτα, από την Κωνσταντινούπολη, φωτισμένου δημοτικιστή, η συγγραφέας πίστεψε στο κίνημα του δημοτικισμού και προσέγγισε τους δημοτικιστές Πάλλη, Εφταλιώτη και Πέτρο Βλαστό. Αργότερα ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης τη γνώρισε με την νεότερη γενιά των δημοτικιστών (Δελμούζο, Γληνό, Φώτο Πολίτη). Αλληλογραφούσε με τον Ψυχάρη, τον Παλαμά, το Φωτιάδη, ακόμα και με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, τον οποίο γνώρισε στα 1912. Εκτός από την αλληλογραφία συνήθιζε η Δέλτα να κρατά ημερολόγιο, στα γαλλικά. Από αυτό το ημερολόγιο αντλεί υλικό για τα βιβλία της. Ενδιαφέρεται κατεξοχήν για τη βυζαντινή ιστορία και αλληλογραφεί με τους βυζαντινολόγους Schlumberger και Milet για θέματα σχετικά με το Βυζάντιο, που την απασχολούν στα μυθιστορήματα *Για την πατρίδα* και *Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου.*

Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την είσοδο των Γερμανών στην Αθήνα η Πηνελόπη Δέλτα αυτοκτόνησε. Έργα της είναι: *Παραμύθια και άλλα* (1915), *Παραμύθι χωρίς όνομα*, *Η ζωή του Χριστού* (1925), *Ο Τρελλαντώνης* (1932), Ο Μάγκας (1937), *Τα μυστικά του βάλτου* (1937) κ.ά.

Γιάννης Ψυχάρης

Ο **Γιάννης Ψυχάρης** (1854-1929), με καταγωγή από τη Χίο αλλά γεννημένος στην Οδησσό, μεγάλωσε στην Κωνσταντινούπολη και έζησε τα περισσότερα χρόνια της ζωής του στο Παρίσι, όπου ήταν καθηγητής στην έδρα της Νεοελληνικής Φιλολογίας. *Το ταξίδι μου* (1888) είναι το σημα-

ντικότερο έργο του και γράφτηκε σε ύφος μαχητικό και ενθουσιώδες με την αφορμή ενός ταξιδιού στην Ανατολή και την Ελλάδα. Ο Ψυχάρης έγραψε πεζογραφήματα, διηγήματα και μυθιστορήματα καλλιεργώντας κυρίως το ψυχολογικό μυθιστόρημα (*Ζωή κι αγάπη στη μοναξιά*, 1904, *Τα δυο αδέλφια*, 1911, *Αγνή*, 1913). Ζώντας όμως μακριά από την Ελλάδα ο Ψυχάρης δεν προσαρμόστηκε τελικά στη σύγχρονη νεοελληνική πραγματικότητα, που εκείνη την περίοδο καλλιεργούσε το ηθογραφικό κυρίως διήγημα. Σύμφωνα με το Μάριο Βίττι «η δημοτική που υποστηρίζει ο Ψυχάρης είναι αποτέλεσμα ριζοσπαστικών επιλογών που δεν αφήνουν περιθώρια για εναλλακτικές λύσεις». Γι' αυτό και ο Ψυχάρης θεωρήθηκε δογματικός και η μέθοδος που χρησιμοποίησε πέρασε στην ιστορία με τον όρο «ψυχαρισμός».

Αλέξανδρος Μωραϊτίδης

Ο **Αλέξανδρος Μωραϊτίδης** (1850-1929), από τη Σκιάθο, εξάδελφος του Παπαδιαμάντη, έγραψε ταξιδιωτικές εντυπώσεις που τυπώθηκαν με τον τίτλο *Με του βοριά τα κύματα*. Βαθιά θρησκευόμενος, όπως και ο εξάδελφός του, το έργο του δεν είναι ισάξιο σε ποιότητα.

Κωνσταντίνος Χρηστομάνος

Ο **Κωνσταντίνος Χρηστομάνος** (1867-1911), από την Αθήνα, σπούδασε στη Βιέννη και δίδαξε ελληνικά στην αυτοκράτειρα Ελισάβετ της Αυστρίας, τη θλιμμένη πριγκίπισσα, όπως την αποκαλούσαν. Φύση ανήσυχη, ο Χρηστομάνος επέστρεψε στην Ελλάδα και πρωτοστάτησε στην πνευματική ζωή, ιδιαίτερα στο χώρο του θεάτρου (βλ. παρακάτω). Τα σημαντικότερα πεζογραφικά του έργα είναι η *Κερένια Κούκλα* (1911) και *Το βιβλίο της Αυτοκράτειρας Ελισάβετ*, μια λυρική βιογραφία. Στο πρώτο αφηγείται την ιστορία ενός ζευγαριού που ζει σε μια φτωχή γειτονιά της Αθήνας με πολλές δυσκολίες και χωρίς όνειρα για το μέλλον. Ο συγγραφέας δεν ενδιαφέρεται για τις κοινωνικές καταστάσεις. Τον απασχολεί κυρίως πώς θα περιγράψει τους χώρους στους οποίους κινούνται τα πρόσωπα και γι' αυτό οι περιγραφές του είναι εκτεταμένες και διανθίζονται από πολλές λεπτομέρειες.

Παύλος Νιρβάνας

Ο **Παύλος Νιρβάνας** (1866-1937) με καταγωγή από τη Ρωσία, μεγαλωμένος στον Πειραιά (το πραγματικό του όνομα είναι Πέτρος Αποστολίδης), έγραψε διηγήματα και δύο μυθιστορήματα (*Το αγριολούλουδο* και *Το έγκλημα του Ψυχικού*). Διακρίθηκε κυρίως ως χρονογράφος στις καθημερινές εφημερίδες.

Δημήτριος Καμπούρογλους

Ο **Δημήτριος Καμπούρογλους** (1852-1942), από την Αθήνα, υπήρξε κυρίως ιστοριογράφος και ιστοριοδίφης. Ασχολήθηκε αποκλειστικά με την ιστορία της Αθήνας, γι' αυτό και τον ονόμασαν «αθηναιογράφο».

Η αναφορά μας στους πεζογράφους αυτής της περιόδου θα κλείσει με τον αγαπητό κυρίως στα παιδιά συγγραφέα **Ζαχαρία Παπαντωνίου** (Καρπενήσι 1877-Αθήνα 1940). Ο Παπαντωνίου παρακολούθησε μαθήματα στην Ιατρική Σχολή και σπούδασε ζωγραφική, τελικά όμως στράφηκε στη λογοτεχνία συνεργαζόμενος με εφημερίδες και περιοδικά. Στα 1918 έγραψε τα *Ψηλά βουνά*, αναγνωστικό πρωτοποριακό τόσο για το περιεχόμενό του και τη χρήση της δημοτικής γλώσσας, όσο και για την αισθη-

τική του που εγκαινιάζει ένα νέο ύφος στην παιδική λογοτεχνία. Ο Παπαντωνίου χωρίς να ωραιοποιεί τα πράγματα τα παρουσιάζει στα παιδιά έχοντας από νωρίς καταλάβει τη σημασία του χιούμορ στην υπηρεσία της τέχνης και μάλιστα εκείνης που προορίζεται για παιδιά.

Γ. Το θέατρο

Η ανανέωση που έφερε η γενιά του '80, με την απομάκρυνση από το ρομαντισμό και την επίδραση του νατουραλισμού, είχε ευεργετική επίδραση και στο θέατρο, όπου μέχρι τότε ανέβαιναν, συνήθως με επιτυχία, τραγωδίες του Δ. Βερναρδάκη (βλ. παραπάνω). Από το 1888 και για μια δεκαετία περίπου παίχτηκε και αγαπήθηκε ένα νέο θεατρικό είδος, το «κωμειδύλλιο». Πρόκειται για ένα είδος κωμωδίας με παρένθετα τραγούδια. Οι ήρωες είναι άνθρωποι του λαού και μιλούν στη δημοτική γλώσσα, ενώ σημαντικό ρόλο παίζουν το λαογραφικό και ηθογραφικό στοιχείο.

Το πρώτο κωμειδύλλιο ήταν *Η τύχη της Μαρούλας* του **Δημητρίου Κορομηλά** (1850-1898). Το δραματικό ειδύλλιό του *Ο αγαπητικός της βοσκοπούλας* (1891) γνώρισε μεγάλη επιτυχία και παίζεται μέχρι σήμερα. Στο έργο αυτό η ζωή του βουνού και της στάνης εμφανίζεται ωραιοποιημένη και αρκετά ψεύτικη. Το γνήσιο κωμειδύλλιο συνεχίστηκε από το **Δημήτριο Κόκκο** (1836-1891) με τη *Λύρα του γερο-Νικόλα* και τον *Καπετάν Γιακουμή*. Οι ιστορικοί του θεάτρου επισημαίνουν ότι το είδος αυτό δεν κράτησε πολύ. Το θέατρο ανανεώθηκε από άλλες δυνάμεις και κυρίως από το νατουραλισμό και το έργο του Ίψεν (βλ. παραπάνω). Την ανανέωση αυτή συναντούμε στα έργα του **Γιάννη Καμπύση** (1872-1902) και στα πρώτα θεατρικά του **Γρηγόριου Ξενόπουλου**. Το έργο του Καμπύση *Το δακτυλίδι της μάνας* (1898) επέλεξε ο μουσουργός Μανόλης Καλομοίρης για μια από τις πρώτες του όπερες.

Θεατρικά έργα έγραψε επίσης ο **Κωνσταντίνος Χρηστομάνος** (1867-1911), του οποίου η συμβολή δεν περιορίστηκε στη συγγραφή θεατρικών έργων (*Τα τρία φιλιά, Ο Κοντορεβυθούλης*), καθώς ίδρυσε το πρωτοποριακό θέατρο Νέα Σκηνή (1901), όπου ο ίδιος υπήρξε θιασάρχης, σκηνοθέτης, ακόμα και ενδυματολόγος. Συνήθως επέλεγε να ανεβάζει έργα ξένων συμβολιστών, αλλά και επιλεγμένα έργα Ελλήνων, όπως *Το μυστικό της κοντέσσας Βαλέραινας* του Ξενόπουλου και την *Τρισεύγενη* του Παλαμά, ενώ η δραματική σχολή του Χρηστομάνου έγινε φυτώριο σπουδαίων ηθοποιών.

Σημαντικός θεατρικός συγγραφέας ήταν ο **Παντελής Χορν** (1880-1941) που έγινε περισσότερο γνωστός με το έργο του *Το φιντανάκι* (1921), το οποίο θεωρήθηκε ισάξιο με το *Βασιλικό* του Μάτεσι (βλ. παραπάνω).

Θεατρικός συγγραφέας υπήρξε και ο **Σπύρος Μελάς** (1883-1966), που ακολουθώντας το παράδειγμα του Χρηστομάνου γύρω στα 1925 δημιούρ-

γησε το Θέατρο Τέχνης (όπου πρωτοπαρουσιάστηκαν έργα του Πιραντέλλο). Ο ίδιος έγραψε κυρίως ιστορικά δράματα (*Ιούδας, Παπαφλέσσας*) και σατιρικές κωμωδίες (*Ο μπαμπάς εκπαιδεύεται*).

Τέλος ο **Δημήτρης Μπόγρης** (1890-1964) έδωσε τα έργα *Τ' αρραβωνιάσματα* (1925) και *Το μπουρίνι* (1934).

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Οι ποιητές της Νέας Αθηναϊκής Σχολής διαφοροποιούνται από τη Ρομαντική Σχολή των Αθηνών, ακολουθούν τον παρνασσισμό και το συμβολισμό και υιοθετούν τη δημοτική γλώσσα. Ηγετική μορφή αποτελεί ο Κ. Παλαμάς και ξεχωρίζουν οι Γ. Δροσίνης, Ι. Γρυπάρης, Μ. Μαλακάσης.

✓ Οι πεζογράφοι στρέφονται στην καλλιέργεια του ηθογραφικού διηγήματος. Ξεχωρίζουν ο Γ. Βιζυηνός και ο Αλ. Παπαδιαμάντης που εξακολουθούν να γράφουν στην καθαρεύουσα.

✓ Το 1888 ο Γ. Ψυχάρης δημοσιεύει *Το Ταξίδι μου* σε ιδιότυπη δημοτική γλώσσα. Λογοτέχνες όπως ο Ανδ. Καρκαβίτσας, ο Γρ. Ξενόπουλος, ο Κ. Χατζόπουλος, ο Κ. Θεοτόκης χρησιμοποιούν το ρεαλισμό στα κείμενά τους.

✓ Η ανανέωση που έφερε η γενιά του '80 είχε τα αποτελέσματά της και στη θεατρική παραγωγή. Κυριότεροι εκπρόσωποι ο Ξενόπουλος, ο Χρηστομάνος, ο Παντελής Χορν, ο Σπύρος Μελάς και ο Δημήτρης Μπόγρης.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. Να αναζητήσετε τα ποιήματα του Κωστή Παλαμά ***Μεσολόγγι*** *και* ***Μια πίκρα****. Ποια κοινά στοιχεία εντοπίζετε και πώς συνδέονται κατά τη γνώμη σας με τα βιώματα του ποιητή;*

2. Να διαβάσετε ένα απόσπασμα από τον ***Πατούχα*** *του Κονδυλάκη και να εντοπίσετε έθιμα της εποχής. Εναλλακτικά μπορείτε να κάνετε το ίδιο και σε ένα διήγημα του Καρκαβίτσα.*

3. Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου έγραψε ***Τα ψηλά βουνά*** *για να χρησιμοποιηθεί ως αναγνωστικό στα σχολεία. Να διαβάσετε το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου και να συζητήσετε στην τάξη τις διαφορές που υπάρχουν στους γλωσσικούς τύπους εκείνης της εποχής σε σχέση με τους σημερινούς.*

Βιβλιογραφία

1. *Βιζυηνός* (1959). Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, Βασική Βιβλιοθήκη, τόμ. 18.
2. Βιζυηνός, Γ.Μ. (1998). *Νεοελληνικά διηγήματα.* Επιμέλεια Παν. Μουλλάς. Αθήνα: Εστία.
3. Δημαράς, Κ.Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* ΣΤ′ έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος, 191-350.
4. Καλαματιανός, Γ.Ν. (χ.χ.). *Σύντομη Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Ι′ έκδοση. Αθήνα: Εστία, 50-81.
5. *Παπαδιαμάντης* (1959). Αθήνα: Ζαχαρόπουλος, Βασική Βιβλιοθήκη, τόμ. 20.
6. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Αθήνα: Μορωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 123-199.
7. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε.Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 145-240.

β) Η ποίηση μέχρι το 1930

Μέσα στην πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα εμφανίζονται ποιητές που ανανέωσαν την παράδοση αλλά δεν αποτέλεσαν μια συγκεκριμένη σχολή, καθώς ο καθένας τους είχε τα δικά του χαρακτηριστικά. Ανάμεσά τους ξεχωριστή είναι η παρουσία του Κωνσταντίνου Καβάφη, ποιητή που επρόκειτο να ασκήσει ισχυρότατη και διαρκή επίδραση.

Κωνσταντίνος Καβάφης

Ο **Κωνσταντίνος Καβάφης** (1863-1933) είναι από τους σημαντικότερους ποιητές, του οποίου η ποίηση ενέπνευσε τόσο τους Έλληνες, όσο και τους ξένους ομοτέχνους του. Η απήχηση της ποίησής του έγινε αισθητή κυρίως από τη δεκαετία του '60 και μετά, όταν μεταφράστηκε εκτεταμένα στις μείζονες δυτικές γλώσσες (στα αγγλικά το 1952 και το 1961, στα γερμανικά το 1953, στα γαλλικά το 1958, στα ιταλικά το 1961, στα ισπανικά το 1964). Η έρευνα έδειξε ότι ο Καβάφης έχει αποκτήσει το κύρος και την αίγλη ενός παγκόσμιου ποιητή.

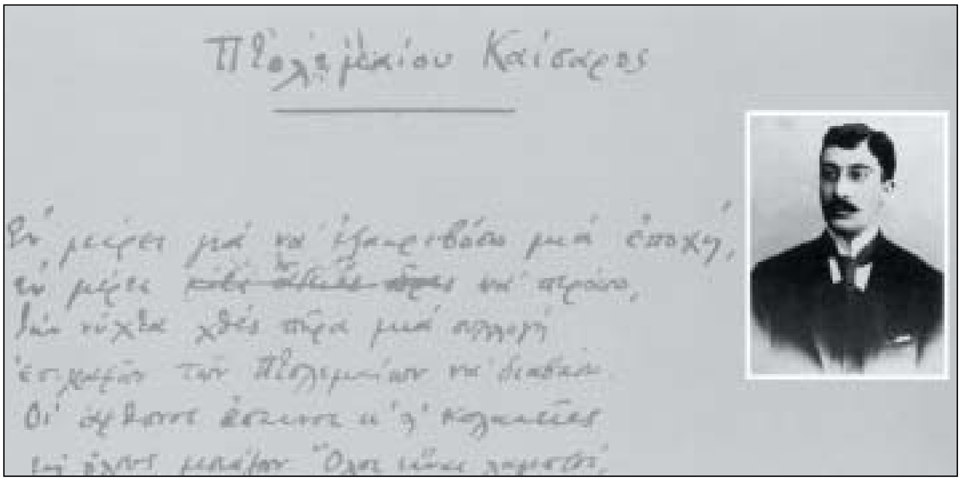

Κ. Καβάφης (Έλληνες του κόσμου)

Φαναριώτικης καταγωγής, ο Καβάφης γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου άκμαζε η ελληνική κοινότητα. Εκεί, στην πόλη με τις ανεξάντλητες ιστορικές μνήμες, που έγινε αναπόσπαστο μέρος της θεματικής του, ο Καβάφης έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Μετά το θάνατο του πατέρα του (1870) και την οικονομική καταστροφή της οικογένειας πέρασε ένα διάστημα της εφηβείας του στην Αγγλία και στη συνέχεια στην Κωνσταντινούπολη. Χρημάτισε για αρκετά χρόνια υπάλληλος και το 1922 παραιτήθηκε για να αφοσιωθεί αποκλειστικά στην ποίηση.

Η ποιητική δημιουργία του Καβάφη συμπίπτει με εκείνη του Παλαμά, ο οποίος την ίδια χρονική περίοδο στην Αθήνα αποτελεί τη σημαντικότερη προσωπικότητα στο χώρο των Γραμμάτων.

Ιδιαίτερα φιλομαθής, ο Καβάφης από πολύ νωρίς εκδήλωσε την αγάπη του για την ιστορία. Στα ποιήματά του αναφέρεται συχνά σε συγκεκρι-

μένα ιστορικά γεγονότα. Εμπνέεται περισσότερο από την Ελληνιστική εποχή με τα έντονα φαινόμενα παρακμής, τα οποία ο ποιητής χρησιμοποιεί για τις αναλογίες που βρίσκει με το παρόν. Τα ιστορικά γεγονότα γίνονται η πρόφαση, ή το μέσο με το οποίο ο Καβάφης δίνει υπόσταση στα προσωπικά του βιώματα.

Ενώ ο ποιητής γνώριζε πολύ καλά τα σύγχρονα λογοτεχνικά ρεύματα, όπως ήταν ο παρνασσισμός και ο συμβολισμός, δε φαίνεται να ακολούθησε συστηματικά κάποιο από αυτά. Βαθμιαία απομακρύνθηκε εντελώς και κινήθηκε στα πλαίσια του ρεαλισμού. Ο ποιητής, όπως αναφέρει στην *Ιστορία* του ο Mario Vitti, περιβλήθηκε γρήγορα με μύθο. Στην Ελλάδα έγινε για πρώτη φορά λόγος γι' αυτόν το 1903, όταν ο Ξενόπουλος δημοσίευσε στο περιοδικό *Παναθήναια* το ιστορικό του άρθρο με τίτλο «Ένας ποιητής».

Σε συνέντευξη που έδωσε ο Καβάφης σε ξένο ανταποκριτή τρία χρόνια πριν πεθάνει, προσδιόρισε τα στοιχεία που θα τον καθιστούσαν «ποιητή των μελλουσών γενεών»: λακωνική λιτότητα ύφους, ιστορική, φιλοσοφική και ψυχολογική αξία της ποίησής του, ενθουσιασμός που προέρχεται από διανοητική συγκίνηση, ορθή φράση που οφείλεται στη φυσικότητα του λόγου και ελαφρά ειρωνεία. Ο Καβάφης, όπως γράφει ο καθηγητής Νάσος Βαγενάς, είναι ο μόνος ποιητής που χρησιμοποίησε την ειρωνεία ως κύριο μηχανισμό παραγωγής ποιητικότητας. Η δραματική και η τραγική ειρωνεία του (απεικόνιση των αντιθέσεων ανάμεσα στα φαινόμενα και την πραγματικότητα) διαμορφώνει και τη λεκτική του ειρωνεία και αποτελεί το στοιχείο που προκαλεί ακριβώς την «ποιητική συγκίνηση».

Τα ποιητικά κείμενα του Καβάφη πλησιάζουν τον πεζό λόγο. Αυτό κατορθώνεται με τη λιτότητα στην έκφραση, τα λιγοστά επίθετα, τον ελεύθερο στίχο με τον άνισο αριθμό συλλαβών. Η γλώσσα είναι ιδιότυπη και περιέχει πολλά στοιχεία από την καθαρεύουσα αλλά και από τη δημοτική, ενώ είναι διανθισμένη με πολλούς ιδιωματισμούς από την Αλεξάνδρεια και την Πόλη. Για τον Καβάφη η ποιητική τέχνη ήταν μια επίπονη διαδικασία: σύμφωνα με πληροφορίες που παρέχουν οι μελετητές του, τα στάδια γραφής ενός ποιήματος διαρκούσαν ακόμη και δεκαετίες. Τα ποιήματά του περνούσαν από πολλά στάδια επεξεργασίας, μέχρις ότου φτάσουν στην τελική τους μορφή. Όσο ζούσε ακολουθούσε μιαν ιδιότυπη εκδοτική τακτική: τύπωνε τα ποιήματά του σε μικρά φυλλάδια, αργότερα σε τεύχη και τέλος έφιαχνε χειροποίητες συλλογές που μοίραζε σε φίλους και θαυμαστές.

Τα αναγνωρισμένα από τον ίδιο ποιήματά του είναι 154. Το πρώτο χρονολογικά είναι τα *Τείχη* (1896) και το τελευταίο *Εις τα περίχωρα της Αντιοχείας* (1933). Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν *Τα Κεριά* (1899) και ακολουθούν από το 1900 έως το 1904 *Οι Θερμοπύλες*, *Η πόλις*, το *Πρώτο σκαλί*, το *Περιμένοντας τους βαρβάρους*. Ο Καβάφης εισήλθε σε περίοδο ωριμότητας με το *Ποσειδωνιάται* (1906), για να ακολουθήσει το *Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον* και η *Ιθάκη*. Το μοτίβο της αξιοπρεπούς στάσης

κατά τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου χαρακτηρίζει αυτά τα ποιήματα.

Ο ίδιος ο ποιητής διέκρινε τα ποιήματά του σε τρεις κατηγορίες: στα φιλοσοφικά, τα ιστορικά και τα ηδονικά (ή αισθησιακά). Από αυτά τα περισσότερα ανήκουν στα ιστορικά. Η νεότερη κριτική επεσήμανε το διδακτισμό της ποίησής του (ο Ευάγγελος Παπανούτσος ονόμασε τον Καβάφη «διδακτικό ποιητή») και τη σχέση της ποίησής του με τα ιστορικά περιστατικά της Αιγύπτου και της εκεί ελληνικής παροικίας (Στρ. Τσίρκας). Δύο χρόνια μετά το θάνατο του ποιητή επιχειρήθηκε η πρώτη συνολική παρουσίαση των έργων του που μέχρι τότε ήταν διασπαρμένα σε μονόφυλλα ή μικρές συλλογές. Ο Γιώργος Σεφέρης αργότερα, σε διάλεξή του με τίτλο «Κ. Π. Καβάφης, Θ. Σ. Έλιοτ, παράλληλοι» (1946), τοποθέτησε τον Καβάφη δίπλα στον Έλιοτ για την ανανεωτική του συμβολή στο μοντερνισμό (το κείμενο αυτό του Σεφέρη είναι δημοσιευμένο στις *Δοκιμές* του).

> *Ο Καβάφης με τις κωνσταντινουπολίτικες ρίζες του, με την αλεξανδρινή του αγωγή και την κοσμοπολίτικη εμπειρία του, από ερασιτέχνης περιφερειακός ποιητής του απόδημου Ελληνισμού έγινε βαθμιαία ο κεντρικός ποιητής του Μείζονος Ελληνισμού, του καινούριου πλατιού ελληνικού κόσμου που άνοιξε ο Μεγαλέξαντρος, που υπερασπίστηκαν οι Βυζαντινοί, που αναφτέρωσε ο Βενιζέλος και σήμερα ακόμα, παρ' όλες τις αναδιπλώσεις του, εκτείνεται από την Κύπρο ως την Τασκένδη και από τον Καναδά ως την Αυστραλία. Είναι ο κόσμος της κοινής ελληνικής λαλιάς.*
>
> Γ. Π. Σαββίδης, *Μικρά Καβαφικά, Β΄*, 1987

Άγγελος Σικελιανός

Σε ένα διαφορετικό κλίμα από εκείνο του Καβάφη κινείται η ποίηση του **Άγγελου Σικελιανού** (1884-1951). Ο Σικελιανός, καταγόμενος από τη Λευκάδα, εμφανίστηκε στην ποίηση το 1909 με τον *Αλαφροΐσκιωτο*, μια λυρική αυτοβιογραφία του νέου ποιητή. «Η εντύπωση ήταν εξαιρετική», παρατηρεί ο κριτικός Μάρκος Αυγέρης στη μελέτη του για τον ποιητή, «ανάδειξε τον Σικελιανό αμέσως και τον έκανε σχεδόν ένδοξο. Ξαφνικά παρουσιαζόταν ένας ποιητής πλούσια προικισμένος, ένας πάνοπλος τεχνίτης που άνοιγε τολμηρά καινούριους ρυθμούς». Ο *Αλαφροΐσκιωτος* είναι ένας ύμνος στη φύση αλλά και στον ίδιο τον ποιητή. Το ποίημα, γραμμένο, όπως σημειώνει ο ποιητής, «την άνοιξη του 1907 στην Λιβυκήν έρημο», ζωντανεύει σε ποιητικές εικόνες τις εμπειρίες του από τη φύση του νησιού του.

Ο Σικελιανός που στάθηκε σε ολόκληρη τη ζωή του ένας οραματιστής, επηρεάστηκε από το συμβολισμό και ακολούθησε, κατά κάποιον τρόπο, την παράδοση του Παλαμά. Η τέχνη αποτελούσε και γι' αυτόν σημείο αναφοράς στη ζωή του. Πίστευε ότι ο ποιητής διαδραματίζει μέσα στον

κόσμο το ρόλο του αθλητή, του ασκητή, του προφήτη και του δημιουργού. Πίστευε επίσης ότι ο ποιητής είναι εκείνος που μπορεί να εκπροσωπήσει νόμιμα το λαό.

Ο Σικελιανός εμπνεύστηκε από την αρχαία Ελλάδα και τις μυστηριακές λατρείες των Ελευσινίων και των Ορφικών. Πίστεψε πως ο άνθρωπος ανήκει σε ένα σύμπαν ενιαίο και οραματίστηκε μια ενιαία παγκόσμια θρησκεία που θα περιλαμβάνει στοιχεία από την αρχαία ελληνική και τη χριστιανική. Το ποίημά του *Μήτηρ Θεού* (1917) εγκαινίασε την περίοδο της ωριμότητάς του. Η Θεοτόκος συνδέεται με τις μεγάλες Μητέρες-Θεότητες των μητριαρχικών θρησκειών, που ένωναν αρμονικά τη ζωή και το θάνατο. Στο ίδιο κλίμα κινείται και το μακροσκελές ποίημα *Πάσχα των Ελλήνων* (1917/1918), ενώ στο ποίημα *Ιερά οδός* (1935) προφητεύει την ώρα της απελευθέρωσης του ανθρώπου από τον πόνο περιγράφοντας τη σκηνή ενός γύφτου με δύο αρκούδες που τις βάζει να χορέψουν.

Αποβλέποντας στη λύτρωση του ανθρώπου μέσα από το αρχαίο ελληνικό πνεύμα ο Σικελιανός διοργάνωσε στο χώρο του Μαντείου των Δελφών, που ήταν ο «Ομφαλός της γης», τις πρώτες «Δελφικές εορτές» και ανέβηκαν εκεί τραγωδίες, όπως ο *Προμηθέας Δεσμώτης* (1927) και οι *Ικέτιδες* του Αισχύλου (1930). Ψυχή της εκτέλεσης αυτής ήταν η πρώτη γυναίκα του Εύα Πάλμερ, Αμερικανίδα στην καταγωγή, η οποία βασίστηκε στους ιδιαίτερους τρόπους της βυζαντινής μουσικής και ύφαινε η ίδια τα κοστούμια των χορευτών. Επρόκειτο για την πρώτη προσπάθεια να παρασταθεί η τραγωδία στο φυσικό της χώρο, στο αρχαίο θέατρο. Η προσπάθεια όμως αυτή τελικά απέτυχε και οι Εορτές κατέληξαν σε οικονομική καταστροφή. Η Εύα επέστρεψε στην Αμερική για να γυρίσει πάλι στην Ελλάδα το 1952, χρονιά του θανάτου της (τάφηκε στους Δελφούς).

Τις τελευταίες δεκαετίες της ζωής του ο Σικελιανός στράφηκε στη συγγραφή τραγωδιών. Την εποχή αυτή ο Σικελιανός συνθέτει τους *Επίνικους Β΄*, ποιήματα εμπνευσμένα από τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο και την Κατοχή, τα περισσότερα από τα οποία κυκλοφορούσαν κρυφά και αποτελούσαν, όπως σημειώνει ο Λίνος Πολίτης, «ένα είδος αντίστασης». Οι τραγωδίες του Σικελιανού, ο *Δαίδαλος στην Κρήτη*, ο *Χριστός στη Ρώμη*, ο *Θάνατος του Διγενή*, η *Σίβυλλα*, έχουν ως βασικό τους θέμα τη σύγκρουση του πνεύματος με την ύλη.

> *Ο Σικελιανός στάθηκε ο παιδευτής και συνάμα ο λυτρωτής μας. Η ποίησή του, όπως και κάθε μεγάλη ποίηση, αποκαλύπτει εις μέγεθος ανθρώπινα συναισθήματα. Κοινές εκφράσεις ευγενίζονται μέσα στο λόγο του και υψώνονται σε αθάνατη σφαίρα.*
>
> Παντελής Πρεβελάκης

Κώστας Βάρναλης

Από τα ίδια ανθρωπιστικά ιδανικά και την πίστη στον ποιητή-προφήτη διακατέχεται και ο **Κώστας Βάρναλης** (1884-1974), που στα πρώτα χρόνια της ποιητικής διαδρομής του ακολούθησε επίσης τα βήματα του Παλαμά. Γεννήθηκε στον Πύργο της Ανατολικής Ρωμυλίας (στη σημερινή Βουλγαρία) και σπούδασε στην Αθήνα φιλολογία. Στη συνέχεια εργάστηκε ως καθηγητής στη Μέση Εκπαίδευση και ως δημοσιογράφος. Στα γράμματα εμφανίστηκε τον Αύγουστο του 1904 από το περιοδικό *Νουμάς*. Μετά την παραμονή του στο Παρίσι, όπου σπούδασε φιλοσοφία και κοινωνιολογία, η κοσμοθεωρία του Βάρναλη διαφοροποιήθηκε. Ο ποιητής μυήθηκε στη μαρξιστική ιδεολογία και το διαλεκτικό υλισμό. Δύο μεγάλα συνθετικά ποιήματά του που γράφτηκαν τότε στο Παρίσι *Το φως που καίει* (1922) και οι *Σκλάβοι πολιορκημένοι* (1927), μια μεγάλη σύνθεση για τις φρικαλεότητες του πολέμου με φανερή αναφορά στους *Ελεύθερους πολιορκημένους* του Σολωμού, αποτελούν δείγματα της καθαρά λυρικής προσφοράς του αλλά και δείχνουν τους νέους ιδεολογικούς προσανατολισμούς του.

Το ποιητικό έργο του Βάρναλη εμπνέεται αρχικά από τη στροφή προς την κλασική αρχαιότητα, τον αισθητισμό, τη λατρεία του αρχαίου κάλλους και την παρνασσιακή τελειότητα της μορφής. Στη συνέχεια ο ποιητής δεν ασχολείται πλέον με τον εαυτό του, αλλά στρέφει το ενδιαφέρον του προς το κοινωνικό σύνολο. Την περίοδο αυτή της ζωής του έγραψε τα κυριότερα έργα του. Ο Βάρναλης επιδίωξε να συνθέσει το ειδωλολατρικό στοιχείο με το χριστιανικό, όπως έκαναν ο Παλαμάς και ο Σικελιανός με διάθεση να ασκήσει κριτική στις παραδομένες αξίες. Η διάθεση αυτή εκφράζεται περισσότερο στα πεζά του έργα (*Η αληθινή απολογία του Σωκράτη*, 1931, *Το ημερολόγιο της Πηνελόπης*, 1946).

Ο Βάρναλης αποτελεί σταθμό στη λογοτεχνία μας, επειδή είναι εκείνος που εισάγει τα πολιτικά και κοινωνικά θέματα στην ποίηση. Η ποίηση του Βάρναλη δε διστάζει να αποκαλύψει μιαν άλλη ανθρώπινη πλευρά, την ταβέρνα, το βρώμικο υπόγειο, όπου συχνάζουν οι φτωχοί εργάτες και οι απόκληροι της κοινωνίας. Ο ποιητής μένει πιστός στις παραδοσιακές ποιητικές φόρμες, ώστε να είναι το έργο του προσιτό στο αναγνωστικό κοινό και να μεταφέρει τα αντιπολεμικά και επαναστατικά της μηνύματα.

Αβεβαιότητα και αδιέξοδα

Αν όμως ο Βάρναλης διατυπώνει μέσα από τη μαρξιστική του ιδεολογία μια αγωνιστική στάση, δεν ισχύει το ίδιο και για τους άλλους ποιητές που δημιουργούν την ίδια εποχή και έχουν ανδρωθεί μέσα στο κλίμα της ρευστότητας, των συνεχών ανατροπών και της αβεβαιότητας που επικρατούσαν στις αρχές του 20ού αιώνα. Ο Α' Παγκόσμιος πόλεμος είχε δημιουργήσει μεγάλη αναστάτωση και απογοήτευση στους ανθρώπους της εποχής. Ειδικότερα στην Ελλάδα, τους νικηφόρους πολέμους του 1912-1913, που οδήγησαν στη διεύρυνση του ελληνικού κράτους, τους διαδέχτηκε η σύγκρουση του βασιλιά Κωνσταντίνου και του Βενιζέλου, η οποία οδήγησε σε εθνικό διχασμό το 1916. Από αυτό το κλίμα της ανασφάλειας και του διάχυτου φόβου ήταν αδύνατο να μείνουν ανεπηρέαστοι οι ποιητές. Πράγ-

ματι, στα κείμενά τους παρατηρείται μια στάση παραίτησης, αποξένωσης και απαισιοδοξίας. Η μικρασιατική καταστροφή, το 1922, που αναγκάζει τους Έλληνες της Μικράς Ασίας να επιστρέψουν στην Ελλάδα ως πρόσφυγες, επιτείνει το αδιέξοδο.

Κώστας Καρυωτάκης

Κύριος εκφραστής αυτής της παρακμιακής τάσης είναι ο **Κώστας Καρυωτάκης** (1896-1928), ο ποιητής που, μετά την αυτοκτονία του στην Πρέβεζα, αναγορεύτηκε αμέσως ως «ο αντιπρόσωπος μια εποχής». Ο χαρακτηρισμός αυτός στη διάρκεια της δεκαετίας του ’30 έλαβε αρνητική σημασία γιατί συνδυάστηκε με τη βαριά ατμόσφαιρα που δημιουργούσαν τα πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα της εποχής: εθνικός διχασμός, Μικρασιατική καταστροφή, πολιτική αστάθεια. Τον ορίζοντα της εποχής, όπως γράφει η καθηγήτρια Χριστίνα Ντουνιά στη μελέτη της για τον ποιητή, σκιάζουν οι εικόνες του θανάτου, της ήττας, της αρρώστιας, της προσφυγιάς, της φτώχειας. Επιθυμία της Γενιάς του ’30 ήταν να παραμερίσει αποφασιστικά αυτό τον ορίζοντα.

Ο Καρυωτάκης γεννήθηκε στην Τρίπολη και σε ηλικία δεκατεσσάρων ετών διακρίθηκε σε διαγωνισμό του περιοδικού *Διάπλασις των Παίδων*. Σπούδασε νομικά και εργάστηκε ως δημόσιος υπάλληλος όντας υποχρεωμένος να μετακινείται από υπηρεσία σε υπηρεσία.

Η πρώτη του ποιητική συλλογή *Ο πόνος των ανθρώπων και των πραμάτων* κυκλοφόρησε το 1919 και ακολούθησε η συλλογή *Νηπενθή* (1921). Οι δύο αυτές συλλογές αποτελούν την πρώτη περίοδο του έργου του. Η δεύτερη περίοδος περιλαμβάνει τη συλλογή *Ελεγεία και Σάτιρες* (1928).

Ζωρζ Σερά, «Ο φάρος του Ονφλέρ», 1886 (Ο κόσμος της ζωγραφικής, εκδ. Πατάκη)

Η ποίηση του Καρυωτάκη είναι σοβαρή. Ο αισθηματισμός και η φιλαρέσκεια απουσιάζουν εντελώς από αυτήν. Ο ποιητής αγαπά τη ζωή, αλλά αισθάνεται όλο και πιο έντονα τη ματαιότητά της για να καταλήξει τελικά σε τραγικό αδιέξοδο. Στο έργο του ψάλλει το άδοξο, το ασήμαντο, το ανικανοποίητο και διαμαρτύρεται εκθέτοντας την πικρία του με σαρκαστικό τρόπο. Ο σαρκασμός του, που θεωρήθηκε διέξοδος στην απογοήτευσή του, όπως γράφει ο ιστορικός μας Λίνος Πολίτης, δεν ήταν δυνατό να διοχετευθεί σε παραδομένα ποιητικά σχήματα. Δημιούργησε έτσι ο ποιητής την «καινούρια έκφραση», που επηρέασε πολλούς μεταγενέστερους ομοτέχνους του.

Άλλοι ποιητές μέχρι το 1930

Το αίσθημα του ανικανοποίητου καλλιεργήθηκε από πολλούς ποιητές της γενιάς του '20, ιδιαίτερα μετά την τραγική αυτοκτονία του Καρυωτάκη. Πολλοί τον μιμήθηκαν και έδωσαν στους μελετητές το δικαίωμα να μιλούν για «καρυωτακισμό» σαν ξεχωριστό ρεύμα και φιλολογική μόδα. Αναφέρουμε ενδεικτικά την ποιήτρια **Μαρία Πολυδούρη** (1902-1930), της οποίας η ποίηση διακρίνεται από μελαγχολική διάθεση, το **Ναπολέοντα Λαπαθιώτη** (1888-1944), άνθρωπο με εξαιρετική μόρφωση, που δεν άσκησε συστηματικά κανένα επάγγελμα και συνέδεσε τη ζωή του με την τέχνη πριν δώσει στη ζωή του βίαιο τέλος. Ο Λαπαθιώτης εκφράζει στα κείμενα του μια λεπτή ευαισθησία, γεμάτη νοσταλγία και τρυφερότητα, ενώ ο **Μήτσος Παπανικολάου** (1900-1943) στην ποίησή του θρηνεί για την αδιαφορία, μέσα στην οποία είναι καταδικασμένος να ζει. Ο Παπανικολάου στάθηκε στενός φίλος του ποιητή Ναπολέοντα Λαπαθιώτη. Ακόμα και ο τρόπος με τον οποίο οι δύο ποιητές έζησαν είχε πολλά κοινά σημεία. Ο Παπανικολάου γνώριζε καλά την ευρωπαϊκή λογοτεχνία και μετέφρασε ποιητές που ταίριαζαν στην ιδιοσυγκρασία του και τον επηρέαζαν. Πρόκειται για τους ίδιους ποιητές που αγάπησε και ο Λαπαθιώτης – το Σαρλ Μπωντλαίρ (Charles Baudelaire), τον Πωλ Βερλαίν (Paul Verlaine), τον Όσκαρ Ουάιλντ (Oscar Wilde), τον Έντγκαρ Άλαν Πόε (Edgar Alan Poe). Η συλλογή *Το Εσωτερικό και το Τοπίο*, όπου αφθονούν τα συμβολιστικά στοιχεία, περιλαμβάνει τα καλύτερα ποιήματα του Παπανικολάου.

Τέλλος Άγρας

Στο κλίμα αυτό δημιουργεί και ο **Τέλλος Άγρας** (1899-1944, φιλολογικό ψευδώνυμο του Ευάγγελου Ιωάννου), ποιητής, κριτικός και μεταφραστής. Ο Άγρας, που ξεκίνησε από τη *Διάπλαση*, επηρεάστηκε από το γαλλικό συμβολισμό, δημοσίευσε το 1934 και το 1940 αντίστοιχα δύο ποιητικές συλλογές, όπου παρουσιάζεται μια μουντή ατμόσφαιρα· θλιμμένα βροχερά δειλινά, θλίψη, ανέχεια της αθηναϊκής φτωχογειτονιάς. Στα ποιήματά του, που εκδόθηκαν σε τόμο μετά το θάνατό του με τον τίτλο *Τριαντάφυλλα μιανής ημέρας* (1965), δείχνει ότι προσπαθεί να απαλλαγεί από τη μονοτονία των θεμάτων της γενιάς του. Η ανανέωση ωστόσο του ποιητικού λόγου θα έλθει αργότερα με τους ποιητές της λεγόμενης «Γενιάς του '30». Εκτός από την ποίηση, ο Άγρας ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την κριτική, δημοσιεύοντας πολλά κείμενά του σε περιοδικά της

εποχής. Ο τραυματισμός του στα χρόνια του εμφυλίου τον οδήγησε τελικά στο θάνατο.

Ρώμος Φιλύρας

Η ειρωνεία και ο αυτοσαρκασμός αποτελούν στοιχεία της ποίησης και του **Ρώμου Φιλύρα** (1889-1942), που κινήθηκε στο ίδιο κλίμα με τον Καρυωτάκη. Το αίσθημα της ματαιότητας της εφήμερης διασκέδασης, που δε δίνει νόημα στη ζωή του ανθρώπου, γίνεται φανερό στο έργο του. Χωρίς να φτάνει τη λογοτεχνική ποιότητα του Καρυωτάκη, ο Ρώμος Φιλύρας ανανέωσε τον παραδοσιακό στίχο και προετοίμασε το έδαφος για τη ρήξη με την παράδοση στην ποίηση. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις τις συλλογές του *Ρόδα στον αφρό* (1911), *Κλεψύδρα* (1921), *Ο πιερότος* (1922).

Κώστας Ουράνης

Ο ρεαλισμός και η σάτιρα αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία του έργου του **Κώστα Ουράνη** (1890-1952), που γεννήθηκε στη Πόλη και ταξίδεψε σε όλο τον κόσμο ως δημοσιογράφος. Η αγάπη του για τα ταξίδια αποτυπώθηκε στις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις, που εκδόθηκαν σε αρκετούς τόμους. Το ποιητικό έργο του χαρακτηρίζεται από τα αισθήματα του κενού και της πλήξης. Ακόμα και οι τίτλοι των πιο σημαντικών συλλογών του, *Νοσταλγίες* (1920) και *Αποδημίες* (1923), καθρεφτίζουν αυτό το πνεύμα.

Τάκης Παπατσώνης

Με εντελώς διαφορετικό τρόπο αντιμετωπίζει το πνεύμα της εποχής ο **Τάκης Παπατσώνης** (1895-1976), βρίσκοντας καταφύγιο στη θρησκευτική πίστη. Στη μοναξιά του προσφεύγει στο Θεό, που είναι ο μόνος που μπορεί να τον εξιλεώσει, να τον βοηθήσει να σωθεί από την αμαρτία. Έτσι, αν και ο συμβολισμός είναι αυτός που κυρίως τον επηρεάζει, δεν τον οδηγεί στην ίδια ποιητική έκφραση με τον Παπανικολάου, το Λαπαθιώτη ή τον Άγρα. Ο Παπατσώνης, ο οποίος διαμόρφωσε αρκετά νωρίς ένα ύφος προσωπικό, που τον οδήγησε κοντά στο μοντερνισμό, συγκέντρωσε το έργο του σε δύο τόμους με τίτλο *Εκλογή Α΄, Β΄* (1962).

Δημοσθένης Βουτυράς

Όλοι οι προηγούμενοι ποιητές μέσα από τις αναζητήσεις τους προετοιμάζουν την αλλαγή, τη στροφή που θα γίνει με τη γενιά που ακολουθεί, δηλαδή τη Γενιά του '30. Στο μεταίχμιο μεταξύ των λογοτεχνών της δεκαετίας του 1920 και της Γενιάς του '30 κινείται ο **Δημοσθένης Βουτυράς** (1871-1958). Χωρίς ιδιαίτερες σπουδές, πέρασε δύσκολα παιδικά χρόνια και έζησε μια ζωή γεμάτη στερήσεις. Τα θέματα των διηγημάτων του (*Το παιδί της βουβής*, δημοσιευμένο σε περιοδικό το 1905, κ.ά.) προέρχονται από τις φτωχές εργατικές συνοικίες και οι ήρωές του είναι οι άνθρωποι του καφενείου, της ταβέρνας, του περιθωρίου. Η απαισιοδοξία και η παραίτηση χαρακτηρίζουν το έργο του συγγραφέα που άσκησε μεγάλη επίδραση σε κάποιους από τους πεζογράφους της Γενιάς του '30.

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Ο Άγγ. Σικελιανός και ο Κ. Βάρναλης δημιουργούν μέσα στο κλίμα που είχε διαμορφώσει ο Κ. Παλαμάς, ενώ ο Κ. Καβάφης ακολουθεί το δικό του ξεχωριστό δρόμο. Η Μικρασιατική εκστρατεία που καταλήγει στη Μικρασιατική Καταστροφή το 1922 επηρεάζει τους ποιητές που δημιουργούν στη δεκαετία του 1920 και χαρακτηρίζονται βαθμιαία από ένα κλίμα ηττοπάθειας και παραίτησης.

✓ Κύριος εκφραστής αυτής της τάσης γίνεται ο Κ. Καρυωτάκης που επηρεάζει αρκετούς ομοτέχνους του. Στο κλίμα αυτό δημιουργούν και άλλοι ποιητές, όπως ο Άγρας που επηρεάστηκε από το γαλλικό συμβολισμό, ο Φιλύρας που ανανέωσε τον παραδοσιακό στίχο, ο Παπατσώνης που καταφεύγει στη χριστιανική πίστη εγκαινιάζοντας παράλληλα τη μοντέρνα γραφή κ.ά.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. *Να προσπαθήσετε να σκιαγραφήσετε το κλίμα (κοινωνικό, οικονομικό, ψυχολογικό) μέσα στο οποίο δημιουργούν οι λογοτέχνες από το 1920 ως το 1930. Να παρατηρήσετε στους Πίνακες το ιστορικό πλαίσιο 1914-1923 και να λάβετε υπόψη ότι το 1922 η Ελλάδα δέχτηκε 1.500.000 πρόσφυγες.*

2. *Να διαβάσετε την «αθηναϊκή επιστολή» του Γρηγορίου Ξενόπουλου με τίτλο «Ο Καβάφης» και να σχολιάσετε τον τρόπο με τον οποίο ο Ξενόπουλος μιλά στα παιδιά για τον ποιητή. Στη συνέχεια και αφού μελετήσετε σχετικά να αιτιολογήσετε την ποιητική ιδιοφυΐα του μεγάλου Αλεξανδρινού ποιητή, του οποίου η ποίηση διέσπασε τα ελληνικά σύνορα και έγινε ποίηση ευρωπαϊκή.*

3. *Στο διαδίκτυο, στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.IME.gr/, να δείτε τη σελίδα: «Η επέκταση του ελληνικού κράτους, Πολιτισμός». Από εκεί να πάρετε πληροφορίες για τις τάσεις που υπάρχουν στις Τέχνες την ίδια περίοδο και να τις συγκρίνετε με τη λογοτεχνία.*

Βιβλιογραφία

1. Βίττι, Μ. (2002). *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας.* Αθήνα: Κέδρος.
2. Δάλλας, Γ. (1986). *Καβάφης και Ιστορία.* Αθήνα: Ερμής.
3. Δασκαλόπουλος, Δ. & Στασινοπούλου, Μ. (2001). *Ο βίος και το έργο του Κ. Π. Καβάφη.* Αθήνα: Μεταίχμιο.
4. Ιλίνσκαγια, Σ. (1998). *Οι δρόμοι προς τον ρεαλισμό στην ποίηση του 20ού αιώνα.* Αθήνα: Κέδρος.
5. Μαστροδημήτρης, Π. Δ. (1996). *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Ηθογραφία.* Αθήνα: Δόμος.
6. Ντουνιά, Χ. (2001). *Κ. Γ. Καρυωτάκης, Η αντοχή μιας αδέσποτης τέχνης.* Αθήνα: Καστανιώτης.
7. Πρεβελάκης, Π. (1984). *Άγγελος Σικελιανός.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
8. Σαββίδης, Γ. Π. (1989). Στον πεζόδρομο του Καρυωτάκη. *Ο παρατηρητής,* 9-10.
9. [Συλλογικό] (1998). *Καρυωτάκης και καρυωτακισμός*, Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου το 1997. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού και Γενικής παιδείας, Σχολή Μωραΐτη.

10.. Φαρίνου-Μαλαματάρη, Γ. (2001). *Αφηγηματικές τεχνικές στον Παπαδιαμάντη.* Αθήνα: Κέδρος

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΒΔΟΜΗ

Η ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑ

Η Γενιά του Τριάντα δημιούργησε μέσα σε ένα πνευματικό κλίμα που το χαρακτηρίζει από τη μια η ανανέωση της ποίησης και από την άλλη οι αναζητήσεις στο χώρο της πεζογραφίας. Τα ρεύματα του υπερρεαλισμού και του μοντερνισμού επηρεάζουν τους λογοτέχνες της περιόδου, ενώ κάποιοι πεζογράφοι εξακολουθούν να χρησιμοποιούν το ρεαλισμό. Οι ποιητές υιοθετούν τον ελεύθερο στίχο και οι πεζογράφοι εγκαταλείπουν το διήγημα και καλλιεργούν το μυθιστόρημα. Μεγάλοι ποιητές της περιόδου αναδείχθηκαν ο Γιώργος Σεφέρης, ο Οδυσσέας Ελύτης, ο Γιάννης Ρίτσος κ.ά., ενώ σπουδαίοι πεζογράφοι ο Μυριβήλης, ο Θεοτοκάς, ο Πολίτης, ο Καραγάτσης, ο Τερζάκης.

Ποιητές και πεζογράφοι της γενιάς του '30. Όρθιοι από αριστερά: Πετσάλης, Βενέζης, Ελύτης, Σεφέρης, Καραντώνης, Ξεφλούδας, Θεοτοκάς. Καθήμενοι: Τερζάκης, Δημαράς, Κατσίμπαλης, Πολίτης, Εμπειρίκος. Φωτογραφία που θεωρήθηκε ότι αποδίδει τη Γενιά του Τριάντα (Ανθολογία Σοκόλη)

Εισαγωγικά

Ο όρος «Γενιά του Τριάντα» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από την ομάδα των νεοτεριστών ποιητών και μυθιστοριογράφων που συνεργάστηκαν στην έκδοση του περιοδικού *Τα Νέα Γράμματα* (1935-1944). Οι λογοτέχνες που εντάσσονται στη γενιά αυτή εμφανίζονται στα γράμματα από το 1928 έως το 1935 περίπου. Είναι οι πρώτοι στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας που εμφανίζονται με κοινούς στόχους. Το 1929, ένα χρόνο μετά την αυτοκτονία του Καρυωτάκη, κυκλοφόρησε ένα μικρό βιβλίο με τίτλο *Το Ελεύθερο πνεύμα* και συγγραφέα του το Γιώργο Θεοτοκά, που υπέγραφε με το ψευδώνυμο «Ορέστης Διγενής». Με το έργο αυτό, το οποίο σύντομα απετέλεσε ένα είδος μανιφέστου, ο νεαρός Θεοτοκάς εξηγεί τους λόγους για τους οποίους, κατά τη γνώμη του, απέτυχε η ελληνική λογοτεχνία και ειδικότερα η πεζογραφία της προηγούμενης πεντηκονταετίας· ο «επαρχιωτισμός» που τη χαρακτήριζε και η έλλειψη επαφής με την Ευρώπη ήταν κάποιοι από αυτούς. Ο Θεοτοκάς κατέθεσε μια νέα πρόταση προσέγγισης των προβλημάτων της εποχής εκφράζοντας τις απόψεις των περισσοτέρων για την τέχνη και τα ιδεολογικά ζητήματα.

Η ανανέωση

Οι λογοτέχνες της Γενιάς του Τριάντα δηλώνουν ευθύς εξαρχής και με κάθε τρόπο, μέσα από τα κείμενά τους, την έντονη διαφοροποίησή τους από τους λογοτέχνες που προηγήθηκαν καθώς και την πεποίθηση πως φέρνουν κάτι καινούριο στο χώρο της λογοτεχνίας. Μάλιστα η λέξη *νέο* παρουσιάζεται πολύ συχνά στους τίτλους άρθρων και των λογοτεχνικών περιοδικών, δίνοντας το στίγμα αυτής της γενιάς, ενώ γύρω από τους ποιητές και τους πεζογράφους υπάρχουν και αρκετοί κριτικοί της λογοτεχνίας που υποστηρίζουν και προβάλλουν τον ανανεωτικό χαρακτήρα που έχουν τα κείμενα των συγκεκριμένων δημιουργών.

Το ιστορικό πλαίσιο

Η πολιτική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα μεταξύ των δύο παγκοσμίων πολέμων, δηλαδή στην περίοδο του Μεσοπολέμου, ήταν εξαιρετικά ρευστή. Τη Μικρασιατική Καταστροφή έχει ακολουθήσει μεγάλη πολιτική αστάθεια που κατέληξε το 1936 στην επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος του Ιωάννη Μεταξά, ενώ και στην Ευρώπη είχαν επικρατήσει φασιστικά καθεστώτα. Η λογοκρισία που επιβλήθηκε από το καθεστώς στις νέες εκδόσεις και στον τύπο επηρέασε, όπως ήταν φυσικό, τους λογοτέχνες και ανέκοψε ως ένα βαθμό την ελεύθερη έκφρασή τους.

*Ο **μοντερνισμός** εμφανίστηκε τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αισθητικές αξίες και επηρεάζοντας όλες τις μορφές της τέχνης με εκπροσώπους στην ποίηση το Γάλλο Αρθούρο Ρεμπώ (Arthur Rimbaud), το Βρεταννό Θ.Σ. Έλιοτ (T.S. Eliot), τον Αμερικανό Έζρα Πάουντ (Ezra Pound) και τον Ιρλανδό Γέιτς (W.B. Yeats) και στην πεζογραφία το Γάλλο Αντρέ Ζιντ (André Gide), την Αγγλίδα Βιρτζίνια Γουλφ (Wirginia Woolf) και το διάσημο για το έργο του* Οδυσσέας (Ulysses) *Ιρλανδό Τζέιμς Τζόις (James Joyce). Τα βασικά χαρακτηριστικά του μοντερνισμού είναι κυρίως η κατάργηση της παραδοσιακής μορφής, της ομοιοκαταληξίας και του μέτρου, οι πρωτότυποι συνδυασμοί λέξεων, η υπαινικτική χρήση της γλώσσας.*

Παράλληλα ζητήματα, όπως η ελληνικότητα, η υιοθέτηση των μεγάλων κινημάτων στην τέχνη, κυρίως του μοντερνισμού και του υπερρεαλισμού, η σχέση της νεοελληνικής λογοτεχνίας με την ευρωπαϊκή, αποτέλεσαν αντικείμενα συζητήσεων και συχνά σφοδρών αντιπαραθέσεων ανάμεσα στους λογοτέχνες.

*Ο **υπερρεαλισμός** υπήρξε μεγάλο πρωτοποριακό κίνημα που δεν περιορίστηκε στη λογοτεχνία αλλά αναπτύχθηκε σε όλες τις τέχνες. Εμφανίστηκε το 1924 στη Γαλλία με αρχηγό τον Αντρέ Μπρετόν (André Breton) και εκπροσώπους τους ποιητές Πωλ Ελυάρ (Paul Éluard), Λουί Αραγκόν (Louis Aragon) κ.ά., τους ζωγράφους Max Ernst, Salvador Dali κ.ά. Οι υπερρεαλιστές επηρεάζονται από την ψυχανάλυση και χρησιμοποιούν τα διδάγματα του συμβολισμού. Πιστεύουν ότι ο άνθρωπος πρέπει να ξεφεύγει από την καθημερινή πραγματικότητα χρησιμοποιώντας τη φαντασία, την τύχη, το όνειρο και το ασυνείδητο. Στη λογοτεχνία οι υπερρεαλιστές καλλιέργησαν κυρίως την ποίηση με απόλυτη ελευθερία στο λεξιλόγιο και στη στιχουργική. Στην Ελλάδα ο υπερρεαλισμός υιοθετήθηκε από σημαντικούς ποιητές όπως ο Εμπειρίκος, ο Εγγονόπουλος, ο Γκάτσος αλλά και ο Ελύτης στις πρώτες του ειδικά συλλογές. Ορθόδοξοι, ωστόσο, υπερρεαλιστές ήταν μόνο ο Εμπειρίκος και ο Εγγονόπουλος.*

Ο Άγγελος Τερζάκης δίνει το στίγμα και τις ανησυχίες της δικής του γενιάς στο δοκίμιο «Μεσοπολεμικές μορφές» (*Το Βήμα,* 17-7-1958): «Όσοι αργότερα μας κατηγόρησαν, με αρκετή θαρρώ επιπολαιότητα, γιατί δεν κλειστήκαμε επίμονα, στενά, στον εθνικό μας χώρο, πέφτουν σ' ένα λάθος προοπτικής: Κρίνουν με μέτρα μεταγενέστερα κι από σκοπιά αλλοιωμένη. Η επικοινωνία με το πνεύμα του αιώνα, η διεύρυνση των εσωτερικών οριζόντων, ήταν αναγκαία για να μην πεθάνουμε από ασφυξία σε μια στιγμή ιστορικά –κοσμοϊστορικά– κρίσιμη. Μια Ελλάδα φανατικά αυτοφυλακισμένη, θα ήταν μια Ελλάδα σε λίγο αιφνιδιασμένη, ανίκανη πια να συμβαδίσει με την Ιστορία του κόσμου, την τόσο ορμητική».

Είναι φανερό πως τους νέους λογοτέχνες δεν ικανοποιούσε η υιοθέτηση της παράδοσης, που είχε δημιουργηθεί από τους προηγούμενους και αναζητούσαν δρόμους οι οποίοι θα άνοιγαν καινούριους ορίζοντες τόσο στην ποίηση, όσο και στην πεζογραφία. Έτσι στο χώρο της ποίησης εγκαταλείπουν τις παραδοσιακές στιχουργικές φόρμες και περνούν στον ελεύθερο στίχο. Από την άλλη πλευρά, στην πεζογραφία, εγκαταλείπουν το διήγημα και στρέφονται στην καλλιέργεια ενός πιο σύνθετου είδους, όπως είναι το μυθιστόρημα. Το ρεύμα του μοντερνισμού επιδρά σε ποιητές και πεζογράφους, αν και αρκετοί από τους δεύτερους παραμένουν πιστοί στο ρεαλισμό. Ο υπερρεαλισμός πάλι ασκεί αποφασιστική επίδραση στην ανανέωση της ελληνικής ποίησης αυτή την εποχή.

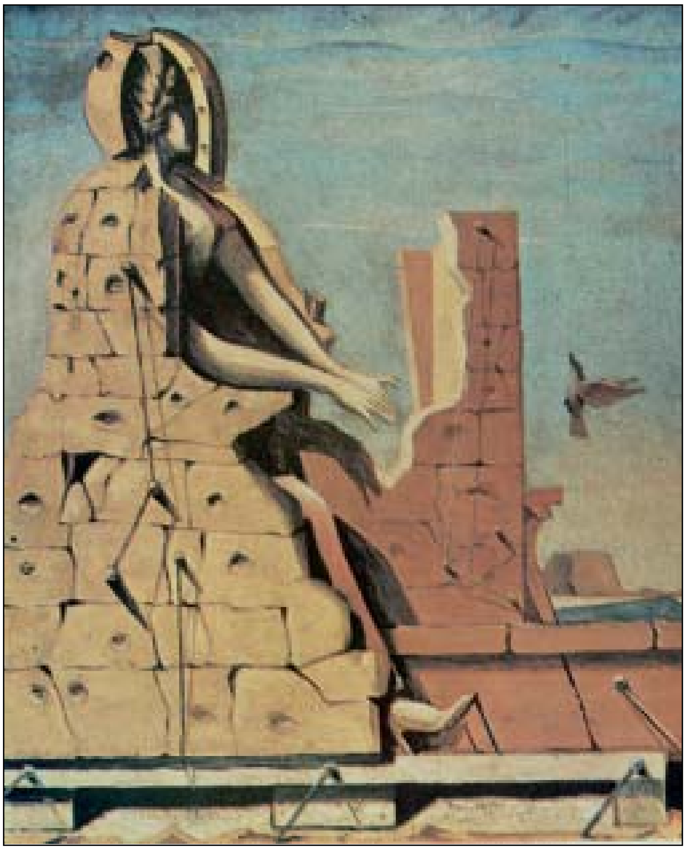

Μαξ Ερνστ, «Αγία Κεκιλία», 1923. Ο ζωγράφος υπήρξε από τους κυριότερους μοντερνιστές (Ανθολογία Σοκόλη)

Το κύριο χαρακτηριστικό αυτής της γενιάς, ωστόσο, είναι η προσπάθεια να ενσωματωθούν στα αμιγώς πρωτοποριακά και στοιχεία από την ελληνική παράδοση. Σε αυτή την προσπάθεια εντάσσονται ο δημοτικισμός της Γενιάς του Τριάντα καθώς και η προσέγγισή της στα «Απομνημονεύματα» του Μακρυγιάννη.

Α. Η ποίηση

Γιώργος Σεφέρης

Από τους σημαντικότερους ποιητές της Γενιάς του Τριάντα είναι ο **Γιώργος Σεφέρης** (1900-1971). Ο ποιητής (Γεώργιος Σεφεριάδης) γεννήθηκε στη Σμύρνη, αλλά το 1914 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Από τα δεκαοκτώ του χρόνια, οπότε έφυγε για να σπουδάσει νομικά στο Παρίσι, ο Σεφέρης ως διπλωμάτης έζησε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του μακριά από την Ελλάδα.

Στα ελληνικά γράμματα ο Σεφέρης εμφανίζεται το 1931 με τη συλλογή *Στροφή*. Αν και στα ποιήματα της συλλογής αυτής επιβιώνουν οι παραδοσιακοί στιχουργικοί τρόποι, όπως η ομοιοκαταληξία και το μέτρο, γίνεται φανερή μια διαφοροποίηση του ποιητή από την ποίηση της γενιάς του 1920. Στα ποιήματα αυτά διακρίνεται η επίδραση που δέχτηκε ο ποιητής από τον Πωλ Βαλερύ (Paul Valéry), έναν από τους σημαντικότερους Γάλλους εκπροσώπους της καθαρής ποίησης, του συμβολισμού στην πιο καθαρή του μορφή. Η πυκνότητα και η αμφισημία, που, σύμφωνα με

τους κριτικούς, δημιουργούν την εντύπωση μιας ποίησης «σκοτεινής και δύσκολης», χαρακτηρίζουν αυτά τα κείμενα και παράλληλα αποτελούν ένα καινούριο στοιχείο για την ελληνική ποίηση αυτή την εποχή. Στο ίδιο πλαίσιο θα κινηθεί και η επόμενη συλλογή με τον τίτλο *Στέρνα* (1932). Στα δύο αυτά ποιητικά έργα του ο Σεφέρης δείχνει ότι έχει κατακτήσει τους παραδοσιακούς τρόπους και ετοιμάζεται να περάσει στο επόμενο στάδιο που είναι ο ελεύθερος στίχος.

Τα θέματα που θα τον απασχολήσουν στη συνέχεια στην ποιητική του δημιουργία είναι ήδη φανερά. Ένα από αυτά είναι ο έρωτας που διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη ζωή του ανθρώπου. Ένα δεύτερο είναι η ελληνική ιστορική παράδοση, που αποτελεί, για το Σεφέρη, βασικό στοιχείο της ελληνικότητας. Η αξιοποίηση των τοπικών παραδόσεων και του ιστορικού παρελθόντος ενός λαού αποτελούν κύρια χαρακτηριστικά του κινήματος του μοντερνισμού ο οποίος μέσα στο διεθνές και το κοσμοπολιτικό στοιχείο εντάσσει και το διαφορετικό: αυτό που περιλαμβάνουν οι τοπικές παραδόσεις των χωρών. Έτσι, με τη συλλογή *Μυθιστόρημα*, ο Σεφέρης το 1935 περνά στον ελεύθερο στίχο και συγχρόνως δείχνει να επηρεάζεται εντονότερα από τον μοντερνισμό και ειδικότερα από την ποίηση του Έλιοτ. Δεν είναι τυχαίο ότι την επόμενη χρονιά μετέφρασε στα ελληνικά την *Έρημη χώρα* του Βρετανού ποιητή. Από τη μουσική υποβλητικότητα της καθαρής ποίησης του Βαλερύ ο Σεφέρης στρέφεται στα αντιλυρικά στοιχεία του μοντερνισμού του Έλιοτ. Οι λέξεις που χρησιμοποιεί στη νέα του συλλογή αντλούνται από το συνηθισμένο, καθημερινό λεξιλόγιο και το ύφος του θυμίζει έντονα τον προφορικό λόγο.

Θα ακολουθήσουν οι συλλογές *Ημερολόγιο Καταστρώματος Α΄* (1940) και τον ίδιο χρόνο το *Τετράδιο Γυμνασμάτων*, στο οποίο συγκεντρώνει ποιήματα που δεν είχε εντάξει στις προηγούμενες συλλογές. Ο απαισιόδοξος τόνος, η μελαγχολική διάθεση την οποία κάποιοι μελετητές ονόμασαν καημό και η συσχέτιση του μυθολογικού και ιστορικού παρελθόντος με το παρόν του Ελληνισμού παραμένουν τα σταθερά σημεία αναφοράς και στις επόμενες συλλογές. Ξεχωρίζει το *Ημερολόγιο Καταστρώματος Γ΄*, όπου ο ποιητής εμπνέεται από την Κύπρο.

Για το Γιώργο Σεφέρη σταθερή φροντίδα υπήρξε η σπουδή της γλώσσας. Οι *Δοκιμές* του (1944) είναι γεμάτες από αναφορές σε θέματα γλώσσας, ενώ οι μεταφράσεις του διακρίνονται για το σεβασμό στην αξία της γλώσσας και την αγάπη του σε αυτήν. «Για κοιτάξετε», γράφει το 1941 στις «Σημειώσεις για μια ομιλία σε παιδιά», «πόσο θαυμάσιο πράγμα είναι να λογαριάζει κανείς πως, από την εποχή που μίλησε ο Όμηρος ως τα σήμερα, μιλούμε, ανασαίνουμε και τραγουδούμε με την ίδια γλώσσα». Ο Σεφέρης μεταφράστηκε νωρίς και τα έργα του κυκλοφορούν από χρόνια σε όλες τις «μείζονες» γλώσσες του κόσμου. Είναι ο πρώτος Έλληνας που τιμήθηκε, το 1963, με το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας. Η κηδεία του στις 22 Σεπτεμβρίου 1971 μετατράπηκε στην πρώτη μαζική εκδήλωση κατά της δικτατορίας.

Ανδρέας Εμπειρίκος

Ανδ. Εμπειρίκος (Ανθολογία Σοκόλη)

Το 1935, χρονιά που κυκλοφόρησε το *Μυθιστόρημα* του Γ. Σεφέρη, εκδόθηκε και η *Υψικάμινος* του Ανδρέα Εμπειρίκου σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων. Ο **Ανδρέας Εμπειρίκος** (1901-1975) γεννήθηκε στην Μπράιλα της Ρουμανίας και έζησε πολλά χρόνια στη Γαλλία, όπου γνώρισε τον Αντρέ Μπρετόν και εντάχθηκε στους κύκλους των υπερρεαλιστών, ενώ παράλληλα εκπαιδευόταν προκειμένου να αποκτήσει την ιδιότητα του ψυχαναλυτή. Όταν εμφανίστηκε στα ελληνικά γράμματα το έργο του Εμπειρίκου ξένισε την κριτική. Ο υπερρεαλιστικός τρόπος γραφής που ανέτρεπε τη λογική αλληλουχία των νοημάτων, η χρήση των ελεύθερων συνειρμών και η πίστη στο ασυνείδητο αποτελούσαν πρωτοφανέρωτα πράγματα για εκείνη την εποχή.

Ο ποιητής παρέμεινε πιστός στον υπερρεαλισμό και στην επόμενη συλλογή του *Ενδοχώρα* (1945), όπου δείχνει να μην έχει επηρεαστεί από τις δραματικές εξελίξεις και τις φοβερές συνέπειες του Δεύτερου Παγκόσμιου πολέμου για όλη την ανθρωπότητα. Η συλλογή του αυτή αποτελεί ένα ταξίδι στο εσωτερικό του ανθρώπου, στο χώρο του ασυνειδήτου, που αποτελεί βασικό στοιχείο στην ψυχανάλυση. Σε αντίθεση με τους άλλους ποιητές της γενιάς του, ο Εμπειρίκος χρησιμοποίησε μια γλώσσα με λόγια στοιχεία διαμορφώνοντας έτσι έναν ιδιαίτερο ποιητικό τόνο. Ο υπερρεαλισμός στην περίπτωσή του έδρασε απελευθερωτικά τόσο στο χώρο της έκφρασης, όσο και στη δυνατότητα που του έδωσε να ξεπεράσει την απαισιοδοξία που επικρατούσε εκείνη την εποχή.

Ν. Εγγονόπουλος, «Ποιητής και Μούσα» (Εθνική Πινακοθήκη)

Νίκος Εγγονόπουλος

Φίλος του Εμπειρίκου και συνεπής υπερρεαλιστής ήταν ο ποιητής και ζωγράφος **Νίκος Εγγονόπουλος** (1907-1985). Εμφανίστηκε στην ποίηση με τη συλλογή *Μην ομιλείτε εις τον οδηγόν* (1938), στην οποία και εκείνος διανθίζει το γλωσσικό του όργανο με πολλά λόγια στοιχεία. Ο Εγγονόπουλος, που και ως ζωγράφος παρέμεινε σε όλη του τη ζωή πιστός στον υπερρεαλισμό, άσκησε μέσα από το έργο του κριτική στην αστική τάξη και τον τρόπο της ζωής της. Στη διάρκεια της Κατοχής έγραψε το πολύστιχο ποίημα *Μπολιβάρ* (1944), στο οποίο συνδέει τον ήρωα Οδυσσέα Ανδρούτσο με το Νοτιοαμερικανό επαναστάτη του 19ου αι. Μπολιβάρ. Με τον τρόπο αυτό, ο ποιητής-ζωγράφος καταφέρνει να δώσει ένα οικουμενικό χρώμα στο έργο, αξιοποιώντας τη βασική αρχή του υπερρεαλισμού που επιδίωκε την ελευθερία σε παγκόσμιο επίπεδο, και παράλληλα να δείξει την ευαισθησία του για όσα τραγικά συνέβαιναν γύρω του τα χρόνια εκείνα.

Οδυσσέας Ελύτης

Ο υπερρεαλισμός απελευθερώνει, στην αρχή της ποιητικής του δημιουργίας, και τον **Οδυσσέα Ελύτη** (1911-1996). Ο ποιητής (Οδυσσέας Αλεπουδέλης) γεννήθηκε στο Ηράκλειο Κρήτης, είχε όμως καταγωγή από τη Μυτιλήνη. Μαθητής ακόμα εκδηλώνει τα πρώτα πνευματικά του

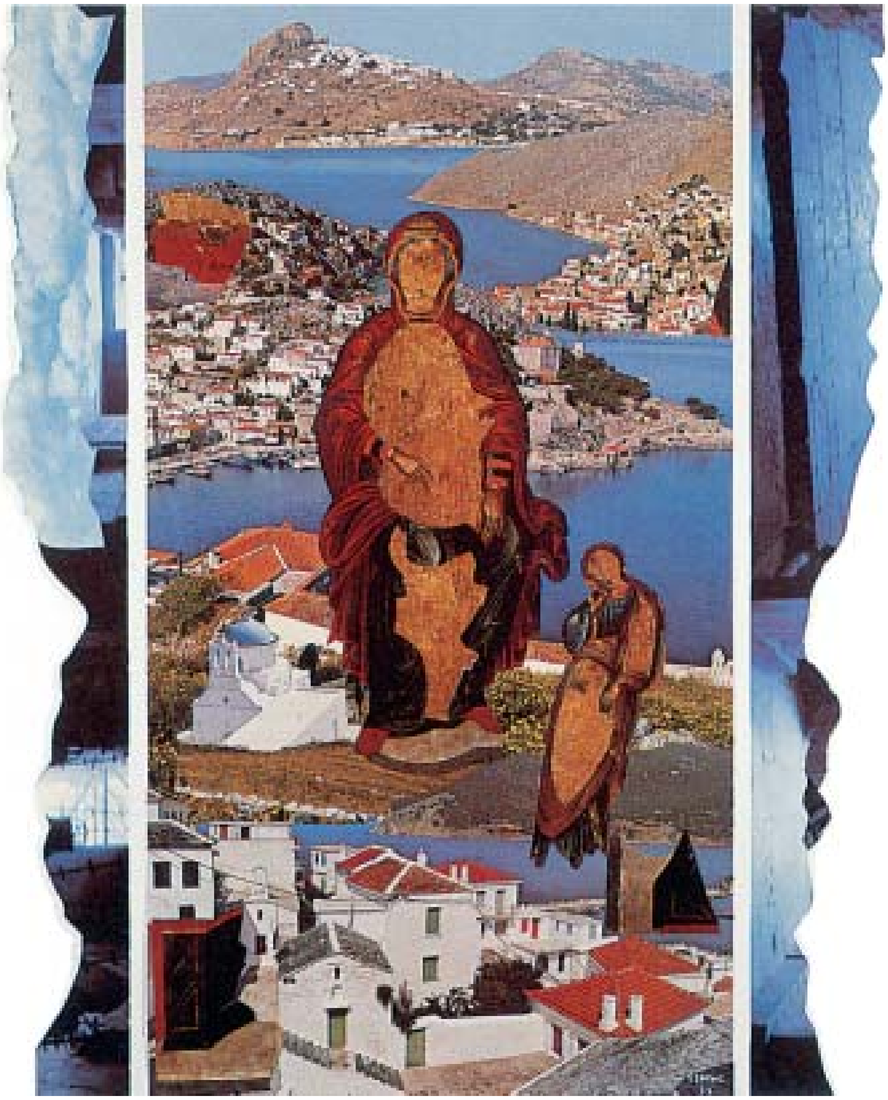

Οδ. Ελύτης, Κολάζ (Ο κήπος με τις αυταπάτες)

ενδιαφέροντα. Στα δεκάξι του διαβάζει ελληνικά και γαλλικά βιβλία και γνωρίζει την ποίηση του Καβάφη. Το 1929 είναι η χρονιά που πραγματοποιείται η μεγάλη του στροφή στην ποίηση. Διαβάζει Ελυάρ και Λόρκα και ανακαλύπτει τον υπερρεαλισμό. Το 1934 γράφει τα *Πρώτα ποιήματα* που αργότερα θα παρουσιαστούν στους *Προσανατολισμούς* (1939). Την επόμενη χρονιά, το 1935, θα γνωρίσει τον Ανδρέα Εμπειρίκο και θα ταξιδέψουν μαζί στη Μυτιλήνη. Εκεί θα ανακαλύψει τη ζωγραφική του Θεόφιλου, από την οποία θα επηρεαστεί ιδιαίτερα. Την ίδια χρονιά μέσω του ποιητή Σαραντάρη συναντά τους Σεφέρη, Κατσίμπαλη, Θεοτοκά και Καραντώνη που εκδίδουν το περιοδικό *Νέα Γράμματα.* Στο 11ο τεύχος του περιοδικού αυτού, που, όπως είδαμε, φιλοξένησε στις σελίδες του τους περισσότερους λογοτέχνες της Γενιάς του ’30, θα δημοσιεύσει μια σειρά ποιημάτων με το ψευδώνυμο «Ελύτης».

Από το 1935 ως το 1940 ο Οδυσσέας Ελύτης δημοσίευσε κείμενα που ανακινούσαν το ζήτημα του υπερρεαλισμού στην Ελλάδα, ζήτημα που είχε προκύψει με την «Υψικάμινο» του Ανδρέα Εμπειρίκου. Η ιδιαιτερότητα της ποιητικής του φωνής θα επιβεβαιωθεί με την έκδοση της συλλογής *Ήλιος ο πρώτος* (1943). Ενώ ο Γιώργος Σεφέρης ανανεώνει την ελληνική ποίηση επηρεασμένος από το συμβολισμό, ο Οδυσσέας Ελύτης γράφει έχοντας αφομοιώσει τα πιο ουσιώδη στοιχεία του υπερρεαλισμού.

Ο ποιητής, που υπηρέτησε ως έφεδρος αξιωματικός στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, το 1945 δημοσίευσε στο περιοδικό *Τετράδιο το Άσμα ηρωικό και πένθιμο για τον χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας.* Ο νεκρός ήρωας ανασταίνεται μέσα στην ανοιξιάτικη ελληνική φύση. Ο πόλεμος συγκλονίζει τον ποιητή, ο οποίος μεταφέρει την ποίησή του περισσότερο από το εγώ στο εμείς και ενδιαφέρεται όλο και περισσότερο για το ελληνικό ιστορικό παρελθόν.

Το έργο όμως που απασχόλησε περισσότερο την ελληνική αλλά και την ξένη κριτική, ένα έργο που μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες και έγινε ιδιαίτερα αγαπητό στο κοινό με τη βοήθεια της μελοποίησης αποσπασμάτων του από το Μίκη Θεοδωράκη, είναι αναμφίβολα το *Άξιόν εστι* (1959). Το σημαντικότερο γνώρισμα του *Άξιόν εστι* είναι η μελετημένη αρχιτεκτονική που διακρίνει τα τρία μέρη του έργου (Η Γένεσις –Τα Πάθη – Το Δοξαστικόν), όπου αφθονούν εκφραστικοί τρόποι από την ορθόδοξη εκκλησιαστική παράδοση και γίνεται φανερή η σύνδεση του ιστορικού παρελθόντος του ελληνισμού με το παρόν. Με το έργο αυτό, στο οποίο ο ποιητής κατορθώνει να εκφράσει ποιητικά τα πιο γόνιμα στοιχεία της νεοελληνικής μας παράδοσης αρχίζει η ώριμη περίοδος στην ποίηση του Ελύτη.

Στη συνέχεια ο ποιητής δημοσίευσε μικρότερες ποιητικές συλλογές *(Το Φωτόδεντρο και η δέκατη τέταρτη ομορφιά, Τα Ετεροθαλή, Ο μικρός Ναυτίλος, Ιδιωτική Οδός, Τρία ποιήματα με σημαία ευκαιρίας).* Οι μεταφράσεις του ξένων ποιητών (Ρεμπώ, Ελυάρ, Μαγιακόφσκι κ.ά.) συγκεντρώθηκαν σε τόμο με τίτλο *Δεύτερη γραφή* (1971) και τα πεζά του δοκίμια στον τόμο *Ανοιχτά χαρτιά* (1971) και *Εν λευκώ* (1992). Εδώ περιέχονται οι μελέτες του για τον Κάλβο, τον Παπαδιαμάντη, το Θεόφιλο κ.ά.

Η αναγνώριση του Ελύτη σε διεθνές επίπεδο έγινε το Δεκέμβριο του 1979, όταν του απονεμήθηκε το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας.

Γιάννης Ρίτσος

Σε ένα διαφορετικό ιδεολογικό κλίμα από τους προηγούμενους κινείται ο **Γιάννης Ρίτσος** (1909-1990) που γεννήθηκε στη Μονεμβασιά και πέρασε δύσκολα τα εφηβικά και νεανικά του χρόνια εξαιτίας των θανάτων του πατέρα και της αδελφής του, της φυματίωσης από την οποία υπέφερε, και της φτώχειας. Πολύ νωρίς εντάχθηκε στο κομμουνιστικό κόμμα, βρίσκοντας στο μαρξισμό ένα στήριγμα και μια ελπίδα. Κατά τα άλλα, στις πρώτες ποιητικές συλλογές είναι φανερές οι επιδράσεις του Καρυωτάκη αλλά και του Βάρναλη, με τον οποίο συγγένευε ιδεολογικά.

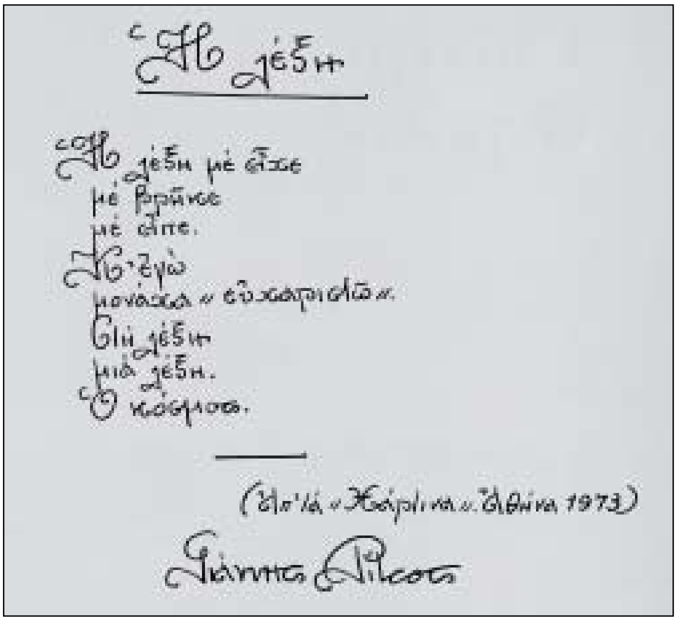

Χειρόγραφο του Γ. Ρίτσου (Ανθολογία Σοκόλη)

Στην αρχή οι κριτικοί τον αντιμετώπισαν με επιφύλαξη, και τον κατηγόρησαν για ευκολία και καρυωτακισμό, αν και ο Παλαμάς τον υποδέχθηκε με ενθουσιασμό.

Το 1936, κρυφά από τη λογοκρισία της μεταξικής δικτατορίας, κυκλοφόρησε το πολύστιχο ποίημά του *Επιτάφιος*. Στο ποίημα αυτό κυριαρχεί ο θρήνος της μάνας ενός καπνεργάτη που σκοτώθηκε από την αστυνομία σε μια διαδήλωση στη Θεσσαλονίκη την ίδια χρονιά. Αποκαλύπτεται επίσης η προσήλωση του ποιητή σε θέματα με πολιτικό και κοινωνικό περιεχόμενο. Εμφανή είναι τα στοιχεία από τη θρησκευτική παράδοση που παραπέμπουν στο θρήνο μιας άλλης μάνας, της Παναγίας. Η φύση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στο ποίημα, όπως και στο *Άσμα ηρωικό και πένθιμο για το χαμένο ανθυπολοχαγό της Αλβανίας* του Ελύτη. Ο στίχος είναι ο παραδοσιακός δεκαπεντασύλλαβος, ο στίχος του δημοτικού τραγουδιού. Ο Ρίτσος όμως έχει ήδη αρχίσει να γράφει και τα πρώτα ποιήματά του σε ελεύθερο στίχο.

Τα επόμενα χρόνια ο Ρίτσος συνεχίζει να γράφει, ενώ αναπτύσσει παράλληλα έντονη πολιτική δράση για την οποία εξορίζεται. Ένα από τα πιο γνωστά και αγαπητά έργα του είναι η *Ρωμιοσύνη*, που δημοσιεύτηκε το 1954. Εδώ ο ποιητής παρουσιάζει την τραυματική εμπειρία του πολέμου, συνδέοντάς την με την παράδοση του ελληνισμού, όπως έκαναν και οι άλλοι ποιητές της γενιάς του. Μόνο που αυτή η παράδοση δεν είναι η ιστορία ή τα κείμενα, αλλά η λαϊκή παράδοση. Σε αυτή την παράδοση χωρούν οι απλοί άνθρωποι του λαού πλάι στο Μεγαλέξανδρο, τον παππού, τους αντάρτες της Αντίστασης και τους Ακρίτες του Βυζαντίου. Ανάμεσά τους η *Κυρά των Αμπελιών*, που αντιπροσωπεύει ταυτόχρονα την Παναγία, την απλή χωριατοπούλα ή και την Πατρίδα.

Και στα ποιήματα που θα ακολουθήσουν, ο Ρίτσος θα παραμείνει ένας πολιτικός ή κοινωνικός ποιητής, ο οποίος πάντα θα ελπίζει πως θα δημιουργηθεί ένας καλύτερος κόσμος. Στα χρόνια της στρατιωτικής δικτατορίας θα εξοριστεί και πάλι· καρπός αυτών των δύσκολων ημερών είναι τα *Δεκαοχτώ λιανοτράγουδα της πικρής πατρίδας* (1973).

Νικηφόρος Βρεττάκος

Φανερή είναι η επίδραση του Καρυωτάκη και στο **Νικηφόρο Βρεττάκο** (1911-1991). Ο ποιητής, γεννημένος κοντά στη Σπάρτη, εμφανίζεται το 1929 και μέχρι το 1937 μένει πιστός στο κλίμα του «καρυωτακισμού». Με τις δύο όμως εκτενείς ποιητικές συνθέσεις του, την *Επιστολή του Κύκνου* (1937) και το *Ταξίδι του Αρχάγγελου* (1938), οι μελετητές διαπιστώνουν την αλλαγή στην ποιητική ατμόσφαιρα και τα εκφραστικά μέσα. Ο Βρεττάκος βαθμιαία ωριμάζοντας δημιουργεί μια ποίηση με λυρική διάθεση και αισιοδοξία που εμπνέεται από τη χριστιανική αγάπη (την ονόμασαν «νεοχριστιανική»). Η φύση και οι μνήμες της παιδικής του ηλικίας αποτελούν τα βασικά θέματα του ποιητικού του έργου, ενώ τα ανθρωπιστικά ιδεώδη και η ελπίδα το κάνουν να ξεχωρίζει από εκείνο των συγχρόνων του. Συλλογές του: *Ο Ταΰγετος και η σιωπή* (1949), *Ο χρόνος και το ποτάμι* (1957) κ.ά.

Γιώργος Σαραντάρης

Μια διαφορετική, ιδιότυπη και ιδιαίτερα σημαντική περίπτωση για τα ελληνικά γράμματα αποτελεί ο **Γιώργος Σαραντάρης** (1908-1941), ποιητής σπάνιας ευαισθησίας που έζησε αρκετά χρόνια στην Ιταλία και πέθανε από τις κακουχίες που υπέστη στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, λίγο μετά την επιστροφή του στην Αθήνα. Ο Σαραντάρης είχε ευρεία μόρφωση και πολλοί μελετητές διακρίνουν στην ποίησή του γαλλικές και ιταλικές επιδράσεις ποιητών ή φιλοσόφων. Πέθανε μόλις 32 ετών χωρίς να προλάβει να ολοκληρώσει το έργο του.

Νίκος Γκάτσος

Στους υπερρεαλιστές Έλληνες θα συγκαταλεγεί στη συνέχει ο **Νίκος Γκάτσος** (1915-1992), γνωστός περισσότερο από την (μοναδική) ποιητική του σύνθεση *Αμοργός* (1943) που αποτελείται από επτά κείμενα διαφορετικά μεταξύ τους ως προς το θέμα και τη μορφή. Ο Γκάτσος είναι επηρεασμένος από τον Ισπανό ποιητή Γκαρθία Λόρκα (Garcia Lorca), του οποίου το έργο μετέφρασε ο ίδιος. Ο Οδυσσέας Ελύτης, που μετέφρασε επίσης το Λόρκα (στο περιοδικό *Νέα Γράμματα*), τον θεωρούσε ως το σημαντικότερο ποιητή της σύγχρονης Ευρώπης. Σε αντιστοιχία με τον Ισπανό ποιητή, ο Γκάτσος συνδυάζει στην *Αμοργό* τον υπερρεαλισμό με παραδοσιακές μορφές του νεοελληνικού λόγου, όπως το δημοτικό τραγούδι. Ο Γκάτσος έγινε γνωστός στο ευρύ κοινό ως ένας από τους σημαντικότερους στιχουργούς.

Β. Η πεζογραφία

Η εμπειρία του εκπατρισμού και της αιχμαλωσίας

Αρκετοί από τους συγγραφείς προέρχονται από την περιοχή της Μικράς Ασίας και έζησαν την τραυματική εμπειρία του εκπατρισμού. Έτσι μέσα στα κείμενα τους περνά άλλοτε φανερά, άλλοτε υπαινικτικά το οδυνηρό αυτό βίωμα. Πρόκειται για τους Φώτη Κόντογλου, Στρατή Δούκα, Ηλία Βενέζη και Στράτη Μυριβήλη. Μερικοί ιστορικοί της λογοτεχνίας μας ονόμασαν την ομάδα αυτή των συγγραφέων «Αιολική Σχολή», αφού και οι τέσσερις είχαν προσωπικές εμπειρίες από το βίαιο ξεριζωμό του ελληνικού πληθυσμού της Μικράς Ασίας το 1922.

Φ. Κόντογλου, «Ο Πελοπίδας... Επαμεινώνδας... Δημοσθένης... Αριστοτέλης...» (Οι Έλληνες ζωγράφοι, εκδ. Μέλισσα)

Φώτης Κόντογλου

Ο **Φώτης Κόντογλου** (1895-1962) από το Αϊβαλί της Μικράς Ασίας δίνει μέσα από τα αφηγήματά του τη ζωή των απλών ανθρώπων της πατρίδας του. Ο συγγραφέας, όπως γράφει ο H. Tonnet, «ζει με τη φαντασία του μαζί με τους λαϊκούς ήρωες, για τους οποίους γίνεται λόγος στους βίους των αγίων και που οι μορφές τους απεικονίζονται στους τοίχους των εκκλησιών». Στο έργο του *Τ' Αϊβαλί, η πατρίδα μου*, η νοσταλγική διάθεση είναι φανερή και συνδέεται άρρηκτα με τη βαθιά του πίστη στην ορθοδοξία και τη βυζαντινή παράδοση. Το ύφος του είναι απλό, λιτό, λαϊκό, γιατί ο συγγραφέας πίστευε ότι μόνο μέσα από την απλότητα στην αφήγηση επιτυγχάνεται η αυθεντικότητα. Έτσι οι ήρωές του, που θυμίζουν πρόσωπα από τους βίους αγίων και τα λαϊκά θρησκευτικά αναγνώσματα του 16ου αι., είναι άνθρωποι, απλοί, χωρίς μόρφωση, αθώοι. Η απλότητα, η αυθεντικότητα και η καλοσύνη των προσώπων αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία και στο εικαστικό του έργο, αφού ο Κόντογλου διακρίθηκε ιδιαίτερα ως ζωγράφος. Άσκησε μάλιστα μεγάλη επίδραση σε σημαντικούς ομοτέχνους του, όπως ο Γιάννης Τσαρούχης.

Το πιο σημαντικό έργο του είναι το μυθιστόρημα *Pedro Cazas* (1922), στο οποίο περιγράφει τη ζωή των άγριων κουρσάρων της Δύσης. Το κείμενο πλαισιώνεται από ένα αφηγηματικό εύρημα-τέχνασμα. Σύμφωνα με αυτό ο συγγραφέας εμπνεύστηκε το έργο από κάποιο πορτογαλικό χειρόγραφο που ανακάλυψε τυχαία. Έτσι ο Κόντογλου δικαιολογεί την ενασχόλησή του με ένα θέμα που είναι ξένο στα δικά του βιώματα.

Στρατής Δούκας

Η απλότητα στο ύφος και η χρήση μιας γλώσσας που θυμίζει περισσότερο τον προφορικό λόγο των λαϊκών ανθρώπων, χαρακτηρίζει και το έργο του **Στρατή Δούκα** (1895-1983), που γεννήθηκε στα Μοσχονήσια και ήταν και αυτός πρόσφυγας από το Αϊβαλί. Ο συγγραφέας έγινε γνωστός με την *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* (1929). Σε αυτό το αφήγημα ο ήρωας περιγράφει την αιχμαλωσία του από τους Τούρκους και την προσπάθειά του

να επιβιώσει μέσα σε άθλιες συνθήκες, έως τη στιγμή που θα καταφέρει να δραπετεύσει και να σωθεί. Το κείμενο έχει όλα εκείνα τα στοιχεία που κάνουν άμεσο το βίωμα του αφηγητή. Η αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο, τα λιγοστά επίθετα και εκφραστικά μέσα, οι ρεαλιστικές περιγραφές δίνουν το χαρακτήρα της μαρτυρίας. Σημαντική επίσης είναι η συμβολή του προλόγου και της κατακλείδας στην επίτευξη της αμεσότητας. Ο Δούκας παρουσιάζει τον εαυτό του ως εκείνον που απλώς καταγράφει όσα του αφηγήθηκε ο αιχμάλωτος ήρωας, Νικόλας Κοζάκογλου.

Θεόφιλος, «Το μάζεμα των ελαιών», 1933. Μυτιλήνη, Μουσείο Θεόφιλου (Ιστορία της τέχνης στην Ελλάδα, εκδ. Αδάμ)

Είναι φανερό ότι ο Δούκας έχει επηρεαστεί από το απλό ύφος του Μακρυγιάννη και των λαϊκών ζωγράφων, όπως ήταν ο Θεόφιλος. Δεν πρέπει βέβαια να μας διαφεύγει το γεγονός ότι ο ίδιος ο συγγραφέας, όντας μορφωμένος, επεξεργάστηκε το ύφος το οποίο έγινε λαϊκότροπο και όχι γνήσια λαϊκό.

Στράτης Μυριβήλης

Μια από τις σημαντικότερες παρουσίες στο χώρο της πεζογραφίας αυτή την εποχή στάθηκε ο **Στράτης Μυριβήλης** (1892-1969, που ήταν ο μεγαλύτερος στην ηλικία από τους λογοτέχνες της Γενιάς του Τριάντα και είχε εμφανιστεί το 1915 με μια σειρά διηγημάτων. Ο συγγραφέας γεννήθηκε στη Μυτιλήνη και υπηρέτησε ως εθελοντής στους Βαλκανικούς πολέμους του 1912-13, στο Μακεδονικό Μέτωπο, στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο και στη Μικρασιατική εκστρατεία του 1921-22. Το προσωπικό του ημερολόγιο από τις μέρες του στη Μακεδονία το 1917-18 αποτέλεσε τη βάση για τη σύνθεση του μυθιστορήματος *Η ζωή εν τάφω* (πρωτοδημοσιεύτηκε στη Μυτιλήνη το 1924). Λίγα χρόνια αργότερα, το 1930, θα τη δημοσιεύσει, ξαναπλασμένη, στην Αθήνα. Το έργο είναι ένα ρεαλιστικό ντοκουμέντο για τη ζωή και το θάνατο στα χαρακώματα. Ο τίτλος του είναι παρμένος από τα Εγκώμια της Παναγίας που ψάλλονται το βράδυ της Μεγάλης Παρασκευής, στην Ακολουθία του Επιταφίου. Ο συγγραφέας, προκειμένου να μεταφέρει το βίωμα του πολέμου και της φρίκης, πετυχαίνει τη μεγαλύτερη δυνατή αληθοφάνεια, καταφεύγοντας στο ακόλου-

θο τέχνασμα: Το έργο βασίζεται στα χειρόγραφα του λοχία Αντώνη Κωστούλα που βρήκε ο ίδιος μέσα σε ένα παλιό μπαούλο, όπως σημειώνει στον πρόλογο. Έτσι ο αναγνώστης πληροφορείται από την αρχή ότι ο λοχίας είναι νεκρός.

Με αυτό τον τρόπο ο Μυριβήλης, όπως και άλλοι λογοτέχνες που χρησιμοποιούν το ρεαλισμό, αποστασιοποιείται μεταδίδοντας με συνταρακτικό τρόπο τη ζωή των στρατιωτών στον πόλεμο και τον τρόμο του θανάτου. Μέσα σε αυτή την παράλογη και απάνθρωπη κατάσταση το άτομο χάνει την οντότητά του, δεν ξεχωρίζει από τη μάζα. Συχνά μάλιστα οι σκηνές που περιγράφει ο Μυριβήλης αγγίζουν τα όρια του νατουραλισμού, θυμίζοντας σε αρκετά σημεία τον τρόπο γραφής του Καρκαβίτσα. Ωστόσο σε αυτό το «περιβόλι του θανάτου», το μέτωπο, όπου οι άνθρωποι υποφέρουν, υπάρχει πάντα η σφοδρή επιθυμία για τη ζωή και τις ομορφιές της. Ο Μυριβήλης με το δικό του κείμενο-μαρτυρία και αξιοποιώντας το δημοτικισμό στο έπακρο, εντάσσεται στους αντιμιλιταριστές συγγραφείς της εποχής του και όπως συμβαίνει και στη Γαλλία και στη Γερμανία με εκείνους που γυρίζουν από το μέτωπο και είναι ειρηνιστές και αντιμιλιταριστές (με πιο γνωστούς τους Ντορζελές (Roland Dorgelès), Μπαρμπύς (Henri Barbusse), Ντυαμέλ (Georges Duhamel) και Ρεμάρκ (E. M. Remarque).

Στη συνέχεια, ακολουθώντας τη βασική επιδίωξη της Γενιάς του Τριάντα, γράφει εκτός από διηγήματα και μυθιστορήματα. Το επόμενο έργο του, *Η δασκάλα με τα χρυσά μάτια* (1933), είναι μυθιστόρημα. Σε αυτό γίνεται φανερή η νοσταλγική διάθεση για την πατρίδα του αλλά και εδώ το θέμα του είναι επηρεασμένο από την οδυνηρή εμπειρία του πολέμου. Θα ακολουθήσει *Η Παναγιά η γοργόνα* (1949), έργο με το οποίο στρέφεται στο ιστορικό παρελθόν του ελληνισμού. Ο συγγραφέας πετυχαίνει, σε απλό και λαϊκό ύφος, να δώσει τις δυσκολίες μιας ομάδας προσφύγων που κατατρεγμένοι εγκαθίστανται σε ένα μικρό ψαροχώρι της Μυτιλήνης.

Ο Μυριβήλης που στα 1958 έγινε ακαδημαϊκός, ήταν άνθρωπος πραγματικά προικισμένος με την αίσθηση της γλώσσας και των λαϊκών της καταβολών και αξιοποίησε το βιωματικό του υλικό για τις ανάγκες της τέχνης του.

Ηλίας Βενέζης

Η οδυνηρή εμπειρία της αιχμαλωσίας αλλά και της οριστικής απώλειας της πατρίδας σημαδεύει και τον **Ηλία Βενέζη** (ψευδώνυμο του Ηλία Μέλλου, 1904-1973) που γεννήθηκε και αυτός στο Αϊβαλί, όπως ο Κόντογλου. Στα δεκαοκτώ του χρόνια τον συνέλαβαν οι Τούρκοι και τον έστειλαν σε στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων, στο εσωτερικό της χώρας, δίνοντας στον καθένα ένα νούμερο. Εκεί χιλιάδες από τους αιχμαλώτους πέθαναν από τις κακουχίες. Όσοι όμως έτυχε να επιβιώσουν, όπως ο νεαρός Βενέζης, στη συνέχεια, στην ανταλλαγή των πληθυσμών που ακολούθησε, τέθηκαν υπό την προστασία του Ερυθρού Σταυρού. Το νούμερο λοιπόν που τους είχε δοθεί, τελικά τους έσωσε.

Η Σμύρνη την ώρα της καταστροφής (30 Αυγούστου 1922). Ένωση Σμυρναίων (Ανθολογία Σοκόλη)

Αυτή η φοβερή περιπέτεια αποτέλεσε το υλικό του πολύ γνωστού αυτοβιογραφικού του μυθιστορήματος, *Το νούμερο 31328* (1931). Εδώ ο συγγραφέας μεταφέρει την τραυματική εμπειρία της αιχμαλωσίας, το φόβο του θανάτου, την αγωνία για το αύριο με ένα διαφορετικό τρόπο από εκείνον του Δούκα. Εδώ τα λογοτεχνικά εκφραστικά μέσα αφθονούν και οι παρομοιώσεις είναι συχνά αρκετά επιτηδευμένες. Παρόλο που ο Βενέζης θαύμαζε τον Κόντογλου και το Δούκα στην αναζήτηση του απλού και λιτού ύφους, ο ίδιος, όπως υποστηρίζουν οι μελετητές, δε φαίνεται να θέλει να δώσει με ωμό τρόπο όλα αυτά που έζησε. Έτσι προσπάθησε σε κάποιο βαθμό να αποστασιοποιηθεί, χρησιμοποιώντας συχνά εξεζητημένα λογοτεχνικά μέσα.

Στα έργα που έγραψε στη συνέχεια ο συγγραφέας έστρεψε την έμπνευσή του σε θέματα που περιγράφουν τη χαμένη πατρίδα και σε αναμνήσεις της παιδικής του ηλικίας. Ίσως αυτή η νοσταλγική διάθεση αποτελούσε έναν τρόπο φυγής από την πραγματικότητα που τον πλήγωνε. Έτσι στο μυθιστόρημα *Γαλήνη* (1939) παρουσιάζεται το δράμα μιας ομάδας προσφύγων που προσπαθούν να εγκατασταθούν στον καινούριο τόπο, αντιμετωπίζοντας την καχυποψία των κατοίκων της περιοχής. Μέσα σε αυτό το εχθρικό πλαίσιο ο τίτλος του έργου ηχεί ειρωνικά. Στην *Αιολική γη* (1943) αυτή η διάθεση για φυγή στο παρελθόν έγινε ακόμα πιο έντονη και έφτασε στα όρια της εξιδανίκευσής του.

Κοσμάς Πολίτης

Σημαντική ανανέωση στο νεοελληνικό αφηγηματικό λόγο έφερε η πεζογραφία του **Κοσμά Πολίτη** (ψευδώνυμο του Πάρι [Παρασκευά] Ταβελούδη, 1888-1974), που με τις νεοτεριστικές τάσεις του ξεχώρισε ανάμεσα στους συγγραφείς της Γενιάς του Τριάντα. Το πρώτο του μυθιστόρημα *Το*

λεμονοδάσος (1930), που εμφανίστηκε όταν ήδη ο συγγραφέας είχε περάσει τα σαράντα, εντυπωσίασε με την ιδιοτυπία του, καθώς η φυσιολατρία συμπορεύεται με το ερωτικό στοιχείο και την ψυχογραφία των ηρώων. Ο Πολίτης καλλιέργησε κυρίως το αστικό μυθιστόρημα που γοήτευε ιδιαίτερα τους αναγνώστες του, γιατί ανακάλυπταν μια Ελλάδα που γνώριζαν καλά και δεν την συναντούσαν μέσα στα ελληνικά μυθιστορήματα...

Το **αστικό μυθιστόρημα** διαδραματίζεται στην κοινωνία της πόλης και αναφέρεται στα προβλήματα των κατοίκων της. Το καλλιέργησαν αρχικά ο Ξενόπουλος, ο Χρηστομάνος, ο Παρορίτης, ο Νιρβάνας. Τα θέματά του είναι ευρύτερα και πιο σύνθετα και αναφέρονται στην οικογένεια, την πολιτική, την κοινωνία αλλά και τις ιδεολογίες.

Στο επόμενο μυθιστόρημά του, *Εκάτη* (1933), ο Πολίτης περιγράφει την ανθρώπινη μοναξιά σε μια κοινωνία γεμάτη ανασφάλεια και ψεύδος. Αργότερα με την *Eroica* (1938) ο Πολίτης θα δώσει ένα χρονικό της εφηβικής ηλικίας που διαπνέεται από μια ονειρική και ποιητική ατμόσφαιρα. Στο μυθιστόρημα αυτό ο ενήλικος αφηγητής ψάχνει να βρει τον κόσμο της εφηβείας του σε μια μικρή πόλη χωρίς όνομα, που μοιάζει με τη Σμύρνη, όπου ο Πολίτης είχε ζήσει σε όλη τη νεανική του ηλικία, και με την Πάτρα, όπου κατοικούσε εκείνη την εποχή.

Η υπόθεση της *Eroica*: Ένας ώριμος αφηγητής, ο Παρασκευάς, αφηγείται μέσα από το πρόσωπο του έφηβου Παρασκευά τα κατορθώματα μιας παρέας παιδιών σε μια παραθαλάσσια πόλη. Τα παιδιά ζουν τις μεγάλες στιγμές της ζωής τους και ανακαλύπτουν τον έρωτα αλλά και το θάνατο (ο άνθρωπος δεν είναι αθάνατος, όπως αρχικά νόμιζαν).

Η Νόρα Αναγνωστάκη στη μελέτη της για τον Κοσμά Πολίτη αναφέρει ότι «η *Eroica* είναι η ηρωική συμφωνία της εφηβείας». Μέσα στη μαγεία του χώρου όπου στήνεται το έργο οι έφηβοι ζουν την ηλικία τους και στη μνήμη του αναγνώστη δε διασώζονται τα πρόσωπα αλλά η ατμόσφαιρα.

Αργότερα ο συγγραφέας, που στο μεταξύ στρατεύτηκε στην αριστερή παράταξη, ταυτίζεται με το λαό καθώς περιγράφει τις αναμνήσεις του από τη γειτονιά του στην Πάτρα (*Το γυρί*, 1946) και ζωντανεύει μια γειτονιά της Σμύρνης μαζί με τις παιδικές του μνήμες (*Στου Χατζηφράγκου*, 1963).

Γιώργος Θεοτοκάς

Από τους πιο καλλιεργημένους συγγραφείς της Γενιάς του Τριάντα και συντάκτης, όπως είδαμε, του μανιφέστου της (*Ελεύθερο πνεύμα*, 1929) ήταν ο **Γιώργος Θεοτοκάς** (1905-1966), του οποίου το έργο χαρακτηρίζεται από το εκλεπτυσμένο ύφος και την καθαρότητα της διατύπω-

σης. Γόνος αστικής οικογένειας γεννήθηκε στην Πόλη, όπου τελείωσε το λύκειο και εγκαταστάθηκε οικογενειακώς στην Αθήνα, όπου σπούδασε νομικά. Στη συνέχεια ο Θεοτοκάς σταδιοδρόμησε στην Αθήνα ως συνεργάτης της εφημερίδας *Το Βήμα* και του περιοδικού *Εποχές*, ενώ έγινε διευθυντής του Εθνικού Θεάτρου και αργότερα πρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου του Κρατικού Θεάτρου Βόρειας Ελλάδας.

Αμέσως μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή ο Γιώργος Θεοτοκάς οραματίστηκε την αναγέννηση του ελλαδικού κόσμου και πάνω απ' όλα της πνευματικής ζωής, παίρνοντας ο ίδιος ενεργό μέρος σε αυτό με τη συγγραφική του δραστηριότητα. Η ανανέωση που οραματίστηκε σήμαινε: ελληνισμός, ορθοδοξία και λαϊκές μορφές πολιτισμού, όπως τα δημοτικά τραγούδια, οι παραδόσεις, ο Μακρυγιάννης. Ο Θεοτοκάς, που είχε μελετήσει τις λογοτεχνικές κατακτήσεις της Ευρώπης, θεωρούσε ότι στο μυθιστόρημα πρέπει κυρίως να προβάλλονται ανάγλυφοι οι ανθρώπινοι χαρακτήρες. Ο ίδιος καλλιέργησε ποικίλα είδη λόγου, διακρίθηκε όμως κυρίως ως δοκιμιογράφος. Το αφηγηματικό του έργο αποτελείται από πέντε μυθιστορήματα και έναν τόμο διηγημάτων.

Ιδιαίτερη περίπτωση υπήρξε Η *Αργώ* (1936), δίτομο έργο που αποτέλεσε μια «τοιχογραφία εποχής». Ο συγγραφέας εδώ μεταφέρει τις ανησυχίες και τις ιδεολογικές συγκρούσεις των νέων μιας φοιτητικής συντροφιάς με το συμβολικό όνομα του μυθικού καραβιού («Αργώ»). Η πλοκή δομείται πάνω στην ιστορία μιας αστικής οικογένειας, που αποτελεί το πλαίσιο, στο οποίο συμπεριλαμβάνονται χαρακτηριαστκοί κοινωνικοί τύποι της εποχής. Το μύθο αφηγείται ένας παντογνώστης αφηγητής, ενώ η σύγχρονη ιστορία ενσωματώνεται στη δράση του μυθιστορήματος. Αντίθετα στο *Δαιμόνιο* (1938) αφηγητής είναι ο πρωταγωνιστής που εκθέτει απόψεις και περιστατικά που ο ίδιος βίωσε.

Στα σημαντικά κείμενα του Θεοτοκά ανήκει ο *Λεωνής* (1940), μυθιστόρημα στο οποίο παρουσιάζονται οι ανησυχίες του εφήβου Λεωνή (που είναι προσωπείο του συγγραφέα) με φόντο μια ταραγμένη εποχή. Ο πόλεμος, καταλυτικό γεγονός στη ζωή του ήρωα, τον υποχρεώνει να αντιδράσει μέσω της τέχνης.

Μετά τον πόλεμο ο συγγραφέας ρίχτηκε με ζήλο στο θέατρο και συνέχισε το δοκιμιακό του έργο. Έγραψε πολλά θεατρικά έργα, ανάμεσα στα οποία ξεχωρίζουν *Το παιχνίδι της τρέλας και της φρονιμάδας*, *Το γιοφύρι της Άρτας* κ.ά. Από τα πιο γνωστά του δοκίμια είναι το *Δοκίμιο για την Αμερική* (1954) και το *Ταξίδι στη Μέση Ανατολή και το Άγιον Όρος* (1961).

Άγγελος Τερζάκης

Αρκετά κοντά στο στοχασμό του Γ. Θεοτοκά βρέθηκε και ένας άλλος λογοτέχνης αυτής της γενιάς, ο **Άγγελος Τερζάκης** (1907-1979), αν και αρκετές φορές διαφώνησε μαζί του. Ο Τερζάκης καταγόταν από σημαντική οικογένεια του Ναυπλίου, όπου ο πατέρας του ήταν Δήμαρχος πριν εκλεγεί βουλευτής με το κόμμα των Φιλελευθέρων και η οικογένεια μετακομίσει στην Αθήνα. Από πολύ νωρίς θα αναμιχθεί στις συζητήσεις

που γίνονταν για θέματα που απασχολούσαν τους λογοτέχνες της εποχής του και της γενιάς του. Από τα ιδρυτικά μέλη των λογοτεχνικών περιοδικών *Η Πνοή* και *Ο Λόγος*, ανήσυχος πνευματικά, στρέφεται από το διήγημα στο μυθιστόρημα και δημοσιεύει τους *Δεσμώτες* (1931) και την *Παρακμή των Σκληρών* (1932). Από τα πρώτα αυτά έργα διαφαίνονται τόσο οι θεματικές, όσο και οι υφολογικές επιλογές του Τερζάκη. Ο συγγραφέας αποτυπώνει τη χρεωκοπία της αστικής οικογένειας και τον ευτελισμό των αξιών της. Παρόλο που το πλαίσιο της αφήγησης παραμένει στις γενικές του γραμμές ρεαλιστικό, ο συγγραφέας δείχνει να ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τον εσωτερικό κόσμο των ηρώων του, την ψυχογράφησή τους. Σε κάποια σημεία μάλιστα, χρησιμοποιώντας τον εσωτερικό μονόλογο, δίνει τη μετάβαση από τη μια ψυχική κατάσταση σε μια άλλη, σύμφωνα με τη ροή της συνείδησης. Πρόκειται για μια αφήγηση εσωτερική, συνειδησιακή που στρέφεται όχι σε πρόσωπα ή γεγονότα, αλλά στις εντυπώσεις που δημιουργούν στον άνθρωπο τα πράγματα και τα γεγονότα.

Στη *Μενεξεδένια Πολιτεία* (1936) που ακολουθεί και πάλι οι ήρωες και οι ηρωίδες αντιμετωπίζουν το ίδιο υπαρξιακό αδιέξοδο. Και στα μεταπολεμικά του αστικά μυθιστορήματα *Δίχως Θεό* (1951) και *Μυστική ζωή* (1958) παραμένουν τα γνωστά μοτίβα της πεζογραφίας του Τερζάκη. Ο έρωτας παραμένει ανεκπλήρωτος, καταδικασμένος. Ακόμα δεδομένη είναι η αποτυχία του ανθρώπου που δε συμβιβάζεται και παραμένει μόνος για να συντριβεί τελικά σωματικά και ψυχικά. Για τον Τερζάκη τη μόνη διέξοδο στο τραγικό αδιέξοδο αποτελεί η αξιοπρεπής στάση. Ο συγγραφέας, επηρεασμένος από συγγραφείς όπως ο Ντοστογιέφσκυ, ο Τσέχωφ και ο Καμύ, επικρίθηκε συχνά από τους κριτικούς για την απαισιόδοξη στάση του απέναντι στη ζωή.

Ξεχωριστή θέση στο πεζογραφικό του έργο κατέχουν οι γυναικείες μορφές γιατί ο συγγραφέας, όπως ομολογούσε, έτρεφε μια μεταφυσική λατρεία στη Γυναίκα. Οι ηρωίδες διαδραματίζουν έναν καίριο ρόλο στη ζωή των ηρώων-ανδρών. Μια τέτοια συνταρακτική παρουσία αποτελεί η Ιζαμπώ για το Νικηφόρο Σγουρό στο ιστορικό μυθιστόρημα *Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ* (1945).

Η υπόθεση του μυθιστορήματος *Πριγκηπέσσα Ιζαμπώ*: Η Ιζαμπώ, πριγκίπισσα της Αχαΐας, είναι κόρη του Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου. Σε ηλικία δώδεκα ετών την αρραβώνιασαν με το Φίλιππο ντ' Ανζού. Μετά το θάνατο του συζύγου και του πατέρα της εκείνη επιστρέφει στη Αχαΐα και αναλαμβάνει την εξουσία. Παράλληλα δίνεται η ιστορία του Νικηφόρου Σγουρού, Ευγενικόπουλου από το Ανάπλι (Ναύπλιο). Ενώ οργανώνει τον ξεσηκωμό των Ελλήνων του Μωριά κατά των Φράγκων, συναντιέται με την Ιζαμπώ που έχει ξαναπαντρευτεί το Φλωρέντιο ντ' Αινώ. Στη διάρκεια της κατάληψης της Καλαμάτας από τους Έλληνες η πριγκίπισσα έχει την ευκαιρία να γνωριστεί καλύτερα με το νέο και να τον ερωτευτεί. Τελικά όμως δε βρίσκει το θάρρος να τον ακολουθήσει, όταν εκείνος της το προτείνει.

Μέσα σε αυτό το έργο, που μεταφράστηκε σε πολλές ξένες γλώσσες, ο Τερζάκης στρέφεται στο ιστορικό παρελθόν του ελληνισμού, την εποχή της Φραγκοκρατίας, και τη βλέπει από μια σκοπιά διαφορετική από εκείνη του *Χρονικού του Μορέως*. Στο πρόσωπο του νεαρού Νικηφόρου διακρίνεται η δύναμη των Ελλήνων που αγωνίζονται για την απελευθέρωσή τους, ενώ η Ιζαμπώ αντιπροσωπεύει τους Φράγκους που εξασθενούν. Και σε αυτό το κείμενο παραμένει η απαισιόδοξη στάση του Τερζάκη για τον έρωτα και τις ανθρώπινες σχέσεις. Η ισχυρή έλξη των δύο εξαιρετικών ατόμων τελικά θα μείνει ανολοκλήρωτη.

Ο Τερζάκης ασχολήθηκε με ιδιαίτερη επιτυχία και με το θέατρο αντλώντας τα θέματά του από την αγαπημένη του ιστορική εποχή, το Βυζάντιο. Σε αυτά ανήκουν ο *Αυτοκράτωρ Μιχαήλ* (1936), *Ο Σταυρός και το Σπαθί* (1939), *Θεοφανώ* (1956). Παράλληλα ο συγγραφέας έγραφε και θεατρική κριτική. Σε γενικές γραμμές ο Τερζάκης στάθηκε ένα πνεύμα ανεξάρτητο, με βαθύ φιλοσοφικό στοχασμό, ένας ελεύθερος πνευματικός άνθρωπος. Εξέφραζε τις απόψεις του δημόσια και σε δύσκολες εποχές, κρατώντας για 30 ολόκληρα χρόνια τη στήλη με τον τίτλο «Το πνεύμα και οι άνθρωποι» της εφημερίδας *Το Βήμα*.

Διακρίνονται από αριστερά όρθιοι οι: Στ. Ξεφλούδας, Γ. Θεοτοκάς, Γ. Χατζίνης, Ά. Τερζάκης και καθιστοί: Μ. Στασινόπουλος, Ελ. Ουράνη, Π. Χάρης, Κ. Ουράνης, Τ. Αθανασιάδης (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους)

Θράσος Καστανάκης

Από την Πόλη προέρχεται ο **Θράσος Καστανάκης** (1901-1967) που έζησε πολλά χρόνια στη Γαλλία. Στο Παρίσι γνωρίστηκε με τον Ψυχάρη και χρημάτισε λέκτορας στο Νεοελληνικό Ινστιτούτο της Σορβόνης. Εμφανίστηκε ως συγγραφέας με το μυθιστόρημα *Οι Πρίγκηπες* (1924) που αναφέρεται ως το πρώτο μυθιστόρημα της μεταπολεμικής γενιάς. Οι ήρω-

ές του, που κινούνται σε ένα ευρύτερα κοσμοπολιτικό περιβάλλον, θυμίζουν πρόσωπα άλλων ευρωπαϊκών μυθιστορημάτων. Ο συγγραφέας ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την περιγραφή του εσωτερικού κόσμου των ηρώων του, δηλαδή την ψυχογράφησή τους. Αυτό το στοιχείο αποτελούσε χαρακτηριστικό του ευρωπαϊκού μυθιστορήματος εκείνης της εποχής.

Ο Καστανάκης υπήρξε πολυγραφότατος και είχε έντονη παρουσία στα ελληνικά γράμματα, παρόλο που ζούσε στο εξωτερικό. Έγραψε πέντε μυθιστορήματα και αρκετές συλλογές διηγημάτων ασκώντας σημαντική επίδραση σε αρκετούς από τους συγγραφείς της Γενιάς του Τριάντα, όπως έγραψε ο Τερζάκης σε άρθρο του στο *Βήμα* (1967): «ο Θράσος Καστανάκης εξέφρασε εδώ σ' εμάς για μια στιγμή –στιγμή μόνον, αλλά κρισιμότατη– τη συνείδηση της πεζογραφίας».

Μ. Καραγάτσης

Ο **Μ. Καραγάτσης** (ψευδώνυμο του Δημήτρη Ροδόπουλου, 1908-1960), γεννημένος «παραμυθάς», με πλούσια μυθοπλαστική φαντασία και πληθωρικό συγγραφικό δυναμισμό, γεννήθηκε στην Αθήνα, σπούδασε νομικά και εργάστηκε ως δημοσιογράφος. Ο Καραγάτσης υπήρξε πολυγραφότατος. Πεθαίνοντας σε ηλικία 52 ετών, άφησε περισσότερα από είκοσι βιβλία. Η εμφάνιση του συγγραφέα γίνεται το 1927 με το διήγημα *Η κυρία Νίτσα*, το οποίο βραβεύτηκε σε διαγωνισμό της *Νέας Εστίας*. Πρώτη ωστόσο μεγάλη σύνθεσή του ήταν η νουβέλα *Ο συνταγματάρχης Λιάπκιν* (1933), έργο που θα πάρει οριστική μορφή το 1935.

Τόσο ο Λιάπκιν, όσο και η ηρωίδα του επόμενου μυθιστορήματος (*Η Μεγάλη Χίμαιρα,* 1938), η Μαρίνα Ρεΐζη, Γαλλίδα από τη Ρουέν, που γοητεύτηκε από το όραμα της αρχαίας Ελλάδας και παντρεύτηκε Έλληνα ναυτικό, δεν καταφέρνουν να εγκλιματιστούν στην καθαρότητα του ελληνικού φωτός και τελικά συντρίβονται. Η προσπάθειά τους να ενταχθούν στον ελληνικό χώρο σκιαγραφείται μυθοπλαστικά από τη φαντασία του συγγραφέα και καθιστούν τους ήρωες τραγικά πρόσωπα, ενώ παράλληλα ο αναγνώστης προβληματίζεται για την ταυτότητα της ελληνικής κοινωνίας του Μεσοπολέμου. Ο συγγραφέας βρίσκει ευκαιρία να ασκήσει κριτική στα ήθη και τις υπάρχουσες προλήψεις και στο τρίτο του μυθιστόρημα, το *Γιούγκερμαν* (1938).

Τα τρία αυτά μυθιστορήματα του Καραγάτση αποτέλεσαν μια τριλογία που έλαβε τον τίτλο *Εγκλιματισμός κάτω από το Φοίβο* και καθιέρωσαν το συγγραφέα, ο οποίος μέσα από την παραστατικότητα της περιγραφής αναδεικνύει το μοραλιστικό-ηθικό στοιχείο, που είναι και ο βαθύτερος πυρήνας του έργου του. Η κριτική ωστόσο της εποχής τόνιζε κυρίως την ερωτική δραστηριότητα των ηρώων του Καραγάτση, επικρίνοντας το σαρκαστικό ύφος του συγγραφέα και τους προβληματισμούς του πάνω σε κοινωνικά και άλλα θέματα, οι οποίοι αναπτύσσονται με τα επιχειρήματα των ηρώων του.

Μετά τον πόλεμο ο Καραγάτσης έδωσε μια νέα τριλογία που έχει τα χαρακτηριστικά του «μυθιστορήματος-ποταμού» (roman fleuve), το οποίο θα έδινε μια πλατιά εικόνα της κοινωνίας παρακολουθώντας τη ζωή συγκε-

κριμένων ηρώων, παρά του ιστορικού μυθιστορήματος, που ο ίδιος φιλοδοξούσε να δώσει. Η σειρά αυτή είχε γενικό τίτλο *Ο κόσμος που πεθαίνει* και περιστρέφεται γύρω από την κεντρική μορφή του Μίχαλου Ρούση, κοτζάμπαση του Καστρόπυργου. Στα τρία μυθιστορήματα της σειράς (*Ο Κοτζάμπασης του Καστρόπυργου*, *Αίμα χαμένο και κερδισμένο*, *Τα στερνά του Μίχαλου*) παρουσιάζονται χαρακτηριστικές μορφές της ελληνικής πραγματικότητας κατά την περίοδο της Επανάστασης.

Στο μεταξύ ο συγγραφέας έδωσε την τελευταία δεκαετία της ζωής του μυθιστορήματα που διαβάστηκαν και αγαπήθηκαν ιδιαίτερα, όπως το *Ο μεγάλος ύπνος* (1946), που περιέχει πολλά αυτοβιογραφικά στοιχεία, το *Άμρι α Μούγκου* (1954), γραμμένο με φόντο την αφρικάνικη ζούγκλα, το *Σέργιος και Βάκχος* (1959), έργο ευρηματικό που σατιρίζει την ελληνική κοινωνική πραγματικότητα ανά τους αιώνες και κυρίως το *Ο κίτρινος φάκελος* (1956), έργο πρωτοποριακό για την εποχή του με αφηγηματικούς πειραματισμούς.

Πρώτιστα μυθιστοριογράφος ο Μ. Καραγάτσης έδωσε έξι τόμους διηγημάτων, πολλά από τα οποία εντάχθηκαν ως αυτοτελή μέσα στα μυθιστορήματά του και μέσα στα οποία εμπλέκεται έντεχνα το αυτοβιογραφικό στοιχείο ως ανάγκη του συγγραφέα να διαφεύγει μέσα στους ήρωες που ο ίδιος πλάθει. Στις συλλογές διηγημάτων του, όπως *Το μεγάλο συναξάρι* (1951), *Το νερό της βροχής* (1950), ο συγγραφέας στρέφεται με ιδιαίτερη συμπάθεια στους ανθρώπους του κοινωνικού περιθωρίου, ενώ άλλες φορές περιγράφει το θεσσαλικό κάμπο και την ψυχολογία των ανθρώπων του. Η γραφή του ξεχωρίζει για το ρεαλισμό της και φτάνει ως την ειρωνεία και την καυστική σάτιρα.

Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης

Ο **Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης** (1904-1998), από τους πολυγραφότατους συγγραφείς της γενιάς αυτής, γόνος παλιάς αθηναϊκής οικογένειας, νομικός και ακαδημαϊκός, ασχολήθηκε στην αρχή με το αστικό μυθιστόρημα γράφοντας τη *Μαρία Πάρνη* (1933). Σε αυτό περιγράφει την άνοδο και την πτώση μιας μεγαλοαστικής οικογένειας. Σύντομα όμως ο συγγραφέας στρέφεται στο ιστορικό παρελθόν του ελληνισμού και καλλιεργεί το ιστορικό μυθιστόρημα, όπου τα γεγονότα, οι χαρακτήρες και η εξέλιξη τοποθετούνται σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και όπου τα κύρια πρόσωπα είναι συνήθως πλαστά, ενώ οι ιστορικές μορφές παίζουν μικρότερο ρόλο. Σε αυτό το πλαίσιο γράφει το δίτομο έργο *Μαυρόλυκοι* (1947-1948), στο οποίο δίνει την ιστορία μιας ελληνικής οικογένειας στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Παντελής Πρεβελάκης

Ο χώρος του ιστορικού μυθιστορήματος απασχόλησε ιδιαίτερα και τον **Παντελή Πρεβελάκη** (1909-1986). Στο πρώτο του έργο, *Το χρονικό μιας πολιτείας* (1938), γράφει σε ύφος απλό, που θυμίζει τον Κόντογλου, ένα αφήγημα για την πατρίδα του, το Ρέθυμνο. Η Κρήτη και ο λαός της θα αποτελέσουν την πηγή της έμπνευσης του συγγραφέα και στα επόμενα έργα του. Στην *Παντέρμη Κρήτη* (1945) και στο μυθιστόρημα *Ο Κρητικός* (1948-50) το κέντρο της δημιουργίας του δεν είναι το άτομο αλλά το

σύνολο που αγωνίζεται για την εθνική του ελευθερία. Στις σελίδες των βιβλίων του Πρεβελάκη η ιστορία πλέκεται αρμονικά με τη μυθοπλασία· έτσι ο Ελευθέριος Βενιζέλος συνυπάρχει με τη θεια-Ρουσάκη. Όλα τα γεγονότα των κρίσιμων δεκατιών 1900-1920 πλαισιώνουν την αφήγηση του *Κρητικού*. Παράλληλα ο λαϊκός πολιτισμός της Κρήτης διατρέχει το κείμενο και ίσως αυτή η επιλογή συνδέεται με την ιδιαίτερη αγάπη που έτρεφε ο συγγραφέας για τους λαϊκούς (ναΐφ) καλλιτέχνες. Εξάλλου ο Πρεβελάκης χρημάτισε καθηγητής της Ιστορίας της τέχνης στη Σχολή Καλών Τεχνών και ασχολήθηκε ιδιαίτερα στις μελέτες του με τη βυζαντινή αγιογραφία.

Γιάννης Μπεράτης

Πολλοί από τους λογοτέχνες της Γενιάς του Τριάντα πολέμησαν στον ελληνοϊταλικό πόλεμο. Ανάμεσά τους ο Ελύτης, ο Τερζάκης, ο Σαραντάρης. Σε αυτούς ανήκει και ο **Γιάννης Μπεράτης** (1904-1968). Το πιο σημαντικό του κείμενο είναι το *Πλατύ ποτάμι* (1946) στο οποίο ο συγγραφέας ταυτίζεται με τον αφηγητή και δίνει με εξαιρετικά άμεσο τρόπο τις αναμνήσεις του από το αλβανικό μέτωπο. Στο κείμενο παρελαύνουν οι συμπολεμιστές του, απλοί, καθημερινοί άνθρωποι για τους οποίους ο συγγραφέας εκδηλώνει το θαυμασμό του.

Μέλπω Αξιώτη

Η **Μέλπω Αξιώτη** (1906-1973) με το πρώτο της μυθιστόρημα (*Δύσκολες νύχτες*, 1938) έδειξε αμέσως τα αφηγηματικά προσόντα της με την πρωτοτυπία και την τολμηρότητα στην τεχνική της γραφής ανατρέποντας τα δεδομένα της παραδοσιακής αφήγησης. Το έργο της αυτό αιφνιδίασε το αναγνωστικό κοινό όχι μόνο με τη γλώσσα που αναπλάθει λογοτεχνικά τη μυκονιάτικη διάλεκτο, αλλά και με την αφήγηση που παράγει ένα μέρος του εφηβικού παρελθόντος της συγγραφέως. Η Αξιώτη, που μέχρι το 1930 έζησε στη Μύκονο και δέχτηκε την επίδραση της αριστερής ιδεολογίας, έγραψε επίσης το πεζογράφημα *Θέλετε να χορέψομε, Μαρία;* (1940) και την ποιητική σύνθεση *Σύμπτωση* (1939). Ασχολήθηκε επίσης με το «χρονικό», που αναπαριστά ρεαλιστικότερα την πραγματικότητα. Προς το τέλος της ζωής της έγραψε τα πεζογραφήματα *Το σπίτι μου* (1965) και *Κάδμω* (1972), τα οποία ανακαλούν τον κόσμο που χάθηκε και γίνονται ένα «ρέκβιεμ» ή μια «θρηνωδία θανάτου».

Τάσος Αθανασιάδης

Ο **Τάσος Αθανασιάδης** (γενν. 1913) είναι ο νεότερος εκπρόσωπος της Γενιάς του Τριάντα και εξακολουθεί να γράφει ως τις μέρες μας. Ο συγγραφέας καταγόταν από τη Μικρασία και εγκαταστάθηκε μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή στην Ελλάδα, όπου σπούδασε νομικά. Στη λογοτεχνία εμφανίστηκε με έναν τόμο διηγημάτων (*Θαλασσινοί προσκυνητές*, 1943). Το πρώτο του μυθιστόρημα, *Οι Πανθέοι* (1948-1961), μόνο με τον ογκώδη *Γιούγκερμαν* του Μ. Καραγάτση θα μπορούσε να συγκριθεί. Εδώ ο Αθανασιάδης κατά το πρότυπο του Προυστ (Marcel Proust), του Ζυλ Ρομαίν (Jules Romain) και του Μαρτέν ντυ Γκαρ (Martin du Gare) παρουσιάζει τις περιπέτειες μιας αστικής οικογένειας από το 1897 ως το 1940 με στόχο να δώσει ένα συνθετικό πίνακα της ελληνικής κοινωνίας τα πρώτα σαράντα χρόνια του αιώνα. Επόμενες μυθιστορηματικές συνθέσεις του εί-

ναι *Η αίθουσα του θρόνου* (1969), *Οι φρουροί της Αχαΐας* (1975), *Τα παιδιά της Νιόβης* (1988). Τα έργα αυτά ακολουθούν την παράδοση του κλασικού ρεαλιστικού μυθιστορήματος και προβάλλουν ήρωες που συγκλονίζονται από βίαια πάθη ή κρύβουν ένοχα μυστικά. Ο Αθανασιάδης ξεχώρισε και στο χώρο της μυθιστορηματικής βιογραφίας με τα βιβλία του για τον Καποδίστρια (*Ταξίδι στη μοναξιά*, 1944), τον Ντοστογιέφσκυ (*Από το κάτεργο στο πάθος*, 1955), τον Ιουλιανό τον Παραβάτη (1978) κ.ά.

Στο σημείο αυτό θα γίνει μικρή αναφορά σε τρεις λογοτέχνες γεννημένους μετά το 1900 που κράτησαν σημαντική θέση στη νεοελληνική κριτική. Πρόκειται για τον **Πέτρο Χάρη** (1902-2000), ο οποίος εμφανίστηκε με διηγήματα στο περιοδικό *Νουμάς* και επί σαράντα χρόνια παρακολουθούσε και έκρινε την ελληνική λογοτεχνική παραγωγή. Από το 1933 ανέλαβε τη διεύθυνση του περιοδικού *Νέα Εστία*. Ο **Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος** (1901-1998), πεζογράφος, δοκιμιογράφος και κριτικός, είναι γνωστός κυρίως από τις κριτικές του μελέτες (*Τα πρόσωπα και τα κείμενα*, 1943-1955, τόμοι 6). Τέλος ο **Αιμίλιος Χουρμούζιος** (1904-1973), αρχισυντάκτης της εφημερίδας *Η Καθημερινή*, έδωσε πάμπολλα κριτικά κείμενα και μελέτες.

Γιάννης Σκαρίμπας

Ένας ιδιότυπος λογοτέχνης που κρατήθηκε μακριά από τους λογοτεχνικούς κύκλους της εποχής, ήταν ο Χαλκιδαίος **Γιάννης Σκαρίμπας** (1897-1984), του οποίου η πρόζα αποτελεί ακροβατικό και συχνά συναρπαστικό συνδυασμό του απίθανου, του γοητευτικού και της παραδοξολογίας. Από τα έργα του ξεχωρίζουν τα διηγήματα *Καημοί στο Γρυπονήσι* (1930), το μυθιστόρημα *Θείο τραγί* (1933) και τα δύο επόμενα, *Ο Μαριάμπας* (1935) και *Το σόλο του Φίγκαρο* (1938), όπου η επαναστατική γλώσσα φτάνει μέχρι και την παραμόρφωση της σύνταξης.

Στέλιος Ξεφλούδας

Μέσα στο πλαίσιο της Γενιάς του Τριάντα που εξετάζουμε, στη Θεσσαλονίκη, η οποία ενσωματώθηκε στο ελληνικό κράτος μόλις το 1912, ζει και εργάζεται μια ομάδα συγγραφέων που από πολλούς ιστορικούς της λογοτεχνίας ονομάστηκε «λογοτεχνική συντροφιά» ή «Σχολή της Θεσσαλονίκης». Ανάμεσα στους συγγραφείς της ομάδας αυτής ξεχωρίζει ο **Στέλιος Ξεφλούδας** (1901-1984), φιλόλογος και ιδρυτής του περιοδικού *Μακεδονικές ημέρες*, ο οποίος θεωρήθηκε ο εισηγητής του εσωτερικού μονολόγου στην Ελλάδα. Με την τεχνική αυτή ο συγγραφέας εκφράζει τον εσωτερικό του κόσμο και τις διάφορες καταστάσεις που ο ίδιος εσωτερικά βιώνει. Στη λογοτεχνία εμφανίστηκε το 1930 με το βιβλίο *Τα τετράδια του Παύλου Φωτεινού*, έργο που έφερε σε αμηχανία τους κριτικούς της εποχής ως «ημερολόγιο των ψυχικών μεταπτώσεων του συγγραφέα». Ο συγγραφέας χρησιμοποίησε την αφηγηματική μέθοδο της «συνειδησιακής ροής» (ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε από Άγγλους κριτικούς για να χαρακτηρίσει την τεχνική που απεικονίζει τις σκέψεις που ρέουν χωρίς φανερό λογικό ειρμό, όπως στο έργο του Προυστ, του Τζόις ή του Φόκνερ (W. Faulkner). Με το βιβλίο του *Άνθρωποι του μύθου* (1946) ο Ξεφλούδας αργότερα θα στραφεί σε κοινωνικούς και άλλους προβληματισμούς. Ο συγγραφέας,

πολυγραφότατος, έδωσε 15 πεζογραφήματα, ένα βιβλίο για το σύγχρονο μυθιστόρημα και πλήθος άρθρων και μελετημάτων.

Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος

Από τον ίδιο κύκλο των *Μακεδονικών ημερών* προέρχεται και ο **Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος** (1895-1981) που με τα διηγήματά του αναδείχτηκε πρωτοποριακός πεζογράφος της εποχής. Έγραψε τη συλλογή έντεκα διηγημάτων με τίτλο *Κεφάλια στη σειρά* (1934). Ακολούθησαν άλλες τρεις συλλογές και το μοναδικό του μυθιστόρημα, *Η σαλαμάνδρα* (1959), επιστολικού χαρακτήρα.

Γιώργος Δέλιος

Ο **Γιώργος Δέλιος** (1897-1980) ανήκει επίσης στους πρωτοποριακούς πεζογράφους της εποχής και στο έργο του μεταφέρει τεχνικές του ευρωπαϊκού μοντερνισμού. Τα τέσσερα μυθιστορήματα και τα διηγήματά του έχουν φανερή την ξένη επίδραση της Βιρτζίνια Γουλφ (1882-1941) και της Κάθριν Μάνσφιλντ (Catherine Mansfield) που χρησιμοποίησαν στα πεζά τους μια πολύ προχωρημένη τεχνική με ποιητικά ευρήματα, όπως την ανάπλαση εικόνων περιορίζοντας το χρόνο της δράσης.

Νίκος-Γαβριήλ Πεντζίκης

Μια ξεχωριστή περίπτωση είναι εκείνη του **Νίκου-Γαβριήλ Πεντζίκη** (1908-1992), ο οποίος στο έργο του ειρωνεύτηκε τον ορθολογισμό της Δύσης και παράλληλα ύμνησε το Βυζάντιο και την Ορθοδοξία. Η πρώτη του εμφάνιση έγινε με το αφηγηματικό έργο *Ανδρέας Δημακούδης* (1935, όπου υπέγραφε με το ψευδώνυμο Σταυράκιος Κοσμάς). Ακολούθησαν τα έργα *Ο πεθαμένος και η Ανάσταση* (1944) με έντονο τον εσωτερικό μονόλογο και *Το μυθιστόρημα της Κυρίας Έρσης* (1966), με το οποίο ο συγγραφέας αναδείχτηκε ως ο σημαντικότερος εκπρόσωπος της νεοτεριστικής πεζογραφίας στον τόπο μας ενώνοντας το λαϊκό με το λόγιο στοιχείο, το μύθο με την πραγματικότητα και το ημερολόγιο με το απομνημόνευμα.

Ο Πεντζίκης, που μεγάλωσε στη Θεσσαλονίκη (αδελφή του ήταν η γνωστή ποιήτρια Ζωή Καρέλλη), σπούδασε φαρμακευτική στο Στρασβούργο και εκτός από τη λογοτεχνία επιδόθηκε με επιτυχία και στη ζωγραφική.

Ν. Γ. Πεντζίκης, «Άποψη Θεσσαλονίκης», 1960 (Ιστορία της τέχνης στην Ελλάδα, εκδ. Αδάμ)

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Οι λογοτέχνες της Γενιάς του Τριάντα ανανεώνουν τόσο την ποίηση όσο και την πεζογραφία. Το ελληνικό ιστορικό παρελθόν και το βίωμα της Μικρασιατικής Καταστροφής αποτελούν πηγές της έμπνευσής τους. Οι ποιητές επηρεάζονται από τις αρχές των μεγάλων ρευμάτων του υπερρεαλισμού, του συμβολισμού και του μοντερνισμού των πρώτων δεκαετιών του αιώνα και ανανεώνουν την ελληνική ποίηση.

✓ Βασικά χαρακτηριστικά της ανανέωσης στην ποίηση είναι ο ελεύθερος στίχος, η χρήση του λεξιλογίου της καθημερινής ομιλίας, η κατάργηση της λογικής αλληλουχίας και του μέτρου και η εγκατάλειψη της ομοιοκαταληξίας.

✓ Οι πεζογράφοι με τη σειρά τους εγκαταλείπουν το διήγημα και επιδίδονται στην καλλιέργεια του αστικού και του ιστορικού μυθιστορήματος, παρακολουθώντας την εξέλιξη του ευρωπαϊκού μυθιστορήματος.

Ασκήσεις - θέματα για συζήτηση

__1.__ Ο υπερρεαλισμός πλάθει έναν κόσμο πέρα από τον πραγματικό, βασισμένο στη φαντασία και στο όνειρο. Να εντοπίσετε τέτοια στοιχεία στους πίνακες του Μ. Ερνστ και του Ν. Εγγονόπουλου που υπάρχουν στο βιβλίο σας.

__2.__ Να διαβάσετε το εφηβικό μυθιστόρημα του Γιώργου Θεοτοκά ***Λεωνής*** *που αναφέρεται στα παιδικά βιώματα του συγγραφέα λίγο πριν ξεσπάσει ο πόλεμος και να χαρακτηρίσετε τους ήρωές του. Στη συνέχεια να χαρακτηρίσετε τους ήρωες του επίσης εφηβικού μυθιστορήματος του Άγγελου Τερζάκη* ***Ταξίδι με τον Έσπερο.*** *Ποιες διαφορές βρίσκετε στους μυθιστορηματικούς ήρωες των δύο συγγραφέων;*

Βιβλιογραφία

1. Αναγνωστάκη, Ν. (1995). *Διαδρομή*. Δοκίμια *κριτικής*. Αθήνα: Νεφέλη.
2. Αργυρίου, Αλεξ. (1995). *Διαδοχικές αναγνώσεις Ελλήνων υπερρεαλιστών*. Αθήνα: Γνώση.
3. Βαγενάς, Ν. (1979). *Ο ποιητής και ο χορευτής. Μια εξέταση της ποιητικής και της ποίησης του Σεφέρη*. Αθήνα: Κέδρος.
4. Βαγενάς, Ν. (1994). *Η ειρωνική γλώσσα*. Αθήνα: Στιγμή.
5. Βαγενάς, Ν., Καγιαλής, Τ. & Πιερής, Μ., (1997). *Μοντερνισμός και ελληνικότητα*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
6. Γιατρομανωλάκης, Γ. (1983). *Ανδρέας Εμπειρίκος, ο ποιητής του έρωτα και του νόστου*. Αθήνα: Κέδρος.
7. Δασκαλόπουλος, Δ. (1979). *Εργογραφία Σεφέρη*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α.
8. Δασκαλόπουλος, Δ. (επιμ.) (1979). *Εισαγωγή στην ποίηση του Σεφέρη. Επιλογή κριτικών κειμένων*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
9. Δημάδης, Κ. Α. (1991). *Δικτατορία, Πόλεμος, Πεζογραφία 1936-1944*. Αθήνα: Γνώση.
10. Δήμου, Ν. (1993). «Η μαγεία του Οδυσσέα Ελύτη», *Τα πρόσωπα της ποίησης*. Αθήνα: Νεφέλη.
11. Εγγονόπουλος, Ν. (1996). *Ωραίος σαν Έλληνας. Εννέα μελέτες*. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν.
12. Λιγνάδης, Τ. (1977). *Το Άξιόν εστι του Ελύτη*. Αθήνα.
13. Πετρόπουλος, Ηλ. (1974). *Ελύτης, Μόραλης, Τσαρούχης*. Αθήνα: Πλειάς.
14. [Συλλογικό] (2000). *Γιώργος Σεφέρης. Εκατό χρόνια από τη γέννησή του*. Αθήνα: Ερμής.
15. Τζιόβας, Δ. (1989). *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
16. Tonnet, H. (2001). *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος*. Μετάφραση. Μ. Καραμάνου. Αθήνα: Πατάκης.
17. Τσάτσου, Ιω. (1973). *Ο αδελφός μου Γιώργος Σεφέρης*. Αθήνα, Εστία.
18. Φράιερ, Κ. (1978). *Άξιόν εστι το τίμημα, Εισαγωγή στην ποίηση του Οδυσσέα Ελύτη*. Αθήνα: Κέδρος.
19. Vitti, M. (1979). *Η γενιά του τριάντα. Ιδεολογία και Μορφή*. Αθήνα: Ερμής.
20. *Άγγελος Σικελιανός, Ανδρέας Εμπειρίκος* (2001). Αφιέρωμα του περιοδικού *Φιλολογική* της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων, 76.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΟΓΔΟΗ

Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (1945-1967)

Η λογοτεχνία συμπορεύεται με την Ιστορία. Η «σκληρή δεκαετία» (1940-1950) σημαδεύει την ποίηση και την πεζογραφία. Οι ποιητές ζουν στη σκιά των πολιτικών γεγονότων, διαβάζουν τους νεοτερικούς ποιητές του Μεσοπολέμου και δεν έχουν ψευδαισθήσεις και οράματα. Οι «κοινωνικοί» ποιητές αξιοποιούν τους μοντερνιστικούς πειραματισμούς. Σημαντικοί ποιητές της εποχής είναι ο Μανόλης Αναγνωστάκης, ο Τίτος Πατρίκιος, ο Άρης Αλεξάνδρου κ.ά. Την περίοδο αυτή εξετάζουμε και την ξεχωριστή περίπτωση του συγγραφέα Νίκου Καζαντζάκη.

Εισαγωγικά

Η αρχή της μεταπολεμικής πεζογραφίας τοποθετείται συνήθως στα 1945, χρονιά που τελείωσε ο Β΄ Παγκόσμιος πόλεμος, ο οποίος όμως στην Ελλάδα συνεχίστηκε με διαλείμματα μέχρι το 1949 σε μια σκληρότερη μορφή: εκείνη του εμφύλιου πολέμου. Η δεκαετία 1940-1950, γνωστή ως «σκληρή δεκαετία», σημαδεύτηκε από τον πόλεμο του ’40-’41, την Κατοχή, την Αντίσταση, γεγονότα που δημιούργησαν βαρύ πολιτικό κλίμα, το οποίο κορυφώθηκε με τον Εμφύλιο, την ήττα του αριστερού κινήματος το 1949 και τις συνέπειες που ακολούθησαν: ερείπια, φτώχεια, αστυφιλία, κοινωνικές αναστατώσεις.

Τάσσος, «Λεπτομέρεια Εμφυλίου Πολέμου. Οι Γυναίκες», 1962 (Συλλογή Εθνικής Τράπεζας)

Οι τραυματικές εμπειρίες και τα βιώματα της δεκαετίας αυτής επηρέασαν καθοριστικά τόσο τους ποιητές, που διακρίνονταν για τη μελαγχολία και την απαισιοδοξία τους, όσο και τους πεζογράφους, που επέλεγαν για τα έργα τους θέματα κυρίως κοινωνικά και εξέφραζαν την προσωπική τους αγωνία.

Για να μελετήσουν την περίοδο αυτή οι κριτικοί τη διαίρεσαν σε γενιές και μίλησαν για Πρώτη και Δεύτερη Μεταπολεμική γενιά, για γενιά του ’60, του ’70, του ’80 κλπ. Η διαίρεση αυτή εξυπηρετεί την κριτική για την ταξινόμηση των λογοτεχνών σε κάποιους που γεννήθηκαν και αντίστοιχα εμφανίστηκαν στα γράμματα στο διάστημα μιας ορισμένης χρονικής περιόδου και έχουν κοινές λογοτεχνικές επιδράσεις και κοινές εμπειρίες. Πρέπει όμως να έχουμε υπόψη μας ότι η ομαδοποίηση στη λογοτεχνία (η διαίρεση σε γενιές και δεκαετίες) είναι σε μεγάλο βαθμό συμβατική και ότι μπορεί να υπάρχουν ομοιότητες, αναλογίες και αντιστοιχίες ανάμεσα στους λογοτέχνες, ο καθένας τους όμως έχει την δική του ξεχωριστή προσωπικότητα που τον διαφοροποιεί από τους άλλους.

Α. Η ποίηση

Η Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά

Στα μεταπολεμικά χρόνια η ποιητική παραγωγή στην Ελλάδα είναι μεγάλη. Οι ποιητές ζουν μέσα στο κλίμα των πολιτικών γεγονότων και συμπορεύονται με τα πολιτικά πράγματα της εποχής. Η βαριά κληρονομιά που άφησε ο Εμφύλιος δεν τους επιτρέπει να έχουν ψευδαισθήσεις και οράματα. Η ποιητική γενιά που αναπτύχθηκε τότε, καθιερώθηκε ως η **Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά**.

Οι περισσότεροι από τους ποιητές της γενιάς αυτής, γεννημένοι ανάμεσα στο 1918 και το 1928, στα χρόνια της Κατοχής ήταν φοιτητές και γαλουχήθηκαν με τους στίχους των ποιητών του Μεσοπολέμου και της Γενιάς του Τριάντα (Καβάφη, Σικελιανού, Καρυωτάκη, Άγρα, Παπατσώνη, Σεφέρη, Ρίτσου, Ελύτη, Εμπειρίκου, Βρεττάκου), των ποιητών δηλαδή που, όπως είδαμε, έγραψαν τα ποιήματά τους σε ελεύθερο στίχο και ακολούθησαν τα νέα ρεύματα που αναπτύχθηκαν στην Ευρώπη ενσωματώνοντάς τα στα ελληνικά δεδομένα.

Πολλοί από τους μεταπολεμικούς ποιητές διάλεξαν την ελεύθερη και δημόσια έκφραση («κοινωνικοί ποιητές»), άλλοι προσπάθησαν να μην απομακρυνθούν από την ποίηση των δεκαετιών του 1920 και του 1930 με την παραδοσιακή τεχνοτροπία. Άλλοι τέλος αξιοποίησαν τους μοντερνιστικούς πειραματισμούς του Κωνσταντίνου Καβάφη, του πρώτου Έλληνα μοντερνιστή ποιητή, ο οποίος στην ποίησή του ανέπλασε με την αναπόληση και την υποβολή τα στοιχεία του παρελθόντος, έτσι ώστε όλα να φαίνονται πως συμβαίνουν τώρα. Νεοτερική ποίηση συνέθεσαν πολλοί μεταπολεμικοί ποιητές ειδικότερα στις δεκαετίες του ’50 και του ’60 αξιοποιώντας τους μοντερνιστικούς πειραματισμούς της Γενιάς του ’30.

Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ποίησης της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς

α) Απουσία ηγετικών φυσιογνωμιών: παρά τη μεγάλη ποιητική παραγωγή στην Ελλάδα της μεταπολεμικής περιόδου δεν αναδείχτηκε κάποια ηγετική μορφή. Το γεγονός αυτό οφείλεται, σύμφωνα με τους μελετητές, στη γοητεία που συνέχιζε ακόμα να ασκεί η ποίηση του Μεσοπολέμου και της γενιάς του ’30. Την περίοδο αυτή συνεχίζουν να δεσπόζουν στην ποίηση οι ποιητές που στη δεκαετία του ’30 υπήρξαν καινοτόμοι: Σεφέρης, Ελύτης, Ρίτσος, Εμπειρίκος και Εγγονόπουλος. Από τις νέες ποιητικές φωνές που εμφανίστηκαν η κριτική ξεχώρισε «ώριμα ποιήματα» και όχι «ώριμους ποιητές», όπως γράφτηκε χαρακτηριστικά. Πολλοί από τους ποιητές αυτούς ασκούσαν επίσης τη λογοτεχνική κριτική και αρκετοί ήσαν συνεργάτες ή και διευθυντές περιοδικών. Περιοδικά που φιλοξένησαν την ποίησή τους ήταν κυρίως τα *Νέα Γράμματα*, η *Επιθεώρηση Τέχνης*, τα *Ελεύθερα Γράμματα* και ο *Κοχλίας*, αλλά και η *Νέα Εστία*, τα *Πειραϊκά Γράμματα*, τα *Καλλιτεχνικά Νέα* και ο *Αιώνας μας*.

β) Γλωσσική ανανέωση: η ποίηση της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς επηρεάστηκε από τη νεοτερικότητα της προηγούμενης γενιάς, της οποίας τα διδάγματα αφομοίωσε. Παρ’ όλα αυτά ανανεώθηκε γλωσσικά χωρίς εξάρσεις και ριζοσπαστισμούς. Οι ποιητές χρησιμοποίησαν τη γλώσσα πιο πολύ με την κυριολεκτική της σημασία περιορίζοντας κατά το δυνατόν την αμφισημία. Η ποίησή τους είναι χαμηλών τόνων που επηρεάζεται από το αίσθημα της απώλειας και της διάψευσης. «Η δική μας γενιά, χτυπημένη από παντού, έμεινε ουσιαστικά στις στήλες του περιθωρίου», γράφει ο Μανόλης Αναγνωστάκης.

> Ο όρος «νεοτερική ποίηση» και «νεοτερικό ποίημα» αντιδιαστέλλεται προς την «παραδοσιακή ποίηση» και το «παραδοσιακό ποίημα» και αναφέρεται τόσο στη μορφή, όσο και στον χαρακτήρα. Τα γνωρίσματα του νεοτερικού ποιήματος είναι κυρίως ο ελεύθερος στίχος, η έλλειψη στροφών (συνήθως τα ποιήματα κατανέμονται σε ποιητικές ενότητες) και η έλλειψη ορισμένων ποιητικών συλλαβών στους στίχους. Πολλά νεοτερικά ποιήματα γράφονται με τρόπο που σχεδόν θυμίζει πεζό λόγο (πεζόμορφα ποιήματα). Η ποιητική γλώσσα θυμίζει την καθημερινή ομιλία και χαρακτηρίζεται από τολμηρότητα στην έκφραση. Πολύ συχνά το θέμα της νεοτερικής ποίησης δε φανερώνεται εύκολα. Γι’ αυτό και την χαρακτήρισαν ποίηση κλειστή, δυσνόητη και ερμητική.

Με τα ποιήματά τους (συνήθως σύντομα, ολιγόστιχα) οι ποιητές εκφράζουν τα συναισθήματά τους: φόβο και αβεβαιότητα. Ο φόβος τους περιγράφεται με τρόπο κρυπτικό και υπαινικτικό.

Αντιπροσωπευτικοί ως προς αυτό είναι οι στίχοι του Μίλτου Σαχτούρη:

Δεν έχω γράψει ποιήματα –
μέσα σε κρότους
μέσα σε κρότους κύλησε η ζωή μου.
Την μιαν ημέρα έτρεμα, την άλλη ανατρίχιαζα –
Μέσα στο φόβο
μέσα στο φόβο
πέρασε η ζωή μου (...)

(Από τη συλλογή «Τα φάσματα ή η χαρά στον άλλο δρόμο», 1958)

γ) Θεματολογία: Τα θέματα που χρησιμοποιήθηκαν στην ποίηση της περιόδου προέρχονταν κυρίως από την εμπειρία του αγώνα, της αντίστασης, της φυλακής και της εξορίας. Οι ποιητές στο έργο τους αναπολούσαν τη χαμένη αγωνιστικότητα και εξέφραζαν το αδιέξοδο μέσα στο οποίο βρέθηκαν εγκλωβισμένοι.

Οι ποιητές της περιόδου έχουν διακριθεί σύμφωνα με ορισμένες τάσεις που παρατηρούνται στην ποίησή τους. Πιο συγκεκριμένα διακρίνονται:

1) σε εκείνους που η ποίησή τους έχει κοινωνική πρόθεση, επιδιώκει δηλαδή να παρουσιάσει την ανελέητη πραγματικότητα με τρόπο λιτό και απερίτεχνο και

2) σε εκείνους των οποίων η ποίηση εκφράζει μια υπαρξιακή αγωνία. Σε αυτούς πρέπει να προστεθούν και οι ποιητές που επιδιώκοντας κάτι το εντελώς νέο καταφεύγουν στους τρόπους του υπερρεαλισμού και των άλλων ανανεωτικών κινημάτων. Η διάκριση ωστόσο αυτή δεν πρέπει να θεωρηθεί απόλυτη, γιατί τα όρια ανάμεσα στις δύο κατηγορίες παραμένουν ασαφή.

Τάσος Λειβαδίτης

1) Κοινωνική ποίηση: Ανάμεσα στους ποιητές που περιέγραψαν με αμεσότητα και ρεαλισμό το «σκηνικό» της εποχής ξεχωρίζει ο **Τάσος Λειβαδίτης** (1921-1988), κύριος εκπρόσωπος της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς, που με τους στίχους του εκφράζει τη φρίκη από την εφιαλτική μνήμη των αδικαίωτων θυσιών. Ο Λειβαδίτης ξεκίνησε από την κοινωνική καταγγελία για να ασχοληθεί αργότερα με πιο προσωπικά θέματα. Δημοσιογράφος και έχοντας σπουδάσει νομικά, ο ποιητής εξορίστηκε για τις πολιτικές του ιδέες (1947-1951). Στην ποίηση εμφανίστηκε το 1952 με δύο εκτενή ποιήματα που τον έκαναν αμέσως γνωστό, τα *«Μάχη στην άκρη της νύχτας»* και *«Αυτό το αστέρι είναι για όλους μας»*. Στα 1953 κέρδισε το πρώτο βραβείο ποίησης στο Παγκόσμιο Φεστιβάλ νεολαίας στη Βαρσοβία με το ποίημα «Φυσάει στα σταυροδρόμια του κόσμου». Το έργο κατασχέθηκε από την ελληνική λογοκρισία και έγινε αιτία να δικαστεί ο ποιητής το 1955 στο Πενταμελές Εφετείο. Ο ποιητής υπερασπίστηκε από το εδώλιο την ουσία της τέχνης του και αθωώθηκε πανηγυρικά:

(...) Δεν δικάζομαι για κανένα συγκεκριμένο αδίκημα, αλλά γι' αυτήν την ίδια την ποιητική μου ιδιότητα (...). Προσπάθησα να δείξω τη φρίκη και την αθλιότητα που επισωρεύει ο πόλεμος, να δείξω τη δραματική πείρα δύο παγκόσμιων πολέμων και τα εκατομμύρια ξύλινους σταυρούς που φύτεψαν στη γη, σκόρπισαν όμως και τους σπόρους για μια πλούσια άνθιση της μεταπολεμικής λογοτεχνίας (...).

(Από την «Απολογία» του Τάσου Λειβαδίτη)

Ακολούθησαν οι συλλογές *Ο άνθρωπος με το ταμπούρλο* (1956), *Οι τελευταίοι* (1966), *Νυκτερινός επισκέπτης* (1972) και άλλες. Ο ποιητής τιμήθηκε με Β' και Α' κρατικό βραβείο ποίησης για τις συλλογές του *Βιολί για μονόχειρα* (1976) και *Εγχειρίδιο Ευθανασίας* (1979) αντίστοιχα. Μετά το θάνατό του εκδόθηκε η συλλογή *Τα χειρόγραφα του φθινοπώρου*.

Τίτος Πατρίκιος

Η ποίηση του Λειβαδίτη συνδέθηκε με το αγωνιστικό κλίμα και την εμπειρία που έζησαν οι Έλληνες ποιητές την περίοδο της Αντίστασης. Ανάλογα συνδέθηκε και η ποίηση του **Τίτου Πατρίκιου** (1928) ο οποίος καλλιέργησε επίσης την κοινωνική ποίηση και του οποίου η ζωή, όπως και εκείνη του Τάσου Λειβαδίτη, σημαδεύτηκε από εξορίες, ακόμα και από καταδίκη σε θάνατο. Στις συλλογές του (*Χωματόδρομος*, 1954, *Μαθητεία*, 1963, *Προαιρετική στάση*, α' έκδ. 1975 κλπ.) ο Πατρίκιος χρησιμοποιεί ένα λόγο επιγραμματικό, χωρίς στολίδια, που ταιριάζει στην καθαρή σκέψη και την αυθεντικότητα των συναισθημάτων του.

Μανόλης Αναγνωστάκης

Ανάμεσα στους ποιητές αυτής της επιμέρους ομάδας ξεχώρισε μια κατηγορία ιδεολόγων ποιητών που, μετά την ήττα της Αριστεράς το 1949, πίστεψαν ότι η γενιά τους πήγε χαμένη και πως προδόθηκαν από την ιστορία, από τους ανθρώπους, ακόμα κι από τον ίδιο τους τον εαυτό. Αποτέλεσμα αυτού του συναισθήματος είναι η απογοήτευση και η θλίψη που χαρακτηρίζει την ποίησή τους, τη λεγόμενη «ποίηση της ήττας». Κύριος εκπρόσωπος της τάσης αυτής είναι ο ποιητής **Μανόλης Αναγνωστάκης** (1925-2005), του οποίου η ποίηση ξεκινώντας από την εξομολόγηση της προσωπικής απόγνωσης εκφράζει το συναίσθημα της ήττας της γενιάς του. Ο Μανόλης Αναγνωστάκης δημοσίευσε το κύριο μέρος του ποιητικού του έργου ανάμεσα στα 1941-1971. Γεννημένος στη Θεσσαλονίκη και έχοντας σπουδάσει Ιατρική, εξαιτίας της πολιτικής του δράσης ταλαιπωρήθηκε, φυλακίστηκε και το 1949 καταδικάστηκε σε θάνατο. Η Θεσσαλονίκη αποτελεί κέντρο και χώρο του έργου του (μόνο που η πόλη αυτή αναφέρεται με τ' όνομά της μία και μοναδική φορά στο ποίημα «Θεσσαλονίκη, Μέρες του 1969 μ.Χ.» της συλλογής *Ο στόχος*).

Ολιγογράφος ποιητής ο Μανόλης Αναγνωστάκης έγραψε ποίηση με κύριο χαρακτηριστικό της την αποφθεγματικότητα. Το έργο του χωρίζεται σε τρεις χαρακτηριστικές περιόδους: 1. Στον κύκλο των *Εποχών* (τρεις συλλογές με τον ομώνυμο τίτλο γραμμένες από το 1941 ως το 1950, μαζί

με την ποιητική συλλογή *Παρενθέσεις*, πέντε ποιήματα που γράφτηκαν στη φυλακή και δημοσιεύτηκαν από φίλους του ποιητή, 2. στον κύκλο της *Συνέχειας* (1952-1962) και 3. στη συλλογή Στόχος (13 ποιήματα που εμφανίζονται το 1970 στη συλλογική έκδοση *Τα Δεκαοχτώ κείμενα.* Τα ποιήματα αυτά γράφτηκαν τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας και χαρακτηρίζονται από την ειρωνική τους γλώσσα). Στα 1971 κυκλοφόρησε συγκεντρωτική έκδοση του έργου του: *Τα Ποιήματα.* Άρθρα και μελέτες του Μανόλη Αναγνωστάκη είναι συγκεντρωμένες στα βιβλία *Υπέρ και κατά* (1965), *Αντιδογματικά* (1978) και *Συμπληρωματικά* (1985).

Φωτογραφίες εξωφύλλων περιοδικών που φιλοξένησαν ποιήματα των εκπροσώπων της γενιάς (Ανθολογία Σοκόλη)

Η ποίηση του Μανόλη Αναγνωστάκη, ο οποίος το 2002 τιμήθηκε με το Μεγάλο Κρατικό βραβείο για το σύνολο του έργου του, θεωρήθηκε «ως χρονικό, ή εξομολόγηση, ως απολογισμός ή ως διάλογος με την Ιστορία».

Άρης Αλεξάνδρου

Το συναίσθημα της απογοήτευσης εκφράζει και η ποίηση του **Άρη Αλεξάνδρου** (1922-1978) (ψευδώνυμο του Α. Βασιλειάδη), ο οποίος γεννήθηκε στο Λένινγκραντ και πέθανε αυτοεξόριστος στο Παρίσι, όπου ζούσε από το 1967. Ο ποιητής γνώρισε για πολλά χρόνια την εξορία και τη φυλακή. Στο διάστημα ανάμεσα στο 1946 και το 1959 εξέδωσε τρεις ποιητικές συλλογές: *Ακόμη τούτη η Άνοιξη* (1946), *Άγονος γραμμή* (1952) και *Ευθύτης οδών* (1959). Χάρη στα ώριμα κυρίως ποιήματά του, που με την ειρωνεία τους θυμίζουν την καβαφική ποίηση, ο Αλεξάνδρου κατέκτησε σημαντική θέση ανάμεσα στους μεταπολεμικούς ποιητές ως ασυμβίβαστος και υποδειγματικά ανυποχώρητος επαναστάτης ανάμεσα στους ποιητές της «ποίησης της ήττας». Κορυφαίο, ωστόσο, έργο του είναι αναμφισβήτητα το μοναδικό του μυθιστόρημα, *Το κιβώτιο*, που γράφτηκε κατά το μεγαλύτερο μέρος του στο Παρίσι (1966-1972) και κυκλοφόρησε το 1974 στα ελληνικά και τα γαλλικά. Η ιδιοτυπία της γραφής του (βλ. παρακάτω, Μεταπολεμική πεζογραφία) έκανε το μυθιστόρημα αυτό του Αλεξάνδρου να αναγνωριστεί ως ένα από τα μυθιστορήματα-σταθμούς της νεότερης ελληνικής πεζογραφίας. Ο Άρης Αλεξάνδρου άφησε επίσης πολύ σημαντικές μεταφράσεις, κυρίως από τη ρωσική λογοτεχνία.

Μιχάλης Κατσαρός

Στο ίδιο κλίμα κινήθηκε και ο **Μιχάλης Κατσαρός** (Κυπαρισσία, 1919 – Αθήνα 1998), ο οποίος με την ποιητική του συλλογή *Κατά Σαδδουκαίων* (1953), που περιλαμβάνει ποιήματα αλληγορικού χαρακτήρα με ιστορικές αναφορές, καταγγέλλει κάθε μορφή συμβιβασμού. Ο Κατσαρός, ξεχωριστή φυσιογνωμία στην ποίησή μας διατήρησε σε όλη του την πορεία το στίγμα της αμφισβήτησης χαράζοντας ο ίδιος την δική του διαδρομή, στην οποία τον πρώτο λόγο είχε η αντίσταση.

Νίκος Καββαδίας

Μια ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί ο **Νίκος Καββαδίας** (1910-1975), ποιητής που δημιουργεί κατά την Πρώτη Μεταπολεμική περίοδο, διαφέρει όμως από τους άλλους εκπροσώπους της, γιατί αντιπροσωπεύει την τάση της φυγής και του εξωτισμού. Ο Καββαδίας γεννημένος στη Μαντζουρία εγκαταστάθηκε με την οικογένειά του στην Κεφαλλονιά, τόπο καταγωγής του. Νωρίς υποχρεώθηκε να δουλέψει ως ναυτικός, πράγμα που του επέτρεψε να εξοικειωθεί με τη σκληρή ζωή στα καράβια και να γίνει «ο ιδανικός εραστής των ταξιδιών και των γαλάζιων πόντων», που όταν είναι ελεύθερος από τις ώρες της βάρδιας διαβάζει Ουράνη και Καρυωτάκη και δέχεται την επίδρασή τους, όπως σημειώνει ο κριτικός Κώστας Στεργιόπουλος. Ο Καββαδίας υπήρξε ολιγογράφος ποιητής. Επίσημα εμφανίστηκε το 1933 με τη συλλογή *Μαραμπού*, ενώ η δεύτερη συλλογή του *Πούσι* κυκλοφόρησε το 1947 και η τρίτη *Τραβέρσο* λίγο μετά το θάνατό του, το 1975.

2) Υπαρξιακή ή πνευματική ποίηση: Στη δεύτερη τάση της μεταπολεμικής ποίησης – την υπαρξιακή ή πνευματική – ανήκουν οι παρακάτω ποιητές:

Ο **Γιώργος Θέμελης** (1900-1976), γεννημένος στη Σάμο και εγκατεστημένος από το 1930 στη Θεσσαλονίκη, όπου υπηρετούσε ως φιλόλογος καθηγητής, έγραψε ποίηση ανθρωποκεντρική, στην οποία η κριτική διέκρινε μυστικιστικές καταβολές. Κέντρο της ποίησής του αποτελεί η ανθρώπινη ύπαρξη (*Γυμνό παράθυρο, άνθρωποι και πουλιά, Δενδρόκηπος, Οίκος εμπορίου* κ.ά.). Εκτός από ποιήματα ο Θέμελης έγραψε κριτικές μελέτες και δοκίμια και μετέφρασε αρχαίες τραγωδίες και επιγράμματα.

Τον ίδιο προσανατολισμό έχει και η ποίηση της **Ζωής Καρέλλη** (1901-1999) με έντονο το θρησκευτικό βίωμα που φτάνει επίσης ως τον μυστικισμό. Η Καρέλλη έδωσε εννέα συνολικά συλλογές συγκεντρωμένες σήμερα στα *Ποιήματα* (2 τόμοι, 1973). Στην ποίηση της **Μελισσάνθης** (1910-1991) και της **Όλγας Βότση** (1924-1999) είναι ιδιαίτερα έντονη η παρουσία του Θεού.

Νίκος Καρούζος

Ξεχωριστή περίπτωση αποτελεί εκείνη του **Νίκου Καρούζου** (1926-1990), από το Ναύπλιο, ο οποίος διακρίθηκε για τη θετική του στάση απέναντι στην ελληνορθόδοξη παράδοση, ειδικότερα στις τρεις πρώτες συλλογές του (*Ποιήματα*, 1961, *Η έλαφος των άστρων*, 1962 και *Ο υπνόσακκος*, 1964). Υποστηρικτής της Αριστεράς στη διάρκεια του Εμφυλίου ο Καρούζος στην τελευταία δεκαετία της ζωής του αποκήρυξε το μαρξισμό. Η ποίησή του, εξομολογητική και ελλειπτική, είναι πυκνή και επηρεασμένη από τον Παπαδιαμάντη και τον Καβάφη. Ο Τάκης Σινόπουλος θεωρεί ότι η ποίηση του Καρούζου εκφράζει την επιθυμία της λύτρωσης του ανθρώπου από την αγωνία της εποχής «αποδιώχνοντας το άγχος με τη χάρη της αγάπης».

Μίλτος Σαχτούρης

Το 1945 εκδόθηκε η ποιητική συλλογή του **Μίλτου Σαχτούρη** (1919-2005) με τίτλο *Η λησμονημένη*. Η ποίηση του Σαχτούρη αντλεί το υλικό της από πράγματα οικεία (το φεγγάρι, τα πουλιά, το μαχαίρι, ο σκύλος, το αίμα κλπ.), όμως τα γνωρίσματά της είναι εφιαλτικά και ο κόσμος που δημιουργεί τρομακτικός, παράλογος, γεμάτος άγχος. Η κριτικός Νόρα Αναγνωστάκη, ωστόσο, έχει επισημάνει ότι «όλο το παράλογο στην ποίηση του Σαχτούρη στηρίζεται στο υλικό της αλήθειας». Αυτό σημαίνει ότι παράλογος και εφιαλτικός είναι ο κόσμος που ζούμε, ο κόσμος που έζησε ο ποιητής, μέσα στον οποίο αισθανόταν ασφυκτικά χωρίς να βρίσκει διέξοδο. Στην ποίησή του καταφεύγει στην αλληγορία και εκφράζει την επιθυμία να απογειωθεί:

«Πάντα θα 'χουμε ανάγκη από ουρανό», γράφει.

Ο Σαχτούρης, του οποίου η ποίηση επρόκειτο να επηρεάσει πλήθος νεότερων ποιητών, υποστήριζε ότι τα ποιήματά του δεν είναι απαισιόδοξα, αλλά γράφονται «για να ξορκίσουν το κακό». Επηρεασμένα από τη δημοτική ποίηση κινούνται στον ίδιο χώρο από συλλογή σε συλλογή

(*Με το πρόσωπο στον τοίχο*, 1952, *Τα φάσματα ή η χαρά στον άλλο δρόμο*, 1958, *Όταν σας μιλώ*, 1956 κλπ). Το 2003 ο Μίλτος Σαχτούρης τιμήθηκε με το Μεγάλο Κρατικό βραβείο για το σύνολο του έργου του.

Στην ίδια ομάδα ποιητών που κινήθηκαν μέσα στο κλίμα του υπερρεαλισμού («νεοϋπερρεαλιστές») ανήκουν εκτός από τον Μίλτο Σαχτούρη, ο Δ. Π. Παπαδίτσας, η Ελένη Βακαλό και ο Ε. Χ. Γονατάς.

Δημήτρης Παπαδίτσας

Ο **Δημήτρης Π. Παπαδίτσας** (1922-1987) στις πρώτες του συλλογές (*Το φρέαρ με τις φόρμιγγες*, 1943, *Εντός παρενθέσεως*, 1945, *Εντός παρενθέσεως ΙΙ*, 1949) καταφεύγει στον υπερρεαλισμό για να εξεγερθεί εναντίον κάθε κοινωνικής καταπίεσης που περιορίζει την ανθρώπινη ελευθερία. Βαθμιαία όμως και από συλλογή σε συλλογή ο ποιητής οδηγείται στη συμφιλίωση με τον κόσμο και ανακαλύπτει την ισορροπία που προσφέρει η θρησκευτική πίστη μέσα στις αντιφάσεις του σύγχρονου πολιτισμού (*Το παράθυρο*, 1955, *Νυχτερινά*, 1956, *Ουσίες Α΄*, 1959 και *Ουσίες Β΄*, 1961 κλπ.). Ο Παπαδίτσας, στου οποίου το έργο αναμειγνύονται στοιχεία συμβολισμού και υπερρεαλισμού (νεοϋπερρεαλιστής), μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες.

Το έργο του **Επαμεινώνδα Χ. Γονατά** (1924) περιγράφει παράδοξες και αναπάντεχες σκηνές και καταστάσεις που φανερώνουν τις υπερρεαλιστικές του καταβολές (αυτόματη γραφή, συνειρμός κλπ.). Στις σελίδες του η ελλειπτικότητα συνδυάζεται με τη διαύγεια των εικόνων και ο αναγνώστης έχει μερικές φορές την εντύπωση πως διαβάζει πεζογραφήματα και όχι ποιήματα.

Η **Ελένη Βακαλό** (1921), που ασχολήθηκε με την κριτική των εικαστικών τεχνών, χρησιμοποιεί στο έργο της ασυνήθιστη θεματική και εξίσου ασυνήθιστα εκφραστικά μέσα. Με την ποίησή της πλάθει έναν κόσμο παραμυθιού που την οδηγεί στην αναζήτηση της μυστικής και αθέατης πλευράς των πραγμάτων.

Τάκης Σινόπουλος

Περισσότερο διαυγής και με διαφανή σύμβολα εμφανίζεται ο ποιητικός λόγος του **Τάκη Σινόπουλου** (1917-1981), γιατρού από την Αγουλινίτσα της Ηλείας, ο οποίος δεν εντάσσεται στον ίδιο ιδεολογικό χώρο με τους ποιητές που ήδη αναφέρθηκαν. Στο ποιητικό έργο του Σινόπουλου εκφράζονται με τρόπο δραματικό οι τραυματικές εμπειρίες από την εμφύλια σύρραξη, η απόγνωση του ανθρώπου για την αδυναμία ουσιαστικής επικοινωνίας, η βαθιά μοναξιά αλλά και η αγωνία του ποιητή για το μέλλον της ίδιας της ποίησης. Στην πρώτη του συλλογή (*Μεταίχμιο*, 1951) ο ποιητής παρουσιάζει το σκηνικό όπου διαδραματίζεται η αναγνώριση του ομηρικού Ελπήνορα από το σύντροφό του. Ο Ελπήνορας γίνεται το σύμβολο του σύγχρονου ανθρώπου και το οδυνηρό σκηνικό το «τοπίο θανάτου». Δεύτερο ορόσημο στην ποίηση του Σινόπουλου αποτέλεσε η συλλογή *Το άσμα της Ιωάννας και του Κωνσταντίνου* (1961) με κεντρικό θέμα την έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους. Κορυφαίες θεωρούνται οι ποιητικές του συλλογές *Νεκρόδειπνος* (1971) και *Το Χρονικό* (1975), όπου η μνήμη ανακαλεί σαν σε όνειρο τα φαντάσματά της (κυρίως αυτά του Εμφυλίου, που δένονται

με το παρελθόν του ποιητή) και προβάλλεται με ποιητικό τρόπο η τραγικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης.

Στον ίδιο χώρο τοποθετείται από την κριτική και η ποίηση του **Τάκη Βαρβιτσιώτη** (1916) από τη Θεσσαλονίκη, ο οποίος κινείται μέσα σε ονειρικό κλίμα και συνδυάζει την παράδοση του συμβολισμού με τον υπερρεαλισμό. Εδώ ανήκει επίσης ο ποιητής **Γιώργος Βαφόπουλος** (1904-1999), από τη Γευγελή, που εργάστηκε ως δημοσιογράφος και αργότερα ως Διευθυντής της Δημοτικής Βιβλιοθήκης στη Θεσσαλονίκη. Η ποίηση του Βαφόπουλου είναι ποίηση «εσωτερικού χώρου», μοναξιάς και βίωσης του θανάτου. Ο ποιητής το 1983 ίδρυσε με τη σύζυγό του το «Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο» στη Θεσσαλονίκη, για το οποίο τιμήθηκε με το αργυρό μετάλλιο της πόλης.

Γιώργος Βαφόπουλος

Γιάννης Δάλλας

Ξεχωριστή περίπτωση αποτελεί ο **Γιάννης Δάλλας** (Φιλιππιάδα Ηπείρου, 1924), φιλόλογος, δοκιμιογράφος και μεταφραστής αρχαίων λυρικών ποιητών. Η ποίηση του Δάλλα είναι λιτή, ο στίχος του ρωμαλέος και ο λόγος του οξύς, σαρκαστικός και αλληγορικός. Η πρώτη του ποιητική εμφάνιση τοποθετείται το 1944 με το ποίημα «Καρυωτάκης». Ακολούθησε το πρώτο του ποιητικό βιβλίο με τίτλο *Frederico Garcia Lorca* (1948). Η ποιητική πορεία του συνεχίζεται μέχρι σήμερα έχοντας πάντα πλαίσιο το παρελθόν και τη μνήμη.

Μια ιδιαίτερη θέση κατέχει ο **Κρίτων Αθανασούλης** (1916-1979), που κινείται ανάμεσα στην κοινωνική και την υπαρξιακή ποίηση (*Κάιν και Άβελ*, 1940, Με *τους ανθρώπους και με κανένα*, 1957, κ.ά.).

Την υπαρξιακή τους αγωνία εκφράζουν τέλος με τα ποιήματά τους ο **Νίκος Παππάς** (1906) και η **Ρίτα Μπούμη-Παππά** (1906-1984). Δίπλα σε αυτούς βρίσκεται ο σεφερικός **Θ. Δ. Φραγκόπουλος** (1923-2002), ο **Γιώργης Παυλόπουλος** (1924) και ο **Νίκος Γκάτσος** (1911-1992).

Ο Γιώργης Παυλόπουλος, από τον Πύργο Ηλείας, δημοσίευσε ποιήματα από το 1971. Γνωστότερη η συλλογή του *Τα αντικλείδια* (1988), όπου προσπαθεί να δώσει τον ορισμό της ποίησης, να ορίσει «το άπιαστο είδωλο της ποίησης» αφηγούμενος την αιώνια προσπάθεια του ανθρώπου να «παραβιάσει την ανοικτή της πόρτα».

Από την ομάδα των νεοϋπερρεαλιστών ποιητών ξεχωρίζουν ο **Νάνος Βαλαωρίτης** (1921) και ο **Έκτωρ Κακναβάτος** (1920), ο οποίος θεωρείται ο συνεπέστερος μαζί με τον Νίκο Εγγονόπουλο εκπρόσωπος του υπερρεαλισμού στην ελληνική ποίηση.

Ο **Νάνος Βαλαωρίτης** έγραψε ποίηση επαναστατική που στρέφεται κυρίως εναντίον της συμβατικότητας των θεσμών (*Η τιμωρία των μάγων*, 1947 κλπ.). Ο **Κακναβάτος**, ο οποίος γνώρισε την εξορία χωρίς όμως να μεταφέρει τις εμπειρίες του αυτές στην ποίησή του, εμφανίστηκε το 1943 και επανεμφανίστηκε μετά από χρόνια σιωπής, τη δεκαετία του '60 (συλλογές: *Διασπορά*, 1961, *Η κλίμακα του λίθου*, 1964). Η συμβολή του Κακναβάτου στον ελληνικό υπερρεαλισμό είναι η εισαγωγή όρων και παραστάσεων από τη σύγχρονη επιστήμη, με τις οποίες τροφοδότησε την

υπερρεαλιστική φαντασία. Σ' ένα ποίημα της συλλογής *Κιβώτιο ταχυτήτων* (1987) περιγράφει πώς ο ίδιος ψάχνει τις κατάλληλες «μάχιμες κι αθάνατες» λέξεις για τα ποιήματά του.

Β. Η πεζογραφία

Εισαγωγικά

Λέγοντας μεταπολεμική πεζογραφία, εννοούμε εκείνη που γράφεται μετά το Β′ Παγκόσμιο πόλεμο, ο οποίος αποτελεί μια μεγάλη τομή στην ιστορία. Μετά τον πόλεμο ο κόσμος μοιάζει παράλογος και στην καρδιά των ανθρώπων έχουν εγκατασταθεί η αγωνία και η αβεβαιότητα. Οι Ευρωπαίοι θέλησαν να χτίσουν έναν καινούριο κόσμο, στηριγμένο σε νέες βάσεις τόσο στο πολιτικό όσο και στο πολιτισμικό επίπεδο. Στο κέντρο των συζητήσεων θα βρίσκεται αμέσως μετά τον πόλεμο και περίπου μέχρι το 1960 το φιλοσοφικό ρεύμα του υπαρξισμού, που επηρέασε διάφορους τομείς της ζωής και βέβαια τη λογοτεχνία, η οποία δέχτηκε ανάλογες επιδράσεις από το σουρρεαλισμό (υπερρεαλισμό) και γενικά από τις σχολές εκείνες που βλέπουν το έργο τέχνης σαν ελεύθερη έκφραση της ανθρώπινης πραγματικότητας. Το μυθιστόρημα στην Ευρώπη στρέφεται την περίοδο αυτή προς την ιστορία και τη μυθοπλασία. Βασίζεται στα γεγονότα της ιστορίας και φαίνεται ότι ξαναγυρίζει στην παραδοσιακή του μορφή.

Για την Ελλάδα, ο πόλεμος που άρχισε στις 28-10-1940 κλείνει τον Απρίλιο του '41, που αρχίζει η Κατοχή. Η φοβερή αυτή περίοδος θα τελειώσει για την Αθήνα στις 12-10-1944, με την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων, για τη Θεσσαλονίκη στο τέλος Οκτωβρίου και για τα Χανιά το Μάιο του 1945, όταν αποχώρησαν τα γερμανικά στρατεύματα μετά τη λήξη του Β′ Παγκόσμιου πολέμου. Οι συγγραφείς αντλούν το υλικό τους από τις οδυνηρές εμπειρίες του πολέμου, της Κατοχής και της Αντίστασης και στη συνέχεια από τα μετεμφυλιακά χρόνια και τα γεγονότα που οι συνέπειές τους φτάνουν έως τις μέρες μας. Η ιστορία αποτελεί το κύριο υλικό για πολυάριθμα ελληνικά μυθιστορήματα.

Στην περίοδο του μεταπολέμου το μυθιστόρημα, και μάλιστα το ιστορικό, θα προβάλει τις ανάγκες αλλά και τις προσδοκίες της εποχής κατά την οποία γράφεται. Θα προσπαθήσει δηλαδή να ερμηνεύσει το σύγχρονο παρόν μέσα από το ιστορικό παρελθόν. Στην περίοδο αυτή γράφει τα μυθιστορήματά του ο **Νίκος Καζαντζάκης** (1883-1957). Εδώ ανήκουν επίσης τα έργα της **Μέλπως Αξιώτη** και των εκπροσώπων της σχολής της Θεσσαλονίκης. Οι συγγραφείς αυτοί, αν και κατατάσσονται ηλικιακά στη γενιά του '30, είναι νεοτεριστές και το πνεύμα που διέπει τα έργα τους είναι καθαρά μεταπολεμικό (γι' αυτό και το έργο του Καζαντζάκη εξετάζεται σε αυτό το κεφάλαιο). Τα μυθιστορήματα της περιόδου ανάμεσα στο 1939 και στο 1945, προσιτά στο ευρύ κοινό, καθιερώθηκαν και εγκαινίασαν μια λαμπρή περίοδο για το ελληνικό μυθιστόρημα.

Νίκος Καζαντζάκης

Κανείς όμως από τους συγγραφείς αυτής της περιόδου δε γνώρισε τη διεθνή επιτυχία που είχε το έργο του Κρητικού συγγραφέα **Νίκου Καζαντζάκη**

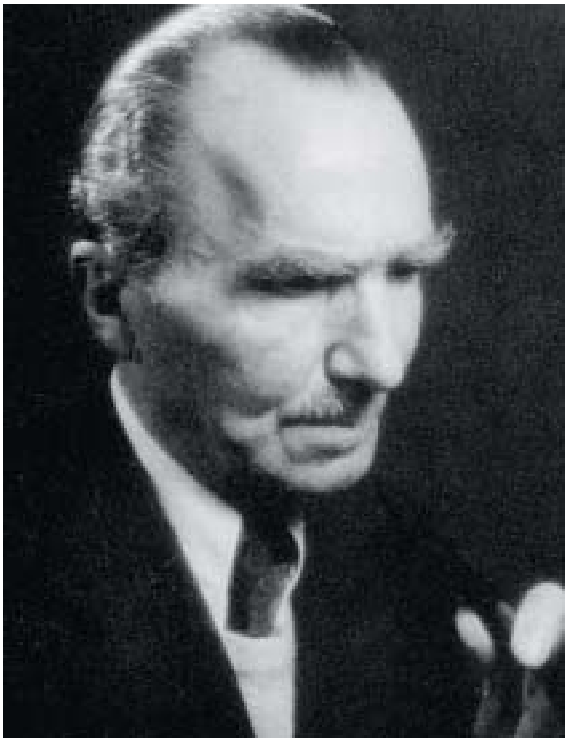

Ν. Καζαντζάκης (Έλληνες του κόσμου)

(1883-1957), του οποίου τα μυθιστορήματα διαβάστηκαν πολύ και μεταφράστηκαν σε όλες σχεδόν τις γλώσσες (κυρίως το μυθιστόρημά του *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, που ολοκληρώθηκε στην Κατοχή και δημοσιεύτηκε στα 1946, όταν ο συγγραφέας ήταν ήδη 63 ετών). Ο Καζαντζάκης έγραψε πάρα πολύ και για πάρα πολλά. Έκανε μεταφράσεις, έγραψε θεατρικά έργα, θέατρο, φιλοσοφία, ταξιδιωτικά και αυτοβιογραφικά κείμενα. Ο ίδιος μέχρι το τέλος της ζωής του συνήθιζε να λέει ότι το σημαντικότερο έργο του είναι η *Οδύσσεια*, ποίημα 33.333 στίχων γραμμένο από το 1924 μέχρι το 1938. Εδώ ο Καζαντζάκης παρακολουθεί τον Οδυσσέα μετά την επιστροφή του στην Ιθάκη και διηγείται τις νέες του περιπέτειες. Η κριτική όμως υποδέχτηκε ψυχρά την *Οδύσσεια* κυρίως λόγω της γλωσσικής δυσκολίας που παρουσίαζε. Ο Καζαντζάκης από τότε επιδόθηκε με πάθος στο μυθιστόρημα και γνωστός έγινε κυρίως από τα μυθιστορήματά του.

Μέσα από το μυθιστόρημα ο Καζαντζάκης συνεχίζει να αναζητεί τη σωτηρία του ανθρώπου. Ο άνθρωπος που πέρασε την έντονη μεταφυσική αγωνία του μέσα στις είκοσι τέσσερις ραψωδίες της *Οδύσσειάς* του (1938) αποφασίζει τώρα να συγγράψει μιαν αφηγηματική εποποιία πολλών σελίδων, επιβεβαιώνοντας την αλήθεια ότι το μυθιστόρημα είναι μια μορφή απλοποιημένης και προσιτής σε όλους εποποιίας. Έτσι, ο κόσμος της ηθογραφίας, που γνωρίσαμε στον Καρκαβίτσα, το Θεοτόκη και τον Κονδυλάκη, στα μυθιστορήματα του Καζαντζάκη ανανεώνεται και αναγεννιέται μοναδικά.

Στον *Αλέξη Ζορμπά* προβάλλονται οι πρωτόγονες τεχνικές εργασίας και η σκληρότητα της παραδοσιακής ζωής στην Κρήτη, ενώ παράλληλα το κείμενο διανθίζεται με πολλούς προβληματισμούς. *Ο βίος και η πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* (1946) είναι το πρώτο μιας σειράς επτά μυθιστορημάτων που ο συγγραφέας έγραψε προς το τέλος της ζωής του. Πρόκειται για τα μυθιστορήματα *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (1948), *Ο καπετάν Μιχάλης* (1950), *Ο τελευταίος πειρασμός* (1951), *Ο φτωχούλης του Θεού* (1952), *Οι αδερφοφάδες* (1954) και τέλος η *Αναφορά στον Γκρέκο*, μια ποιητική αυτοβιογραφία που απευθύνεται στο συμπατριώτη του, διεθνούς φήμης ζωγράφο Δομήνικο Θεοτοκόπουλο. Το έργο αυτό δημοσι-

εύτηκε μετά το θάνατο του συγγραφέα (1961). Τα μυθιστορήματα του Καζαντζάκη εξελίσσονται στο ιστορικό παρελθόν και έχουν σκηνικό τους τις μικρές αγροτικές κοινότητες που συναντάμε στα μυθιστορήματα του ηθογραφικού ρεαλισμού του τέλους του 19ου αιώνα. Εδώ ανήκει το μυθιστόρημα *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται.* Ήρωες εδώ είναι οι κάτοικοι ενός χωριού που αναπαριστούν τα πάθη του Χριστού αυτοσχεδιάζοντας ο καθένας το ρόλο του. Τα γεγονότα, παρόλο που απέχουν χρονικά από την εποχή που γράφεται το μυθιστόρημα, παραπέμπουν στον Εμφύλιο. Το ίδιο συμβαίνει και στις Αδερφοφάδες, το μυθιστόρημα που έγραψε ο Καζαντζάκης ένα χρόνο αργότερα. Ακρογωνιαίος λίθος της σύλληψης αυτών των μυθιστορημάτων είναι ο Εμφύλιος. Από τα υπόλοιπα μυθιστορήματα *Ο τελευταίος πειρασμός*, που έχει ως βασικό θέμα του το Χριστό, γέννησε αντιδράσεις κυρίως από τους εκκλησιαστικούς κύκλους.

Στα μυθιστορήματά του ο Νίκος Καζαντζάκης ερμηνεύει αλληγορικά, πολιτικά και φιλοσοφικά τα ήθη της ελληνικής υπαίθρου, ενός κόσμου που τη στιγμή αυτή έχει αρχίσει να εξαφανίζεται. Η γλώσσα του είναι δημοτική, ιδιότυπη με πολλούς γλωσσικούς ιδιωματισμούς, νεολογισμούς και εξεζητημένες εκφράσεις που πολλοί τις θεώρησαν επιτηδευμένες. Όλα αυτά όμως αντισταθμίζονται από τις εξαιρετικές περιγραφές και τη δύναμη των σκηνών, όπου ο αναγνώστης παρακολουθεί με μεγάλο ενδιαφέρον την αντιπαράθεση χαρακτήρων και συνειδήσεων.

Το παραδοσιακό ελληνικό περιβάλλον γίνεται ο καμβάς των έργων του Καζαντζάκη, όμως τα έργα του θα ξεφύγουν από τα όρια αυτού του περιβάλλοντος και θα γίνουν οικουμενικά. Το μυθιστόρημα του Καζαντζάκη (αν και περιορίζεται στα όρια του νησιού που ο συγγραφέας γεννήθηκε, όπως και το έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη) αντιπροσωπεύει μια ιστορική ενότητα που αργότερα θα διευρύνει το χώρο της πέρα από τα γεωγραφικά της όρια. Τους ήρωές του ο Καζαντζάκης δανείζεται από το μύθο, τη θρησκεία, την καθημερινή ζωή, και *ενσαρκώνουν* τον περήφανο, ελεύθερο και αγωνιζόμενο άνθρωπο.

Διδώ Σωτηρίου

Η αναπαράσταση του παρελθόντος συγκινεί και δύο γυναίκες συγγραφείς, τη **Διδώ Σωτηρίου** (1909-2004) και τη **Μαρία Ιορδανίδου** (1897-1999). Η πρώτη, πρόσφυγας της Μικρασιατικής Καταστροφής, σταδιοδρόμησε στον αριστερό τύπο. Στο γνωστό της μυθιστόρημα *Ματωμένα χώματα* (1962) αφηγείται με τη φωνή ενός αγρότη τις περιπέτειες των κατατρεγμένων από τους Τούρκους Ελλήνων. Η μεγάλη αυτή τραγωδία του ελληνισμού αποτυπώθηκε και στο προηγούμενο μυθιστόρημά της *Οι νεκροί περιμένουν* (1959). Η Σωτηρίου έγραψε επίσης τα μυθιστορήματα *Εντολή* (1976) και *Κατεδαφιζόμεθα* (1982), όπου συνοψίζονται τα στοιχεία της γραφής της: η περιπέτεια, η κοινωνική θεώρηση των πραγμάτων και το πλάσιμο ζωντανών ηρώων.

Μαρία Ιορδανίδου

Στο μυθιστόρημα της Ιορδανίδου *Λωξάνδρα* (1963) σκηνικό της δράσης είναι η Κωνσταντινούπολη και οι πρωταγωνιστές είναι ήρωες που ζουν και κινούνται στο καθημερινό πλαίσιο της πόλης.

Μαργαρίτα Λυμπεράκη

Η κριτική επισημαίνει ότι η αρχή των εξελίξεων στο μεταπολεμικό μυθιστόρημα βρίσκεται ουσιαστικά στο μυθιστόρημα της **Μαργαρίτας Λυμπεράκη** (1919) *Τα ψάθινα καπέλλα* (1946). Γραμμένο με ανάλαφρο και υπαινικτικό ύφος το μυθιστόρημα αυτό ξεχώρισε και θεωρήθηκε πρωτοποριακό.

Αργότερα η Λυμπεράκη στο μυθιστόρημά της Ο *άλλος Αλέξανδρος* (1950), θα προβληματιστεί για τη φύση του ανθρώπου μέσα στα συγκλονιστικά γεγονότα που τον ξεπερνούν. Το μυθιστόρημα αυτό, που εξιστορεί με διαφορετικό τρόπο την πολεμική εμπειρία, θυμίζει την τεχνική της Τατιάνας Γκρίτση-Μιλλιέξ στο *Ιδού ίππος χλωρός* που θα κυκλοφορήσει δεκατρία χρόνια μετά και θα καταδείξει τη θέση των γυναικών στη νέα κοινωνική πραγματικότητα.

Μιμίκα Κρανάκη

Ουσιαστική καινοτομία όμως αποτελεί και το μυθιστόρημα της **Μιμίκας Κρανάκη** (1922) *Contre-temps* (1947), καθώς η αφήγηση ακολουθεί τις εσωτερικές σκέψεις και τον προβληματισμό της ηρωίδας του βιβλίου, η οποία βρίσκεται σε φανερή δυσαρμονία με την εποχή της. Δεν είναι τυχαίο ότι οι δύο αυτές πρωτοπόροι πεζογράφοι μετά τη δημοσίευση των έργων τους εγκαταστάθηκαν στη Γαλλία, όπου συνέχισαν να γράφουν στα γαλλικά.

Κώστας Ταχτσής

Στο καθημερινό πλαίσιο της πόλης θα κινηθεί και ο **Κώστας Ταχτσής** (1927-1988) στο πετυχημένο του μυθιστόρημα *Το τρίτο στεφάνι* (1962). Στο έργο αυτό ο Ταχτσής θα χρησιμοποιήσει σκηνογραφία αποκλειστικά αστική. Μέσα από την εμπειρία των δύο ηρωίδων του, ο συγγραφέας, με ζωντανό ύφος, έντονη αίσθηση του χιούμορ και προφορικότητα, καταδείχνει ότι οι άνθρωποι δεν είναι τελικά παρά θύματα των κοινωνικών συμβάσεων που καθορίζουν τη συμπεριφορά τόσο των ίδιων, όσο και των οικογενειών τους.

Στρατής Τσίρκας

Νεοτερική μορφή έδωσαν στο ελληνικό μυθιστόρημα ο **Στρατής Τσίρκας** (1911-1980), ο οποίος επιβλήθηκε ως πεζογράφος με την τριλογία του *Ακυβέρνητες Πολιτείες* (1960-1965). Η τριλογία αποτελείται από τρία μυθιστορήματα: *Η λέσχη*, με χώρο δράσης την Ιερουσαλήμ, *Η Αριάγνη*, με χώρο δράσης το Κάιρο και *Η Νυχτερίδα* με σκηνικό την Αλεξάνδρεια.

Ο Τσίρκας, που γεννήθηκε στην Αίγυπτο και δημοσίευσε τα βιβλία του πριν από τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο, εμπνέεται από μιαν ολόκληρη εποχή.

Τα τρία μυθιστορήματα της τριλογίας του Τσίρκα συνδυάζουν όλες τις τάσεις της εποχής: ιστορική μαρτυρία, πολιτικός προβληματισμός, σύγχρονη τεχνική του εσωτερικού μονολόγου, σύνθετη αφηγηματική δομή. Οι *Ακυβέρνητες πολιτείες* είναι ένα μυθιστόρημα βασικά πολιτικό. Ρεαλιστικό κατά βάση χρησιμοποιεί μοντέρνες τεχνικές και διαγράφει ζωντανά τους χαρακτήρες.

Αργότερα ο συγγραφέας έγραψε τη *Χαμένη άνοιξη* (1977) με θέμα τα γεγονότα του Ιουλίου του 1965.

Νεορεαλισμός και πολιτικοποίηση της λογοτεχνίας

Ο νεορεαλισμός, το πνευματικό κίνημα που άνθισε μετά το Β' Παγκόσμιο πόλεμο, βρίσκεται πολύ κοντά στη δημοσιογραφία και την τεχνική του ρεπορτάζ. Στο εξωτερικό οι συγγραφείς θέλουν να περιγράψουν τη ζωή όπως ακριβώς ήταν ή όπως είχε καταντήσει να είναι. Πολλοί από αυτούς ζούσαν στην παρανομία (όπως ο Μοράβια), στη φυλακή (όπως ο Παβέζε) ή στην εξορία (όπως ο Κάρλο Λέβι και ο Σιλόνε), ενώ άλλοι εντάχτηκαν στην Αντίσταση. Το κίνημα αναπτύχθηκε ραγδαία μετά τον πόλεμο (ο Λέβι για παράδειγμα απέκτησε διεθνή φήμη με το έργο του Ο Χριστός σταμάτησε στο Έμπολι, 1945, στο οποίο περιγράφονται τα δεινά των χωρικών της νότιας Ιταλίας, όπου ο συγγραφέας ήταν εξόριστος).

Στην Ελλάδα ο νεορεαλισμός συνδέθηκε με την πολιτικοποίηση της λογοτεχνίας, έντονη στη μεταπολεμική περίοδο και άμεσα συνδεδεμένη με τον Εμφύλιο. Πολλοί συγγραφείς περιγράφουν την αγωνία του ανθρώπου να επιβιώσει και να βρει το στίγμα του στη νέα εποχή. Άλλοι πάλι προτιμούν να προβάλουν στο έργο τους την παράδοση.

Δημήτρης Χατζής

Ο **Δημήτρης Χατζής** (1913-1981), γιος εκδότη εφημερίδας από τα Γιάννενα, φιλόλογος και αξιόλογος μυθιστοριογράφος, αναγκάστηκε να περάσει εκτός Ελλάδας το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του. Η λογοτεχνική πορεία του Χατζή άρχισε με το μυθιστόρημα *Η φωτιά* (1946), που χαρακτηρίζει την προσπάθεια ενός προοδευτικού συγγραφέα ο οποίος, απογοητευμένος από τον κατοχικό αγώνα, εξυμνεί την παράδοση και δηλώνει την πίστη του στον αγώνα της εργατικής τάξης.

Η τέχνη του Χατζή έχει πολλά κοινά σημεία με την ηθογραφία. *Η Φωτιά* θεωρείται το πρώτο αντιστασιακό ελληνικό πεζογράφημα. Η ουσιαστική, ωστόσο, είσοδος του Χατζή στη λογοτεχνία γίνεται με τη συλλογή διηγημάτων *Το τέλος της μικρής μας πόλης* (1962). Ο Χατζής μετά την κατάρρευση της στρατιωτικής δικτατορίας θα επιστρέψει στην Ελλάδα, συνεχίζοντας στα μυθιστορήματά του να καταγράφει τις κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα από το '40 και μετά. Στο έργο του εκφράζει την ανησυχία του για τη μεταπολεμική πραγματικότητα και θεωρείται ότι ανήκει στους «νεορεαλιστές» πεζογράφους μας. Η γλώσσα του, όπως έγραψε ο ομότεχνός του Αλέξανδρος Κοτζιάς, «είναι γλώσσα δασκάλου, μια γλώσσα φυσική, απλή, άμεση, ευλύγιστη και εύστοχη».

Μήτσος Αλεξανδρόπουλος

Πολιτικός πρόσφυγας είναι επίσης ο συγγραφέας **Μήτσος Αλεξανδρόπουλος** (γενν. 1924), μια ξεχωριστή περίπτωση στα γράμματά μας. Οι πρώτες δημοσιεύσεις του στα ελληνικά και τα ρωσικά προκάλεσαν την προσοχή των διανοουμένων της Αριστεράς που έμεναν στην Ελλάδα και αρθρογραφούσαν στο περιοδικό *Επιθεώρηση Τέχνης*. Από τα πρώτα του μυθιστορήματα *Νύχτες και αυγές – Η πολιτεία*, 1961, *Νύχτες και αυγές – Τα βουνά*, 1963, ο Αλεξανδρόπουλος ξεχώρισε από την επιλογή του υλικού και των μεθόδων του, που υπονομεύουν δημιουργικά το ρεαλισμό. Ο συγγραφέας (βραβευμένος για το σύνολο του έργου του με κρατικό βραβείο το 2002) κινείται μέσα στο ιστορικό τετράγωνο: Κατοχή-Αντίσταση-Εμφύλιος-Προσφυγιά.

Αντρέας Φραγκιάς

Ο **Αντρέας Φραγκιάς** (1921-1998) που έζησε τη φοβερή εμπειρία της εξορίας στη Μακρόνησο, έγραψε εκτενή μυθιστορήματα στα οποία μιλάει με τρόπο συμβολικό για διάφορα πολιτικά γεγονότα, όπως για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης που είχαν εγκατασταθεί στα νησιά (*Ο λοιμός*, 1962). Το καλύτερο ωστόσο μυθιστόρημα του Φραγκιά παραμένει το *Άνθρωποι και σπίτια*, ένα νεορεαλιστικό μυθιστόρημα που αποδίδει την ατμόσφαιρα της Ελλάδας μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου. Ο Φραγκιάς, όπως και αργότερα ο **Θανάσης Βαλτινός** (γενν. 1932) στη νουβέλα του *Η κάθοδος των εννιά* (3η έκδοση, 1984), επανέρχονται συνειδητά στον παραδοσιακό τρόπο αφήγησης. Στο έργο του ο Βαλτινός συνομιλεί με την Ιστορία, ενδιαφέρεται για τις επιμέρους αφηγήσεις αυτοπτών μαρτύρων και δε σχολιάζει, ούτε κατευθύνει τον αναγνώστη. Στο δεύτερο βιβλίο του, *Το συναξάρι του Ανδρέα Κορδοπάτη* (2000), που αναφέρεται στους Βαλκανικούς πολέμους και τα Μικρασιατικά, χρησιμοποιεί πολλούς αφηγητές και τις μαρτυρίες τους.

Ιδιότυπη περίπτωση αποτελεί η **Λιλή Ζωγράφου** (1922-1998) που έγινε γνωστή από τη μελέτη της για το Νίκο Καζαντζάκη (*Νίκος Καζαντζάκης, ένας τραγικός*, 1959), αλλά και από τα μυθιστορήματά της πολλά από τα οποία προκάλεσαν θόρυβο (*Η Συβαρίτισσα*, 1987 κ.ά.)

Αντώνης Σαμαράκης

Ο **Αντώνης Σαμαράκης** (1919-2003) οφείλει την επιτυχία του στην παγκοσμιότητα των ηρώων του. Τα πρόσωπα των μυθιστορημάτων του Σαμαράκη αντιπροσωπεύουν το σύγχρονο άνθρωπο που συνθλίβεται από τους μηχανισμούς του κράτους και την αδιαφορία. Το έργο του περιλαμβάνει μερικές συλλογές διηγημάτων (*Ζητείται ελπίς,* 1954, *Αρνούμαι,* 1961, *Το διαβατήριο,* 1973) και ένα μυθιστόρημα, *Το λάθος* (1965). Το τελευταίο εξελίσσεται σε μια φανταστική χώρα, που όμως έχει πολλές ομοιότητες με την Ελλάδα της εποχής, όπου ο φόβος του κομουνιστικού κινδύνου ευνοεί την κατασκοπεία και η δολοφονία του βουλευτή της Αριστεράς Γρηγόρη Λαμπράκη (1963) προαναγγέλλει ένα επικείμενο πραξικόπημα. Την ίδια στιγμή η λογοτεχνία στην Ευρώπη επηρεάζεται από τον κινηματογράφο, που γίνεται από πολλούς αντικείμενο μίμησης. Οι συγγραφείς προσπαθούν να γράφουν στη γλώσσα των απλών ανθρώπων στην απλούστερη μορφή της. Την τεχνική αυτή ακολούθησε και ο Σαμαράκης στα έργα του, που έγιναν πολύ δημοφιλή, καθώς έχουν ελεύθερο και σκωπτικό ύφος (στερεότυπες εκφράσεις, επαναλήψεις, ξένες λέξεις). Η απλή υπόθεση αλλά και το απλό ύφος αντιπροσώπευε για τους αναγνώστες της εποχής μια καινοτομία που αγαπήθηκε.

Το *Λάθος* του Σαμαράκη γνώρισε νέα επιτυχία στα 1967, δυο χρόνια μετά την έκδοσή του, όταν το πραγματικό γεγονός της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών έτυχε να συμπίπτει σε πολλές λεπτομέρειές του με αυτό που ίσχυε στη φανταστική χώρα του μυθιστορήματος.

Τέλος ο **Γιώργος Ιωάννου** (1927-1985) από τη Θεσσαλονίκη, που μέσα από τα πεζογραφήματά του παρουσιάζει ένα άλλου τύπου «μυθιστόρημα», το οποίο αντλεί από βιωματικά στοιχεία και προσωπικές εμπειρίες.

Ένα βιβλίο-μαρτυρία για τον Εμφύλιο που μόλις είχε τελειώσει αποτελεί το έργο *Πυραμίδα 67* του **Ρένου Αποστολίδη** (1924-2004). Ο συγγραφέας εξιστορεί τις εμπειρίες του από την περίοδο του Εμφυλίου, όταν ο ίδιος υπηρετούσε την στρατιωτική θητεία του. Και οι άλλοι όμως συγγραφείς που εμφανίστηκαν τη συγκεκριμένη δεκαετία εμπνέονται από τα πολιτικά γεγονότα της εποχής.

Για πρώτη φορά εμφανίστηκαν στη δεκαετία του '50 οι συγγραφείς **Βασίλης Βασιλικός** (1933), με τη νουβέλα *Η διήγηση του Ιάσονα* (1953), **Σπύρος Πλασκοβίτης** (1917-2000) με τη συλλογή διηγημάτων *Η θύελλα και το φανάρι* (1955) (βλ. και παρακάτω), **Τηλέμαχος Αλαβέρας** (1926) με τη συλλογή διηγημάτων *Τ' αγρίμια του άλλου δάσους* (1952) και **Νίκος Καχτίτσης** (1926-1970) με το *Ποιοι οι φίλοι* (1959). Κατεξοχήν ιδιόρρυθμος συγγραφέας ο Καχτίτσης συνδύασε τον εσωτερικό μονόλογο με τον παραδοσιακό ρεαλισμό. Την ίδια περίοδο σημειώνεται η πρώτη εμφάνιση του **Γιώργου Χειμωνά** (1938-2001) με το αφήγημα *Πεισίστρατος* (1960). Ο Χειμωνάς, νευροψυχίατρος, από την Καβάλα, που ορισμένοι κριτικοί τον εντάσσουν ανάμεσα στους ιδιοφυέστερους συγγραφείς μας, ξεφεύγει από τις κοινές προδιαγραφές προσπαθώντας να καταργήσει την πλοκή και να αγνοήσει το χρόνο. Η πρόθεσή του αυτή είναι φανερή και στα επόμενα έργα του: *Η εκδρομή* (1964), *Μυθιστόρημα* (1966), *Ο γιατρός Ινεότης* (1971).

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

- ✓ Στα μεταπολεμικά χρόνια στην Ελλάδα εμφανίζεται μεγάλη ποιητική παραγωγή. Οι ποιητές ζώντας μέσα στο κλίμα των πολιτικών γεγονότων γράφουν ποίηση με πολιτικό-κοινωνικό περιεχόμενο ή εκφράζουν με την ποίησή τους την υπαρξιακή αγωνία τους (Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά). Σημαντικοί ποιητές της περιόδου ο Αναγνωστάκης, ο Πατρίκιος, ο Λειβαδίτης, ο Αλεξάνδρου κ.ά.

- ✓ Οι διαφοροποιήσεις της μεταπολεμικής λογοτεχνίας που επισημάναμε στην περιοχή της ποίησης είναι κατά πολύ εντονότερες στην πεζογραφία. Πραγματικά, στα είκοσι χρόνια που ακολούθησαν το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο παρουσιάστηκαν έργα που αντικρίζουν τον κόσμο εντελώς διαφορετικά, έργα που εκφράζουν έναν κόσμο αλλαγμένο, που χαρακτηριστικά του είναι η αμφιβολία, η αστάθεια, η ανησυχία και η αγωνία.

- ✓ Τη διαφοροποίηση, ωστόσο, αυτή δεν τη συνόδευε και κάποια μορφική ανανέωση. Οι τεχνικές καινοτομίες και οι πειραματισμοί που έγιναν στο ευρωπαϊκό μυθιστόρημα δεν καθόρισαν τη μεταπολεμική πεζογραφία στην Ελλάδα. Μόνο ανάμεσα στους συγγραφείς που εμφανίστηκαν μετά το 1960 παρατηρήθηκαν τάσεις για μια μορφική ανανέωση. Χαρακτηριστική περίπτωση ο Νίκος Καζαντζάκης, αλλά και η Διδώ Σωτηρίου, ο Στρατής Τσίρκας, ο Δημήτρης Χατζής, ο Αντώνης Σαμαράκης κ.ά.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

*1. Να διαβάσετε το ποίημα του Μίλτου Σαχτούρη **Στρατιώτης-Ποιητής** και με τη βοήθεια του καθηγητή/τριάς σας να συσχετίσετε το περιεχόμενό του με την απολογία του Τάσου Λειβαδίτη.*

*2. Να διαβάστε το μυθιστόρημα του Νίκου Καζαντζάκη **Ο φτωχούλης του Θεού** και να συντάξετε ένα κείμενο 300 περίπου λέξεων για τα συναισθήματα που σας δημιουργήθηκαν.*

*3. Να διαβάσετε το κείμενο του Αντώνη Σαμαράκη «Ο ξανθός ιππότης» (από τη συλλογή διηγημάτων του **Ζητείται ελπίς**) και να εντοπίσετε τα στοιχεία εκείνα που θυμίζουν τη γλώσσα του κινηματογράφου, δημιουργούν αγωνία και συνεχείς ανατροπές.*

Βιβλιογραφία

1. Αράγης, Γ. (1996). *Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Πατάκης.
2. Αργυρίου, Αλ. (1979). *Νεωτερικοί ποιητές του Μεσοπολέμου*. Αθήνα: Σοκόλης.
3. Ευαγγέλου, Α. (χ.χ.). *Η δεύτερη μεταπολεμική ποιητική γενιά*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
4. Ζήρας, Α. (1979). *Νεώτερη Ελληνική ποίηση 1965-1980*. Αθήνα: Γραφή.
5. Κούρτοβικ, Δημ. (1995). *Έλληνες μεταπολεμικοί συγγραφείς*. Αθήνα: Πατάκης.
6. Λεοντάρης, Β. (1983). *Η ποίηση της ήττας*. Αθήνα: Έρασμος.
7. Μέντη, Δ. (1995). *Μεταπολεμική πολιτική ποίηση, Ιδεολογία και ποιητική*. Αθήνα: Κέδρος.
8. Μερακλής, Μ. Γ. (χ.χ.). *Η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία (1945-1970). Ι. Ποίηση, ΙΙ. Πεζογραφία*. Θεσσαλονίκη: Κωσταντινίδη.
9. Μηλιώνης, Χρ. (2003). *Το διήγημα*. Αθήνα: Σαββάλας.
10. Μπαλάσκας, Κ. (2004). *Ξενάγηση στη Νεοελληνική Πεζογραφία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
11. Παπαγεωργίου, Κ. (1989). *Η γενιά του '70. Ιστορία-ποιητικές διαδρομές*. Αθήνα: Κέδρος.
12. Παπαγεωργίου, Κ. (2003). *Μονόλογοι και χειραψίες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
13. Σπανδωνίδη, Π., (1955). *Η νεώτερη ποίηση στην Ελλάδα. Δοκίμιο*. Αθήνα: Ίκαρος.
14. Στεργιόπουλος, Κ. (1977). *Από το συμβολισμό στη Νέα Ποίηση*. Αθήνα: Βάκων.
15. Vitti, M. (1977). *Η γενιά του τριάντα. Ιδεολογία και μορφή*. Αθήνα: Ερμής.
16. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε. Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας, 145-240.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΝΑΤΗ

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Η λογοτεχνική δεκαετία του 1960 (Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά)

Η περίοδος χαρακτηρίζεται από πολιτική αστάθεια και μεταβατικότητα. Τα ιστορικά γεγονότα συνεχίζουν να σημαδεύουν τη λογοτεχνία. Η σκιά της Πρώτης Μεταπολεμικής Γενιάς είναι ακόμη έντονη. Παράλληλα όμως οι λογοτέχνες διαφοροποιούνται μέσα από την αμφισβήτηση. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν η Κική Δημουλά, ο Ντίνος Χριστιανόπουλος, ο Μένης Κουμανταρέας κ.ά.

Α. Η ποίηση

Στη σκιά του παρελθόντος. Αμφισβήτηση και διαμαρτυρία

Γύρω στα 1960 εμφανίζεται μια νέα γενιά ποιητών που συνεχίζουν σε μικρότερη κλίμακα την παράδοση των πρώτων μεταπολεμικών ποιητών, αλλά παράλληλα διαφοροποιούνται από την προηγούμενη γενιά προχωρώντας προς την κατεύθυνση της αμφισβήτησης και της διαμαρτυρίας. Η γενιά αυτή αναπτύσσεται μέσα σε ένα χώρο όπου διακρίνονται ακόμη τα ίχνη της Γενιάς του Τριάντα (που εξακολουθεί να κάνει αισθητή την παρουσία της), ενώ παράλληλα η Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά στη διάρκεια αυτής της δεκαετίας βρίσκεται στη δημιουργικότερη και παραγωγικότερη στιγμή της.

Πρόκειται για μια μεταβατική περίοδο που οδηγεί στη νέα ποιητική γενιά του 1970, η οποία θα φέρει μια νέα ποιητική καρποφορία. Οι ποιητές της μεταβατικής αυτής περιόδου γεννήθηκαν όλοι ανάμεσα στο 1929 και το 1940 και αυτό είναι, σύμφωνα με τους μελετητές, το ασφαλέστερο κριτήριο για τη χάραξη των ορίων αυτής της γενιάς. Πρόκειται επομένως για ποιητές που γύρω στα 1940 διανύουν την τρυφερή παιδική ηλικία τους, πράγμα που σημαίνει ότι ο Αλβανικός πόλεμος, η Κατοχή και η Αντίσταση είναι κυρίως τα τραυματικά γεγονότα που σημαδεύουν τη μνήμη τους.

Χαρακτηριστικά της ποιητικής γενιάς του '60

1. Οι ποιητές της γενιάς του '60 εμφανίζονται ως «ηττημένοι» χωρίς, ωστόσο, να έχουν δώσει κάποια μάχη (ένοπλη ή ιδεολογική). Αισθάνονται να τους βαραίνει η αποπνικτική ατμόσφαιρα ενός εφιάλτη, καθώς έχουν βιώσει παθητικά τις τραυματικές μνήμες μιας ταραγμένης εποχής.

2. Ζουν σε μια πραγματικότητα που δεν μπορεί να προσφέρει τίποτε στην αγωνιστική τους διάθεση, με αποτέλεσμα να ωθούνται στην εσωστρέφεια, την ενδοσκόπηση και την εξομολόγηση.

3. Τα ποιήματά τους εκφράζουν φόβο, απόγνωση, αίσθηση αποτυχίας και ήττας. Οι μελετητές παρατήρησαν ότι η Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά παρουσιάζει αντιστοιχίες με τους ποιητές της δεκαετίας του '20 (οι οποίοι σημαδεμένοι από την Μικρασιατική καταστροφή αποτέλεσαν μια «χαμένη γενιά»). Γι' αυτό και στα ποιήματα της περιόδου εμφανίζεται έντονη η επίδραση της ποίησης του Καρυωτάκη.

4. Ο φόβος, η αποξένωση και η στέρηση έγιναν οι αιτίες της διαμαρτυρίας των ποιητών απέναντι στη διαρκώς μεταβαλλόμενη πραγματικότητα. Θέματά τους, ωστόσο, παραμένουν τα αιώνια θέματα της ποίησης: ο έρωτας, ο θάνατος, η ανθρώπινη κοινωνία.

Εκπρόσωποι

Οι νέοι ποιητές αισθάνονται πικραμένοι και προδομένοι και αυτό εκφράζεται στην ποίησή τους. Ο **Ντίνος Χριστιανόπουλος** (Θεσσαλονίκη, 1931), φιλόλογος και υπεύθυνος του περιοδικού *Διαγώνιος* (που ιδρύθηκε το 1958 και υπήρξε φυτώριο για πολλούς ποιητές και πεζογράφους της εποχής), έγραψε ποίηση έντονα εξομολογητική, η οποία όμως δεν αποφεύγει να ασκεί κοινωνική κριτική.

Φωτογραφία παρέας ποιητών της γενιάς (άνοιξη 2001, στο σπίτι του Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου) (Ανθολογία Σοκόλη).

Ο **Βύρων Λεοντάρης** (1932, Νιγρίτα Σερρών), ο οποίος το 1997 τιμήθηκε με το Κρατικό βραβείο ποίησης για το έργο του *Εν γη αλμυρά*, εκφράζει στους στίχους του την απογοήτευσή του. Μιλώντας για το έργο του ο ποιητής και κριτικός Κώστας Παπαγεωργίου σημειώνει: «Η ήττα του χθες είναι ήττα του σήμερα αλλά και του αύριο». Σύζυγος του Λεοντάρη είναι η ποιήτρια **Ζέφη Δαράκη**, που δημιουργεί μια ονειρική ποίηση εκφράζοντας το «ποιητικό της όνειρο» σε εσωτερικό μονόλογο.

Στις ευχάριστες αναμνήσεις της παιδικότητας στηρίζεται η ποίηση του Μακεδόνα ποιητή **Μάρκου Μέσκου** (1935). Σε αυτές αντισταθμίζεται η απαισιόδοξη πραγματικότητα. Στο έργο του Μέσκου, όπως και σε αυτό του **Πρόδρομου Μάρκογλου** (Καβάλα, 1935) είναι έκδηλες οι ιστορικές και κοινωνικές αναφορές. Η ποίηση του Μάρκογλου έχει κοινωνικό προσανατολισμό, τόνο αποσπασματικό και είναι έντονα αντιλυρική, ασκώντας αυστηρή κριτική απέναντι στον κόσμο που τον περιβάλλει. Στη μνήμη στηρίζεται και η ποίηση του **Ανέστη Ευαγγέλου** (Θεσσαλονίκη 1937-1994), ο οποίος αισθάνεται αποξενωμένος και εξόριστος μέσα στο ίδιο το περιβάλλον του. Από την πρώτη του ήδη συλλογή (*Περιγραφή εξώσεως*, 1960) ο Ευαγγέλου δίνει το στίγμα της ποίησής του: αίσθηση στέρησης και αδυναμία συμφιλίωσης με τη σκληρή πραγματικότητα.

Ο Σπύρος Τσακνιάς με το Σπύρο Πλασκοβίτη (κέντρο) προσκεκλημένοι σε ραδιοφωνική εκπομπή του Κώστα Παπαγεωργίου και του Γιάννη Κοντού (όρθιος). Αθήνα 1983 (Ανθολογία Σοκόλη)

Το ποιητικό έργο του **Τάσου Κόρφη** (1929-1994), ποιητή, πεζογράφου, δοκιμιογράφου και μεταφραστή, διαπνέεται από συγκρατημένη μελαγχολία, ενώ η ποίηση του **Τόλη Νικηφόρου** (Θεσσαλονίκη, 1938), έχει τόνο ελεγειακό. Την οδύνη από τις αλλεπάλληλες διαψεύσεις εκφράζει και η ποίηση της **Μαρίας Κέντρου-Αγαθοπούλου** (Θεσσαλονίκη, 1930), που ενώ ξεκίνησε αναζητώντας «εμπειρίες έξω από τα ανθρώπινα μέτρα», αρκέστηκε τελικά στην ποιητική αποτύπωση καθημερινών εμπειριών με τρόπο τρυφερό τόσο στην ποίηση, όσο και στην πεζογραφία της (βλ. παρακάτω).

Σε διαφορετικό κλίμα κινείται ο **Μάνος Ελευθερίου** (Ερμούπολη Σύρου, 1938), γνωστός κυρίως από τα τραγούδια του (έγραψε 350 περίπου τραγούδια και συνεργάστηκε με όλους σχεδόν τους έλληνες συνθέτες). Ο ποιητής ασχολήθηκε επιτυχώς με την αυτοβιογραφική αφήγηση (βλ. πεζογραφία).

Φωτογραφία της Κικής Δημουλά, 2001, Ανθολογία Σοκόλη

Ανάμεσα στους ποιητές της δεκαετίας του '60 αναμφίβολα ξεχώρισε η ευρηματική ποίηση της **Κικής Δημουλά** (1931). Η ποιήτρια, ευαίσθητη στα ερεθίσματα της καθημερινότητας, μπορεί με τη γλωσσική άνεση που τη διακρίνει να μετατρέπει σε εικόνες το χρόνο της μνήμης χρησιμοποιώντας νεολογισμούς και αντιπαραθέτοντας το συναίσθημα στη λογική. Από τις πρώτες της συλλογές (*Έρεβος*, 1956, *Ερήμην*, 1958, *Επί τα ίχνη*, 1963), μέχρι την ώριμη ποίησή της (*Το λίγο του κόσμου*, 1971, *Χαίρε ποτέ*, 1988 κλπ.) η ποιήτρια συνομιλεί με τη φθορά, τη ματαιότητα, το κενό, ενώ από τα ωραιότερα ποιήματά της είναι αυτά που συνθέτει με αφορμή φωτογραφίες. Οι φωτογραφίες στην ποίησή της, όπως γράφει ο κριτικός Κώστας Παπαγεωργίου, συχνά αποκτούν την ιδιότητα ενός κειμένου, γίνονται «αναγνώσιμες» συνδέοντας το παρόν με το παρελθόν.

Ο ποιητής και δημοσιογράφος **Σπύρος Τσακνιάς** (1929-2000) διακρίνεται κυρίως για τη διαύγεια του ποιητικού λόγου του. Σύζυγός του η **Αμαλία Τσακνιά** (1932-1984), η οποία στην ποίησή της κινητοποιεί

κυρίως τη διαδικασία της μνήμης χωρίς να μεμψιμοιρεί ή να έχει ψευδαισθήσεις. Η ποιήτρια χαρακτηρίζεται, όπως σημειώνει ο Κώστας Παπαγεωργίου, από «νηφάλιο πάθος, εγκράτεια συναισθημάτων και αβρότητα εκφραστικών τρόπων».

Ιδιότυπη εμφανίζεται και η ποίηση της **Νανάς Ησαΐα** (1934-2003), της οποίας η ποίηση εκφράζει την υπαρξιακή της αγωνία. Την αγωνία της γραφής που αποτυπώνεται από τη σύλληψη της ιδέας μέχρι την πραγματοποίησή της συναντάμε στην ποίηση του **Νίκου Φωκά** (1927), μεταφραστή του έργου του Μπωντλαίρ, ο οποίος επηρεάζει βαθιά την ποίησή του. Τέλος η ποίηση του **Κώστα Στεργιόπουλου** (1926), πανεπιστημιακού καθηγητή, ποιητή και κριτικού της λογοτεχνίας, είναι ουσιαστικά λυρική με έντονα τα στοιχεία του συμβολισμού.

Τη στρατευμένη ποίηση υπηρέτησε ο **Γιάννης Νεγρεπόντης** και ο **Θωμάς Γκόρπας**, ενώ ο **Λουκάς Κούσουλας** (1927), φιλόλογος, δίνει μια χαμηλόφωνη ποίηση, στοχαστική που, όπως γράφει ο κριτικός Αλέξης Ζήρας, ξεκίνησε από το λυρισμό του Γιώργου Σεφέρη και είχε εμφανείς σταθμούς το διάλογο με τον Καρυωτάκη, τον Καβάφη και τους αρχαίους δραματουργούς. Στους νεότερους συγκαταλέγονται ο **Μάριος Μαρκίδης** (1940-2002), ο οποίος στην ποίησή του συνδυάζει έντεχνα τη λογική με το συναίσθημα, ο **Τάσος Δενέγρης** και ο **Βασίλης Καραβίτης** με την αμεσότητα και την παρατηρητικότητά τους και τέλος ο **Γιώργης Μανουσάκης** (1933), φιλόλογος, που έδωσε ποίηση «εσωτερική», «κλειστή», σε οικείο, φιλικό και εξομολογητικό τόνο. Ο μικρός αυτός κατάλογος θα κλείσει με τον Κύπριο ποιητή **Κυριάκο Χαραλαμπίδη** (1940), του οποίου το έργο απηχεί το τραγικό γεγονός της εισβολής στην Κύπρο και τον απόηχο των συνεπειών του.

Β. Η πεζογραφία

Γενικά, το μυθιστόρημα της μεταπολεμικής περιόδου στην Ελλάδα δεν αποβλέπει τόσο στην ανάδειξη της ατομικότητας των προσώπων όσο στην εξωτερική περιγραφή ιστορικών καταστάσεων και κοινωνικών σχέσεων.

Στην περίοδο της δικτατορίας (1967-1974) στην Ελλάδα οι συγγραφικές φωνές της πρωτοπορίας θα σιγήσουν προσωρινά. Το 1967 και η δικτατορία των συνταγματαρχών θα σηματοδοτήσουν για το μυθιστόρημα το τέλος της μεταπολεμικής περιόδου. Αργότερα, στη «σύγχρονη περίοδο» του ελληνικού μυθιστορήματος, σημαντικοί δημιουργοί θα ασχοληθούν για πρώτη φορά σε έκταση και βάθος με το πρόβλημα της ανελευθερίας και της καταπίεσης σε έργα που θα δουν το φως κυρίως μετά τη μεταπολίτευση (1974). Τα έργα αυτά προτιμούν να καταγγέλλουν μέσα από την παρωδία, την αλληγορία και τη σκοτεινότητα. Η ελληνική πεζογραφία θα περάσει στο χώρο του μοντερνισμού.

Μέσα στις μεταπολεμικές περιπέτειες αρκετοί από τους συγγραφείς της Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς επηρεάστηκαν από τις ιδεολογικές και

λογοτεχνικές ζυμώσεις και τα καλλιτεχνικά κινήματα της Ευρώπης. Έτσι, εκτός από τη ρωσική, την αγγλική, τη γαλλική και τη σκανδιναβική λογοτεχνία, που ήταν ήδη γνωστές και παλαιότερα, τώρα γίνονται γνωστοί και επηρεάζουν Αμερικανοί συγγραφείς, όπως ο Φόκνερ, ο Χεμινγουέι και ο Τζων Ερνστ Στάινμπεκ, ευρύτερα γνωστός από το μυθιστόρημά του *Τα σταφύλια της οργής* (1940), όπου περιγράφεται η εκμετάλλευση που υφίστανται οι μετανάστες ακτήμονες αγρότες από το ανελέητο σύστημα της αγροτικής οικονομίας. Ακόμα στη δεκαετία του '60 μεγάλη επίδραση άσκησε στην Ευρώπη το έργο του Τσεχοεβραίου συγγραφέα Φραντς Κάφκα (1883-1924) και ιδιαίτερα τα μυθιστορήματά του (*Η Δίκη*, 1925, *Ο Πύργος*, 1926), που εκδόθηκαν μετά το θάνατό του και στα οποία εκφράζεται η αγωνία και η αλλοτρίωση του ανθρώπου του 20ού αιώνα.

Από το ρεαλισμό στη φαντασία: οι καινούριες λογοτεχνικές μορφές

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 εμφανίζονται με βιβλία τους οι περισσότεροι συγγραφείς, που δεν είναι οι πρωταγωνιστές των ιστορικών γεγονότων, αλλά εκείνοι που υφίστανται τις συνέπειές τους χωρίς να είναι υπεύθυνοι γι' αυτά.

Στη δεκαετία του '60 η μεταπολεμική περίοδος έχει ουσιαστικά κλείσει. Οι αναμνήσεις του πολέμου είναι πια μακριά, η στάση απέναντι στο παρελθόν αλλάζει και λίγο πριν την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών (21-4-1967) η λογοτεχνία γνωρίζει πραγματική άνθηση.

Σπύρος Πλασκοβίτης

Το έργο του **Σπύρου Πλασκοβίτη** (1917-1998) *Το φράγμα* (1961) είναι ένα αλληγορικό μυθιστόρημα που εγκαινιάζει μια νέα θεματική. Κεντρικός ήρωας εδώ είναι ένας μηχανικός που έχει καθήκον να παρακολουθεί και να διευθύνει τις συνεχείς επισκευές ενός γιγάντιου φράγματος, από το οποίο εξαρτάται η ζωή μιας μεγαλούπολης. Στο βιβλίο έντονο είναι το στοιχείο του φανταστικού αλλά και ο συμβολισμός. Το φράγμα, που τελικά πρέπει να γκρεμιστεί, υποδηλώνει το κεφαλαιοκρατικό σύστημα, που απειλεί τον άνθρωπο. Με σημερινούς όρους, το μυθιστόρημα αυτό διαβάζεται και σαν «οικολογικό» μυθιστόρημα, αφού ο θεματικός πυρήνας του είναι η προσπάθεια του ανθρώπου να επιβάλει τη θέλησή του στη φύση.

Βασίλης Βασιλικός

Η εκδίκηση της φύσης είναι το κεντρικό θέμα στην τριλογία του **Βασίλη Βασιλικού** (γενν. 1934) με τίτλο *Το φύλλο, το πηγάδι, τ' αγγέλιασμα* (1961), που θα εγκαινιάσει την παραγωγική πορεία του συγγραφέα. Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί νεοτερικές τεχνικές γραφής, παρωδώντας τον ηθογραφικό ρεαλισμό και μεταφέροντας στον αναγνώστη το φόβο της ολοκληρωτικής καταστροφής που απειλεί τον άνθρωπο. Ο Βασίλης Βασιλικός θα μυθιστοριοποιήσει στο μυθιστόρημά του *Το Ζ* την υπόθεση της δολοφονίας του Γρηγόρη Λαμπράκη (που θα γυριστεί σε ταινία από το σκηνοθέτη Κώστα Γαβρά).

Βρισκόμαστε στην εποχή που το πνεύμα της μεταπολεμικής λογοτεχνίας απηχεί το δίδαγμα του εξεγερμένου ανθρώπου ενάντια στον παραλογισμό του κόσμου. Τότε ακριβώς ο **Άρης Αλεξάνδρου** (1922-1978) θα εμπνευστεί από τον καταναγκασμό της εξουσίας και θα αρχίσει να γράφει το περίφημο μυθιστόρημα Το *κιβώτιο*, που στη δεκαετία του '70 θα εκ-

φράσει την οδυνηρή απορία του ανθρώπου μπροστά στον αυθαίρετο μηχανισμό της βίας.

Το 1961 ο **Χριστόφορος Μηλιώνης** (1932) εκδίδει τη συλλογή διηγημάτων *Παραφωνία* ισορροπώντας τη νεοτεριστική του γραφή με ένα ρεαλιστικό λόγο. Ο **Μένης Κουμανταρέας** (1933) με τη συλλογή διηγημάτων του *Τα μηχανάκια* (1962), με θέμα τα ψυχικά αδιέξοδα των ηρώων του, αποδεικνύει πως διαθέτει μεγάλη αφηγηματική ικανότητα και με τον τρόπο αυτό η νεοτεριστική γραφή του δε δίνει την εντύπωση πως παραβιάζει τα όρια του ρεαλισμού.

Η λειτουργία της μνήμης θα παίξει σημαντικό ρόλο και σε συγγραφείς όπως ο **Μάριος Χάκκας** (1931-1972) που παρουσιάστηκε με μια ποιητική συλλογή (*Όμορφο καλοκαίρι,* 1965). Συνέχισε όμως με πεζογραφία, κυρίως με μικρά διηγήματα, όπου είναι έντονος ο βιωματικός χαρακτήρας και η εξομολογητική διάθεση (*Ο τυφεκιοφόρος του εχθρού* (1966). Η αρρώστια του και η επίγνωση του επικείμενου τέλους της ζωής του επέδρασε ιδιαίτερα στην μορφή των διηγημάτων του.

Η συγγραφική παραγωγή της δεκαετίας αυτής σταμάτησε απότομα με την επιβολή της δικτατορίας των συνταγματαρχών τον Απρίλιο του 1967.

Η γενιά της αμφισβήτησης

Το χρονικό πλαίσιο της γενιάς του ’70 αποτελεί η περίοδος της δικτατορίας (1967-1974). Οι παγκόσμιες ανακατατάξεις επηρεάζουν την ποίηση που χαρακτηριστικά της είναι πλέον η αμφισβήτηση και η αντίδραση στον καταναλωτισμό και την τεχνοκρατία.

Ποιητές της γενιάς του ’70

Στη δεκαετία του 1970-1980 έκανε την εμφάνισή του ένας μεγάλος αριθμός λογοτεχνών, από τους οποίους μερικοί έχουν διαμορφώσει στις μέρες μας την φυσιογνωμία τους. Η κριτική έχει δεχτεί κοινά χαρακτηριστικά των λογοτεχνών αυτής της γενιάς με σημαντικότερα την αμφισβήτηση, την ειρωνεία και την κριτική που ασκούν ενάντια σε καταστάσεις που βιώνουν. Η αμφισβήτησή τους μπορεί να έχει ένα συγκεκριμένο πολιτικό στόχο, όπως για παράδειγμα τη δικτατορία, αλλά μπορεί να στραφεί και σε άλλες μορφές διαμαρτυρίας, όπως ενάντια στις κοινωνικές συμβάσεις. Σε αρκετές περιπτώσεις οι κριτικοί αναγνωρίζουν στη γενιά του ’70 φαινόμενα που παρατηρούνται αντίστοιχα στην Ευρώπη και την Αμερική. Οι ποιητές, έχοντας προσλάβει τα μηνύματα του γαλλικού Μάη (1968), επιτίθενται ενάντια σε κάθε κοινωνικό κονφορμισμό. Οι εκτιμήσεις, ωστόσο, αυτές δεν μπορεί να είναι απόλυτες, αφού κάθε λογοτέχνης, ανάλογα με τις συνθήκες που βιώνει και από τις οποίες επηρεάζεται, προσκομίζει στην τέχνη κάτι διαφορετικό και εντελώς προσωπικό.

Οι ποιητές της γενιάς αυτής εμφανίστηκαν στην ελληνική λογοτεχνία από το 1965, αλλά έκαναν ευδιάκριτη την παρουσία τους λίγο αργότερα, στις αρχές του '70. Μεγαλωμένοι σε μια περίοδο κατά την οποία η ελληνική κοινωνία παρουσιάζει σημαντική οικονομική άνοδο και γίνεται όλο και περισσότερο καταναλωτική, οι ποιητές της δεκαετίας αυτής, οι οποίοι έχουν την οδυνηρή εμπειρία της επταετούς δικτατορίας, φαίνονται να διατηρούν την ίδια νοοτροπία με τους προγενέστερους και το ίδιο πνεύμα της επαναστατικότητας, της αμφισβήτησης και της έλλειψης εμπιστοσύνης. Οι ποιητές αντιμετωπίζουν τη σύγχρονη μοναξιά μέσα στην αστική καθημερινότητα και αναζητούν τη συντροφικότητα. Το έργο των περισσοτέρων χαρακτηρίζεται από στοχασμό και ήπια μελαγχολία. Πολλοί από τους ποιητές εμπλουτίζουν τη γλώσσα τους με θησαυρίσματα από παλαιότερους γλωσσικούς τύπους ανάλογα με την παιδεία τους.

Επιλέγοντας τους πιο αντιπροσωπευτικούς, αναφερόμαστε στο έργο της **Κατερίνας Αγγελάκη-Ρουκ** (1939), το οποίο αποτελεί, σύμφωνα με την άποψη των κριτικών, μια «εσωτερική αυτοβιογραφία», σε αυτό του **Γιάννη Κοντού** (1943), του **Μιχάλη Γκανά** (1944), της **Τζένης Μαστοράκη** (1949), του **Νάσου Βαγενά** (1945), του **Κώστα Παπαγεωργίου** (1945) και της **Δήμητρας Χριστοδούλου** (1953), η οποία εμφανίστηκε μέσα στην περίοδο της δικτατορίας.

Η ποιητική παραγωγή του **Μιχάλη Γκανά** από τη Θεσπρωτία σημαδεύεται από μνήμες και αναμνήσεις. Η Ελλάδα των καφενείων, των γηπέδων και της εγκαταλελειμένης επαρχίας συναντιούνται στην ποίησή του που χαρακτηρίζεται από μελαγχολία και πόνο για όσα αγαπά αλλά βλέπει να εξαφανίζονται. Από τις πιο γνωστές του συλλογές *Ο Ακάθιστος δείπνος* (1978), *Η μητριά πατρίδα* (1981) και *Τα γυάλινα Γιάννινα* (1999).

Από τη ρεαλιστική-περιγραφική θεώρηση της ανθρώπινης δράσης στη διερεύνηση του ανθρώπινου ψυχισμού

Στη δεκαετία αυτή (και περισσότερο στην επόμενη, τη δεκαετία του '80) η πεζογραφία γνωρίζει μιαν αναπάντεχη ανάπτυξη. Οι πεζογράφοι παρουσιάστηκαν με κάποια καθυστέρηση σε σχέση με τους συνομηλίκους τους ποιητές, αν και ορισμένοι ήταν ήδη γνωστοί πριν από τη μεταπολίτευση του '74, όπως ο **Φίλιππος Δρακονταειδής** (1940), ο οποίος είχε εμφανιστεί με διηγήματα, ενώ τώρα εμφανίζεται με μυθιστόρημα (*Σχόλια σχετικά με την περίπτωση*, 1978). Το 1974 εμφανίστηκαν σημαντικότατοι πεζογράφοι, όπως ο **Δημήτρης Νόλλας** (1941) με τη *Νεράιδα της Αθήνας και την Πολυξένη* (1974), ο **Γιώργης Γιατρομανωλάκης** (1940) με το *Λειμωνάριο* (1974) και η **Μάρω Δούκα** (1947) με το μυθιστόρημά της *Η αρχαία σκουριά* (1979). Ακολούθησαν ο **Αντώνης Σουρούνης** (1942) με το μυθιστόρημα *Οι συμπαίχτες* (1977), που αναφέρεται στη ζωή των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία, η **Μαργαρίτα Καραπάνου** (1946) με το μυθιστόρημά της *Η Κασσάνδρα και ο λύκος* (1976), Ο **Ηλίας Χ. Παπαδημητρακόπουλος** (1930) με το *Οδοντόκρεμα με χλωροφύλλη* (1973), ο **Τόλης Καζαντζής** με το *Η κυρά-Λισάβετ* (1975), ενώ στην ίδια δεκαετία κυκλοφόρησαν *Το διπλό βιβλίο* (1976) του **Δημήτρη Χατζή** (βλ. παραπάνω) και *Το κιβώτιο* του **Άρη Αλεξάν-**

δρου (1974), που, όπως είδαμε είναι το μοναδικό του μυθιστόρημα.

Τα βιβλία του **Δημήτρη Νόλλα**, που έμεινε για ένα διάστημα πιστός στο σύντομο αφήγημα, ξεχωρίζουν για το επίκαιρο θεματικό υλικό τους αντλημένο κυρίως από το τοπίο των σημερινών αστικών κέντρων και για την ιδιαίτερη αντίληψη του κόσμου που εκφράζεται με μια γραφή σαφώς επηρεασμένη από τη γλώσσα του κινηματογράφου. Χαρακτηριστικούς κοινωνικοπολιτικούς προβληματισμούς εκφράζει στο έργο της η **Μάρω Δούκα** που χρησιμοποιεί κυρίως νεοτερική τεχνική (εσωτερικούς μονολόγους, αλλαγές οπτικής γωνίας κλπ.) και πλούσια επεξεργασμένη γλώσσα (*Αρχαία σκουριά*, 1979, *Η πλωτή πόλη*, 1983, *Οι λεύκες ασάλευτες*, 1989 κλπ.). Η **Μαργαρίτα Καραπάνου**, κόρη της συγγραφέως Μαργαρίτας Λυμπεράκη, έλκεται ιδιαίτερα από το θέμα του διχασμού της προσωπικότητας και από τη συμπόρευση πραγματικότητας και φαντασίας (*Η Κασσάνδρα και ο λύκος*, 1975, *Ο υπνοβάτης*, 1985 κλπ.). Ο **Αντώνης Σουρούνης** με αφηγηματική άνεση και πηγαίο χιούμορ θα ασχοληθεί στη συνέχεια στο έργο του με τους ανθρώπους του κοινωνικού περιθωρίου, ενώ ο **Γιώργης Γιατρομανωλάκης** στο εκτεταμένο μυθιστορηματικό έργο του θα διερευνήσει τη σχέση ανάμεσα στη συνείδηση και στους θεσμούς, όπως διαμορφώνονται στην ελληνική κοινωνία.

Σημαντική επίσης είναι η παρουσία του **Κοσμά Χαρπαντίδη** (1959), από το Κάτω Νευροκόπι Δράμας, του οποίου οι αφηγήσεις στηρίζονται στο μύθο και την Ιστορία. Γνωστές συλλογές διηγημάτων του *Μανία πόλεως* (1993), *Οι εξοχές των νερών* (1995), *Το έκτο δάκτυλο* και άλλες. Από τη Μακεδονία κατάγεται ο **Νίκος Βασιλειάδης** (1945) που καθιερώθηκε αμέσως από το πρώτο του μυθιστόρημα (*Αγάθος*) ως από τις πιο αξιόλογες πένες της περιφέρειας. Ακολούθησαν το *Άγημα τιμών* και *Ο Συμβολαιογράφος* (1995). Απόφοιτος της Σχολής Καλών Τεχνών είναι ο **Νίκος Χουλιαράς** (1940), από τα Γιάννενα, ο οποίος ασχολήθηκε με τη μουσική και διασκεύασε δημοτικά τραγούδια, πολλά από τα οποία τραγούδησε ο ίδιος. Το μυθιστόρημά του *Ο Λούσιας* (1979) μεταφέρθηκε στην τηλεόραση. Ο **Λευτέρης Ξανθόπουλος** (1945), από την Αθήνα, σπούδασε νομικά και κινηματογράφο και διακρίθηκε για τα ντοκιμαντέρ του καθώς και για την τριλογία του σχετικά με τη μετανάστευση (*Η Ελληνική Κοινότητα Χαϊδελβέργης* (1976), *Ο Γιώργος από τα Σωτηριάνικα* (1978) και *Η Αθήνα σήμερα* (1982). Ο **Παντελής Καλιότσος** (1925) στο μυθιστόρημά του *Το συμπόσιο* (1985) παρωδεί το διάλογο του Πλάτωνα. Ο **Γιάννης Μαγκλής** (1909), διηγηματογράφος κυρίως, έδωσε ένα εκτενέστατο, πάνω από είκοσι πέντε τόμους, πεζογραφικό έργο.

Στη δεκαετία του '80 μεγάλη εντύπωση προκάλεσε το μυθιστόρημα της **Άλκης Ζέη** (γενν.1925) *Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα* (1987), που αναφέρεται στη ζωή των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στη Σοβιετική Ένωση. Η Ζέη έγραψε έξι μυθιστορήματα για παιδιά, ιστορίες, θεατρικά και έχει μεταφράσει θεατρικά έργα. Τα έργα της είναι τα περισσότερα

ιστορικά μυθιστορήματα με αναφορά σε σύγχρονα γεγονότα, όπως η δικτατορία του Μεταξά (*Το καπλάνι της βιτρίνας*, 1963), η Κατοχή (*Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*, 1971), η εφτάχρονη δικτατορία (*Κοντά στις ράγες*). Τα έργα της χαρακτηρίζονται από ρεαλισμό, κοινωνικό προβληματισμό για σύγχρονα θέματα και από σεβασμό στην ιστορική αλήθεια. Ένα από τα κύρια υφολογικά της χαρακτηριστικά είναι το χιούμορ που εμπεριέχει και στοιχεία κριτικής.

Παρόμοια ρεαλιστική γραφή συναντούμε και στα μυθιστορήματα της **Ζωρζ Σαρρή** (γενν. 1925), που την τελευταία 25ετία γράφει κυρίως για παιδιά. Από τα γνωστά της μυθιστορήματα είναι η *Νινέτ* (1993), όπου ο έφηβος αναγνώστης παράλληλα με την ψυχολογική εξέλιξη και ωρίμαση της ηρωίδας προβληματίζεται για θέματα όπως η κρίση ταυτότητας, η διάσταση με το οικογενειακό περιβάλλον, τα προβλήματα της εφηβείας. Μερικά από τα μυθιστορήματά της για νέους είναι *Ο θησαυρός της Βαγίας, Το γαϊτανάκι, Τα χέγια, Κρίμα κι άδικο* κ.ά.

Τότε εμφανίστηκε και ο **Αλέξης Πανσέληνος** με το μυθιστόρημά του *Η μεγάλη πομπή* (1985), όπου μέσα από την ιστορία ενός λαϊκού νέου εξιστορεί ρεαλιστικά τις αδυσώπητες συνθήκες της ελληνικής κοινωνίας της εποχής, ενώ η **Ρέα Γαλανάκη** (1947) έγινε ευρύτερα γνωστή με το μυθιστόρημα *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ πασά* (1989), εμπνευσμένο από την πραγματική ιστορία ενός Κρητικού που αιχμαλωτίστηκε από τους Αιγύπτιους, εξισλαμίστηκε και στάλθηκε στην Κρήτη για να καταπνίξει την εξέγερση των ομογενών του εναντίον του Σουλτάνου. Αλλά και στα επόμενα βιβλία της (*Θα υπογράφω Λουί*, 1993, *Ελένη ή ο Κανένας*, 1998) η συγγραφέας στηρίζει τις ιστορίες της σε πρόσωπα που ανασύρονται από το παρελθόν. Παρόμοια εργάστηκε αργότερα και ο **Διαμαντής Αξιώτης** από την Καβάλα στην μυθιστορηματική του βιογραφία *Το ελάχιστον της ζωής του* (1999).

Σημαντική παρουσία στην πεζογραφία της εποχής ήταν αυτή της **Ευγενίας Φακίνου** (1945) με τα μυθιστορήματά της *Η Αστραδενή* (1982) και *Το έβδομο ρούχο* (1983), της **Ζυράννας Ζατέλλη** (1951) με τη συλλογή διηγημάτων *Περισυνή αρραβωνιαστικιά* (1984) και του **Τάκη Θεοδωρόπουλου** (1954), ο οποίος το 1985 εξέδωσε με το Μάνο Χατζηδάκι το πολιτιστικό περιοδικό *Το τέταρτο.*

Τα ονόματα όμως των πεζογράφων της περιόδου, πολλοί από τους οποίους συνεχίζουν και σήμερα να δημιουργούν, δεν τελειώνουν εδώ. Ενδεικτικά αναφέρουμε τους **Βαγγέλη Ραπτόπουλο, Μάρω Βαμβουνάκη, Ανδρέα Μήτσου, Άρη Σφακιανάκη, Βασίλη Τσιαμπούση, Σωτήρη Δημητρίου, Σώτη Τριανταφύλλου, Δημήτρη Μίγγα, Νίκο Θέμελη**, του οποίου τα έργα *Αναζήτηση* (1998), *Ανατροπή* (2000) αναφέρονται στην περίοδο λίγο πριν το 1900 με την άνοδο της αστικής τάξης στη χερσόνησο του Αίμου μέχρι τη Νότια Ρωσία. Τέλος το πεζογραφικό έργο του **Τάσου Καλούτσα** (Θεσσαλονίκη, 1948), συνεγάτη του περιοδικού *Διαγώνιος*, χαρακτηρίζεται από τη ρεαλιστική, χαμηλόφωνη γραφή, το αυτοβιογραφικό

στοιχείο και την καταγραφή καθημερινών καταστάσεων ανθρώπων του κοινού μόχθου (*Το κελεπούρι και άλλα διηγήματα*, 1987, *Το κλαμπ και άλλα διηγήματα*, 1990, *Το καινούριο αμάξι*, 1995, *Το τραγούδι των σειρήνων*, 2000).

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

✓ Η σύγχρονη ελληνική ποίηση και πεζογραφία μέχρι το τέλος του 20ού αιώνα παρουσιάζει ένα πανόραμα πλούσιο σε έργα και εκδοτικές επιτυχίες. Ενώ όμως στενεύουν τα περιθώρια για τη δημιουργία μιας πρωτότυπης ποίησης, η πεζογραφία παρουσιάζει αναπάντεχη ανάπτυξη ειδικότερα μετά τη δεκαετία του ’80.

✓ Το ελληνικό αφήγημα, ωστόσο, εκτός από τις ξεχωριστές περιπτώσεις του Καζαντζάκη και του Βασιλικού, δεν κατόρθωσε, σύμφωνα με τη γνώμη της κριτικής, να αποκτήσει διεθνές κοινό.

✓ Μόνο μετά το 1990 δείχνει να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα, καθώς τα θέματα που επιλέγονται μπορούν να ενδιαφέρουν ένα μεγάλο, διεθνές κοινό, ενώ παράλληλα μεταφράζονται και εκδίδονται στο εξωτερικό.

Ασκήσεις – Θέματα για συζήτηση

1. *Να προσπαθήσετε να περιγράψετε το ιστορικό κλίμα μέσα στο οποίο δημιούργησαν οι λογοτέχνες της Δεύτερης Μεταπολεμικής Γενιάς.*

2. *Να διαβάσετε το διήγημα του Δημήτρη Νόλλα* ***Τα θολά τζάμια*** *από την ομώνυμη συλλογή. Να διατυπώσετε τις εντυπώσεις που σας δημιούργησε και να συσχετίσετε τον τίτλο με το κείμενο.*

Βιβλιογραφία

1. Αργυρίου, Αλέξ. (εισαγ.) (1988). *Η μεταπολεμική πεζογραφία, από τον πόλεμο του '40 ως τη δικτατορία του '67* (τόμ. Α'). Αθήνα: Σοκόλης.
2. Beaton, R. (1999). *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία (1821-1992).* Μετάφραση Μ. Σπανάκη, Ευ. Ζουργού. Αθήνα: Νεφέλη.
3. Benoit-Dusausoy, A. & Fontaine, G. (επιμ.) (1999). *Ευρωπαϊκά γράμματα: Ιστορία ευρωπαϊκής λογοτεχνίας.* Μετάφραση Α. Ζήρας κ.ά. 3 τόμοι. Αθήνα: Σοκόλης.
4. Μουλλάς, Παν. (1989). *Για τη μεταπολεμική πεζογραφία μας – Κριτικές καταθέσεις.* Αθήνα: Στιγμή.
5. Μουλλάς, Παν. (1991). *Παλίμψηστα και μη. Κριτικά δοκίμια.* Αθήνα: Στιγμή.
6. Παγανός, Γ. (2003). *Μοντερνισμός και πρωτοπορίες.* Αθήνα: Σαββάλας.
7. [Συλλογικό] (1997). *Ιστορική πραγματικότητα και νεοελληνική πεζογραφία (1945-1995)*, Πρακτικά επιστημονικού συμποσίου (7-8.4.1995). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Σχολή Μωραΐτη.
8. [Συλλογικό] (2001). *Μυθιστόρημα: μια τέχνη με πολλά ονόματα.* Πρακτικά της Διεθνούς Συνάντησης Συγγραφέων και Μεταφραστών. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και ανάγνωσης.
9. Τζιόβας, Δ. (1993). *Το παλίμψηστο της ελληνικής αφήγησης. Από την αφηγηματολογία στη διαλογικότητα.* Αθήνα: Οδυσσέας.
10. Tonnet, H. (2001). *Ιστορία του ελληνικού μυθιστορήματος.* Μετάφραση Μ. Καραμάνου. Αθήνα: Πατάκης.

Χρήσιμες ηλεκτρονικές διευθύνσεις

1. Εθνικό Κέντρο Βιβλίου: http://book.culture.gr
2. Σπουδαστήριο Νέου Ελληνισμού: www.snell.gr
3. Βιβλιοθήκη του Κογκρέσσου: www.loc.gov
4. Μοντέρνα λέξη (κριτικές βιβλίων, παραπομπές σε ιστοσελίδες συγγραφέων, ειδήσεις από το χώρο της λογοτεχνίας, νέες κυκλοφορίες): www.themodernword.com
5. www.compulsivereader.com/html (κριτικές νέων βιβλίων, συγγραφείς, συνεντεύξεις, λογοτεχνικά νέα).

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

1. **Αισθητική:** κλάδος της Φιλοσοφίας που μελετά την Τέχνη και σπουδάζει «το ωραίο». Σήμερα η αισθητική αποτελεί επιστήμη που ασχολείται με το φαινόμενο της καλλιτεχνικής πράξης, της δημιουργίας και της απόλαυσης του έργου τέχνης στους διάφορους πολιτισμούς.
2. **Ανακρεόντεια:** αρχαία ψευδεπίγραφα ποιήματα των ρωμαϊκών χρόνων που αποδίδονται στον Ανακρέοντα.
3. **Αρκαδισμός:** το λογοτεχνικό ρεύμα που πηγάζει από την Ιταλική Αναγέννηση και κυριάρχησε στην ποίηση. Πρόκειται για το ποιητικό ιδανικό που θέλοντας να καταπολεμήσει το κακό γούστο του κλασικισμού αναζητούσε την έμπνευση στη βουκολική αγνή ύπαιθρο.
4. **Δημοτικισμός:** το αίτημα και ο αγώνας για την επικράτηση της δημοτικής γλώσσας στη λογοτεχνία και γενικότερα στην εκπαίδευση και στην επιστήμη.
5. **Διαφωτισμός:** η πνευματική κίνηση που εκδηλώθηκε στη Ευρώπη το 17ο και 18ο αιώνα και πυροδότησε τις εξελίξεις στην τέχνη, τη φιλοσοφία και την πολιτική σκέψη. Οι διαφωτιστές πίστευαν στη δύναμη του «ορθού λόγου», χάρη στην οποία ο άνθρωπος κατανοεί το σύμπαν και τη θέση του μέσα στον κόσμο.
6. **Διήγημα:** αφηγηματικό λογοτεχνικό είδος συντομότερο σε σχέση με το μυθιστόρημα που μπορεί να εκθέτει μια επινοημένη (πλαστή) ιστορία που παρουσιάζεται ως πραγματική ή να αποτελείται από σύντομα περιστατικά που συνθέτουν μια κατάσταση φανταστική ή πραγματική. Το παραδοσιακό διήγημα δίνει έμφαση σε ένα γεγονός (θέμα) και παρουσιάζει οικονομία στα μέσα που χρησιμοποιεί.
7. **Δοκίμιο:** έργο του πεζού γραπτού λόγου περιορισμένο σε έκταση που εκφράζει συνήθως την προσωπική αντίληψη του γράφοντος πάνω σε ένα συγκεκριμένο θέμα. Ο όρος επινοήθηκε από το Γάλλο συγγραφέα Μονταίν στα τέλη του 16ου αιώνα για να δηλώσει ότι τα έργα του ήταν δοκιμές (προσπάθειες) για να διατυπώσει τις προσωπικές του αντιλήψεις πάνω σε διάφορα θέματα. Το δοκίμιο στη συνέχεια καθιερώθηκε ως πεζογραφικό είδος.
8. **Επικολυρικά ή διηγηματικά (δημοτικά) τραγούδια:** όσα έχουν κύριο σκοπό τους να μας διηγηθούν, με τρόπο ποιητικό, μια παράδοση, μια ιστορία, ένα μύθο. Πυρήνας δηλαδή των τραγουδιών της κατηγορίας αυτής είναι η διήγηση.
9. **Εσωτερικός μονόλογος:** τεχνική με την οποία ο συγγραφέας εκφράζει τον εσωτερικό του κόσμο και τις διάφορες καταστάσεις που περνούν «εσωτερικά» μέσα του. Στη δεκαετία του '30 στην Ελλάδα η «Σχολή του εσωτερικού μονολόγου» εκπροσωπήθηκε από νέους και καλλιεργημένους λογοτέχνες

(Αλκιβιάδης Γιαννόπουλος, Γιώργος Δέλιος, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης, Πέτρος Σπανδωνίδης κ.ά.) που παρακολουθούν τα πνευματικά ρεύματα της Δύσης και συνεργάζονται με το περιοδικό της Θεσσαλονίκης *Μακεδονικές Ημέρες.*

10. **Ηθογραφικό** (διήγημα)**:** περιγράφει την ελληνική ύπαιθρο, το ελληνικό χωρίο και τους απλοϊκούς κατοίκους του. Εισηγητής του ηθογραφικού διηγήματος στη νεοελληνική λογοτεχνία είναι ο Γεώργιος Βιζυηνός.
11. **Ιστορικό μυθιστόρημα:** μυθιστόρημα όπου τα γεγονότα, οι χαρακτήρες και η εξέλιξη τοποθετούνται στο παρελθόν. Στα περισσότερα ιστορικά μυθιστορήματα τα κύρια πρόσωπα είναι συνήθως πλαστά, ενώ οι ιστορικές μορφές παίζουν μικρότερο ρόλο.
12. **Κλασικισμός:** το κίνημα του κλασικισμού βασίζεται στον ορθολογισμό, όπως και ο διαφωτισμός, του οποίου αποτελεί συνέχεια. Ο κλασικισμός βασίζεται στη λογική οργάνωση της καλλιτεχνικής έκφρασης και στις αξίες της κλασικής παράδοσης: τάξη και μέτρο, αρμονία, συμμετρία, σταθερότητα και συνοχή του κόσμου.
13. **Κοινωνικό διήγημα ή μυθιστόρημα - κοινωνική ποίηση:** όταν αναφέρεται στα κοινωνικά προβλήματα.
14. **Μοντερνισμός ή νεοτερικότητα:** εμφανίστηκε τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα αμφισβητώντας τις παραδοσιακές αισθητικές αξίες και επηρεάζοντας όλες τις μορφές της τέχνης με εκπροσώπους στην ποίηση το Γάλλο Αρθούρο Ρεμπώ, το Βρετανό Θ. Σ. Έλιοτ, τον Αμερικανό Έζρα Πάουντ και τον Ιρλανδό Γέιτς και στην πεζογραφία το Γάλλο Αντρέ Ζιντ, την Αγγλίδα Βιρτζίνια Γουλφ και το διάσημο για το έργο του *Οδυσσέας (Ulysses)* Ιρλανδό Τζέιμς Τζόις. Τα βασικά χαρακτηριστικά του μοντερνισμού είναι κυρίως η διάλυση της παραδοσιακής μορφής, η κατάργηση της ομοιοκαταληξίας και του μέτρου, οι παράξενοι συνδυασμοί λέξεων, η υπαινικτική χρήση της γλώσσας.
15. **Μυθιστόρημα - μυθιστορία:** πρόκειται για το σύνθετο εκείνο λογοτεχνικό είδος που καθρεφτίζει την ιστορία και την κοινωνία καθώς ξετυλίγεται μέσα από πολλά επινοημένα επεισόδια. Με την κλασική του έννοια το μυθιστόρημα πρέπει να διαθέτει οργάνωση της χρονικής ακολουθίας (μια ιστορία με αρχή, μέση και τέλος), αιτιακή συσχέτιση των γεγονότων (πλοκή), ανάπτυξη χαρακτήρων, σκηνικό, ατμόσφαιρα και αναγωγή των εξιστορούμενων περιστατικών σε επίπεδο διαχρονικό και οικουμενικό. Όταν μιλάμε για μυθιστόρημα πρέπει να θυμόμαστε ότι πρόκειται για ένα λογοτεχνικό είδος που εξελίσσεται διαρκώς.
16. **Νατουραλισμός:** λογοτεχνικό ρεύμα που εμφανίστηκε το 19ο αι. στη Γαλλία με τον Εμίλ Ζολά και υπερτονίζει τις άσχημες πλευρές της ζωής. Οι νατουραλιστές επιμένουν στη φωτογραφική απόδοση της πραγματικότητας, στη λεπτομέρεια της περιγραφής και στη σχολαστική ανάλυση. Τα θέματά τους κυρίως είναι η διαφθορά και οι απάνθρωπες συνθήκες ζωής.
17. **Λυρικά (δημοτικά)** ή απλώς **τραγούδια:** εκείνα που τον πυρήνα και την ουσία τους αποτελεί η έκφραση του συναισθήματος (χαρά, λύπη, αγάπη, μίσος, θαυμασμός).
18. **Ορθολογισμός:** φιλοσοφικός όρος που αναφέρεται σε όλα τα φιλοσοφικά συστήματα τα οποία αναγνωρίζουν την υπεροχή της λογικής σκέψης απέναντι στις αισθήσεις. Τα πρώτα στοιχεία ορθολογικής σκέψης βρίσκονται στους αρχαίους Έλληνες φιλοσόφους, τους Ελεάτες, τον Ηράκλειτο, τους Πυθα-

γόρειους και κυρίως στον Σωκράτη. Θεμελιωτής της φιλοσοφίας του νεότερου ορθολογισμού θεωρείται ο Καρτέσιος.

19. **Παραλλαγές:** διαφορετικές μορφές του ίδιου (δημοτικού) τραγουδιού.
20. **Παραλογές:** δημοτικά τραγούδια που αναφέρονται σε όλες σχεδόν τις περιπέτειες της ανθρώπινης ζωής και ειδικότερα στις δραματικές. Οι υποθέσεις των παραλογών προέρχονται από αρχαίους μύθους, νεότερες παραδόσεις, δραματικά κοινωνικά περιστατικά ή είναι εντελώς πλαστές. Πρόκειται για τα τεχνικότερα τραγούδια και χαρακτηρίζονται από τη δραματική τους μορφή (τέλειος μύθος, υπερφυσικό στοιχείο, διάλογοι, περιπέτειες και αναγνωρίσεις, λύση άλλοτε ευτυχής, άλλοτε θλιβερή).
21. **Παρνασσισμός:** λογοτεχνικό κίνημα που γεννήθηκε στη Γαλλία στα μέσα του 19ου αιώνα και απορρίπτει την τεχνοτροπία του ρομαντισμού ενώ στηρίζεται στην κλασική παράδοση. Στην Ελλάδα παρνασσικά ποιήματα έγραψαν ο Παλαμάς, ο Δροσίνης, ο Βιζυηνός, ο Μαβίλης, ο Σικελιανός, ο Βάρναλης και κυρίως ο Γρυπάρης, οι οποίοι και εξέφρασαν το πατριωτικό συναίσθημα και τη λατρεία του κλασικού. Οι ποιητές αυτοί επεξεργάζονταν τους στίχους τους και φρόντιζαν την ομοιοκαταληξία.
22. **«Πεζογράφημα»:** «μικροαφήγηση», όρος που χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από το συγγραφέα Γιώργο Ιωάννου για να χαρακτηρίσει τα αφηγήματα της συλλογής του *Για ένα φιλότιμο*. Τα «πεζογραφήματα» βασίζονται κυρίως σε βιωματικό υλικό και στηρίζονται στη μνήμη και την παρατήρηση.
23. **Προφορικός λαϊκός λόγος:** τραγούδια, παροιμίες, παραδόσεις, μύθοι, παραμύθια που εκφράζουν την ψυχή του λαού.
24. **Ρεαλισμός:** το κίνημα που αναπτύσσεται στη Γαλλία από τα μέσα του 19ου αιώνα και συνδέεται με την ανάπτυξη των θετικών επιστημών. Οι ρεαλιστές πιστεύουν στην επιστήμη και υποτάσσονται στα πραγματικά γεγονότα. Η λογοτεχνία επομένως (κυρίως η πεζογραφία) εγκαταλείπει τη φαντασία και το συναίσθημα και υιοθετεί τη μέθοδο των θετικών επιστημών: παρατηρεί δηλαδή και περιγράφει τα γεγονότα ώστε να αποδίδεται πιστά η πραγματικότητα.
25. **Ρομαντισμός:** καλλιτεχνικό ρεύμα που εμφανίστηκε στην Ευρώπη στα τέλη του 18ου - αρχές 19ου αιώνα ως αντίδραση στον *κλασικισμό* και πήρε διαφορετική μορφή σε κάθε χώρα. Στην Ελλάδα εμφανίστηκε σχεδόν την ίδια εποχή που επικράτησε στη Γαλλία και κυριάρχησε στην ελληνική ποίηση για πενήντα ολόκληρα χρόνια. Οι ρομαντικοί κηρύσσουν την επιστροφή στις ρίζες των λαϊκών πολιτισμών. Αντί να μιμούνται δηλαδή τον Όμηρο και τους αρχαίους τραγικούς τώρα οι συγγραφείς επιδιώκουν να έχουν πρότυπο το Σαίξπηρ και το Βύρωνα. Οι ρομαντικοί προβάλλουν το ατομικό «εγώ» και αναζητούν το «ιδανικό» μέσα από την προσωπική περιπέτεια. Αγαπημένα θέματα των ρομαντικών είναι η φύση, το θρησκευτικό συναίσθημα, ο έρωτας και ο θάνατος. Στο λεξιλόγιό τους οι ρομαντικοί συχνά χρησιμοποιούν τις λέξεις μελαγχολία, αγωνία, πάθος.
26. **Συμβολισμός:** ως λογοτεχνικό και καλλιτεχνικό ρεύμα γεννήθηκε και αυτός στη Γαλλία την ίδια εποχή με στόχο να εκφράσει τον άνθρωπο, τις ιδέες του και την πορεία του κόσμου σε υψηλότερες σφαίρες. Το συμβολισμό χαρακτηρίζει η μουσικότητα και η υποβλητικότητα του στίχου. Πέρα από την πραγματικότητα που μπορούμε να περιγράψουμε, υπάρχει μια άλλη αλήθεια, πιο δυνατή, που αναδύεται μέσα από τα σύμβολα και την πλούσια φαντασία. Από το συμβολισμό επηρεάστηκαν ποιητές όπως ο Κωνσταντίνος

Χατζόπουλος, ο Απόστολος Μελαχροινός, ο Λάμπρος Πορφύρας, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου.

27. **Συνειδησιακή ροή:** ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε από Άγγλους κριτικούς για να χαρακτηρίσει την τεχνική που απεικονίζει τις σκέψεις που ρέουν χωρίς φανερό λογικό ειρμό, όπως στο έργο του Προυστ, του Τζόις ή του Φόκνερ.
28. **Υπαρξισμός:** σημαντικό πνευματικό ρεύμα από τα κυριότερα του 20ού αιώνα, που επηρέασε τη σκέψη και τη λογοτεχνία της Ευρώπης μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Ο υπαρξισμός αναπτύχθηκε σε διαφορετικές κατευθύνσεις που κοινό σημείο τους ήταν η προβολή της απαισιόδοξης άποψης για την ύπαρξη και τη ζωή του ανθρώπου και για την κατάκτηση της απόλυτης ελευθερίας του. Κύριοι εκπρόσωποι του υπαρξισμού ήταν οι Γάλλοι συγγραφείς Ζαν-Πωλ Σαρτρ (1905-1980) και Αλμπέρ Καμύ (1913-1960) που διοχέτευσαν την υπαρξιακή φιλοσοφική σκέψη σε αφηγηματικά, θεατρικά και δοκιμιακά έργα με μεγάλη απήχηση στο κοινό.
29. **Υπερρεαλισμός:** υπήρξε μεγάλο κίνημα που αγκάλιασε όλες τις τέχνες και εμφανίστηκε το 1924 επηρεασμένο από την ψυχανάλυση, με αρχηγό το Γάλλο Αντρέ Μπρετόν και εκπροσώπους τους Πωλ Ελυάρ και Λουί Αραγκόν. Τους υπερρεαλιστές δεν τους απασχολεί η αληθοφάνεια αλλά το όνειρο, η φαντασία, το ασυνείδητο.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Αγγελάκη-Ρουκ Κατερίνα 170
Άγρας Τέλλος 110
Αθανασιάδης Τάσος 136
Αθανασούλης Κρίτων 152
Αλαβέρας Τηλέμαχος 159
Αλεξανδρόπουλος Μήτσος 157
Αλεξάνδρου Άρης 149, 168, 171
Αναγνωστάκης Μανόλης 145, 147, 148
Αξιώτη Μέλπω 136, 153
Αξιώτης Διαμαντής 172
Αποστολίδης Ρένος 159
Αυγέρης Μάρκος 106
Βαγενάς Νάσος 105, 170
Βακαλό Ελένη 151
Βαλαωρίτης Αριστοτέλης 62, 68
Βαλαωρίτης Νάνος 152
Βαλτινός Θανάσης 158
Βαμβουνάκη Μάρω 172
Βαρβιτσιώτης Τάκης 152
Βάρναλης Κώστας 108
Βασιλειάδης Νίκος 171
Βασιλικός Βασίλης 159, 168
Βαφόπουλος Γιώργος 152
Βενέζης Ηλίας 125, 128
Βηλαράς Ιωάννης 44
Βιζυηνός Γεώργιος 89, 95
Βικέλας Δημήτριος 75, 76, 89
Βλαστός Πέτρος 97
Βλαχογιάννης Γιάννης 60, 93, 95
Βότση Όλγα 150
Βούλγαρις Ευγένιος 40
Βουτυράς Δημοσθένης 111
Βρεττάκος Νικηφόρος 125
Γαλανάκη Ρέα 172
Γιαννόπουλος Αλκ. 138
Γιατρομανωλάκης Γιώργης 170, 171
Γκανάς Μιχάλης 170
Γκάτσος Νίκος 117, 125, 152
Γκόρπας Θωμάς 167
Γκρίτση-Μιλλιέξ Τατιάνα 156
Γληνός Δημήτρης 97
Γονατάς Ε. Χ. 151
Γουζέλης Δημ. 44
Γρυπάρης Ιωάννης 86
Δάλλας Γιάννης 152
Δαπόντες Καισάριος 19
Δέλιος Γιώργος 138
Δελμούζος Αλέξανδος 97
Δέλτα Πηνελόπη 97
Δενέγρης Τάσος 167
Δημητρίου Σωτήρης 172
Δημουλά Κική 166
Δημόπουλος Κ. 75
Δούκα Μάρω 170, 171
Δούκας Νεόφυτος 40
Δούκας Στρατής 125, 126
Δραγούμης Ίων 97
Δρακονταειδής Φίλιππος 170
Δροσίνης Γεώργιος 86, 95
Εγγονόπουλος Νίκος 117, 121
Ελληνική Νομαρχία, Ανώνυμος 42, 43
Ελευθερίου Μάνος 166
Ελύτης Οδυσσέας 117, 121, 122, 123
Εμπειρίκος Ανδρέας 117, 120
Ευαγγέλου Ανέστης 165
Εφταλιώτης Αργύρης 93, 94, 97
Ζαλοκώστας Γεώργιος 71
Ζαμπέλιος Ιωάννης 69
Ζαμπέλιος Σπυρίδων 60
Ζατέλλη Ζυράννα 172
Ζέη Άλκη 171, 172
Ζωγράφου Λιλή 158
Ησαΐα Νανά 167
Θέμελης Γιώργος 150
Θέμελης Νίκος 172
Θεοδωρόπουλος Τάκης 172
Θεοτοκάς Γιώργος 116, 130, 131
Θεοτόκης Κωνσταντίνος 96

Θεοτόκης Νικηφόρος 40
Ιορδανίδου Μαρία 155
Ιωάννου Γιώργος 158
Καβάφης Κωνσταντίνος 104, 105, 106
Καββαδίας Νίκος 149
Καζαντζάκης Νίκος 153, 154, 155
Καζαντζής Τόλης 170
Κακναβάτος Έκτωρ 152
Κάλβος Ανδρέας 57, 62, 66, 67
Καλιότσος Παντελής 171
Καλοσγούρος Γεώργιος 62
Καλούτσας Τάσος 172
Καλλιγάς Παύλος 73
Καμπάς Νικόλαος 86
Καμπούρογλου Δημήτριος 95, 98
Καμπύσης Γιάννης 99
Καραβίτης Βασίλης 167
Καραγάτσης Μ. (Μίτια) 134, 135
Καραπάνου Μαργαρίτα 170, 171
Καρέλη Ζωή 150
Καρκαβίτσας Ανδρέας 82, 95, 95
Καρούζος Νίκος 150
Καρυωτάκης Κώστας 83, 109
Καστανάκης Θράσος 133, 134
Καταρτζής Δημήτριος 40
Κατσαρός Μιχάλης 149
Καχτίτσης Νίκος 159
Κέντρου-Αγαθοπούλου Μαρία 166
Κοδρικάς Παναγιώτης 40
Κόκκος Δημήτριος 40
Κολοκοτρώνης Θεόδωρος (απομνημονεύματα) 59
Κονδυλάκης Ιωάννης 93
Κόντογλου Φώτης 53, 125, 126
Κοντός Γιάννης 170
Κοραής Αδαμάντιος 12, 30, 36, 45, 46, 47
Κορνάρος Βιτσέντζος 25, 30, 32
Κόρφης Τάσος 166
Κουμανταρέας Μένης 169
Κορομηλάς Δημήτριος 99
Κούσουλας Λουκάς 167
Κουτούζης Νικόλαος 44, 62
Κρανάκη Μιμίκα 156
Κρυστάλλης Κώστας 87
Κωνσταντάς Γρηγόριος 40
Λαπαθιώτης Ναπολέων 110
Λασκαράτος Ανδρέας 68
Λειβαδίτης Τάσος 146
Λεοντάρης Βύρων 165
Λυμπεράκη Μαργαρίτα 156
Μαβίλης Λορέντζος 62, 68, 69
Μαγκλής Γιάννης 171
Μακρυγιάννης Ιωάννης 59
Μαλακάσης Μιλτιάδης 87
Μανουσάκης Γιώργης 167
Μαρκίδης Μάριος 167
Μάρκογου Πρόδρομος165
Μαρκοράς Γεράσιμος 62, 66
Μαρτελάος Αντώνιος 44, 62
Μαρτζώκης Στέφανος 69
Μαστοράκη Τζένη 170
Μάτεσις Αντώνιος 62, 65
Μαυροκορδάτος Νικόλαος 39
Μαυρουδής Κώστας
Μελάς Λέων 76
Μελάς Σπύρος 99
Μελαχροινός Απόστολος 83
Μελισσάνθη 150
Μέσκος Μάρκος 165
Μηλιώνης Χριστόφορος 169
Μηνιάτης Ηλίας 38
Μητσάκης Μιχαήλ 95
Μήτσου Ανδρέας 172
Μίγγας Δημήτριος 172
Μοισιόδακας Ιώσηπος 40
Μουτζάν-Μαρτινέγκου Ελισσάβετ 60, 61
Μπεράτης Γιάννης 136
Μπεργαδής, 28
Μπόγρης Δημήτρης 100
Μπούμη-Παπά Ρίτα 152
Μπουνιαλής Μαρίνος Τζάνες 36
Μυριβήλης Στράτης 125, 127, 128
Μωραϊτίδης Αλέξανδρος 98
Νεγρεπόντης Γιάννης, 167
Νικηφόρου Τόλης 166
Νιρβάνας Παύλος 98
Νόλλας Δημήτρης 170, 171
Ξανθόπουλος Λευτέρης 171
Ξενόπουλος Γρηγόριος 94, 99
Ξένος Στέφανος 74
Ξεφλούδας Στέλιος 137
Ορφανίδης Θεόδωρος 71
Ουράνης Κώστας 111
Παλαιολόγος Γρηγόριος 73
Παλαμάς Κωστής 11, 34, 58, 83, 84, 95
Πάλλης Αλέξανδρος 93, 97
Παναγιωτόπουλος Ι.Μ. 137
Παπαγεωργίου Κώστας 166, 170

Πάνου Γιάννης
Πανσέληνος Αλέξης 172
Παπαδημητρακόπουλος Ηλίας 170
Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος 89, 91, 95
Παπαδίτσας Δημήτρης 151
Παπανικολάου Μήτσος 110
Παπαντωνίου Ζαχαρίας 83, 98
Παπαρρηγόπουλος Δημήτριος 71
Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος 60
Παπατσώνης Τάκης 111
Παππάς Νίκος 152
Παράσχος Αχιλλεύς 72
Πάριος Αθανάσιος 40
Πασαγιάννης Σπύρος 87
Πατρίκιος Τίτος 147
Παυλόπουλος Γιώργης 152
Πεντζίκης Νίκος-Γαβριήλ 138
Πετσάλης Διομήδης-Θανάσης 135
Πιτσιπιός Ιάκωβος 73
Πλασκοβίτης Σπύρος 159, 168
Πολίτης Κοσμάς 129, 130
Πολίτης Φώτος 97
Πολυδούρη Μαρία 110
Πολυλάς Ιάκωβος 62, 65
Πορφύρας Λάμπρος 83, 87
Πρεβελάκης Παντελής 95
Προβελέγγιος Αριστομένης 95
Πτωχοπρόδρομος 12
Ραγκαβής Αλέξανδρος-Ρίζος 18, 60, 71, 73
Ραπτόπουλος Βαγγέλης 172
Ρήγας Βελενστινλής (Φεραίος) 36, 41
Ρίζος-Νερουλός Ιακωβάκης 70
Ρίτσος Γιάννης 124
Ροΐδης Εμμανουήλ 74
Σαμαράκης Αντώνης 158
Σαραντάρης Γιώργος 125
Σαρρή Ζωρζ 172
Σαχτούρης Μίλτος 145, 146, 150
Σεφέρης Γιώργος 30, 106, 118, 119
Σικελιανός Άγγελος 106, 107
Σινόπουλος Τάκης 151
Σκαρίμπας Γιάννης 137
Σκίπης Σωτήρης 95
Σκούφος Φραγκίσκος 38
Σολωμός Διονύσιος 30, 31, 57, 58, 62, 63, 64, 65
Σουρής Γεώργιος 95
Σουρούνης Αντώνιος 170, 171
Σούτσος Αλέξανδρος 71, 73
Σούτσος Παναγιώτης 71, 72
Στεργιόπουλος Κώστας 167
Σφακιανάκης Άρης 172
Σωτηρίου Διδώ 155
Ταχτσής Κώστας 156
Τερζάκης Άγγελος 117, 131, 132, 133
Τερτσέτης Γεώργιος 62, 66
Τριανταφύλλου Σώτη 172
Τρικούπης Σπυρίδων 64
Τρωίλος Ιωάννης Ανδρέας 33
Τσακνιά Αμαλία 166, 167
Τσακνιάς Σπύρος 166
Τσιαμπούσης Βασίλης 172
Τσίρκας Στρατής 156
Τυπάλδος Ιούλιος 62, 66
Φακίνου Ευγενία 172
Φιλιππίδης Δανιήλ 41
Φιλύρας Ρώμος 95, 111
Φόσκολος Μάρκος-Αντώνιος 33
Φραγκιάς Αντρέας 158
Φραγκόπουλος Θ.Δ. 152
Φωκάς Νίκος 167
Χάκκας Μάριος 169
Χαραλαμπίδης Κυριάκος 167
Χάρης Πέτρος 137
Χαρπαντίδης Κοσμάς 171
Χατζής Δημήτρης 157, 170
Χατζόπουλος Κωνσταντίνος 83, 87, 95
Χειμωνάς Γιώργος 159
Χορν Παντελής 99
Χορτάτζης Γεώργιος 25, 33, 34
Χουλιαράς Νίκος 171
Χουρμούζιος Αιμίλιος 137
Χρηστομάνος Κωνσταντίνος 98, 99
Χριστιανόπουλος Ντίνος 164
Χριστοδούλου Δήμητρα 170
Χριστόπουλος Αθανάσιος 44
Ψυχάρης Γιάννης 82, 97

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟΣ ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Α΄ Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ (1000-1204)

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Ακριτικά τραγούδια Βυζαντινή«δημώδης γραμματεία» *Έπος του Βασίλειου Διγενή Ακρίτα* *Προδρομικά ποιήματα* *Σπανέας*	Δημώδης λογοτεχνία με εξιστόρηση ηρωικών γεγονότων [*Chansons de Roland* στη γαλλική γλώσσα Το έπος του βασιλιά Αρθούρου και το έπος των *Νιμπελούγκεν* στη γερμανική γλώσσα]	Οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη της δυτικής Ευρώπης (γεωργική επανάσταση, καθιέρωση τεχνολογικών καινοτομιών, ανάπτυξη εμπορικών δραστηριοτήτων) Δημιουργία της τάξης των ιπποτών. Εμφάνιση της κοινωνίας των αστών Ακμή της Μακεδονικής δυναστείας Τεχνολογικά επιτεύγματα των Βυζαντινών Θρησκευτική διάσταση Ανατολής-Δύσης (Σχίσμα 1054) Μάχη στο Ματζικέρτ (1071)

Β΄ Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΗ (1204-1453)

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Χρονικόν του Μορέως (περ. 1300) Έμμετρα ιπποτικά μυθιστορήματα: *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα, Λίβιστρος και Ροδάμνη, Ιμπέριος και Μαργαρώνα* Ποιήματα από τον κόσμο των φυτών και των ζώων: *Φυσιολόγος* (12ος αι.), *Διήγησις παιδιόφραστος των τετραπόδων ζώων, Πουλολόγος*	Dante Aligheri (1265-1321), *Θεία Κωμωδία* Boccaccio Giovanni (1313-1375), *Το Δεκαήμερο* Petrarcha Francesco (1304-1374), *Λυρικά* (στη λατινική και την ιταλική γλώσσα)	Άλωση της Κων/πολης από τους σταυροφόρους (1204) Έναρξη της Φραγκοκρατίας στον ελλαδικό χώρο Σύνταξη της Μεγάλης Χάρτας των Ελευθεριών (Magna Charta, 1215) Εκατονταετής Πόλεμος μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας (1339-1453) Σύνοδος Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-1439) Αποδοχή της πλήρους υποταγής της Ορθόδοξης στην Καθολική Εκκλησία Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους. Οριστικό τέλος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (1453) Έλληνες Λόγιοι στη Δύση Ο πολιτισμός του Ισλάμ Επιδράσεις στην Ευρώπη

Γ΄ Η ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1453-1821)
(α) Από την Άλωση της Πόλης μέχρι την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1453-1669)

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Το δημοτικό τραγούδι *Ο Απόκοπος* του Μπεργαδή *Γαδάρου, λύκου και αλεπούς διήγησις χαρίεις* Βιντσέντζου Κορνάρου, *Ο Ερωτόκριτος* *Η Βοσκοπούλα* (1627) *Η Θυσία του Αβραάμ* (1635) Γ. Χορτάτζη, *Η Ερωφίλη, Ο Κατζούρμπος, Η Πανώρια* (1585-1600) *Κυπριακά ερωτικά τραγούδια* (1570)	Torquato Tasso (1544-1595), *Απελευθερωμένη Ιερουσαλήμ* Niccolo Machiavelli, *Ο Πρίγκιπας* François Rabelais, *Πανταγκρυέλ* (1531-1532) Ariosto (1474-1533), *Μαινόμενος Ορλάνδος* (1532) Michel Eyquem de Montaigne (1533-1592), *Δοκίμια* (1580) Luis de Camoes (1524-1580), *Λουζιτανοί* William Shakespeare (1564-1616), *Ριχάρδος Β΄* (1594), *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* (1597), *Άμλετ* (1602) Miguel de Cervantes Saavedra (1547-1616), *Ο Δον Κιχώτης* (1605) Molière (1622-1673), *Ταρτούφος* (1664), *Δον Ζουάν* (1665)	Περίοδος της Αναγέννησης Το κίνημα του Ανθρωπισμού Εξερευνητικά ταξίδια προς αναζήτηση νέων θαλάσσιων δρόμων και χωρών. Ο πρώτος περίπλους της γης Ολοκλήρωση της κατάληψης του μεγαλύτερου μέρους του ελλαδικού χώρου από τους Οθωμανούς Η Κύπρος, η Κρήτη και τα Επτάνησα παραμένουν υπό βενετική κυριαρχία Θρησκευτική Μεταρρύθμιση (1517-1555) (Λούθηρος, Ζβίγγλιος, Καλβίνος) Ομολογία της Αυγούστας (1530) Οριστική ρήξη Εκκλησίας της Αγγλίας με τη Ρώμη Η συνθήκη της Αυγούστας αναγνωρίζει το Λουθηρανισμό (1555) Ναυμαχία της Ναυπάκτου, 1571 Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου (1572) Σχολείο ελληνικής κοινότητας Βενετίας (1593) Το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης μεταφέρεται στο Φανάρι Επαναστατικά κινήματα στις υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχές του ελλαδικού χώρου Τριακονταετής πόλεμος (1618-1648) Ο αστρονόμος Γαλιλαίος διώκεται από την Ιερά Εξέταση (1633) Ίδρυση του Φλαγγινιανού Ελληνομουσείου στη Βενετία (1648) Κατάληψη της Κρήτης από τους Οθωμανούς

(β) Από την πτώση της Κρήτης μέχρι την Επανάσταση (1669-1821)

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Μαρίνος Τζάνες Μπουνιαλής, *Διήγησις δια στίχων του δεινού Κρητικού πολέμου* *Τα Άνθη ευλαβείας* (1708) Φραγκίσκος Σκούφος, *Τέχνη Ρητορικής* Νικόλαος Μαυροκορδάτος, *Φιλοθέου Πάρεργα* Νικόλαος Θεοτόκης, *Κυριακοδρόμιον* Γρηγόριος Κωνσταντάς, Δανιήλ Φιλιππίδης, *Γεωγραφία Νεωτερική* Ρήγας Φεραίος, *Σχολείον ντελικάτων Εραστών* (1790), *Φυσικής Απάνθισμα, Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος, Νέα Πολιτική Διοίκηση* *Ανώνυμος του 1789* *Ελληνική Νομαρχία* (1806) Ι. Μοισιόδαξ, *Παιδαγωγία* Αθανάσιος Χριστόπουλος, *Λυρικά* (1811) *Ο ΡωσοΑγγλοΓάλλος* (1805) Αδαμάντιος Κοραής, *Αδελφική Διδασκαλία, Άσμα Πολεμιστήριον, Υπόμνημα, Ο Παπατρέχας* Δ. Γουζέλης, *Ο Χάσης* (1795) *Χρονικό του Γαλαξειδιού* (1703)	Jean Racine (1639-1699), *Φαίδρα* (1677) Jean de la Fontaine (1621-1695), *Οι Μύθοι* (1668-1695) John Milton (1608-1674), *Ο απολεσθείς Παράδεισος* (1667) Defoe, *Ροβινσών Κρούσος* (1719) Jonathan Swift, *Τα ταξίδια του Γκιούλιβερ* (1726) Wolfgang von Goethe (1749-1832), *Τα πάθη του νεαρού Βέρθερου* (1774), *Φάουστ* (1790) Jean Zac Rousseau, *Εξομολογήσεις* (1782) Vittorio Alfieri (1749-1809), *Σαούλ* (1782) Ugo Foscolo, *Οι τάφοι* (1807) Friedrich von Schiller (1759-1805), *Στοχαστικά λυρικά* (1795) Friedrich von Schlegel, *Μαθήματα δραματικής Λογοτεχνίας* (1809)	Αρχίζει η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας Ένδοξη Επανάσταση στην Αγγλία (1688) Περίοδος του Διαφωτισμού (Αιώνας των Φώτων) (1688-1789) Έναρξη της Βιομηχανικής Επανάστασης από την Αγγλία Εκδίδεται το Habeas Corpus act σχετικά με την προσωπική ασφάλεια των πολιτών (1679) Περίοδος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού (1750-1821) Επταετής Πόλεμος μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας (1756-1763) Ο Βενετός Μοροζίνης πολιορκεί την Αθήνα και ανατινάζει τον Παρθενώνα. Ο φυσικός Νεύτωνας διατυπώνει τους νόμους της παγκόσμιας έλξης Η Διακήρυξη των δικαιωμάτων (Bill of rights) εξασφαλίζει τα συνταγματικά δικαιώματα του αγγλικού λαού (1688) Ο Μέγας Πέτρος τσάρος της Ρωσίας (1689) Α΄ Ρωσοτουρκικός Πόλεμος (1768-1774) Συνθήκη Κιουτσούκ-Καϊναρτζή μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1774) Αμερικανική Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (1776) Β΄ Ρωσοτουρκικός Πόλεμος (1787-1792) Κατάληψη της Βαστίλης, Γαλλική Επανάσταση (1789) Ιόνιος Πολιτεία (1800) Ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας (Οδησσός 1814) Ήττα του Ναπολέοντα στη μάχη του Βατερλώ (1815) Συνθήκη των Παρισίων με την οποία

		ιδρύονται τα Ηνωμένα Κράτη των Ιονίων Νήσων υπό την προστασία της Αγγλίας Ο λόρδος Μπάιρον επισκέπτεται για πρώτη φορά την Ελλάδα (1809) Συνέδριο της Βιέννης. Ιερή Συμμαχία (1815)

Δ΄ Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΚΑΙ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ 1880 (1821-1880)

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Παλαιών Πατρών Γερμανός, *Υπομνήματα περί της Επαναστάσεως της Ελλάδος* Εμμανουήλ Ξάνθος, *Δοκίμιον ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας* (1836) Ιωάννη Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα* (1829) Γιάννης Βλαχογιάννης, *Ενθυμήματα στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων* (1821-1833) Διονύσιος Σολωμός, *Ύμνος εις την Ελευθερίαν* (1823), *Η γυναίκα της Ζάκυθος, Ο Κρητικός, Οι ελεύθεροι πολιορκημένοι* Αντώνιος Μάτεσις, *Ο Βασιλικός* Γεράσιμος Μαρκοράς, *Ο Όρκος, Ποιητικά Έργα και Μικρά Ταξίδια* Ανδρέας Κάλβος, *Λύρα* (1824), *Λυρικά* (1826) Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, *Ο Αστραπόγιαννος* Ανδρέας Λασκαράτος, *Χαρακτήρες* Λορέντζος Μαβίλης, *Λήθη, Καλλιπάτειρα* Ιωάννης Ζαμπέλιος, *Τιμολέων, Μήδεια* Ιακωβάκης Ρίζος-Νερουλός, *Ιστορία των νεοελληνικών γραμμάτων* Αλέξανδρος Σούτσος, *Σάτιραι* (1827) Ιάκωβος Πιτσίπιος, *Η ορφανή της Χίου* Αλέξανδρος-Ρίζος Ραγκαβής, *Ο Αυθέντης του Μορέως*	Alfonse de Lamartine (1790-1869), *Ποιητικοί στοχασμοί* Jane Austin, *Μάνσφηλντ Παρκ* (1814) Percy Shelley (1792-1822), *Υπεράσπιση της ποίησης* (1821) Claude-Charles Fauriel, *Δημοτικά τραγούδια της σύγχρονης Ελλάδας* (1824) Hölderlin, *Ποιήματα* (1826) Victor Hugo (1802-1885), *Η Παναγία των Παρισίων, Οι Άθλιοι* (1862) John Keats (1795-1821), *Ενδυμίων* Henry Beyle/Stendhal (1783-1842) *Το κόκκινο και το μαύρο* (1831), *Το μοναστήρι της Πάρμας* (1839) Honoré de Balzac (1799-1850), *Ευγενία Γκραντέ* (1833), *Οι κληρονόμοι* (1842) Charles Dickens (1812-1870), *Δαβίδ Κόπερφιλντ* (1849-1850), *Όλιβερ Τουίστ* (1838) Αλέξανδρος Δουμάς (1824-1895), *Οι τρεις σωματοφύλακες* (1844) Charles Baudelaire (1821-1867) *Άνθη του κακού* (1857) Gustave Flaubert (1821-1880), *Μαντάμ Μποβαρύ* (1857)	Εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα στις ισπανικές αποικίες της Λατινικής Αμερικής (1810-1826) Ελληνική Επανάσταση-Αγώνας της ανεξαρτησίας (1821-1827) Α΄ Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο (1822) Α΄ πολιορκία του Μεσολογγίου (1822) Δόγμα Μονρόε (1823) Ο Κολοκοτρώνης φυλακίζεται Ο Ιμπραήμ αποβιβάζεται στην Πελοπόννησο (1825) Ο Ιωάννης Καποδίστριας πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδος (1827-31) Έξοδος του Μεσολογγίου (1826) Πρωτόκολλο Πετρούπολης (1826) Ναυμαχία του Ναυαρίνου (1827) Ο Ιωάννης Καποδίστριας πρώτος Κυβερνήτης της Ελλάδος (1827-31) Συνθήκη του Λονδίνου Ο Ι. Καποδίστριας φθάνει στο Ναύπλιο (1828) Δ΄ Εθνοσυνέλευση, Συνθήκη Ανδριανουπόλεως (1829) Με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου η Ελλάδα γίνεται ανεξάρτητο κράτος (1830) Ιουλιανή επανάσταση στο Παρίσι (1830) Δολοφονία του Καποδίστρια (1831) Ο Όθων εκλέγεται βασιλιάς της Ελλάδας (1833) Η Αθήνα γίνεται πρωτεύουσα (1835) Ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών (1837)

Εμμανουήλ Ροΐδης, *Η Πάπισσα Ιωάννα* (1866)
Δημήτριος Βικέλας, *Λουκής Λάρας*
Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος (Jean Moréas), *«Μανιφέστο του Συμβολισμού»*

Lev Nikolayevich Tolstoi, *Πόλεμος και Ειρήνη* (1864)
Jules Verne (1828-1905), *Ταξίδι στο κέντρο της γης* (1864)
Fiodor Dostoyevski (1821-1881), *Έγκλημα και τιμωρία* (1866)
Ivan Tourgenief, *Ο βασιλιάς Λιρ στη στέπα* (1870)
Mark Twain, *Οι περιπέτειες του Τομ Σώγιερ* (1875)
Emile Zola (1840-1902), *Νανά* (1880)
Alexander Pouskin (1799-1837), *Μπόρις Γκουντούνωφ, Ο χάλκινος καβαλάρης* (1833)
Walter Scott (1771-1832), *Ιβανόης* (1819)

Η εξέγερση της 3ης Σεπτεμβρίου (1843) και το Σύνταγμα του 1844
Ο Κωλέττης πρωθυπουργός μετα την ψήφιση του Συντάγματος (1844)
Επανάσταση των χωρικών στην Κεφαλλονιά
Engels-Marx, Κομουνιστικό μανιφέστο (1848)
Οι Επαναστάσεις του 1848 - «Η Άνοιξη των Λαών»
Συνταγματικές μεταρρυθμίσεις στα Ιόνια νησιά (1849)
Αποκλεισμός του Πειραιά από τους Αγγλογάλλους (1854)
Κριμαϊκός πόλεμος (1853-1856)
Έξωση του Όθωνα (1862)
Ενοποίηση Ιταλίας (1861)
Έναρξη αμερικανικού εμφυλίου πολέμου (1861-1865) και απόσχιση νοτίων πολιτειών
Ίδρυση του Πολυτεχνείου στην Αθήνα (1862)
Ο Γεώργιος ο Α′ βασιλιάς των Ελλήνων (1863)
Το Σύνταγμα του 1864 καθιερώνει την καθολική ψηφοφορία των ανδρών και θεσπίζει τη λαϊκή κυριαρχία. Οι Άγγλοι παραχωρούν τα Επτάνησα στην Ελλάδα (1864)
Φιλελευθερισμός, Εθνικισμός, Σοσιαλιστική ιδεολογία: Ιδεολογίες και κινήματα που σφράγισαν την πορεία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου
Πόλεμοι στην Ευρώπη (Πρωσία-Δανία, Πρωσία-Αυστρία)
Τα σοσιαλιστικά κόμματα της Ευρώπης ιδρύουν την Πρώτη Διεθνή (1863-1866)
Κρητική Επανάσταση (1866-1869)
Ανατίναξη της Μονής Αρκαδίου
Πόλεμος Αυστρίας-Πρωσίας
Κ. Μαρξ, *Το Κεφάλαιο* (1867)
Ανασκαφές από το Σλήμαν στην Τροία (1870)
Κομμούνα στο Παρίσι
Ίδρυση της γερμανικής αυτοκρατορίας (1871)

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
		Ο Χαρίλαος Τρικούπης, πρωθυπουργός, εισηγείται και επιβάλλει την «αρχή της δεδηλωμένης» (1875) Ρωσοτουρκικός πόλεμος (1877-1878) Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878). Η Κύπρος στους Άγγλους Συνέδριο του Βερολίνου (1878)

Ε΄ Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ (1880-1930)

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Γιάννης Ψυχάρης, *Το ταξίδι μου* (1888) Κωστής Παλαμάς, *Ίαμβοι και Ανάπαιστοι* (1897), *Η Ασάλευτη Ζωή* (1904), *Ο Δωδεκάλογος του Γύφτου* (1907) Γεώργιος Δροσίνης, *Ιστοί αράχνης* (1880) Ιωάννης Γρυπάρης, *Σκαραβαίοι και Τερακότες* (1919) Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, *Τα ελεγεία και τα ειδύλλια* (1898) Κώστας Κρυστάλλης, *Αγροτικά, Ο τραγουδιστής του χωριού και της στάνης* Γεώργιος Βιζυηνός, *Το αμάρτημα της μητρός μου* (1883), *Το μόνον της ζωής του ταξείδιον* Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Οι έμποροι των εθνών* (1822-23), *Χρήστος Μηλιώνης* (1885), *Η φόνισσα* (1903) Ανδρέας Καρκαβίτσας, *Τα λόγια της πλώρης* (1899), *Ο Ζητιάνος* (1896) Ιωάννης Κονδυλάκης, *Ο Πατούχας* (1892) Αργύρης Εφταλιώτης, *Τα τραγούδια του ξενιτεμένου* (1889)	Henrik Ibsen (1828-1906), *Βρυκόλακες* (1881) Friedrich Nietzche, *Τάδε έφη Ζαρατούστρα* (1883) Alfred Tennyson (1809-1892), *Τα ειδύλλια του βασιλιά* (1859-1885) August Strindberg (1849-1912), *Πατέρας (1887), Η Δεσποινίς Τζούλια* (1888) Stephane Malarmé, *Ποιήματα* (1888) Anton Pavlovich Tchekhov (1860-1904), *Ο Θείος Βάνιας, Ο Γλάρος* (1896) Oscar Wilde (1854-1990), *Το πορτρέτο του Ντόριαν Γκρέυ* (1890) Lev Nikolayevich Tolstoi (1828-1910), *Πόλεμος και Ειρήνη, Άννα Καρένινα,* (1875-1877), *Η Ανάσταση* (1899) George Bernard Shaw, *Άνθρωπος και Υπεράνθρωπος* (1903) Μαρκήσιος De Sade (1740-1814), *Οι εκατόν είκοσι ημέρες στα Σόδομα* (1904) Maxim Gorky, *Η μάνα* (1907) Miguel de Unamuno, *Ποιήματα* (1907)	Η Ελλάδα προσαρτά τη Θεσσαλία-Αγροτικό ζήτημα (1881) Κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου (1882) Εγκαίνια του πύργου του Άιφελ στο Παρίσι (1889) Οικονομικές/κοινωνικές/πολιτικές συνέπειες της βιομηχανικής ανάπτυξης στην Ευρώπη Η αποικιακή εξάπλωση των ευρωπαϊκών κρατών (1870-1914) Εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου (1893) Ο Τρικούπης κηρύσσει πτώχευση του κράτους (1893) Πόλεμος Κίνας-Ιαπωνίας (1894) Οι Ολυμπιακοί αγώνες στην Αθήνα (1896) Ελληνοτουρκικός πόλεμος (1897) Πόλεμος των Μπόερς στην Αφρική (1899) Ο Αϊνστάιν διατυπώνει την πρώτη θεωρία της σχετικότητας (1905). Μακεδονικός αγώνας (1900-1908) Επαναστατική κυβέρνηση Ελευθερίου Βενιζέλου στην Κρήτη (1908) Επανάσταση των Νεοτούρκων υπό τον Κεμάλ Ατατούρκ (1908) Το κίνημα στο Γουδί (1909)

Γρηγόρης Ξενόπουλος, *Αναδυομένη* (1925), *Πλούσιοι και φτωχοί* (1919)
Κωνσταντίνος Θεοτόκης, *Η τιμή και το χρήμα* (1914), *Η ζωή και ο θάνατος του Καραβέλα* (1920)
Πηνελόπη Δέλτα, *Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου*
Ζαχαρίας Παπαντωνίου, *Τα Ψηλά βουνά* (1918)
Παντελής Χορν, *Το φιντανάκι* (1921)
Δημήτρης Μπόγρης, *Τ' αρραβωνιάσματα* (1925)
Κωνσταντίνος Καβάφης, *Τα τείχη* (1896), *Περιμένοντας τους βαρβάρους*
Άγγελος Σικελιανός, *Μήτηρ Θεού* (1917), *Ιερά οδός* (1935)
Κώστας Βάρναλης, *Το φως που καίει* (1922), *Η αληθινή απολογία του Σωκράτη* (1931)
Κώστας Καρυωτάκης, *Ο πόνος των ανθρώπων και των πραμάτων* (1919), *Ελεγεία και Σάτιρες* (1928)

1909-Απονομή βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στη Selma Lagerfeld
Marcel Proust, *Αναζητώντας το χαμένο χρόνο* (1913)
Henri Barbusse, *Η φωτιά* (1916)
Paul Valéry, *Το νεαρό πάτωμα* (1917)
Herman Hesse, *Ντέμιαν* (1920)
1921-Απονομή βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Anatole France
Luigi Pirandello (1867-1936), *Έξι πρόσωπα ζητούν συγγραφέα* (1921), *Ερρίκος ο Δ'* (1923)
James Joyce, *Οδυσσέας* (1922)
T.S. Eliot, *Έρημη χώρα* (1922)
Vladimir Maiakovski (1893-1930), *Βλαντιμίρ Ίλιτς Λένιν* (1924)

Ελλάδα: Πορεία προς τον αστικό μετασχηματισμό και την εδαφική επέκταση
Ο Ε. Βενιζέλος πρωθυπουργός (1910)
Αναθεώρηση του Συντάγματος (1911)
Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913)
Απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (1912)
Οι Βαλκανικοί πόλεμοι διπλασιάζουν την Ελλάδα
Προσάρτηση Μακεδονίας, Ηπείρου, νήσων Αιγαίου (1912-1913)
Απελευθέρωση των Ιωαννίνων, προσάρτηση της Κρήτης (1913)
Συνθήκη Βουκουρεστίου (1913)
Α' Παγκόσμιος πόλεμος (1914-1918)
Η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στην Ελλάδα (1914-1918)
Εκπαιδευτική μεταρρύθμιση (1917)
Παραιτείται ο βασιλιάς Κωνσταντίνος. Η Ελλάδα στον πόλεμο με την πλευρά της Αντάντ (1917)
Η Ρωσική Επανάσταση (1917)
Συνθήκη Βερσαλλιών (18 Ιουνίου 1919)
Εκλογές στην Ελλάδα (1 Νοεμβρίου 1920), ήττα του Βενιζέλου
Συνθήκη των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) δημιουργεί την Ελλάδα των τριών ηπείρων και των πέντε θαλασσών
Ο Κεμάλ ανακόπτει την προέλαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μικρά Ασία (1921)
Μικρασιαστική καταστροφή (1922)
Συνθήκη της Λωζάννης (1923). Κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας. Ανταλλαγή πληθυσμών (1923)

ΣΤ΄ Η ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑ

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Γιώργος Σεφέρης, *Μυθιστόρημα* (1935), *Ημερολογόγιο καταστρώματος Α΄* (1940)	André Breton, *Μανιφέστο του υπερρεαλισμού* (1924)	Πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα και κοινωνικά προβλήματα μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης
Ανδρέας Εμπειρίκος, *Υψικάμινος, Ενδοχώρα* (1945)	Thomas Mann, *Το μαγικό βουνό,* (1924)	Η μεγάλη κρίση του 1929-1932 (Κραχ της Wall Street)
Νίκος Εγγονόπουλος, *Μπολιβάρ* (1944)	Shame O' Neil, *Πόθοι κάτω από τις λεύκες* (1924)	Συνέπειες στην Ευρώπη: φασισμός και ναζισμός
Οδυσσέας Ελύτης, *Ήλιος ο πρώτος* (1943), *Άξιόν εστι*	F. Kafka, *Ο πύργος* (1926)	Βαλκανική Διάσκεψη Κωνσταντινούπολης (1931)
Γιάννης Ρίτσος, *Επιτάφιος* (1936), *Ρωμιοσύνη* (1954)	Eric Maria Remark, *Ουδέν νεότερον από το δυτικό μέτωπο* (1929)	Ήττα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη
Νικηφόρος Βρεττάκος, *Ο Ταΰγετος και η σιωπή* (1949)	1929-Απονομή του Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Thomas Man (1875-1955),	Ο Ρούσβελτ πρόεδρος των ΗΠΑ
Νίκος Γκάτσος, *Αμοργός* (1943)	Paul Eluard, *Έρωτας, ποίηση* (1929)	Παλινόρθωση της βασιλείας στην Ελλάδα (1935)
Φώτης Κόντογλου, *Τ' Αϊβαλί, πατρίδα μου*	Andre Breton, *Δεύτερο Μανιφέστο του υπερρεαλισμού* (1930)	Θάνατος του Βενιζέλου (1936)
Στρατής Δούκας, *Ιστορία ενός αιχμαλώτου* (1929)	Federico Garcia Lorca (1898-1936), *Ματωμένος γάμος* (1933), *Το σπίτι της Μπερνάρντα Άλμπα* (1936)	Δικτατορία της 4ης Αυγούστου (1936)
Στράτης Μυριβήλης, *Η ζωή εν τάφω* (1924)	Louis Aragon, *Οι κάμπανες της Βασιλείας* (1934)	Ισπανικός Εμφύλιος
Ηλίας Βενέζης, *Το νούμερο 31328* (1931)	T.S. Eliot, *Φονικό στην εκκλησιά* (1935)	Η Γερμανία προσαρτά την Αυστρία (1938)
Κοσμάς Πολίτης, *Το λεμονοδάσος* (1931), *Eroica* (1931)	Margaret Michel, *Όσα παίρνει ο άνεμος* (1936)	Ο Φράνκο στην Ισπανία. Η Αγγλία και η Γαλλία κηρύσσουν τον πόλεμο στη Γερμανία
Γιώργος Θεοτοκάς, *Η Αργώ* (1936)	1936-Απονομή του Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Eugene O' Neil	Β′ Παγκόσμιος Πόλεμος (1939-1945)
Άγγελος Τερζάκης, *Πριγκιπέσσα Ιζαμπώ* (1945)	Jean Paul Sartre, *Ναυτία* (1938)	Ελληνοϊταλικός πόλεμος (1940-1941)
Θράσος Καστανάκης, *Οι Πρίγκιπες* (1924)	Bertolt Brecht, *Τρόμος και αθλιότητα του τρίτου Ράιχ* (1935-1938)	Ο βασιλιάς και η κυβέρνηση στη Μέση
Μ. Καραγάτσης, *Ο συνταγματάρχης Λιάπκιν* (1933)	Antoine de Saint-Exupery, *Η γη των ανθρώπων* (1939) *Ο μικρός Πρίγκιπας*	Γερμανική και Ιταλική κατοχή (1941-1944)
Θανάσης Πετσάλης-Διομήδης, *Μαρία Πάρνη* (1933)	Ernest Hemingway, *Για ποιον χτυπά η καμπάνα* (1940)	Η Εθνική Αντίσταση (1941)
Παντελής Πρεβελάκης, *Το χρονικό μιας πολιτείας* (1938)	Eugene O' Neil, *Το μακρύ ταξίδι της μέρας μέσα στη νύχτα* (1940)	Απελευθέρωση της Αθήνας (1944). Δεκεμβριανά
Γιάννης Μπεράτης, *Το πλατύ ποτάμι* (1946)	Jean Anouilh, *Αντιγόνη* (1942)	Ανάληψη της εξουσίας από το Γ. Παπανδρέου
Μέλπω Αξιώτη, *Θέλετε να χορέψομε, Μαρία;* (1940)		Συμφωνία Βάρκιζας (1945)
Τάσος Αθανασιάδης, *Οι Πανθέοι* (1948-61)		Επάνοδος Γεωργίου Β′ (1946)
Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, *Τα πρόσωπα και τα κείμενα* (1943-55)		Ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949)
		«Δόγμα τρούμαν» (1947)
		Θάνατος Γεωργίου Β′. Ο Παύλος βασιλιάς
		Ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949)
		Η ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στο ελληνικό κράτος (1948)

Γιάννης Σκαρίμπας, *Θείο τραγί* (1933)
Στέλιος Ξεφλούδας, Τα τετράδια του Παύλου Φωτεινού (1930)

Ζ′ Η ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ (1945-1967)

Πρώτη Μεταπολεμική Γενιά

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Τάσος Λειβαδίτης, *Μάχη στην άκρη της νύχτας* (1952), *Ο άνθρωπος με το ταμπούρλο* (1956) Τίτος Πατρίκιος, *Μαθητεία* (1963) Μανόλης Αναγνωστάκης, *Η συνέχεια 3* (1962) Άρης Αλεξάνδρου, *Ακόμη τούτη η Άνοιξη* (1946) Μιχάλης Κατσαρός, *Κατά Σαδδουκαίων* (1953) Νίκος Καββαδίας, *Πούσι* (1947) Νίκος Καρούζος, *Ποιήματα* (1961), *Η έλαφος των άστρων* (1962) Μίλτος Σαχτούρης, *Η λησμονημένη* (1945) *Με το πρόσωπο στον τοίχο* (1952) Δημήτρης Παπαδίτσας, *Εντός παρενθέσεως ΙΙ* (1949) Τάκης Σινόπουλος, *Μεταίχμιο* (1951) Γιάννης Δάλλας, *Federico Garcia Lorca* (1948) Έκτωρ Κακναβάτος, *Διασπορά* (1961) Νίκος Καζαντζάκης, *Βίος και Πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* (1946), *Ο καπετάν Μιχάλης* (1950) Διδώ Σωτηρίου, *Τα ματωμένα χώματα* (1962) Μαρία Ιορδανίδου, *Λωξάντρα* (1963)	Albert Camus (1913-1960), *Ο ξένος* (1942), *Ο επαναστατημένος άνθρωπος* (1951) Italo Calvino (1923-1985), *Το μονοπάτι με τις φωλιές από αράχνες* (1947) Ten. Williams, *Λεωφορείον ο πόθος* (1947) 1948-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον T. S. Elliot George Orwell, *1984* (1949) Arthur Miller, *Ο θάνατος του εμποράκου* (1949) Jean-Paul Sartre (1905-1980), *Ο διάβολος και ο καλός θεός* (1951) Marguerite Yourcenar (1903-1989) *Αναμνήσεις του Αδριανού* (1951) 1954-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Ernest Hemingway Alberto Moravia, *Ο κονφορμιστής* (1957) Boris Leonidovich Pasternak, *Δόκτωρ Ζιβάγκο* (1958) Graham Green, *Η εποχή των βροχών* (1961) 1962-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον John Steinberg Gabriel Garcia Marquez, *Εκατό χρόνια μοναξιάς* (1967)	1948-Ιδρύεται το κράτος του Ισραήλ 1949-Ιδρύεται το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (ΝΑΤΟ) 1950-Ο πόλεμος της Κορέας. Ο κόσμος χωρίζεται σε δύο σφαίρες επιρροής. ΗΠΑ και Σοβιετική Ένωση ανταγωνίζονται. Εποχή του ψυχρού πολέμου 1951- Κυβέρνηση Α. Παπάγου 1952-Είσοδος της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ Κυπριακό Ζήτημα. Αγώνας των Κυπρίων εναντίον των Άγγλων 1954-Αρχίζει ο ένοπλος αγώνας της ΕΟΚΑ Α′ 1955-Σύμφωνο της Βαρσοβίας 1955-Κυβέρνηση Κωνσταντίνου Καραμανλή (ΕΡΕ) 1957-Δημιουργία της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) 1958-Ο Σαρλ ντε Γκωλ γίνεται ο πρώτος πρόεδρος της 5ης Γαλλικής Δημοκρατίας 1959-Συμφωνία Ζυρίχης και Λονδίνου. Η Κύπρος ανεξάρτητη Δημοκρατία 1960-Ρήξη στις σχέσεις Σοβιετικής Ένωσης και Κίνας 1961-Ανέγερση του τείχους του Βερολίνου 1961-Γεωργίου Παπανδρέου: Ανένδοτος αγώνας 1963-Η Ένωση Κέντρου κερδίζει τις εκλογές. Παραίτηση Κυβέρνησης Καραμανλή

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Μαργαρίτα Λυμπεράκη, *Τα ψάθινα καπέλα* (1946) Μιμίκα Κρανάκη, Contre-*temps* (1947) Κώστας Ταχτσής, *Το τρίτο στεφάνι* (1962) Στρατής Τσίρκας, *Ακυβέρνητες Πολιτείες* (1960-1965) Δημήτρης Χατζής, *Το τέλος της μικρής μας πόλης* (1962) 1963-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον ποιητή Γεώργιο Σεφέρη Μήτσος Αλεξανδρόπουλος, *Νύχτες και αυγές – Η πολιτεία* (1961) Ανδρέας Φραγκιάς, *Ο λοιμός* (1962) Αντώνης Σαμαράκης, *Ζητείται ελπίς* (1954) Γιώργος Ιωάννου, *Για ένα φιλότιμο* (1964) Ρένος Αποστολίδης, *Πυραμίδα '67* (1950) Βασίλης Βασιλικός, *Η διήγηση του Ιάσονα,* (1953), *Το Ζ* (1966) Σπύρος Πλασκοβίτης, *Το φράγμα* (1961) Γιώργος Χειμωνάς, *Η εκδρομή* (1964)		Δολοφονία του βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη στη Θεσσαλονίκη 1964-Ο Γεώργιος Παπανδρέου κερδίζει με απόλυτη πλειοψηφία τις εκλογές 1963-Δολοφονείται ο Αμερικανός πρόεδρος Τζων Κέννεντυ 1964-Ιδρύεται η Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (PLO) 1965-Παραίτηση Γ. Παπανδρέου. Πολιτική κρίση 1965-Κατοχυρώνεται στις ΗΠΑ το δικαίωμα ψήφου για τους μαύρους 1965-Πόλεμος στο Βιετνάμ 1966-Υπηρεσιακή κυβέρνηση Ι. Παρασκευόπουλου (διοικητή της Εθνικής Τράπεζας) 1967-Πόλεμος των 6 ημερών. Το Ισραήλ προσαρτά τη δυτική όχθη, τη λωρίδα της Γάζας, τα υψώματα του Γκολάν, την Α. Ιερουσαλήμ και τη χερσόνησο του Σινά 1967-Παραίτηση κυβέρνησης Παρασκευόπουλου. Κυβέρνηση Π. Κανελλόπουλου. Διάλυση της βουλής και προκήρυξη εκλογών. Στρτατιωτικό πραξικόπημα της 21ης Απριλίου. Η χώρα κυβερνάται δικτατορικά έως το 1974

Η΄ Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

Δεύτερη Μεταπολεμική Γενιά

Νεοελληνική λογοτεχνία	Ξένη λογοτεχνία	Ιστορία
Ανέστης Ευαγγέλου, *Περιγραφή εξώσεως* (1960) Κική Δημουλά, *Το λίγο του κόσμου* (1971) Δημήτρης Μίγγας, *Των κεκοιμημένων* Δημήτρης Νόλλας, *Τα θολά τζάμια*	Harold Pinter, *Τοπίο* (1968), *Σιωπή* (1969) 1969-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Samuel Becket 1971-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Pablo Neruda	1968-Ο Γαλλικός Μάης-Η Άνοιξη της Πράγας καταστέλλεται με την αιματηρή επέμβαση του σοβιετικού στρατού στην Τσεχοσλοβακία. Στις ΗΠΑ δολοφονείται ο Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, ηγέτης του κινήματος για την πολιτική, κοινωνική

Σωτήρης Δημητρίου, *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου*
Άρης Αλεξάνδρου, *Το κιβώτιο*
Μένης Κουμανταρέας, *Τα μηχανάκια* (1962)
Μάριος Χάκκας, *Όμορφο καλοκαίρι* (1965)
1977-Απονομή Βραβείου Λένιν για την Ειρήνη στον ποιητή Γιάννη Ρίτσο
Δημήτρης Νόλλας, *Η Νεράιδα της Αθήνας και η Πολυξένη* (1974)
1979-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον ποιητή Οδυσσέα Ελύτη
Γιώργης Γιατρομανωλάκης, *Λειμωνάριο* (1974), *Ανωφελές διήγημα* (1993)
Μάρω Δούκα, *Η πλωτή πόλη* (1983)
Κοσμάς Χαρπαντίδης, *Μανία πόλεως* (1993)
Νίκος Βασιλειάδης, *Ο Συμβολαιογράφος* (1995)
Νίκος Χουλιαράς, *Ο Λούσιας* (1979)
Μιχάλης Γκανάς, *Η μητριά πατρίδα* (1981)
Ευγενία Φακίνου, *Η Αστραδενή* (1982)
Λευτέρης Ξανθόπουλος, *Η Αθήνα σήμερα* (1982)
Παντελής Καλιότσος, *Το συμπόσιο* (1985)
Αλέξης Πανσέληνος, *Η μεγάλη πομπή* (1985)
Άλκη Ζέη, *Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα* (1987)
Ρέα Γαλανάκη, *Ο βίος του Ισμαήλ Φερίκ Πασά* (1989)
Ζωρζ Σαρρή, *Νινέτ* (1993)
Νίκος Θέμελης, *Η ανατροπή* (2000)
Νάσος Βαγενάς, *Σκοτεινές μπαλάντες* (2001)

Umberto Eco, *Το όνομα του ρόδου* (1980), *Το εκκρεμές του Φουκώ* (1988)
William Golding, *Τελετουργίες μύησης* (1980).
Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 1983
Samuel Beckett (1906-1989), *Ένα κομμάτι μονολόγου (1981)*
1981-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Αυστριακό συγγραφέα Elias Caneti
1982-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Gabriel Garcia Markez
Claude Simon, *Ο δρόμος για τη Φλάνδρα,* (1985)
Carlos Fuentes, *Ο γέρο-γκρίνγκο* (1985)
Jose Saramago, *Ιστορία της πολιορκίας της Λισαβώνας* (1989).
Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 1999
Milan Kundera, *Η αβάσταχτη ελαφρότητα του είναι* (1984), *Η αθανασία* (1990)
Steven Presfield, *Με τις πύλες της φωτιάς* (1998)
Ismail Kadare, *Παλάτι των ονείρων*
Nick Hornb, *Για ένα αγόρι*
2000-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Gao Zinjan
Paolo Cohelio, *Ο Αλχημιστής, Έντεκα λεπτά*
2005-Απονομή Βραβείου Νόμπελ Λογοτεχνίας στον Harold Pinter

και πολιτισμική χειραφέτηση των μαύρων. Θάνατος Γ. Παπανδρέου
1969-Άρση της λογοκρισίας
1970-Δίκες εναντίον μελών αντιστασιακών οργανώσεων
1970-Ο σοσιαλιστής Σαλβαδόρ Αλλιέντε γίνεται πρόεδρος της Χιλής
1971-Η Κίνα γίνεται μέλος του ΟΗΕ
1972-Τα αμερικανικά στρατεύματα εγκαταλείπουν ηττημένα το Βιετνάμ
1973-Ο στρατηγός Πινοσέτ επιβάλλει στυγνή δικτατορία στη Χιλή
1973-Εξέγερση στο Πολυτεχνείο
1974-Πραξικόπημα στην Κύπρο και απόπειρα δολοφονίας του προέδρου Μακαρίου
Οι Τούρκοι καταλαμβάνουν το βόρειο τμήμα της Κύπρου. Αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην Ελλάδα
1974-Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας στην Ελλάδα. Γενικές εκλογές για την ανάδειξη της Αναθεωρητικής Βουλής. Κυβέρνηση Κ. Καραμανλή
1974-Δημοψήφισμα. Με σημαντική πλειοψηφία κατάργηση της Βασιλείας και ανακήρυξη της Δημοκρατίας
1975-Ο Κωνσταντίνος Τσάτσος Πρόεδρος της Δημοκρατίας
1976-(Φεβρουάριος) Δεκτή η αίτηση της Ελλάδας για έναρξη διαπραγματεύσεων με στόχο την ένταξή της στην ΕΟΚ,
1976-(Απρίλιος) Νόμος 309: η δημοτική καθιερώνεται σε όλες τις βαθμίδες της Γενικής Εκπαίδευσης. Το Δεκέμβριο η δημοτική καθιερώνεται στη διοίκηση και στα δημόσια έγγραφα
1977-Βουλευτικές εκλογές. Κυβέρνηση Κ. Καραμανλή

Νεοελληνική λογοτεχνία	Λογοτεχνία στη Δύση	Ιστορία
		1979-Η Ελλάδα αποτελεί επίσημα το δέκατο μέλος της ΕΟΚ 1980-Επανένταξη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ 1980-Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής Πρόεδρος της Δημοκρατίας 1981-Ο Ανδρέας Παπανδρέου πρωθυπουργός της Ελλάδας 1982-Αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης από τη Βουλή των Ελλήνων 1982-Ξεσπά ο αργεντινο-βρετανικός πόλεμος για τα νησιά Φώκλαντ, που λήγει με ήττα της Αργεντινής 1983-Ο Αμερικανός Πρόεδρος Ρήγκαν εγκαινιάζει τον «πόλεμο των άστρων» 1984-Δολοφονία της Ίντιρα Γκάντι 1984-Ο εφιάλτης του Τσερνομπίλ πάνω από την Ευρώπη 1985-Χρ. Σαρτζετάκης, Πρόδρος της Δημοκρατίας 1986-Δολοφονία του Σουηδού Πρωθυπουργού Ούλοφ Πάλμε 1989-Πτώση του τείχους του Βερολίνου. Στην πλατεία Τιενανμέν του Πεκίνου πνίγεται στο αίμα η διαδήλωση των φοιτητών για τον εκδημοκρατισμό του κινεζικού κράτους 1990-Επανένωση της Γερμανίας. Καταργείται το καθεστώς του απαρτχάιντ στη Ν. Αφρική και ελευθερώνεται ο Νέλσον Μαντέλα 1990-1993-Κυβέρνηση Κ. Μητσοτάκη 1991-Διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης. Ο Πόλεμος στον Κόλπο 1992-Υπογράφεται η Συνθήκη του Μάαστριχτ, με την οποία η ΕΟΚ μετασχηματίζεται σε Ευρωπαϊκή Ένωση

Βιβλιογραφία για το Συγκριτικό Χρονολογικό Πίνακα

1. Αργυρίου, Α. (2001). *Ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της στα χρόνια του μεσοπολέμου (1918-1940).* Αθήνα: Καστανιώτης.
2. Benoit-Dusausoy, A. & Fontaine, G. (επιμ.) (1999). *Ευρωπαϊκά Γράμματα: Ιστορία της Ευρωπαϊκής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Α. Ζήρας κ.ά. Αθήνα: Σοκόλης (3 τόμοι).
3. Δημαράς, Κ.Θ. (1975). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* ΣΤ′ έκδοση. Αθήνα: Ίκαρος.
4. *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη* (1995). Β′ Λυκείου. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
5. *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα* (2003). Αθήνα: Βιβλιόραμα (2 τόμοι).
6. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους.* Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
7. *Ιστορία του Μεσαιωνικού και του Νεότερου Κόσμου 565-1815* (2003). Β′ Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας). Αθήνα: ΟΕΔΒ.
8. *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου* (2002). Γ′ Ενιαίου Λυκείου (Γενικής Παιδείας). Αθήνα: ΟΕΔΒ.
9. *Παγκόσμια Ιστορία* (1995). Αθήνα: Καπόπουλος (TIME-LIFE).
10. Πολίτης, Λ. (1978). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
11. Vitti, M. (1977). *Η γενιά του τριάντα. Ιδεολογία και μορφή.* Αθήνα: Ερμής.
12. Vitti, M. (2003). *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.* Μετάφραση Μ. Ζορμπά, θεώρηση του συγγραφέα, απόδοση Ε.Ι. Μοσχονά. Αναθεωρημένη έκδοση. Αθήνα: Οδυσσέας.

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβέρνησης τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν βιβλιόσημο προς απόδειξη της γνησιότητάς του. Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δε φέρει βιβλιόσημο θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του Νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α΄)

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.